శ్రీరస్తు

శ్రీమత్పరాభట్టారికాయై నమః

- తారకమ్ -

బ్రహ్మశ్రీ శ్రీమదజ్జాడాదిభట్ల నారాయణదాస
మహాకవి విరచితమ్

(సవ్యాఖ్యానమ్)

భావార్థదీపికా

వ్యాఖ్యాతా
బ్రాహ్మీభూషణ
రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విశాఖపత్తనమ్.

దాసభారతీ ప్రచురణలు-21

ప్రొఫెసర్ గెల్డ్నర్ మార్బుర్గ్ యూనివర్శిటీవారు శ్రీ నారాయణ
[illegible] శతకగ్రంథముపై పంపించిన అభిప్రాయముకూడ
ఇందు పొందుపరచబడినది.

జానంతి యన్న చంద్రార్కౌ జానతే యన్నయోగినః
జానీతే యన్న భర్గోఽపి తజ్జానాతి కవిః స్వయం.

[illegible] కావ్యం పీత్వాహం తృప్తమానసః
[illegible] తం కవిశేఖరమ్.

Year
1939

Prof. GELDNER
Marts Burg University.
West Germany.

[illegible] ప్రింటింగ్ ప్రెస్
[illegible] లైను,
[illegible]

భూమిక

సంగీతసాహిత్యములు రెండింటిని సమానస్థాయిలో [illegible]చు కొని సాక్షాత్కరించిన సరస్వతియే శ్రీ మదజ్జాడ [illegible] దాసు మహాశయుడు. వైణికశ్రేష్ఠునిగా, [illegible] పితామహునిగా లోకమాతని. [illegible] బహుభాషా [illegible] అతడు మహాపండితుడు మహాకవి. తత్వకవి. [illegible] సామాన్య వచోవిలాస సంతో[illegible] [illegible]

ఈ మహాకవి పెక్కు [illegible] [illegible] [illegible] ములోను రచించెను. అముద్రితములైన [illegible] [illegible] ంచి, సవరించి, ముద్రింపజేసి పారలౌకికమున [illegible] అతని కృతులయిన కాశీరామచంద్రశతకములు గూడ [illegible] [illegible] చింపబడినవి. పారశీకభాషనుండి సంస్కృతములోని [illegible] ంపబడిన "ఉమర్ ఖయ్యాం" అనుదానినే ఆ మహాకవియే [illegible] తెనుగున [illegible] ంచిరి. ఇంతవరకాతని గ్రంథము లేదో విధముగ [illegible] కం [illegible] కాని "సంస్కృతభాషలో రచింపబడిన "[illegible] మహా కావ్యముమాత్రము అల్లేయుండిపోయినది. మూలగ్రం[illegible] తెలుగు లిపిలోనికి ముద్రించినంత [illegible] ప్రయో[illegible] అనల్పకల్పనలతో, అపూర్వ [illegible] ప్రయోగములతో [illegible] రచింపబడిన ఆమహాకావ్య [illegible] గావిం[illegible] [illegible] [illegible] సర్వసమర్థుడైన సంస్కృతపండితుల [illegible] వనిని నెర వేర్పజాలరు. [illegible] తురా[illegible] "బ్రాహ్మీభూషణ శ్రీ కాంభట్ల [illegible] నారా[illegible] [illegible] కంట బడిరి. ఈమహాకార్యభారము వహింపుడని [illegible] [illegible] స్వాగతీకరించి, రెండుమూడు సార్లు గ్రంథము [illegible] [illegible] నాశ్రయించుకొని ఆశ్చర్యజనకముగ, "వ్రాసిన [illegible] [illegible] వ్యాఖ్యానము రచింపవలెను. సామాన్యగ్రంథము [illegible] [illegible] కించి త్కరము" అని భావించి సంస్కృతములోనే వ్యాఖ్యా[illegible] [illegible] చిరి.

అంతనాగక ప్రతిశ్లోకమునకు తెనుగున తాత్పర్యముగూడ వ్రాసి యచిరకాలములోనే నాకందించిరి. నా మనోరథము నెరవేరినదని సంతసించితిని. వ్రాతప్రతి నెలరోజులలోనే నాకందచేసిరి.

పిమ్మట, దీనిని 'కళాప్రపూర్ణ'-విద్వాన్-శ్రీ వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారికిచ్చి, దీనిపై వారి యభిప్రాయమునడిగితిని. వారుకూడ పరమానందభరితులై మంచి యభిప్రాయమును వ్రాసిరి. పిమ్మట "వ్యాకరణ సార్వభౌమ శ్రీ పేరి సూర్యనారాయణశాస్త్రి గారికి, "వ్యాకరణాలంకారచక్రవర్తి"-శ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మగారికి, "సాహిత్యాలంకార"-శ్రీమాన్-కోగంటి సీతారామాచార్యులవారికి నందించితిని. వారుకూడ మిక్కిలి సంతోషముతో మంచి అభిప్రాయముల నిచ్చిరి.

ఇట్లు, దాసభారతిని పరిపూర్తిగావించితి. ఇదియే చివరిగ్రంథము. చివరిదైననూ అన్నింటికంటె ముందుదనియే చెప్పవచ్చును.

సకల జగత్ప్రసిద్ధుడైన ఆ మహాత్మునికి ఈ మాత్రపు సేవ గావించితిని, నాజీవితము సార్థకమైనదని భావింతును.

ఇట్టి, గ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన బ్రాహ్మీభూషణులకు, దీనిపై సదభిప్రాయముల నొసంగిన కళాప్రపూర్ణులకు, వ్యాకరణ సార్వభౌములకు, వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తులకు సాహిత్యాలంకారులకు నాహృదయపూర్వక నమోవాకములు.

ఇట్టి బృహద్గ్రంథమును ముద్రించుటకై తగిన ఆర్థిక సహాయము నందించిన శ్రీ శ్రీ శ్రీ తిరుపతి దేవస్థానములవారికి నా మనఃపూర్వక నమస్సుమాంజలులు. దాసభారతీ పరిష్కరణలకు సహకరించిన శ్రీ బొల్లేపల్లి సత్యనారాయణరావుగారు కూడ అభినందనీయులు.

గుంటూరు

1-10-87

ఇట్లు

కర్రా ఈశ్వరరావు

దాసభారతీ పరిష్కరణకర్త.

దాసభారతీ ప్రచురణకర్తా: శ్రీ కర్రా ఈశ్వరరాయః

అచలితమైన దీక్ష హృదయమ్మున మెచ్చుచు దాసభారతీ
ప్రచురణకర్త ఈశ్వరుడు భావము నిర్మలవృత్తి చేకురం
త చతురతన్ సభాస్థలి విదండిక శాస్త్రపురాణభక్తి భా
షి చనదు పేరుగా, కడు కడింది యశోధన జీతదారయున్.

- ప్రతిజ్ఞా -

అస్మిన్గ్రన్థే శ్లోకేషు పాదపూరణ ప్రయోజనక పద మనుపసర్గస్య వోపసర్గ సమానాకారస్య పునరుక్తి రప్రసిద్ధోపసర్గ ఉతాప్రసిద్ధోపసర్గ సమానాకారో భిన్నలింగవచన పదమపి లోకాతీత పదార్థవాచక శబ్దో పినా ద్ధాతోః ఘటితం నాస్తి. లఙ్. లఙ్. లిట్ లోట్ ఇతి క్రియాస్త్వేకశః ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయ సర్గేషు ద్వితీయ తృతీయ సర్గయో ర్భూతార్థేతర క్రియావాచక తిఙన్తరూపం నాస్తి. పాణినీయ సూత్రాణా మవైదికానా ముదాహరణ మేతత్కావ్యమ్.

ప్రతిన

ఈ తారకయను గ్రంథము నందలి శ్లోకములందు, పాదపూరణమే ప్రయోజనముగాఁగల తు-హి-చ-స్మ-హ-వై అనుపదములుండవు. ఉపసర్గములకుగాని, వానితో సమానమైన రూపముగల పదములకుగాని, పునరుక్తులు లేవు. అప్రసిద్ధములగు నుపసర్గలుగాని, యప్రసిద్ధములై యుపసర్గలవలెఁ గనబడు పదములుగాని, లేవు. భిన్నలింగములును, భిన్నవచనములును గల యుపమానములుండవు. లోకాతీతములైన వస్తువులను చెప్పు శబ్దములు లేవు. ఒక్క ధాతువుతోఁ గూడిన పదములు గలవు. ఒకటి రెండు మూఁడు సర్గలందు వరుసగా లఙ్ లఙ్ లిట్ క్రియాపదములు వాడఁబడినవి. రెండు మూఁడు సర్గలందు భూతకాలమును బోధింపని క్రియాపదములు లేవు. ఈ కావ్యము వైదికేతరములగు పాణినీయసూత్రములకు నుదాహరణము.

కథా సంగ్రహము

భరతవర్షమున వింధ్యపర్వతమునకు దక్షిణముగఁ బంచనది ప్రవహించుచున్నది. తన్నదీతీరమున సంశ్రితకల్పమను పేరుగల యొకగ్రామమున్నది. అందు విద్వాంసుఁడు తపోధనుఁడునగు మహేశ్వరుఁడను బ్రాహ్మణోత్తముఁడు గలఁడు. అతని భార్యయు నాతనివలె విదుషీమణి. పతివ్రత. సన్మార్గగ్రాహిణి. ఆ పుణ్యదంపతుల సంతానములోఁ గనిష్ఠ పుత్రుఁడు వరదేవతాంశమున జన్మించెను. ఆ బాలుఁడు మాతృగర్భమందు వసించుకాలమందే, దేవతలా భగవద్గాత్రుని నుతించి, వాని యవతారప్రయోజనమును విని యానందించిరి. ఆ బాలునిపేరు తారకుఁడు. ఆతఁడు సార్థకనాముఁడు.

ఆ తారకుఁడు బాల్యమందే తన సహజప్రజ్ఞాపాటవమునఁ బ్రతిభావంతుఁడై, యా గ్రామమునకు సమీపముగా నున్న విబుధనగర మాహాత్మ్యమును వృద్ధులవలన విని, యొకనాఁడా పట్టణమును బ్రవేశించెను, తన నిశితమనీషా మహిమంబున నాపత్తనమందలి యనాచారములను గ్రహించి, యిప్పుడీపత్తనమునఁ బూర్వపు వైభవమంతరించి, దురాచారములు ప్రబలి యున్నవని చింతించెను.

ఒకనాఁడాతఁడటునిటుఁ దిరుగుచు రాజోద్యానసమీపమున కేఁగి, యన్యాపదేశముగ నానగరచరిత్రమును గూర్చి మధురముగఁ బాడుకొనుచుండెను. అదే సమయమున నా యుద్యానవనమున విహరించుచున్న రాజకుమారుఁ డాగానమునకు, నాపద్యములందలి యర్థవిశేషమునకు ముగ్ధుఁడై, తనభటునిద్వారా యా తారకుని బిలిపించి, నవయౌవనముతో జగన్మోహనాకారముతో నున్న యా తారకుని జూచి, పరమానందభరితుఁడై, యాతని నాదరించి, తన తండ్రికడకుఁ దోడు

కొనిపోయి, వానిని దన దండ్రికిఁజూపెను. అవ్వృభువుకూడ, ఁదారకుని గానమాధుర్యమునకుఁ గవితాధారకుఁ గల్పనాశక్తికి, దివ్యరూపమున కుఁ బరవశుఁడై, తన కుమారునితో పాటాతనిని తనసౌధమున నుండ నియమించెను. కొలఁదికాలములోనే యీ తారకరాజకుమారు లిరువురును బ్రాణమిత్రులయిరి. వారిరువురును మాసము దినములలోనే యన్ని దేశభాషలను, ఆదేశములందలి యాచారములను, సుకరముగ గ్రహించిరి. గురూత్తముల కడకేగి వారివలన నన్నివిద్యల రహస్యముల నెఱింగిరి. ఇట్లు సకలకళాపరిపూర్ణులై సర్వవిద్యావిశారదులై వారిరువురును, స్వతంత్రజీవనమును గావింప సంకల్పించి, రాజానుమతిని సార్వభౌమనివాసస్థానమైన పాశ్చాత్యదేశమున కొకదినమునఁ బోవ నిశ్చయించుకొనిరి,

ధూమనౌకలో సముద్రమునఁ బ్రయాణముఁ గావించుచు, వారి రువురు నందలి వింతలను జూచుచు [illegible] గొలదిదినములకుఁ బాశ్చాత్య దేశమందలి చంద్రద్వీపమునుఁ జేరిరి. క్రమముగ నాద్వీపమందు చంద్రకాంతానదీతీరమందున్న చంద్రమతి యను రాజధానిని జేరిరి.

అచ్చట తమ్ము ప్రజ్ఞాకౌశలములచేఁ బ్రజల యాదరము నార్జించు కొని, మంచిసమయమున చంద్రద్వీపసార్వభౌముని దర్శించిరి. ఆ చక్ర వర్తియు, వీరి ప్రవర్తనాదికమును జక్కఁగఁ బరిశీలించి, వీరి యమా నుష కృత్యముల కానందించి వీరిని తన సైన్యమున కధిపతులనుగాఁ జేసెను. మాసముదినములయిన పిదప నొకనాఁడు సార్వభౌమునిసోదరుఁ డొకచోట శత్రువులచే నాక్రమింపఁబడి నిర్బంధితుఁడయ్యెనను విషాద వార్త హఠాత్తుగ వినఁబడెను,

అంత వీరిరువురును [illegible] సమర్థ మైన సైన్యమును [illegible] శత్రు వుల రహస్యములను [illegible] వారి [illegible], వారిని సర్వ

నాశన [illegible] [illegible] బంధ [illegible] క్తు గావించి. యా శత్రు సేనాధిపతి [illegible]

విజయ [illegible] రాజధా [illegible] సార్వభౌముఁడు సకలవైభవములతో [illegible] తన సోదరునితోట నా [illegible] యానందించెను. మఱు నాఁడు [illegible] వానికి ధర్మాధికా [illegible] తన ప్రాణమిత్త్రునిఁగ బహిర్గతించెను, [illegible] వివాహముఁ గావించి భరతవర్ష సార్వభౌ [illegible] తన సోదరునితోఁ జెప్పి, [illegible]

తా [illegible] ప్రతిజ్ఞా [illegible] స్వీకరింపఁబడిన వివాహసమునధిష్ఠించి, నూతనదంపతులును, తా [illegible], [illegible] రాజుతోఁ గూడి, త్వరితముగ [illegible] రాజపుత్త్రిని సకల భారతవర్ష [illegible] సార్వభౌ [illegible] పట్టాభిషిక్తుఁ జేసి సార్వభౌమ సోదరుఁడు [illegible] రాజపుత్త్రుఁడు సార్వభౌముఁడై నిరాతంకముగ రాజ్యమేలెను. తాపసుఁడు గూడ మిత్త్రునిచే గౌరవింపఁబడి గృహస్థుఁడై సన్తానవంతుఁడై సుఖ [illegible] డెను.

రచయితా : శ్రీమదజ్జాడ ఆదిభట్ల నారాయణదాసః

అహో ఽహం తు చతుర్ముఖః త్వమపి మా హేతోన్ముఖీ చుంబసి
పంచాస్యో ఽనంత ముఖం కథం త్వమపి మాం చుంబేరితి వ్యాహరన్
శ్రీ నారాయణదాసతా ముఖగతం దృష్ట్వైవ వాక్ క్రీడితా
తద్వక్త్రప్రతిభా మహోజ్జ్వల మతి స్సోయం కవీనాం [illegible]

బ్రహ్మశ్రీ ఆ. నారాయణదాసుగారిమీద

ఆచార్య : యస్వీ జోగారావుగారి పద్యము

నాయవి నాల్గు మోములవునా యెటు ముద్రిత, దంచు నల్వయూ
హ్యాయముగా హసింపఁగ 'అనంతముఖున్ నను నెట్లు ముద్రితం
బోయెదొ; యంచు జెల్వనగ - 'ముద్రితదేవ్ గను' మంచు నల్వ నా
రాయణదాసు గాఁగఁ దరిపినందు సరస్వతిదేవి ననుప్రహసత్.

కవి వ్యాఖ్యాతృ సన్నిహిత సంబంధము

కవిగారిది	సువర్ణముఖీ నదీతీరము.
వ్యాఖ్యాతది	వేగవతీ నదీతీరము.
వారి గ్రామము	అజ్జాడ
వీరి గ్రామము	గుడివాడ
వారింటి పేరు	ఆదిభట్లవారు
వీరింటి పేరు	రాంభట్లవారు
వారి పేరు	సూర్యనారాయణదాసు
వీరి పేరు	లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
వారు	హరికథా పితామహులు.
వీరు	బ్రాహ్మీభూషణులు.
వారు	హరికథాప్రవచన పటువులు
వీరు	పురాణ ప్రవచన సమర్థులు
వారు	స్వతన్త్ర జీవనులు
వీరు	అస్వతన్త్ర జీవనులు
వారు	మహాకవులు
వీరు	అనువాదకులు
వారు	ఆటపాటమాటల మేటి
వీరు	ఉపన్యాసక మూర్ధన్యులు
వారు	జగద్గురువులు
వీరు	ఆచార్యపర్యులు
వారు	పేరూరు ద్రావిడులు
వీరును	పేరూరు ద్రావిడులే
వారు	తాతలు
వీరు	మనుమలు

వ్యాఖ్యాత్రు మాతామహులు, మహాకవిదాసుగారు అక్క చెల్లె
లు గారలు. కాన మాతామహుని కావ్యమునకు దౌహిత్రుని వ్యా
ఖ్యానము. ఇదియే కవి వ్యాఖ్యాత్రు సన్నిహితసంబంధము.

కవి సర్వజ్ఞుఁడు. వ్యాఖ్యాత కించిత్ జ్ఞుఁడు.

మాయోపహిత చైతన్యము ఈశ్వరుఁడు. ఆ ఈశ్వరునకుమాయ
అధీనమైయుండును. అవిద్యోపహిత చైతన్యము జీవుడు. ఈజీవుఁ
మాయకుబద్ధుఁడై యుండును, కాని యీ జీవేశ్వరులిద్దరును మాయ
కల్పితులే, ఉపాధిభేదముచే భేదముగాని వాస్తవిక భేదములేదు
ఉపాధి నశించిన మిగిలినదాత్మయే కదా!

కావున పై వారిరువురకును బాహ్యలక్షణములను విడిచి
నారాయణత్వము సమానమే.

కావ్యప్రశంస

తారకము మహాకావ్యము. రచయిత మహాకవి. హరికథా పితామహుఁడు. వాగ్గేయకారకుఁడు. లయబ్రహ్మ. ఆటపాటలందు మేటి. పూర్ణపురుషుఁడు. శ్రీ మదజ్జాడాదిభట్ల నారాయణదాస మహోదయుఁడు, సకలకలాప్రపూర్ణుఁడు.

పరిమాణములోఁ జిన్నదయ్యును ప్రౌఢతలో మిక్కిలి మిన్నయీకావ్యము. ఇందు భారవికవి యర్థగాంభీర్యము, మాఘకవి సర్వంకష పాండిత్యము, శ్రీహర్షుని గ్రన్థగ్రన్థి విన్యాసములును సర్వతోముఖముగఁ గానవచ్చును.

ఇది, భాషాపరిణతిలో, భావవిన్యాసములో, నలంకారచమత్కృతిలో, ధాతుప్రయోగపద్ధతిలో సర్వోత్కృష్టమై నానృతోదర్శనీయమై యున్నది.

ఆలంకారికులు నిర్దేశించిన మహాకావ్యలక్షణము లిందన్నియు పరిపక్వములై యొప్పుచున్నవి. ఒకటి రెండు తప్ప సర్వరసము లిందు సరసమధురముగ నిరూపితములు. ఇదియాఖ్యానము. రాజపుత్రుఁడు నాయకుఁడు, తారకుఁడు ప్రతినాయకుఁడు. ఇదియొక అమూల్యకావ్యబంధము. దీనికిదియే సాటి.

మహోపకార స్మృతిః

"వ్యాకరణ సార్వభౌమ"
పేరి సూర్యనారాయణశాస్త్రి
రాజమహేంద్రవరము
1-3-1984

గురవే సర్వలోకానాం భిషజే భవ రోగిణామ్
నిధయే సర్వ విద్యానాం దక్షిణామూర్తయే నమః.

శ్రీమద్భారతీయాలంకారికాణాం మూర్ధన్యః, సకలదార్శనికసిద్ధాన్తవేత్తా, జగన్నాథ పణ్డిత నరేన్ద్రః రమణీయార్థ ప్రతిపాదకశ్శబ్దః కావ్య, మితి కావ్యలక్షణం వ్యరూపయత్. ఇదమేవ లక్షణముద్యతనైరాద్రియతే. తస్యచలక్షణస్య శ్రీమతాం జన్మసిద్ధ సకలవిద్యానాం పుంభావ సరస్వతీనాం సర్వవేదవేదాఙ్గశాస్త్రార్థపారదృశ్వనా మజ్జాడాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవీనాం ప్రబన్ధాస్సర్వాత్మనా ఉదాహరణం భవితుమర్హన్తి. యతఃపణ్డితరాజేన కావ్యస్య తద్ఘటనానుకూలశబ్దార్థోపస్థితి రూపా కవిగతా కేవలా ప్రతిభా కారణత్వేన ప్రత్యపాది. తేనైవ మహాశయేన దేవతా మహాపురుష ప్రసాదాది జన్యమదృష్టం ప్రతిభాయా హేతుత్వేన ప్రాదర్శిచ. నారాయణదాస మహోదయానాం వినైవ గురోస్సకాశాదధ్యయనం వరదేవతా ప్రసాదజన్యేన అదృష్టేనవ కావ్యకరణానుకూలా ప్రతిభా సముదపాది. ప్రతిజ్ఞాతఞ్చ నారాయణదాసమహాకవినా స్వీయ తారక కావ్యప్రారమ్భే.

"స్వభావ పాండిత్యబలేన కుర్వే" ఇతి ఏవమేవ కాశీశతకేపి.
"వ్యరచీత్థం మయా కాశీశతకం నైజధీమతా
శ్రీనారాయణదాసేన కవితాగాన శాలినా" ఇతి.

యద్వశేన ఏతే మహోదయా న్యాయవ్యాకరణాలఙ్కారవేదాన్తమీమాంసాది శాస్త్రపారదృశ్వనామపి విస్మయజనకాన్ నవరసభరితాన్

ప్రబంధరాజాన్ నిరమాసిష్ట. తేచ ప్రబన్ధా ఆంధ్ర, ఆంగ్ల, సంస్కృత భాషాసు విరాజన్తే. తద్గ్రన్థావలోకనే శ్రీమతాం మహాకవీనాం కియతీ వ్యాకరణమర్మజ్ఞతా? కియతీ అలంకార విన్యాసపద్ధతిః? కియద్వా వేదాన్తశాస్త్ర వైదుష్యమ్? కీదృశో వా భారతీయమతకులాదితత్త్వేషు విశ్వాసః? కియాన్వా భావావిష్కరణ పథః? కియద్వా వ్యంగ్యార్థ ప్రకాశనమ్? ఇత్యాది. సర్వం స్పష్టీభవతి విశ్వేషాం విపశ్చి దపశ్చిమానామ్.

ఏవం స్థితే మహాత్మనశ్చరితే "తదీయ ప్రబన్ధానాం మధ్యే తారకాఖ్యం మహాకావ్యంప్రతి కిఞ్చిదవలోకయామః - పాణిని మహర్షిణాలౌకికానాం వైదికానాఞ్చ శబ్దానాం సాధుత్వంప్రతిపాదితమ్. తేషాం మధ్యేలౌకిక శబ్దానాంసాధుత్వ ప్రతిపాదకానియాని సూత్రాణి తేషా ముదాహరణతయా కావ్యమిదం మయా నిర్మీయతే. ఇతి ప్రతిజ్ఞాఽకారి. "అనేన జ్ఞాయతే' ఇదం కావ్యం వ్యాకరణశాస్త్రోదాహరణ భూతమితి. సాచ ప్రతిజ్ఞా పఞ్చసర్గాత్మకే అత్రకావ్యే సాకల్యేన మహాకవినా నిర్వ్యూఢా. పాణినీయే సనాదయః-12 వికరణాః-28, లకారాః-10, తజః-18, కృతః ప్రాయేణ శతం-100 సుపః-21 టాబాదిస్త్రీ ప్రత్యయాః-9 తద్ధితాః ప్రాయేణ ద్విశతం-200 ఇత్యాహత్య అష్ట విధాః ప్రత్యయా తృతీయచతుర్థపఞ్చమాత్మకే ఽ అధ్యాయత్రయే పాణిని కవినా ఉపాదిశ్యన్త.

ఏతేషాం ప్రత్యయానాం ప్రకృత్యా సంయోజనే ప్రయోగార్హా శ్శబ్దా నిష్పాద్యన్తే. ప్రకృతిశ్చ ధాతు ప్రాతిపదికరూపేణ ద్వేధా ప్రాదర్శి మునినా" ప్రకృతిప్రత్యయ సంయోజనేఽపేక్షితం కార్యజాత మతిరిక్తమధ్యాయ పఞ్చకంబోధయతి. నిరుక్తాష్ట విధ ప్రత్యయాన్తైర్నిష్పన్న శబ్దా అత్రకావ్యే ప్రాదర్శిషత, తేషాం సర్వేషాం శబ్దానామత్ర ప్రదర్శనే పౌనరుక్త్యభియా విరమ్యతే, పరన్తు ఇదమేక మవశ్యం వక్తవ్యమస్తి-వ్యాకరణ శాస్త్రే

లిజ్ ప్రకియా బహులా దురవగాహాచ, తత్రాపిలుజ్, లిటోః ప్రక్రియా దుర్ధరా దురవబోధాచ "భూతే కాలే లుజ్" అనద్యతన భూతేలజ్, భూతానద్యతన పరోక్షేలిట్ ఏషా ప్రకిరయా అతిక్లిష్టేతి మన్యానా స్తత్ప్రియోగేణైవ మమ పాణ్డిత్య ప్రకర్షావిష్కరణ మావశ్య కమిత్య వగచ్ఛన్తశ్చ నారాయణాచార్య మహాకవయః ప్రాథమికేసర్గత్రయే లుజ్, లజ్, లిడంతాని శబ్దరూపాణి ప్రాయుజ్ఞత ఇతి తైః ప్రథమత ఏవ ప్రతిజ్ఞా కృతా.

1. సర్గే, లుఙ్ ప్రయోగాః

పాణినీయే-లుజి శబ్దాద్యాకారాదతయా లాఘవేన క్రియా నిర్వహణాయ 'చ్లి' ప్రత్యయో విశేషేణ విహితః సచ క్వాపి నశ్రూయతే. తస్యస్థానే పఞ్చ ప్రత్యయా ఆదేశా ఉకితాః.

1. చ్లేః సిచ్ - ఏష్వ చ అనేకధ విపరిణమితః

(1) క్వచిల్లుగాదినా లుప్తః

శ్లో. 1. పసర్గే 20. అభూత్ 28. అగాత్ 32. అశక్త.

(2) క్వచిత్తస్య ఇడాగమః-

శ్లో, 1-18 అరోచిష్ట, 36. అలోకిష్ట-4 అజనిష్ఠాః 31 అకటీత్.

(3) క్వచిదిడ భావః-

శ్లో. 1-4 అవాత్సీత్ 8 అన్వసార్షీత్

(4) క్వచిత్సిచ ఇట్ ధాతోఃసక్

శ్లో, 1-54 అహాసీత్

2. క్సోఽపవాదతయా చ్లేశ్చ్లిణ్

శ్లో. 1-7, అనాయి 10 అభ్రాజి

3. తథా, చజ్

శ్లో. 1-18 అజీజనః 58 అ॰ [నుదత్, అచ[కిశత్

4. తథా అజ్

శ్లో. 1-30 అవ [ప్తత్ 9 అశ [ఀత్ 30 అరుదత్

5. తథా శ్లో౽పి విహితః పర స్తు స [వకృతే నోవ యుయుజే.

3. సర్గే లి[ట్ప్ర]యోగాః

ధాతోః స్వైయత్యేన ద్విత్వం లిటివ్యథాయి
త[త విచిత్రాః [వకియాః కల్పితాః

1) లిటి పరతః క్వచిత్ 'ఆమ్' వికరణః లిటోలుకి తతః లిజ్పరకాణాం కృభ్వస్తీనా మను[పయోగః

సర్గ-1 శ్లో-1 కోలాచ[కతుః 2. [పబోధయామాస 3. వైద్యా మాస ఏషు ఆమన్తం భిన్నం పద[మి]స్గ్యుమ్.

2) ఆకారాన్తధాతోః పరస్మైప [ద] [లి]టి 3 ఔకారః

4శ్లో. అన్తర్దధౌ 7. ఆబభౌ [..] [..]ధితస్థౌ

అన్యత్ర అకారః 6. జగామ [..] [..]

ఆత్మనే పదే ఏకారః 2 నిన్యే

3. అదధాతోః 'ఘస్లాదేశః' స. 1-20 జఘాస

శ్రీమతాం మహాకవీనామేష స్వభావః- యత్ స్వపరిచితానాం పదార్థానాం తత్స్వరూపేణైవ స్వకావ్యేషూప నిబంధనమ్. తేచ పదార్థాః లౌకికాః శాస్త్రైకగమ్యా వా భవన్తునామ. తత్రాపిద్వయీ గతిః స్వాభ్యస్తానాం శాస్త్రాణాం తద్రూపేణైవ ప్రదర్శనేన స్వకావ్య శోభా జననమిత్యేకా రీతిః. శాస్త్రార్థాన్ స్వస్వరూపేణాప్రదర్శ్య కేవలం తద్విషయ సంయోజనమాత్రేణ కావ్యస్య శోభాజనన మిత్యన్యా రీతిః

ఆద్యారీతి: మురారి శ్రీహర్షాదేః అన్యారీతిః కాళిదాసాదేః ఆద్యాంరీతిం పరిశీలయామః. అనర్ఘరాఘవే" - శూర్పణఖామాల్యవతోస్సంవాదే "నహిస్థానివద్భావేన జహాతి క్షత్రియత్వమ్" చంద్రోదయవర్ణనే 'జయతి జనికర్తుః ప్రకృతితా".

శ్రీహర్షం పశ్యామః.

1) సమవాయి కారణగుణాః కార్యేసంక్రామన్తిన, నిమిత్తకారణగుణా।
ఇతినైయాయిక సమయః, వ్యభిచరితో వా? ఇత్యుత్ప్రేక్షతే
దమయన్తీ స్తనవర్ణనే,

కలశే నిజహేతుదణ్డజః కిముచక్రభ్రమకారితాగుణః,
సతదుచ్చ కుచౌభవన్ ప్రభాఝర చక్రభ్రమ మాతనోతి యత్,
చక్రభ్రమః - చక్రస్యభ్రమణమ్ చక్రవాక భ్రాన్తిశ్చ.

2) అధరబిమ్బ మిత్యాదయ ఉపమితసమాసా అసమర్థా ఇతి, ఉపమానాని సామాన్యవచనైః ఇతి సూత్రేమహాభాష్యకారీయ సిద్ధాన్తోవిలసతి. తత్రచ హేతుః సాధారణధర్మస్య ఉపమానోపమేయయోరుభయత్రాపి శాబ్దాన్వయేన ఉపమేయస్య సవిశేషణత్వేన అసామర్థ్యమేవ. ఏవంస్థితే 'అధరబిమ్బ' మిత్యత్ర అధరం బిమ్బమివేతి కిమర్థ మసామర్థ్యేపి సమాస స్వీకరణమ్? అధరం బిమ్బం యస్మాదితి వ్యధికరణ బహువ్రీహిణా తస్య సమర్థత్వమేవ సిద్ధ్యతి. లోకే ఉపమానభూతం బిమ్బఫలం బైమ్బ్యధరోష్ఠాత్ అధరం=నీచ మితి కావ్యశాఖాపి సమ్భవతీతి వర్ణయతి శ్రీహర్షః.

"అధరం కిల బిమ్బనామకం ఫలమస్మాదితి భవ్యమన్వయమ్
లభతేఽధరబిమ్బ మిత్యదః పదమస్మార దనచ్ఛదం వదత్.

తమో నాతిరిక్తః పదార్థః. కిన్తు తేజోఽభావరూపమేవ. నీలం తమ
శ్చలతీతి ప్రతీతిః దీపాపసరణోపాధికే భ్రాన్తిరేవ. ఇతి వైశేషిక
సిద్ధాన్తః. తమువనిబధ్నాతి శ్రీహర్షః.

"ధ్వాన్తస్య వామోరు విచారణాయాం వైశేషికం చారుమతం
మతం మే.

ఔలూకమాహుః కిల దర్శనం తత్ క్షమం తమస్తత్త్వ నిరూపణాయ

కణాద శాస్త్రస్య వైశేషికమితి, ఔలూకమితి వ్యవహారః, తదపి
యచ్చక్షుః పదార్థాన్ విశేషరూపేణ గృహ్ణాతి తదేవోత్కృష్టం
ఖలు. తచ్చ దివాన్ధస్య చక్షుః రాత్రౌ వామయోరూర్వోః
విశేషేణ చక్షుషా ప్రత్యక్షీకరణం సర్వాభిమతమితి సార్వజనీన
స్సముదాచార ఇతి కావ్యశోభా. ఏషాచ వామోరు పదేన ధ్వన్యతే
కవినా.

ఏవం నారదం ప్రతి ఇన్ద్రస్యవచనే ఉపేన్ద్రస్య జైమిని మునిత్వముప
దీతమితి వర్ణయతి కవిః.

"విశ్వరూప కలనాదుపపన్నః తస్య జైమిని మునిత్వముదీయే
విగ్రహం మఖభుజామసహిష్ణుః వ్యర్థతాం మదశనిం సవినాయః"

జైమినిర్మహర్షిః విశ్వరూపాణి = మీమాంసా సూత్రాణి రచయా
మాస. ఉపేన్ద్రోఽపి విశ్వరూపాణి = దశావతారాన్ దధార.
జైమినిః దేవానాం శరీరాది పఞ్చకం నిషేధ నవమే, 'వజ్ర
హస్తః పురన్దరః' 'సహస్రాక్షో గోత్రభి ద్వజ్రబాహుః' ఇత్యా
దీనా మర్థవాదత్వమఙ్గీచకార. ఉపేన్ద్రోఽపి దేవానాం విగ్రహం
శాత్రవైస్సహ విరోధం న సేహే. అత ఏవ మనువజ్రాయుధస్య

విజయ స్త్వయి సేనాయాః సాక్షిమాత్రేఽపదిశ్యతామ్
ఫలభాజి సమీక్ష్యోక్తే బుద్ధేర్భోగ ఇవాత్మని.

శాపితే త న్త్రే బుద్ధిరేవ సర్వాణ్యపి కర్మాణి నిర్వర్తయతి, ఫలన్తు పురుషో భుఙ్క్తే, ఇతి సిద్ధాన్తః, ప్రత్యపాది ఏవం సాక్షిమాత్రే భవతి (కృష్ణే) సేనయా కృతో విజయోఽ అపదిశ్యతే.

తథా:- అవ్యనారభమాణస్య విభోరుత్పాదితాః పరైః
ప్రజన్తి గుణతా మర్థాః శబ్దా ఇవ విహాయసః

ఆకాశోవిభుః భేరీదణ్డ సంయోగాదిభిః జనితాశ్శబ్దా ఆకాశస్య గుణతాం యాన్తి. తద్వత్ కిఞ్చిదప్య కుర్వాణస్య విభోః సమర్థస్య ప్రయోజనాని స్వాధీనాని భవన్తి.

తథా: 'ధాతులీన ముపసర్గ ఇవార్థమ్' ఇత్యాహామాఘః.

ఏవ మనేకత్ర మహాకవయః శాస్త్రసమ్మతానర్థాన్ ప్రాదర్శయన్ ఏవం శాస్త్రవిషయే కవీనాం ద్వయీగతిః ప్రాదర్శి. ఆద్యారీతిః న సర్వానుగమా. పరన్తు కవేః పాణ్డిత్య ప్రకర్షః ప్రతిభాతి. ఏతావతా నాన్యేషు న్యూనతా సమాపాదనీయా' ప్రకృతిః ఖలు సాతేషామ్'. ద్వితీయా రీతిస్తు సర్వేషాం హృదయఙ్గమా సుబోధాచ యద్యపి కావ్యమార్గే శాస్త్రాణాం స్వస్వరూపేణ ప్రదర్శనం రసాస్వాదస్య విచ్ఛేదకారి తథాపి సంయోగే నఖణ్డితానీవ రసాస్వాదముత్తేజయన్తి ఇతి సార్వలౌకిక మేతత్.

ద్వితీయాం రీతి మాశ్రియతాం మహాకవీనాం విషయే విదితా గమనికా పరిశీలనీయా. యత్-ఆముఖే కేచనశబ్దా అసాధుత్వేన భాసన్తే సమ్యక్పరిశీలనేన సాధవో భవన్త్యేవ. తాదృశ శబ్దానాం ప్రయోగేణైవ స్వకీయః శాస్త్రపటిమా ప్రతిభాతి. యథా- అధికరణే శేషః '3-2-15 ఇతి సూత్రే 'గిరాడశ్ఛందసి' ఇతి వార్తికేన గిరిశబ్దే

ఉపపదే శీఙః ఛందసి డో విహితః, గిరౌ శేతే ఇతి గిరిశః - ఏతద్రీత్యా శ్రియణే గిరిశ శబ్దస్య లోకే అసాధుత్వమేవ ఏవం స్థితే కాళిదాసః-

1) గిరిశముపచార ప్రత్యహం సా సుకేశీ

2) ఆరోపితం యద్గిరిశేన పశ్చాత్

3) శుశ్రూషమాణాం గిరిశోఽనుమేనే.

4) అథోపనిన్యే గిరిశాయ గౌరీ' ఇతి గిరిశ శబ్ద మసకృత్ ప్రాయుఙ్క్త. పూర్వోక్తరీత్యా లోకే గిరిశశబ్దోఽసాధురితి స్పష్టమేవ ప్రతిభాతి హి. వస్తుతస్తు అయం శబ్దః లోకేపి సాధురేవ గిరిరస్యాస్తీతి విగ్రహే 'లోమాది పామాది పిచ్ఛాదిభ్యః శనేలచః' ఇతి సూత్రేణ లోమాదిత్వాత్ మత్వర్థీయశ్శః గిరిశః. ఇయఞ్చ ప్రక్రియా 'తద్ధితో వా' ఇతి వార్తికే మహాభాష్యకారైరేవ ప్రాదర్శి

ఏవం ఞి ఫలా ధాతోః నిష్ఠాయా మనుపసర్గాత్ ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘాః (7-2-55) ఇత్యనేన ఫుల్ల శబ్దో నిపాతితః. తేన ఉపసర్గరహితస్యైవ సాధుత్వమ్ పరన్తు కాళిదాసః

1) లోధ్రద్రుమం సానుమతః ప్రఫుల్లమ్

2) ప్రఫుల్ల రాజీవ మివాఙ్క మధ్యే

3) ఉషసి సర ఇవ ప్రఫుల్ల పద్మమ్.

ఇత్యాది ప్రాయుఙ్క్త ఫుల్ల = వికసనే ఇతి ధాతోః పచాద్యచి ప్రఫుల్ల మితి సాధురేవ భవతి.

ఏవం మహాకవీనాం గ్రన్థేషు విచిత్రాశ్శబ్దాః ప్రాయుజ్యన్త, తేహి పదశాస్త్ర మర్మజ్ఞాః "ఉదయతి వితతోర్ధ్వ రశ్మిరజ్జా" వితి మాఘః

"పరివిఘాటయితా సముత్పత''స్నితి భారవిః

"రక్షాంసీతి పురాపి సంశ్రుణుమహే" ఇతి మురారిః

హంసం తనౌ సన్నిహితం చరన్తమ్
మునేర్మనోవృత్తిరివ స్వికాయామ్' ఇతి శ్రీహర్షశ్చ.

ఏవం శ్రవణ మాత్రేణ అసాధుత్వేన భాసమానానాం సమ్యక్పరిశీలనే సాధూనామేవ సతాం శబ్దానాం ప్రయోగమాత్రేణ స్వీయం పాణ్డిత్యం మావిశ్చక్రుర్మహాకవయః. ఇయఞ్చ రీతిః ప్రకృత తారక గ్రన్థేఽపి దృశ్యతే. అత్ర చ ... త్ శాస్త్రార్థ ప్రదర్శనం శ్వాచిత్కమ్. ప్రకృతగ్రన్థ నిర్మితిస్తు కేవలం స్వీయ పదశాస్త్ర పాటవ ప్రదర్శనాయైవ. అతః యే యే శబ్దా ఆముఖే అసాధుత్వేన ప్రతి భాన్తి, తే ఏవ విచారణే సాధుత్వం ప్రాప్నువన్తి తాదృశాశ్శబ్దాః మహాకవినా ప్రాయుజ్యన్త తాన్ కాంశ్చిత్ప్రకాశ్యామః.

1) ద్వితీయసర్గే 12 శ్లోకే 'అయథాతథ్య' మితి మహాకవేః నారాయణదాసస్య ప్రయోగః. అత్ర కాచిద్వ్యుత్పత్తిరస్తి, యథాతథా శబ్దాత్ బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ భావే ష్యఞ్, నఞ్ పూర్వ కత్వే "యథాతథా శబ్దాత్ పూర్వయోః పర్యాయేణ 7-3-31 ఇతి సూత్రేణ పర్యాయేణోభయపదవృద్ధిర్విహితా. తేన 'ఆయథాతథ్యం అయాథాతథ్య' మితి హి రూపద్వయం సిద్ధ్యతి. ప్రకృతే ఏకస్యాపి పదస్య వృద్ధిర్నకృతా ఇత్యాక్షేపః ప్రతిభాతి. అత్రమహద్భిర్యత నీయమ్ మమ తు ప్రతిభాతి. తథ్యమనతిక్రమ్య యథాతథ్యమితి పదార్థా నతి వృత్తౌ వవ్యయీభావః, తతః యథా తథ్యమభావః. అయథాతథ్యమితి అర్థాభావే అవ్యయీ భావః యథావత్సం జ్ఞా సూత్రే యథాలక్షణ మప్రయుక్తే ఇతి మహాభాష్యే అవ్యయీభావద్వయమ్. న యథాతథ్యమ్ =అయథాతథ్యమితి యద్వానఞ్ తత్పురుషేఽపి తస్య సాధుత్వం సిద్ధ్యతి. 'సాయథా తథ్య వృత్తౌ' మితి మూలమ్, అత్ర స+అయథా తథ్య ఇతి చ్ఛేదమాశ్రిత్యైవ విచారః ప్రస్తుతః. యది తు స+అయథా

తథ్య ఇతి చ్ఛేదః కిం తు తేన బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞి, నిరుక్త సూత్రేణ పూర్వపద స్యాత్వస్య వద్ధా, సవర్ణదీర్ఘే, సాయథాతథ్య ఇతి తద్ధితాన్తం సాధ్యేవ, తత్ర న కాపి విప్రతిపత్తిః. ఏవఞ్చ అవ్యయీభావద్వయ స్వీకారే అవ్యయీభావ నఞ్ తత్పురుషయోః తద్ధితాన్తాశ్రయణేవా తేన సహేతి తుల్యయోగే (2-2-28) ఇతి బహువ్రీహౌ, సహస్య సాదేశే సవర్ణదీర్ఘేచ సాయథా తథ్య వృత్తమితి నారాయణ దాస మహాకవేః ప్రయోగ స్సఙ్గచ్ఛతే. ఏతత్ప్రకారత్రయం మనసి కృత్వైవ ఏవ విశిష్టప్రయోగో మహాకవినాऽకారి. అత ఏవ 'స్వభావ పాణ్డిత్య బలేన కుర్వే' ఇతి ప్రతిజ్ఞా విర్యూఢా. మధ్యమపక్షమాశ్రిత్య శ్రీలక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిభిః వ్యాఖ్యాతమ్.

2) సర్గే, 31 శ్లోకే 'వ్యపణాయదితి' శ్రీదాస మహాకవేః ప్రయోగః. విపూర్వకాత్ పణధాతోః లఙి వ్యపణయత్ ఇతి రూపమ్. అత్ర కాచన విచికిత్సా. పణధాతోః స్తుతౌ "గుపూధూప విచ్ఛిపణి పనిభ్య ఆయః" 3-1-32 ఇతి సూత్రేణ ఆయప్రత్యయే పణాయ ఇతి జాతే "సనాద్యన్తా ధాతవః" ఇతి విశిష్టస్య ధాతుత్వే తతో లఙి అడాగమే వ్యపణాయదితి రూపమ్. స్తుతావన్యత్ర తు న ఆయప్రత్యయః. అతో లఙి ఆత్మనేపదే వ్యపణత ఇతి రూపమ్ ఏవఞ్చ స్తుతౌ వ్యపణాయత్ ఇతి, అన్యత్ర వ్యపణత ఇతి భవతి. వ్యపణయదితి కథం సఙ్గచ్ఛత ఇతి హి ప్రశ్నః. ఏవం సమాధీయతే, పణతే ఇతి పణః పచాద్యచ్, తతః "ప్రాతిపదికాద్ధాత్వర్థే బహుళ మిష్ఠవచ్చ" ఇత్యనేన ఆచష్ట ఇత్యర్థే ణిచ్, ఇష్ఠవద్భావేన టేలోపః, స చ స్థానివద్భావేన నోపధావృద్ధిః తతః కర్తరి లఙి, తిపి ఇకారలోపే, శపి, గుణే - అయాదేశే, విశబ్ద యోగే యణి వపణయత్, అతః వ్యపణయదితి దాస కవి ప్రయోగ స్సాధీయానేవ.

3) 5 సర్గే, 56 శ్లోకే అర్థయస్వ అత్రాయమాక్షేపః. అర్థశబ్దాత్ ప్రాతిపదికాత్ ణిచ్ప్రత్యయే "అర్థవేదయోరాపుగ్వక్తవ్యః" ఇత్యనేన ఆపుగాగమే తతః లోటి ఆత్మనేపదే మధ్యమపురుషైకవచనే అర్థాపయస్వేతి భవితుమర్హతి. ఆగమం వినా అర్థయస్వేతి కథమ్? అత్ర సమాధీయతే. నేదమర్థశబ్దాత్ ప్రాతిపదికార్థేణిచి రూపమ్ కిన్తు అర్థ ఉపయాచ్ఞాయామ్ ఇతి చౌరాదికాద్ధాతోః ణిచి రూప "మర్థయస్వేతి భవతి. యద్వా హేతుమణ్ణ్యన్తాత్ లోటి మధ్యమపురుషైకవచనే చ అర్థయస్వేతి రూపమ్. మమ సాహాయ్యమితరైః ప్రార్థనాం కారయేదిత తాత్పర్యమ్. యది తు ఇతరానపేక్షయా స్వయమేవ ప్రార్థయస్వేత్యాశయః తర్హి తు నివృత్తప్రేషణాద్ధాతోః హేతుమణ్ణావపి ప్రకృత్యర్థ సిద్ధిః, తథా చ ప్రయోగః-

"ప్రార్థయన్తి శయనోత్థితం ప్రియాః" ఇతి

4) 4 సర్గే 35 శ్లోకే "సమచలయత్" ఇతి.

అత్రేయం శఙ్కా-చల ధాతోర్హేతుమణ్ణౌ, ఉపధావృద్ధౌ తతః కర్తరి లఙి అడాగమే సమాయోగే "సమచాలయదితి భవితుమర్హతి. అథకథం" సమచలయదితి సమాధీయతే. భ్వాదిగణే ఘటాదౌ 'కమ్పనే చలి' రితి పఠ్యతే. తస్య చలనార్థే 'ఘటాదయో మితః' ఇతి మిత్త్వే 'మితాం హ్రస్వః 6-4-92 ఇతి హ్రస్వే సమచలయదితిరూపం అకమ్పయదిత్యర్థః. విససర్జేతి తాత్పర్యమ్. కమ్పనాదన్యత్రతు న మిత్త్వమ్. "శీలం చాలయతి" అన్యథాకరోతీత్యర్థః.

5) 1 సర్గే-17 శ్లోకే. వేత్తుమితి రూపమ్ అస్య వేదితుమిత్యర్థః. అత్ర కేచిదాచక్షీరన్. విద సత్తాయాం, దైవాదికో ధాతుః అనిట్కారికాసు 'వద్యతి ద్విద్యతి ర్వినద్' ఇతి శ్యనానిర్దేశాత్ దైవాదిక

ఏవానుదాత్తః. తతః తుముని 'ఏకాచ ఉపదేశేఽ నుదాత్తాత్' (7-2-10) ఇతి ఇటో నిషేధే వేత్తుమితి రూపమ్. ప్రకృతే విదేః జ్ఞానార్థకత్వాత్ ఇటా వేదితుమితిస్యాత్ అత్ర జ్ఞానార్థకత్వాత్ కథం వేత్తుమితిరూపం? సత్యం, వేత్తుమితి రూపసిద్ధా సత్యజ్ఞానార్థకత్వం లక్షణయా స్వీక్రియతే.

ఏవం పరిశీలనే ఏతాదృశ నిగూఢ ప్రక్రియా జ్ఞానవతామేవ నారాయణదాస మహాకవి పద్యేషు పదాని సాధుత్వేన ప్రతిభాన్తి నాన్యేషామితి న వివిచ్య వక్తవ్యమ్. అత ఏవ నారాయణదాసః కాళిదాసాది ప్రబన్ధేష్విప పదరచనా మకరోత్. ఏతాదృశవ్యాకరణ పరిజ్ఞానమేవ కవేః ముఖ్యం ప్రయోజనమ్.

ఇదం త్వవశ్య మవధేయమ్ యత్. "పాణౌకృత్య జయార్థ" మితి చతుర్థసర్గే పద్యమ్.

జయార్థమ్ = జయలక్ష్మీమ్, పాణౌకృత్య = పరిణీయ. ఇతి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణో వ్యాఖ్యన్.

వెమ్పరాల సూర్యనారాయణ శాస్త్రిణస్త్వేవ మభిప్రయన్తి-జయార్థం = జయలక్ష్మీమితి వ్యాఖ్యాతుః ప్రమాదః, అతో మూలే జయార్ధిమితి పాఠస్స్యాత్ సూర్యరాయాన్ధ్ర నిఘణ్టౌ ఋద్ధిశబ్దస్య సమృద్ధిః పార్వతీ, లక్ష్మీరిత్యర్థ త్రయం కథితమ్ తద్బలాజ్జయ × ఋద్ధిమ్ = జయర్ధి = మభివృద్ధిమ్, లక్ష్మీమితి వాఽర్థోలభ్యతే. అతఏవ పాణౌకృత్య = పరిణీయేతి లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిణాం వ్యాఖ్యాఽపి సఙ్గచ్ఛతే - ఇతి.

అత్రేదం బోధ్యమ్ - అర్థశబ్దో ధనవాచకః. ధనఞ్చ లక్ష్మీరూపమ్, అతో జయర్థా మిత్యస్య జయలక్ష్మీ మిత్యర్థ స్సిధ్యతీతి లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిణామాశయః రూపన్మాత్రేణ జయలక్ష్మీమిత్యర్థశ్శబ్దశక్త్యైవ లభ్యతే. అతో ఋద్ధిశబ్ద ఘటితః పాఠస్స్వీకర్తవ్యః తేనార్థ సఙ్గతిరిత్యభిప్రాయో వెమ్పరాల మహోదయానామ్.

వస్తుతస్తు శాస్త్రిణో రుభయో రప్యాశయో న సమ్యక్. [illegible] - మూలే "నిత్యం హస్తే పాణావుపయమనే" 1-4-77 ఇత్య[illegible] పాణావిత్యస్యోపయమనార్థే గతి సంజ్ఞాయామ్, "కు గతిప్రాదయః" [illegible]సమాసే, క్త్వో ల్యబాదేశే పాణౌకృత్యేతి రూపమ్. ఉపయమన [illegible] వివాహార్థ కత్వాశ్రయణేనైవ విచారః శాస్త్రిభ్యామకారి. ఉప[illegible]న శబ్దస్య వివాహార్థ కత్వమాశ్రిత్య వృత్తికారః. ఏతదేవ [illegible]త్రిణోర్విచారస్య మూలమ్. తదా కథఞ్చిదపి మూలగ్రన్థో న [illegible]ష్టో భవతి. ఉపయమన శబ్దస్య స్వీకార మాత్రమర్థ ఇతి హరదత్త[illegible]తాదయో నిరణైషుః. తథా చ ప్రయోగః "పాణౌకృత్య మహాస్త్రా [illegible] జయార్థమిత్యేవ పాఠః, జయాయ ఇదం జయార్థమ్. ఏవఞ్చ జ[illegible]ర్థమ్ = జయాయ, సేనామ్ = సైన్యమ్, పాణౌకృత్య = [illegible]మాం రక్షన్తావిత్యర్థ ఏవగ్రన్థకర్తు స్సమ్మతః. ఏనమేవ సిద్ధాన్త[illegible]శిత్వ నారాయణదాస మహాకవిః పాణౌకృత్యేతి ప్రయుక్తమ్ [illegible] జయార్థ మిత్యేవ తాళకగ్రన్థే పాఠః. పాణౌకృత్యేత్యస్య పతి[illegible]త్వార్థం స్వీకృత్య తదర్థ సఙ్గమనాయ జయార్థమితి పాఠ వివరివర్త[illegible] తత్సమర్థనాయ అప్రసిద్ధ నిఘణ్టు ప్రదర్శనఞ్చ వెమ్పరాల [illegible]ోదయానామ నుచితమేవ. ప్రకృతే ఉపయమనం = స్వీకారమాత్ర[illegible] పక్ష మాశ్రిత్య ప్రకృత పద్యం నిరమాయి మహాకవి నేత్యలమతి[illegible]స్తరేణ.

ద్వితీయసర్గే అసుఖ్యదితి పదం ప్రయుక్తం మహాకవినా తద్రూప[illegible]మ్. సుఖదుఃఖ తత్క్రియాయామితి కణ్డ్వాదిగణే పాఠః, తతః "[illegible]దిభ్యో యక్" ఇత్యనేన స్వార్థే యక్ప్రత్యయః సుఖ+య[illegible]తే యక ఆర్ధా ధాతుకత్వా "దతో లోపః" ఇత్యకారలోపే సుఖ్య ఇ[illegible] జాతే సనాద్యన్తా ధాతవః. ఇతి పఠితస్య ధాతుత్వే తతః కర్తరి, లఙి. అడాగమే, తిపి. ఇకారలోపే, శపి, పరరూపే అసుఖ్యదితి-

అత్ర యకమాగమమన్వస్తే కేచన విమర్శకాః, తత్తున సమ్యక్ యకః కిత్వం దృష్ట్వాతే బభ్రముః, యక ఆగమత్వే సుఖ ఇత్యత్ర అకో లోప ఇత్యకారలోపానావత్తేః సనాద్యన్తాధాతవ" ఇత్యనేన ... ప్రత్యయాన్తత్వ నిబన్ధన ధాతుత్వానావత్తేశ్చ.

కిఞ్చ ఏతే విమర్శకా యుఙ్గుం ప్రత్యయం కంచన ప్రత్యయం మన్యన్తే, తదపి నయుక్తమ్. యుఙ్ముక్ నప్రత్యయః. కింతుయుజ్ ప్రత్యయః. తస్య యజోఽచిచేత్యనేన లుక్శబ్దేన లోపో విహితః. ఏనాం రీతిమా... యజ్ఞగన్తప్రకరణం, యఙన్త ప్రక్రియేతి వ్యవహారన్తి. ... వన్మాత్రేణ తస్య ప్రత్యయత్వం సిద్ధ్యతీతి దిక్.

వ్యాఖ్యాన రీతిః

ఏతాదృశస్య ప్రౌఢ కావ్యస్య అనుకూలా వ్యాఖ్యా అపేక్ష్యతే. వినా వ్యాఖ్యానం తారక కావ్యం న సుజ్ఞాతం భవతి. పాణినీయ తాత్త్విక సూత్రాణా ముదాహరణమే తదితి ప్రతిజ్ఞాతం కవివర్యైః. అవ... మపి కోశస్య బలం ప్రాదర్శి కావ్యే. అతః వ్యాకృతిః కోశశ్చ ఏత... వ్యార్థ పరిజ్ఞానే అత్యన్త ముపకురుతః. ఏవం స్థితే శ్రీమద్భిః కల్లూ... రాయ మహోదయైః తారక కావ్యవ్యాఖ్యాన నిర్మాణాయ శ్రీ ... భట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణః ప్రేరితాః. తత్ప్రేరణా మఙ్గీకృత్య శాస్త్రిభిః భావార్థ దీపికేతి వ్యాఖ్యావ్యరచి. తేహి శాస్త్రి వర్యాః పాలూ... గ్రామే స్థాపితే వేదసమాజే సాహిత్యే అధీతినః. తేషాం కోశ ... కం జాగర్తి. తాన్ విజయనగర మహారాజ సంస్కృత కళాశాలాయాం మహామహోపాధ్యాయ తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రిణః, మహామహోపాధ్యాయ పేరి వేంకటేశ్వరశాస్త్రిణః, మహోపాధ్యాయ ... వేంకటశాస్త్రిణః న్యాయవేదాన్త సాఙ్ఖ్యయోగాదిదర్శనాచార్య ... సూర్యనారాయణ శాస్త్రిణశ్చ శాస్త్రాణి అధ్యజీగపన్. ఏతాదృశాః లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణః వ్యాఖ్యారచనే బద్ధదీక్షా ఆసన్ తేహి...

"ఇహాన్వయముఖేనైవ సర్వం వ్యాఖ్యాయతే మయా
నామూలం లిఖ్యతే కిఞ్చిత్ నానపేక్షిత ముచ్యతే."

మల్లినాథ ప్రతిజ్ఞామనురుద్ధానాః కావ్యం వ్యాకుర్వన్తి. తత్ర కావ్యార్థ పరిజ్ఞానస్య యావతీ వ్యాకృతి రపేక్ష్యతే సాన్యత్తేపి. అధిక వ్యాకృతి ప్రదర్శన స్తు తత్ర నోపయుజ్యతే ఇతి మనీషయా విస్తరేణ పద శాస్త్రం న ప్రదర్శితమ్.

"అభ్రాజి తాభ్యాం ధరణీ చిరాయ'- 'తత్రత్యకా' చలదుచ్చూడ చూడవాన్, అనువత్, తిష్టద్గు, అచ్ఛగత్య, ఇత్యాదీనాం విశిష్టశబ్దానాం విషయే వ్యాకరణ ప్రక్రియా విస్తరేణ నిరూపితా. కిఞ్చ కోశబలం వినా ప్రకృతకావ్యం నాధిగన్తుం శక్యత ఇతి సమన్తరమేవోక్తమ్.

1) నిష్కుటాస్తే
2) దివాకీర్తి
3) ఉరస్యన్తః
4) వాతదూతాః
5) విషద్యాపి
6) ప్రతోలీషు
7) సింహాసంహననో
8) హైయఙ్గవీనః
9) నిష్ఠానమ్
10) కూర్చికా
11) మస్తు
12) విశేషక
13) భ్రమరక
14) ఆప్రపదీన
15) దేవచ్ఛన్ద
16) అనుపదీన
17) నాకే
18) కోలాఞ్చక్రతుః
19) కూపకేన
20) గుణపృష్ఠకమ్
21) ఆనాయ
22) కువేణీ
23) వితర్ది
24) వప్రః
25) కేదారః
26) అవదాతః

27) ఆజ్ఞాయాః	28) కాణ్డ
29) యథాజాతః	30) తీరసః
31) శిశ్విదానం	32) తద్వదః
33) పాదాతం	35) వాత్రమ్.

ఇత్యాదీని కోశమాత్ర ప్రసిద్ధాని పదాని కవినా ప్రాయోజిషత. నామలిఙ్గానుశాసనాది కోశపరిజ్ఞానాభావే ఏతాని పదాని సంస్కృతాని భాషాన్తరాణి వేతి వ్యాముహ్యేరన్ పాఠకాః తాదృశప్రమాదో మాభూదితి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రివర్యాః సర్వాన్ కోశానేకముఖీకృత్య ప్రథమతః పదస్య అర్థం ప్రదర్శ్య, తస్య ప్రమాణతయా కోశం లిలిఖుః. తేన మహానుపకారః సంవృత్తః, కోశప్రదర్శనం రామభట్టానామేవ సుకరమాసీత్. నాన్యేషామిత్యత్ర న కాపి సంశీతిః. తేహి నిరుక్తరీత్యా వ్యాఖ్యానస్య యే యే అంశా అపేక్షితాస్తాన్ సర్వానపి ప్రదర్శయామాసుః. ప్రథమత స్సమన్వయం, అనంతరమ్భావం విలిఖ్య దేశభాషావశం పదాస్సన్తః సర్వేషామపి పద్యానాం స్వదేశ భాషాయామపి తాత్పర్యం ప్రోల్లిఖన్.

ఏవం మూలగ్రన్థస్య వ్యాఖ్యాగ్రన్థస్య చ సుకృతినోః స్త్రీపుంసయోరివ మహదానుకూల్యం సఞ్జాతమ్ ఇతి ఆన్ధ్రప్రదేశస్థా స్సర్వేఽపి గ్రన్థకర్త్రోః అధమర్ణా ఏవ ఆసన్నితి దృఢమహం విశ్వసిమి. ఏతద్గ్రన్థప్రచారాయ శ్రీమన్తః ధనవన్తో మహాన్తః ఉదారచరితాః కట్టా ఈశ్వరరాయ మహోదయాః బద్ధదీక్షా భావన్తీతి మహాదిదం ప్రమోదస్థానమ్. లోకానామేతాదృశ మహోపకార కారణాయ ఈశ్వరరాయ మహోదయానామాయురారోగ్యైశ్వర్య భోగభాగ్యాది జాతం శ్రియః పతిః ప్రసాదయేత్విత్యాశీరాశాసే.

శ్రీః

—: అ వ తా ర క ము :—

1. (శ్రీ నారాయణదాస కృతమైన "తారక" కావ్యానికి సమీక్ష)

2. (శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితమైన తారకవ్యాఖ్యకు అభినందనము)

అప్పల్ల సోమేశ్వరశర్మ
విశాఖపట్నం-13
24-3-1988

శ్రీః

—: అ వ తా ర క ము :—

వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తి, - సాహిత్య విశారద, - వ్యాకరణ విద్యాప్రవీణ, - భాషాప్రవీణ.

అప్పల్ల సోమేశ్వరశర్మ, యం. ఏ; పి. ఓ. యల్.
ఉపాచార్యుడు (విశ్రాంతుడు)
సంస్కృతవిభాగము,
ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము: (వాల్తేరు).

"తారకము" ఒక సంస్కృత మహాకావ్యం, కర్త శ్రీమదజ్జాడ ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారు, వ్యాఖ్యాత శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు, వ్యాఖ్యానాదులకు ప్రోత్సాహకర్త శ్రీ కరా

ఈశ్వరరావుగారు, కావ్యం కష్టసాధ్యంగా ఉండి చవులూరించింది. కర్త అంతరంగంనుంచి ప్రబోధించారు. వ్యాఖ్యాత సౌహార్దంతో వెన్ను తట్టేరు. ప్రోత్సాహకర్త అన్వర్థంగా ఆదరించి వరించేరు. గుణచయం నన్ను బంధించింది. "ద్విర్బద్ధం సుబద్ధం భవతి" అన్నమాటకుబదులుగా "త్రిర్బద్ధం పరిబద్ధం భవతి" అన్నట్లయింది. నాలుగు దశాబ్దాలపాటు కావ్యాలంకార శాస్త్రపరిచయం నాకుందిగదా!" అన్న విశ్వాసం కూడా ఏర్పడింది. ఇంత తరంగం ఉన్నందువల్లనే ఈ దిగువ కొన్ని విషయాలను నేను ముచ్చటించటం జరిగింది. అవి కూలంకషాలూ కావు, తలస్పర్శులూ కావు- స్థాలీపులాకాలు మాత్రం అవుతాయి.

ఇక ఉద్దేశక్రమానుసారంగా ప్రస్తావించుకుందాము- "తారకము" అయిదుసర్గల కావ్యం మొత్తం రెండువందల తొంభైఎనిమిది శ్లోకాలు ఇందులో ఉన్నాయి. కథ చాలా చిన్నదే. అతిస్థూలంగా (పరమసంగ్రహంగా ఉంటుంది— "భారతదేశం - వింధ్యపరిదేశం - చంచన్నదీతీరం-సంశ్రితకల్పమనే గ్రామం - మహేశ్వరుడనే శ్రోత్రియ బ్రాహ్మణుడు, అతని భార్య— దంపతులకు వరదేవతాంశంగా ఒక కుమారుడు కలిగేడు - అతనిపేరు తారకుడు - పెరిగి పెద్దవాడై సకల కలాపూర్ణుడయ్యేడు-అతనికి దేశ యాత్రాభిలాష కలిగింది-ముందుగా విబుధనగరం వెళ్లేడు - అక్కడ రాజకుమారునితో పరిచయంకలిగింది- రాజున్నూ చక్కగా ఆదరించాడు- రాజకుమారుడూ తానూ కలిసి, సముద్రయానం చేసి, చంద్రద్వీపం చేరుకున్నారు- అది భారత చక్రవర్తి నివాసం - చంద్రమతీ [illegible] రాజధాని - చక్రవర్తి వీరిని చూచి సంతోషించి స్నేహ [illegible]- వీరిద్దరూ ఆపదలో చిక్కుకున్న చక్రవర్తి తమ్ముని సంరక్షిం[illegible] అందువల్ల మరీ పొంగిపోయి చక్రవర్తి తన కూతురును రాజ[illegible] [illegible]కిచ్చి, వివాహం చేసేడు- అంతే కాకుండా దానితోపాటు త[illegible] [illegible]ంతరాజ్యమైన కర్మభూమికి (భారతదేశం) స్వాతంత్ర్యం ఇచ్చి, అల్లుని కే ఆ రాజ్యాధికారం అప్పగించాడు,

తారకుని ఘనంగా సత్కరించి బ్రాహ్మణజాతికి కొన్ని వరాలిచ్చాడు. తారక రాజపుత్రులిద్దరూ స్వదేశంవచ్చి సుఖంగా ఉన్నారు.

ఈ చిన్న ఇతివృత్తం కేంద్రంగా ఒక పెద్ద కావ్యం విస్తరించింది. కస్తూరి కొంచెమయినా పరిమళ మధికం. మణి చిన్నదయినా కాంతి హెచ్చు. వజ్రం అల్పమైనా సారం అనల్పం. ఆ విధంగానే స్వరూపం లఘువుగాఉన్నా గుణగణాలనుబట్టి ఆత్మసౌందర్యాన్నిబట్టిన్నీ తారకం మహాకావ్యం అనిపించుకుంది- శబ్దార్థాలు, గుణాలంకారాలు, శయ్యాపాకాలు, రీతివృత్తులు. వ్యంగ్య వైభవం - ఆదిగా ఆలంకారికులు చెప్పిన కావ్యసంపద అంతా ఇందులో అమరిఉంది. ఏ ఒక్క పద్యం పరిశీలించినా ఈ అంశం విశదం అవుతుంది. ప్రతిపాద్యమైన విషయం, నాయకుడు రసం, అవసరమైనంతవరకు వర్ణనలు- ఇవన్నీ దీనికి మహత్వాన్ని సంపాదించాయి. రెండే రెండు సర్గలున్న కాళిదాసుని మేఘసందేశం మహాకావ్యం కాలేదా? పాడవుతున్న సమకాల సమాజాన్ని బాగుచేయాలనీ, అందుకు దేశానికి స్వాతంత్ర్యం అవసరమనీ, దాన్ని చక్రవర్తిని మెప్పించి సంపాదించడమే మంచిదనిన్నీ ఈ కావ్యంలో ప్రతిపాదితమైన విషయాలు. చరిత్ర, సమాజం, రాజకీయం - ఈ మూడున్నూ ఇక్కడ పెనవేసుకొని ఉన్నాయి. నాయకుడు తారకుడు. అతడు కుటుంబతారకుడు- సమాజతారకుడు - దేశతారకుడు-చివరకు సంసారతారకుడున్నూ అవుతాడు. ఈ ఔచిత్యాన్ని అనుసరించే"తారకము" అనే నామకరణం జరిగింది. సహనాయకుడు లేక ఉపనాయకుడు విబుధనగర రాజకుమారుడు. వీరరసం అంగిరసం. అది పాండిత్య వీరంగాను, దయావీరంగాను, యుద్ధవీరంగాను అనేకరూపాలతో కనబడుతుంది. శృంగారం, అద్భుతం, భయానకం, శాంతం, మొదలయినవి అంగరసాలుగా అక్కడక్కడ చోటుచేసుకున్నాయి. దేవతలు బాలతారకుని స్తుతించడం, తారకుని బాల్యవర్ణనం, విబుధనగర వర్ణనం, యుద్ధవర్ణనం, రాజధానీవర్ణనం మొదలయినవి కొంగ్రొత్త సోయగా

లతో నడిచేయి. ఈ విధంగా "ఉపదేశం, సద్యః పరనిర్వృతి" అని కావ్య ముఖ్యప్రయోజనాలను కూడా సహృదయులకు "తారకం" అందిస్తుంది భవతు.

ఇవన్నీ ఒక ఎత్తు. "సౌశబ్ద్యము" కేవలం ఒక ఎత్తు సామాన్యులకు సాధ్యము కానివి. వైయాకరణైక శరణ్యాలూ, ఆలోచనామృతాలూ అయిన శబ్దాలు పదేపదే ఈ కావ్యములో దర్శనమిస్తాయి. తరాత్రిపి కొన్ని క్రియాపదాలు "నభూతో న భవిష్యతి"అన్నంతగా కనిపిస్తాయి. దేవసభ, ఉన్నసమ్, సగ్ర్వేదః, తీక్ష్ణభ్యాంక్షః, గేహేశూరః, అహంయుః, ఖట్వారూఢః, కంపచానః, శిశ్విదానః, నద్వదః, భేదం భేదమ్, భావం భావమ్, అన్వాభ్యాసమ్, పిబతపిబ్రయేణ, ప్రియాకృత్యా, ద్విత్రంత్రః, గౌలక్షణికః, మదివాః, స్పృజ్యమానః మొదలగు వందలకొలది శబ్దాలు ఎడాపెడా తగులుకొని, "పాణినీయం జిహ్వాగ్రమంటున్నదా? లేదా?" అని పండితులను సైతం ప్రశ్నిస్తాయి. సమ్యచిచత్, అతితిరాయత్, అససధాత్రియత్, అశిశ్రియత్, అనుప్రసుదత్, అపప్రథత్, అదద్రఢత్, అచక్రశత్, అనుబోభూయాంబభూవే, సుఖాయతే, మొదలయిన వందలకొలది తిజంతాలు, మహావైయాకరణుని కూడా "ఖనూది"గా (వెంటనే ప్రక్రియ తోచక బుర్రగోక్కుంటూ ఆకాశంపైపు చూచేవాడు) చేయక మానవు. వీటిని వివరించడం ప్రారంభిస్తే అదొక పెద్దగ్రంథంగామారి 'పానకంలోపుడక' అవుతుందని ఊరుకోవడం జరిగింది. అయితే ఈ ప్రయోగాలు అర్థాస్వాదానికి మాత్రం అడ్డురావు "పోపులో మిరపకాయలవలె" మధ్యమధ్యను "చుర్రు"మనిపిస్తూ ఉంటాయి. కాగా ఇదొక విధంగా "భట్టి కావ్యం"వలె సాగిందనవచ్చును. అందువల్లనే "పాణినిసూత్రాణాం వైదికానాముదాహరణమేతత్కావ్యమ్" (లోకభాషను సాధించు పాణినిసూత్రాలకీ కావ్యం ఉదాహరణం) అని కవి ఆదిలోనే చేయెత్తి చెప్పేరు.

కవి శ్రీ నారాయణదాసు. నాటి కాళిదాసే నేటి నారాయణదాసయినాడని, తారకాన్ని ఆస్వాదించిన ఎవరికయినా తప్పకతోస్తుంది. అయితే ఒక విషయం:- హరికథాపితామహునిగాను, లయబ్రహ్మగాను గాయక సార్వభౌమునిగాను, గేయ కవిచక్రవర్తిగాను, నాట్యనిధిగాను ఆంధ్రమహాకవిగాను, ఆస్థాన సంపూజ్యునిగాను శ్రీ నారాయణదాసును గుర్తించినంతగా సంస్కృతమహాకవిగా ఆయనను సహృదయ లోకం చాలావరకు గుర్తించలేదు. దాని కొక్కటే కారణం. సమకాలపు రచన కావడంవల్ల తారకానికి తగినంత ప్రచారం కలగక పోవడం, కాలక్రమంలో సంస్కృత కావ్యాలను సరిగా ఆదరించకపోవడం తత్రాపి- "ఆధునిక సంస్కృత కవిత్వమా? అని చప్పరించి, పరిశీలించకుండానే సహృదయులు చప్పున ఊరుకోవడమూ కూడా సహకారి కారణం అయి ఉంటుంది. ఈ కావ్యాన్ని మాత్రమే నికషంగా ఉంచుకొని పరీక్షిస్తే దాస ప్రతిభావైభవ సువర్ణం ఎంత గొప్పదో స్పష్టం కాక తప్పదు. మణి మట్టిలో కప్పబడినా వెలికివచ్చినప్పుడు దాని మహోర్ఘత గుర్తించబడుతుంది గదా! అస్తు.

సువర్ణ కంకణం కట్టుకున్న చేయెత్తి ఒక దృఢప్రతిజ్ఞ చేసి, శ్రీ దాసకవి కావ్యాన్ని ఆరంభించేరు. "ఈ కావ్యంలో కేవలం పాదపూరణం కోసమని వ్యర్థంగా ఏ పదమూ ఉండదు. ఉపసర్గకు గాని, తత్సమానమైన దానికిగాని ప్రసక్తి లేదు. ....
...............భిన్నలింగవచన సాదృశ్యం చూపబడలేదు ......
...............లోకాతీతమైన అర్థాన్ని చెప్పే శబ్దం లేదు... ...
...............అవైదికమైనవాటి నూతనకల్పన ఉదాహరణాను."
ఈ ప్రతిజ్ఞను ఆయన అక్షరశః అమలుపరచేరు. ఏ మహాకవి కయినా ఇటువంటి ప్రతిజ్ఞ సాధ్యమయిందా? అవుతుందా? అది ఆయనవరకే చెల్లింది— సరస్వతీపుత్రులు గనుక! దాసుగారికి సంస్కృతమంటే సాటిలేని ప్రేమ - గౌరవమున్నూ. కనుకనే "సా దేవభాషాఖిల లోక

మాన్యా" (1-1) అని, కావ్యానికి శ్రీకారం చుట్టేరు. తరువాత తనది సహజపాండిత్యమని చాటుకున్నారు- "స్వభావపాండిత్యబలేన కుర్వే కావ్యమ్" (1-2) "పతత్రి సహాసేవ నీడమ్" (1-2) అన్న (పక్షి గూడు కట్టినట్లు) లోకోత్తరమైన ఉపమానాన్ని దీనికి జోడించేరు. ప్రపేదిరే ప్రాక్తనజన్మ విద్యాః" అన్న కాళిదాసుని మాట ఆనాటి పార్వతికే గాక ఈయనకున్నూ వర్తించింది. ఇది ఈయన చెప్పడమే కాదు- సమకాలికులైన ఉద్దండ కవిపండితులు చాలామంది చెప్తారు- "నారాయణదాసు ప్రత్యేకంగా ఎవరివద్దనూ ఏదీ అధ్యయనం చేయలేదు"-అని. అది వాస్తవం. "కస్యచిదేవ కదాచిత్ దయయా కరోతి సరస్వతీ విదుషః- ప్రసాదమ్" (ఎప్పుడో ఎక్కడో కోటి కొకరికి సరస్వతీ ప్రసాదం లభిస్తుంది) అని పెద్దలన్నారు. ఆకోవకు చెందినవారు శ్రీ దాసుగారు, "సదోషమప్యుత్తమకే కవిత్వం యథా కలంకాంకిత మిందుబింబమ్" (1-2) అని తరువాత ఆయన చమత్కరించారు. "దోషం ఉంటే ఉండనీ— కవిత్వంలో పసఉంటే కావ్యం రాణిస్తుంది చంద్రునికి మచ్చలేదా?' అని ఆయన ధీమా. "ఏకోహిదోషో గుణసంనిపాతే నిమజ్జతీం దోః కిరణే ష్వివాంకః" అని ప్రసిద్ధమైన కాళిదాసుని భావనకిది అనుసరణమే అయినా అంతకు మించిన పెంకితనం ఇందులో కనిపిస్తుంది. ప్రతిభతో పాటు పెంకితనం కూడా దాసుగారికి వెన్నతో అబ్బిన విద్య.

వీరి కావ్యప్రస్తారం ఇలాజరిగింది. మొదటి సర్గలో దేవతలు బాలతారకుని స్తుతించే సందర్భము, అతని శైశవ వర్ణన సందర్భమున్ను చిత్రవిచిత్రములయిన ఉపమారూపకోత్ప్రేక్షలతోను, స్వభావోక్తులతోను అద్వైతశాస్త్ర నిష్యందాన్ని బహురమ్యంగా అందిస్తాయి. అద్వైత తత్త్వం మమ దర్శయాష్వ" (1-26) అన్న వచనం కవి హృదయాన్ని ఇక్కడ కరతలామలకం చేస్తుంది. రెండవ సర్గలో విబుధ నగర చరిత్రమంతా సమకాల సమాజానికి అద్దంపట్టినట్లుగాను, కళ్ళకు

కట్టినట్లుగా వర్ణింపబడింది. మూడవ సర్గలోని నౌకాయాన వర్ణన లోకోత్తరమైన ఉపమోత్ప్రేక్షలతో ముచ్చటగొలుపుతూంది. చంద్రముఖీనగర వర్ణనము, అక్కడి జనుల స్వరూప స్వభావాది వర్ణనమున్నూ స్వభావ సుందరంగా ఉన్నాయి. నాలుగవసర్గ అంతా పద్యానికి కొక వృత్తంగా నడిచింది. ఉపస్థిత, మత్త, చంద్రలేఖ, లక్ష్మి, క్రౌంచపద, శ్యేనిక, శంభునటనం, తన్వి, మొదలయిన ఇరవై కొత్త వృత్తాలు ఇందులో విహరించేయి. ఇవి "కవీశులెరుగనివి"గా తోస్తూ కవియొక్క ఛందఃపాండిత్యాన్ని ప్రకటిస్తాయి. తారక రాజపుత్రులు చక్రవర్తి మైత్రిని సంపాదించడం, చక్రవర్తి శత్రువులతో వారు పోరాడి జయించడం, చక్రవర్తి భారత దేశానికి స్వాతంత్ర్యం ప్రసాదించడం మొదలయినవి ఇందులోని విషయాలు. విషయానుగుణంగాను, రసానుగుణంగాను శబ్దార్థ సంఘటన సాగి, కవి ప్రతిభకు నివాళులు పట్టిస్తుంది ఈ సర్గ. అయిదవసర్గ ఉపసంహారం. చక్రవర్తి కన్యాదానమూ, రాజ్యదానమూ కూడా జరిపిస్తాడు. రాజపుత్రుడు ఉభయాన్నీ స్వీకరించితిరిగి తన దేశం చేరుకుంటాడు. తారకుడు భారత తారకుడై, కుటుంబిఅయి శుద్ధశక్తో సుఖముగా జీవనం సాగిస్తాడు. ఈ సర్గ పూర్తిగా ద్రాక్షాఫల సదృశంగా నోరూరింపజేస్తుంది. నారాయణదాసు, విజయనగర నామ గర్భితమైన చక్రబంధంతో కావ్యం స్వస్తివలుకుతుంది.

పైపైని తారకం కల్పితకథా కావ్యంగా గోచరిస్తుంది. కాని అంతర్గతంగా ఇది స్వకీయచరిత నావలికమైన చరిత్రకావ్యం. అన్యాపదేశంగా తన జీవితచరిత్రను ఇందులో రంగరించేరు శ్రీ నారాయణదాసుగారు. వారి చరిత పూర్తిగా తెలిసినవారికే ఈ అంశం అర్థమవుతుంది. "సువర్ణముఖీనది - అజ్జాడ అగ్రహారం - శ్రోత్రియ బ్రాహ్మణ కుటుంబం - దివ్యప్రభావంతో దాసుగారి జననం - బాల్యంలో వారి అద్భుతకృత్యాలు - పాండిత్యపరీక్ష - విజయనగరం - రాజకుటుంబంతో పరిచయం - మొదలయినవి సంస్మరింపజేస్తూ అడుగడుగునా

చక్కగా స్ఫురిస్తునే ఉంటాయి. విదేశగమనాదులు కొన్ని భావనా తరంగాలు. శ్వేతద్వీపం అంటే "ఇంగ్లండు" దేశమనీ, చంద్రమతి అనగా "లండన్" నగరమనీ, చంద్రకాంతానది "థేమ్సు"నది అనీ, సమాజవర్ణన బ్రిటీషు పౌరుల వర్ణన అనిన్నీ ఎవరికయినా - చెప్పకుండానే - ఇట్టే తెలిసిపోతుంది. ఇక దాసమహాకవి వ్యక్తిగతమైన ఆశయాలు, ఆదర్శాలు, రాజకీయమైన, సామాజికమైన, సాంస్కృతికమైన, తాత్త్వికమైన భావాలు, అభిరుచులున్నీ కావ్యంలో గజిబిజిగా అల్లుకుని కొన్నిచోట్ల గూఢంగానూ, మరికొన్నిచోట్ల ప్రకటంగానూ దర్శనమిస్తాయి,— "అద్వైతమే తత్త్వచింతామణి - వేదమార్గమే రాజమార్గం - బ్రాహ్మము, క్షాత్రము - ఈ రెండే సనాతనంగా సకల శ్రేయస్సాధకాలు (జ్ఞానవిజ్ఞానాలకు ప్రతీకం బ్రాహ్మం. తేజః పరాక్రమాలకు ప్రతీకం క్షాత్రం) భారతదేశంలో ఒకప్పుడు గ్రామాలు, నగరాలు సర్వవైభవాలతో కలకలలాడుతూ ఉండేవి- అవిప్పుడు బాగా పాడైపోయేయి - అవి బాగుపడాలి - సమాజం పునరుద్ధరింపబడాలి- భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం సంపాదించాలి. అప్పుడే అన్నీ సమకూరుతాయి - చక్రవర్తికి అనుగుణంగా ఉండి సహాయంచేసి స్వాతంత్ర్యం పొందడమే మంచిది - బ్రిటీషు సమాజం అన్నివిధాలా మహోన్నతంగాఉంది - ఆవిధంగానే భారతసమాజం కూడ ఉంటే ఎంత బాగుండును! క్షాత్రమే రాజ్యమే లాలి-బ్రాహ్మం మాత్రం తత్త్వ ప్రతినిధిగా తారకంగానే ఉండిపోవాలి"— ఇవీ భావవీచికలు. ఇందులో కొన్ని ఈనాడు ఎబ్బెట్టుగా తోచవచ్చు. కాని క్రీస్తుశకం ఇరవయ్యో శతాబ్ది ఆరంభములో ఈ భావాలు ఎంత సహజమైనవో చరిత్రకోవిదులకు స్పష్టం అవుతుంది. (తారకరచన క్రీ॥ శ॥ 1910 ప్రాంతమని గుర్తుంచుకోవాలి). వీటిని గురించి తర్జనభర్జనలు జరపడం నేడు అప్రస్తుతం - అనుచితం. "టేబిలు మానర్సు" పుచ్చుకుంటున్న యువకుడు తన తాతగారి దేవతార్చనను ఆక్షేపించడం అనుచితం

కాదా! కాగా ఇటువంటి మహాకావ్యాన్ని సంతరించిన మహాకవికి 'నమోవాకం ప్రశాస్మహే'.

వ్యాఖ్యాత శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు:— "శాస్త్రీయ భూషణ" బిరుదాంచితులు - కవిపండిత శిరోమణులు— సాహిత్యసారసర్వజ్ఞులు - పురాణ ప్రవచన శౌండులు_వావదూకాగ్రగణ్యులు - సత్యనిష్ఠులు - ఆత్మగుణ సంపన్నులు. వీరి కవితాపాండిత్య ప్రకర్షను, గుణసంపదను గుర్తించి సహృదయలోకం వీరిని సౌవర్ణమైన "గండపెండెరము"తోను కంకణ కుండలాలతోను సత్కరించింది. ఇందుకు మించి వీరి యోగ్యతను చెప్పడ మెందుకు! ఇదివరకే వీరు పెక్కు రచనలు చేసి, "సెబాసు" అనిపించుకున్నారు. ముఖ్యంగా కాళిదాసుని నాట్యనాటకాలను సర్వాంగసమంగా తెలుగులోనికి అనువదించారు. మురారి నాటకాన్ని శ్లోకంగా ఆంధ్రీకరించారు. ఆంధ్రశబ్ద చింతామణికి ఆంధ్రలో వ్యాఖ్యానించారు. సాహిత్య వ్యాసాలను శతశః ప్రకటించారు. ఇటువంటి శ్రీ శాస్త్రిగారు ప్రకృతం తారకమహాకావ్యానికి సంస్కృతవ్యాఖ్యనూ తెలుగు తాత్పర్యాన్నీ రచించేరు. "సాధారణోభూషణ భూష్యభావః" అన్న కాళిదాసుని పలుకు, ఇక్కడ మూలవ్యాఖ్యా గ్రంథాలకు సమంగా సరిపోయింది. సాంతరీయకంగా నా విషయం కొంచెం చెప్పవలసిఉంది. శ్రీ శాస్త్రిగారికిన్నీ నాకున్నూ సహృదయానుబంధము, సహృదయానుబంధము, సారస్వతానుబంధము మున్ను సుచిరంగానూ, అనన్యసాధారణంగానూ ఏర్పడిఉంది. అందువల్ల ఆయన సాహిత్యవ్యాసంగాన్ని సాకూతస్యంగా నాకోసారి చూపడం, నేను మెచ్చి "బుర్ర ఊపడము"న్నూ పరిపాటి. అదే తీరులో తారక వ్యాఖ్యను సాకల్యంగా చదువుమనీ, సలహాలిమ్మనిన్నీ" వారు నన్ను కోరడం జరిగింది. అదీగాక 'అల్లుల్లో మల్లుపెద్ద' అన్నట్లు, నవీనవైయాకరణుల్లో నాకొకస్థానం వచ్చింది. తారక కావ్యం విషయంలో వైయాకరణుల అవసరమున్నూ చాలాఉంది. కాగా నేను వ్యాఖ్యానాన్ని ప్రత్య

క్షరము చదవడమున్ను, 'కొరకరానికొయ్య' వంటి కొన్ని ప్రయోగాల విషయంలో నాకు తోచిన సందేహాలను చెప్పడమున్ను జరిగింది. ఈ అవకాశం కలిగినందుకు నాకున్ను ఎంతో ఆనందం కలిగింది. ఘుమఘుమలాడుతున్న కంచెడు బియ్యం పులిహోరకు కొంచెం కరివేపాకు అందించినట్లు' సంతృప్తికలిగింది. 'అమర్చినదాంట్లో అత్తగారిచెయ్యి' అనే సామెతకూడా గుర్తుకువచ్చి నవ్వుకున్నాను, సరే - దానికేమి !

ఇందులో ప్రతిశ్లోకానికిన్ని స్వాదుమధురమైన సంస్కృత భాషలో వ్యాఖ్యానము - తాత్పర్యమున్ను—చివరను ముచ్చటయిన తెలుగులో తాత్పర్యమున్ను, కూర్చబడినాయి. వ్యాకరణాలంకార చ్ఛందో విశేషాలు అవసరమైనంతవరకు సూచనగా చోటుచేసుకున్నాయి. విమర్శలు, వాదోపవాదాలు, శాకదంత పరీక్షలున్ను— పూర్తిగా కాలానుగుణంగా [illegible]బడినాయి. ఈ కాలంవారికి అవి సహించవుగదా! మొత్తం మీద వ్యాఖ్యానం సహృదయరంజకంగాను బాలప్రౌఢ సామాన్యంగాను, సముచితంగాను సాగిందనడంలో సందేహంలేదు. ఇది నా సంపూర్ణానుభవం.

ఇక ప్రోత్సాహకర్త (శ్రీ) శర్మా ఈశ్వరరావుగారు:— (శ్రీ) నారాయణదాసుగారికి దగ్గరబంధువు. (అల్లునికి అల్లుడు), దాసభారతికి ఆత్మబంధువు వాణిజ్యవిశారదులయినా వాణీవిశారదులు కూడా, సహృదయ చక్రవర్తి, సరస్వతీవరివస్యయందాసక్తి గలవారు. అందువల్లనే "దాసభారతీ ప్రకాశ" మహాశతయాగానికి దీక్షితులయ్యారు. సంవత్సరాలతరబడి నిర్విరామంగా దాన్ని జరిపిస్తున్నారు. తగిన యుక్తియుక్తులను పఠించి, సాధనసామగ్రిని సంపాదించి, లోపాలు లేకుండా చూచుకుంటున్నారు. మహాయజ్ఞం పూర్తికావస్తున్నది. అవభృతం సమీపిస్తుంది. అందులో ఒక భాగమే ఈ తారక వ్యాఖ్య. నేనుకూడా

శ్రీదాసుగారి 'జగజ్జ్యోతి'ని సంస్కరించి సారస్వతనీరాజనములో తారకాన్ని సమీక్షించి ఈ అవతారకము రచించి, ఏదో కొంత ఆర్త్విజ్యాన్ని వహించేనని చెప్పడానికి గర్విస్తున్నాను- 'ఆచార్య' యస్. వి. జోగారావువంటివారు 'అధ్వర్యులు' యితే, మావంటి వారు 'ఉద్గాతలు' కావడం పరిపాటి. అదే జరిగింది ఇదంతా జరగటానికి నిదానం శ్రీ ఈశ్వరరావుగారి ప్రోత్సాహం అది లేకపోతే యజ్ఞమూ లేదు-ఋత్విక్కులూ లేరు. 'నిరాలంబా దాస సరస్వతి' అయిఉండేది. 'ఈశ్వరుని సామర్థ్యం' అందరికీ ఉంటుందా - మరి!! కాగా శ్రీ ఈశ్వరరావుగారు సర్వదా సర్వథా సహృదయుల అభినందనాలకు ఆశీస్సులకున్నూ అర్హులు.

చివరగా — ఒక నారాయణుని మూలమూ, మరొక నారాయణుని వ్యాఖ్యానమూ (అద్వైతంగా భావిస్తే మరీమంచిది), కలిగిన ఈ తారకమహాకావ్యం, ఈశ్వరప్రేరితమైన 'అవతారకము'తో కలిసి 'ఆ చంద్రతారకము'గా ప్రకాశించాలని నా ఆకాంక్ష. 'తథాస్తు'

సహృదయసేవకుడు

విశాఖపట్నం-13
24-3-1983

అప్పల్ల సోమేశ్వరశర్మ

ఇంటి అడ్రస్ :

డి. నెం. 50-96-8/ఎ
టి. పి. టి. కాలనీ, సీతమ్మధార
విశాఖపట్నం-13,
పిన్. నెం. (530013)

పీఠిక

శ్రీ గురుమూర్తయే నమః

ఇయ్యది "శౌరకమ్" అను పేర సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యము. ఇందు అయిదు సర్గలు. ఒకటి రెండు తక్కువగా మూఁడువందల శ్లోకములు గలవు. జగద్విఖ్యాత యశస్కులైన శ్రీ మదజ్జాడాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవిశేఖరులు రచించిన దీకావ్యము.

బంగారమునకు బరిమళమబ్బినట్లు- రచయితల [illegible] ముగా నవగాహించుకొని సంస్కృతమున [illegible] వ్యాఖ్య రచించినవారు పండిత శిరోమణి; [illegible] తులగు బ్రి. శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణ [illegible]

నేటి మన కీకావ్య మపూర్వమైనది. [illegible] త్సరము నాఁటికే నాగర లిపిలో ముద్రితమై [illegible] దేశముగాఁ (క వయనించి మాక్సుబర్గు [illegible] సంస్కృత భాషా ప్రాచార్యుఁ డగు గెల్డనర్ పండితు [illegible] సర్వవిధములనంతటి మహోత్కృష్టమైన [illegible] గనులారఁ గాంచి, చదువుకొని యాశ్చర్యానంద [illegible] నిస్వార్థ బుద్ధితో శ్రీనారాయణదాసు సారస్వత [illegible] తను పూజోపహారముగా సమర్పించుకొను మహోద్యమ [illegible] కట్టిన బ్రహ్మశ్రీ కరాగ్రి ఈశ్వరరాయ మహాశయుల సంకల్ప [illegible]ము, ఆయన సఫలీకృత మనోరథు లైనారు. అది యాంధ్రుల మగు మాన యదృష్టపరిపాకము.

ఇట్టి యపూర్వ సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యమును రచించిన రు మహాంతే ర్వాణి మహాకవి మహాగాయక శిరోరత్నము సంస్కృ తాం ధ్రాంగ్ల

పారశీ కాది బహుభాషా భాండాగారము నైన శ్రీఆదిభట్టనారాయణ దాసుగారు.

"నారాయణదాస జయంతి సందర్భమున" ఆచార్య. కళా ప్రపూర్ణ విద్వాన్ శ్రీ గంటి జోగి సోమయాజులుగారు దాసుగారిని గూర్చి వ్రాసిన వాక్యము వివిధ లోకములలో మహావిద్వాంసుఁ డెవ్వఁడు.? తెనుఁగున దిట్ట సంస్కృతమున స్రష్ట, సంగీతమున సమ్రాట్. వింత వింత నృత్యములతో విరాట్టు, కన్నడము. ఉర్దూ, ఆంగ్లము పారసీకము అరబీ భాషలలో, నేరిమి గలవాఁడు, కళాశా లాధిపుఁ డయ్యు, అఖిల భారతమున సంచరించినవాఁడు. ఒక్క మహా రాజు పోషణలో నుండియు, వివిధ రాజాస్థానములలోను పేరుండి గౌర వింపఁబడిన వాఁడును, ప్రాచీనకవులు ప్రారంభించిన ప్రాంత కావ్య ప్రక్రి యలో సిద్ధుఁడైన వాఁడును, కేవల స్వయంప్రతిభతో అపూర్వకావ్య ప్రక్రియను - సంగీతము సాహిత్యము నృత్యము మొదలైనవాని నన్ని టిని మేళవించి కల్పించినవాఁడు ఏవఁడైన నున్నాఁడా యని ప్రశ్నింప వచ్చు. ఉండినవాఁడు. శ్రీమద్ అజ్జాడ ఆదిభట్ట నారాయణదాసు. తమ కావ్యరూపమున అజరామరులైన ఇతర కవీశ్వరులవలెనే ఆంధ్రదేశ మున ఇతఁడు నేడును ఉన్నాఁడని చెప్పక తప్పదు'' అని శ్రీనారాయణ దాస మహాకవి కృతగ్రంథములు నలువదియొంటిలో ఈ "తారక" కావ్యమున కొక విశిష్టత కలదు. తక్కిన తత్కృతు లన్నియు భారత భాగవత రామాయణములకో, భక్తిప్రభావము లగు స్తోత్రగ్రంథముల కోవకో, భాషావిశేష బోధనకో, సంగీత సాహిత్య వ్యాకరణాది శాస్త్రములకో, భాషాంతరానువాదములకో సంబంధించినవి. ఇఁక నీకావ్యమో యితివృత్తము. మొదలు సర్వమును స్వకపోల కల్పిత మును, స్వదేశ స్వాతంత్ర్య సంపాద[illegible]ము నై గోచరించుచున్నది

ఈ కావ్యము 1910 సంవత్సరమున ముద్రితమైనది. అంతకు పూర్వమే రచితమై యుండవచ్చును. లేదా ఆసంవత్సరమే రచనకూడ జరిగినను జరుగవచ్చును.

అప్పటికి మన దేశము బ్రిటీషు సామ్రాజ్యము చేతిలో అస్వతంత్రముగా నున్నది, అంతకు మున్నే (శ్రీ) "దాదాభాయి, నౌరోజి" మున్నగు మహాపురుషులు కాంగ్రెసు అను పేర "జాతీయ మహాసభ" నేర్పరచి యేటేట దానిద్వారా తమ స్వాతంత్ర్య కాంక్ష బ్రిటీషు సామ్రాజ్య పాలకులకు విన్నవించుకొనుచుండిరి. లోకమాన్యతిలక్ప్రబుద్ధులు కొందఱు సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యము కావలె నని అతివాదు లనిపించుకొనిరి. గోక్లే ప్రభృతులు సామముచే స్వాతంత్ర్యము సంపాదింప యత్నించుచు మితవాదు లనిపించుకొనిరి. ఇది యంతయు 19-వ శతాబ్దితుదను, 20-వ శతాబ్ది మొదటను జరిగిన వ్యవహారము. తరువాత 1905 ప్రాంతమున బంగాళాదేశమును బ్రిటీషుపాలకులు రెండుగా విభజించి, ప్రజలలో పెద్దకలవరము లేవనెత్తిరి. దానినే బంగాళాదేశపు నాయకు లగు" బిపిన్ చంద్రిపాలు, అరవిందఘోషు మున్నగువారావిభాగమును ప్రతిఘటించుచు దేశము నలువంకలం దమకు జరిగిన అన్యాయమును ప్రచారముచేయ వందేమాతరమ్'అనెడి యుద్యమము లేవనెత్తి విదేశీయ వస్తుబహిష్కారము మున్నగు కార్యక్రమములు నడిపిరి. ఆగాలి సోకి ఆంధ్రిరాష్ట్రిమునంగూడ స్వాతంత్ర్యవాంఛ గల మహామహులు కొంద ఱతివాదులుగాను, పెక్కురు మితవాదులుగాను ప్రచారమునకుం దిగి, నాంటి దొరతనముచే సాఫల్యము పొందలేక అయోమయపు స్థితిలో నుండిపోయిరి.

అంతకుమున్ను మహామ్మదీయ పరిపాలనమున మహాబాధ లనుభవించిన ప్రజలు బ్రిటీషువారిపాలనమున చాపక్రింద నీరువలె ప్రాకుచున్న వైదేశిక నాగరకతకు వశులై, శాసన స్వాతంత్ర్యముతో పాటు

[illegible] దూరమై ఆకారమున మాత్రము హై
[illegible] వ్యవహారములకు, మత సంస్కా
[illegible] కోయిరి.

[illegible] యులలో అందును ఆంధ్రుల దుస్థి
[illegible] మితవాద మార్గమున వాంఛాసిద్ధి కలుగున
[illegible] లిగి కావచ్చును. [illegible] జకీయనాయకులవలెc గాక, [illegible]
కవితాశక్తిచే, దేశప్రజల నుద్బోధించి దేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదన
నకు, నుపాయముగా, నీకావ్యము రచించినట్లు తోచుచున్నది.

ఈకావ్య నాయకుం డగు తారకుcడే నారాయణదాసుగ
చెలంచున్నదీ కీరమందలి 'అశ్రితకల్పక' మను నగ్రహారమే సువర్ణమ
నదీ తీరమందలి ఆజ్జా డాగ్రహారము, అందుండెడి మహేశ్వరుc డ
పండితుండే దాసుగారి తండ్రియగు వేంకటచయనులుగారు, ఆపండిత
భార్య పేరు చెప్పcబడకున్నను ఆమె గుణగణములకుc బ్రతిబింబమై
నరసమాంబయే తారకునితల్లి. తనభర్త నిత్యము పురాణము చె
చుండ వినుచు నవి యెల్లరకు వారల బోధించుచు 'చదువులవ్వ
[illegible] విజ్ఞాన [illegible] తీర్థగల యాదంపతుల కనిష్ఠపుత
[illegible] రన్న పాట. తారకుcడు మాతృగర్భస్థు
[illegible] cదలు వచ్చి దేవకీ గర్భస్థుcడైన కృష్ణ
[illegible] కుcడు పుట్టిన వెంటనే దేవతలువ
[illegible] ట్లు మాత్రము మార్పcబడినది. న
[illegible] ప్రీతిపాత్రము. దాసుగారు గర్భస్థు
[illegible] కృష్ణపరమాత్మను స్తుతించిన ఘట్ట
[illegible] చేతనో, పునఃపునః భర్తవలన విని
[illegible] డెడివి యని ధ్వనిత మగుచున్నది. లేక

తారకుఁడు పుట్టగనే దేవతలు స్తుతించుట సుసంగతము గా దనిపించు చున్నది.

"తారకుఁ" డన 1 తరింపఁజేయువాఁడు, కర్ణధారుఁడు 2 ఆపదల నుండి తరింపఁ జేయువాఁడు. అని అర్థము. దుఃఖమయమైన యస్వతంత్రమగు భరతదేశమును తరింపఁజేయ బూనిన దాసుగారికి సూర్యనారాయణ నామము సరిపడినది. "తరణి" యన సూర్యుఁడు "తరం త్యనేన సంసారమ్ తరణిః" అనియు తరణి ర్ద్యుమణౌ పుంసి కుమారీ నౌకయోః స్త్రియాం అని యుండుటచేత తరణి, తారక శబ్దములు పర్యాయపదము లైనవి. వేంకటాచయనులుగారు సూర్యమంత్రోపాసకులును, శ్రీ నరసమాంబ, అరసవిల్లి క్షేత్రమున వెలసిన సూర్యదేవుని నారాధించు నది, కావున సూర్యనారాయణుఁ డని నామకరణ మొనర్చిరట, దాసుగారు కూడ అరసవిల్లి సూర్యనారాయణ శతకముఁ జెప్పియున్నారు.

త్రిమూర్త్యాత్మకుఁడును, వేదత్రయస్వరూపుఁడు నగు సూర్యదేవుఁడే దాసుగారు– అని నా యాశయము.

పుట్టిన పిదప తారకుని బాల్యచేష్టలు తదుభయుల భావి జీవితములకును ప్రమాదులుగా దాసుగారి భావనాబలమున స్వభావసిద్ధమానట్లు సృష్టింపఁ బడినవి.

పిదప ఉపనయనము, పౌరాణిక వతంసులగు తమ తండ్రులే గురువులుగా సకల విద్యలకును బీజావాపము జరిగినది. మేరు సమ ధీరుఁడును స్వాతంత్ర్యశక్తి గలవాఁడు నగు తారకునకు పరదేశములను చూడఁ గోర్కెఁ గలిగి "విబుధనగరము" చేరెనంట. దాసుగారును ఉపనీతులై వేదము కొంచెము నేర్చి దండ్రిగారివలన సంస్కృత సాహిత్య గ్రంథములు కొలదిపాటి చదివి విజయనగరమున న్యాయ

వాదిగా నున్న అన్నగారి యొద్దకు వెళ్లి యచట ఆంగ్లకళాశాలలో
ఎఫ్. ఏ. పర్యంతము పఠించుట మున్నగునవి ధ్రువములగుచున్నవి.
అచ్చట మేధావి యగు తారకుఁడును సకల విద్యలను గురువుల యపేక్ష
లేకయే గ్రహించినాఁడట. ఆ పట్టణమునందలి జ్ఞానవృద్ధుఁ డగు నొక
వయోవృద్ధునివలన అంతకు పూర్వ కా ప్రజనము నచటి భూపాలకుఁడు
నెంత ధర్మమార్గమున నుండెడివారో వివరముగాఁ దెలిసికొనెనఁట
తారకుఁ డాపట్టణ మంతయుఁ డాసాంగాంచి, యానాఁటికి నెట్లు మాఱి
పోయినవో తెలిసికొని పరితాపము నొందినాఁడఁట. నాల్గు వర్ణముల
వారును స్వధర్మ దూరులై కన్యా శుల్కాది దురాచార పరాయణులై
పోయిరే యనుకొనుచు, రాజోద్యానము చేరి నాఁటి దేశదుస్థితి నొక
గేయముగా రచించి, యొక చెట్టుక్రిందఁ గూర్చుండి గొంతెత్తి పాడి
నాఁడు. అచ్చటికి సమీపముననే రాజప్రాసాదమున నున్న విబుధపుర
రాజకుమారుఁ డాగానమునకును, కవిత్వమునకును పరవశుఁడై తార
కుని తన భవనమునకు వచ్చుటకు సేవకులచే గుఱ్ఱము నంపెను. తార
కుఁ డాగుఱ్ఱము నెక్కి రాజకుమారుని కలిసికొని యతని ప్రేరణమున
మహారాజును దర్శించెనఁట.

ఈసందర్భము - దాసుగారు సంగీత సాహిత్యములందు నిష్ణా
తుఁడై హరికథా కథన నైపుణ్యముచే నాంధ్రదేశమందే కాక కర్ణాట
దేశ మైసూరు చేరి యచటి మహారాజుగారి యాదరణ ప్రత్యేక సకల
సన్మానములకు భాజనులైన కథ కిది స్మారకముగా నీవాక్యమున ఘటిం
పఁబడినది. రాజపుత్రునిచే మహారాజసన్నిధికిఁ గొంపోబడిన తారకుఁడు
తన సకల విద్యాపాటవమున సత్కృతుఁడై యువరాజుతో బద్ధమైత్రి
గలవాఁడయ్యెను. దేశముయొక్క పారతంత్ర్యమును గూర్చి యిరువు
రును సుదీర్ఘముగాఁ జర్చించుకొని, చంద్రద్వీపమున నున్న సార్వభౌ
ముని దర్శించి స్వదేశమునకు స్వాతంత్ర్యము సంపాదించవలె నని దృఢ
నిశ్చయు లైరి.

ఇంతదాఁక - ఆ త్మాశ్రయముగా నీవృత్తాంతము ధ్వనించుచు నెంతయో రమ్యతరముగా నున్నది. తారక రాజపుత్త్రుల యీసంక ల్పము నాఁటి మితవాద నాయకుల తీవ్రయత్నములకు సూచకంగాఁ గనపడుచున్నది. అతివాదులును విప్లవవాదులు నగు లోకమాన్య వ్రభృతులును సావర్కారు సోదరులును బ్రిటీషువారి నెదిరించి, వడ కాని శిక్షలకు పాలై యేమియు సాధింపఁ జాలక పోవుట చూచి కావచ్చును. దేశాభిమాన పూరిత హృదయు లగు దాసుగారు భంగ్యంతర ముగా మితవాద మార్గమునకొకసుగమమగు మార్గమును చూపఁ దలఁచి తారక రాజపుత్త్రుల విదేశయాత్ర ముందుగా కల్పించిరి. బ్రిటీషుచక్రవర్తిని దర్శింప ఇంగ్లాండునకు వెళ్ళవలెను గదా దానికై ముందుగా నౌకాయాత్ర కల్పింప నెంచినారు. ఆయన యేదే నొకసంద ర్భమున ఓడప్రయాణము చేసినారో లేదో తెలియదు. కాని మహాకవి గావున చూచినట్లే వర్ణించినారు.

సంతపాల నృసింహా . . త . కవివర్ణ రసాయనమున సత్కవులఁ గూర్చి యిట్లు చెప్పెను.

చ. మనమునఁ గొన్న నెవ్వగ . . మాన్ప ఘటింతురు కావ్యసమ్మదం
బనఘ కథాముఖంబున హితాహిత బోధ మొనర్తు రింపుగా
గనుఁగొనుకంటె నద్భుతముగా నెఱింగింతు రతీంద్రియార్థముల్
ఘనమతు-లెల్లవారికి నకారణబంధులుగారె సత్కవుల్.

అని దాసుగారు ఘనమతులు గావున నిందియములకుఁ గోచరింపని పదార్థములను గూడఁ జూచి . . . కంటె నద్భుతముగా వర్ణించినారని నాయూహ.

తారక రాజపుత్త్రులు నౌక నెక్కిరి. ఆయోడ తెలుఁగువారి యోడ కాదు. అది స్టీమరు. ముందుగా కోడివలె కూఁత వేసినది. అది

విని యాత్రికు లందఱును నోడ నెక్కిరి. ఓడ బయలు దేరినది. పొగ చిమ్ముచున్నది యాత్రికులకు పరదేశ మెప్పుడు చూతుమా అని యాత్రము కలిగినది. నౌక వేగముగా నడచుచున్నది. ఓడవాండ్రును ప్రయాణికులును హాయిగా నున్నారు. తిమింగిలాదిజంతువులు కనఁబడు చుండెను. నీటిని చీల్చుకొని నౌక వెళ్ళుచుండ సముద్రము రెండు పాయ లైనట్లుండెను. యాత్రికులు భోజనాదికము తలఁచుకొనుచు నౌకరితో నౌకరు చెప్పుకొనుచుండిరి.

దికలు మాఱి నట్లయ్యెనట. త్రాగుటకు దెచ్చుకొనిన మంచినీరు నేయివలె అతి మితముగా వాడుకొనుచుండిరి. యాత్రికులు రుచి నెంచక యన్నమును దినుచుండిరి. అంతట భయంకర మైన యెదురుగాలి వీవ దొడఁగెను. నావికుఁడు గాలికి భయపడుచున్న యాత్రికులను ఇంటి యరుగున నుండెడి కోళ్ళగూటిలోనికి కోళ్ళను ప్రవేశపెట్టినట్లు ఓడలో పలి భాగమున ప్రవేశపెట్టెఁనట. క్రమముగా కొంతసేపటికి గాలి తగ్గెను. ప్రమాదము తప్పి నౌక పూర్వమువలె వేగముగా పోవుచుండెను. యాత్రికులు సంపదలఁ గాంచిన దరిద్రులవలె, ఆరోగ్యము పొందిన రోగుల వలె నిర్భయులై నారు. అంత నౌకనాఁడు ప్రాతఃకాలమునకు గమ్యస్థానము కనఁబడ, తారకుఁడును రాజపుత్రుఁడును, ధూమనౌక (స్టీమరు) నుండి యొక పెద్ద పడవ నెక్కి యాత్రికులతో పాటు ఒడ్డెక్కిరి. ఇది నౌకాయాత్రఁ స్వానుభవ మున్నవారై నను దాసుగారివలె ఏచిన్న యంశమును విడువ కుండఁ జెప్పఁగలరా! అవర్ణనము నిరుపమానము అసవ్యసాధ్యము.

తరువాత నాచంద్రపట్టణ వాసుల యుత్తమోత్తమమైన యాచార వ్యవహారములు, వారి యాదరమును బహువిధముల వర్ణింపఁబడెను. ప్రజల మెచ్చికచే ఆచంద్రద్వీపమునందలి సార్వభౌముని వలన తారక రాజకుమారులు అమితాదరము నొందినారు. "మీ సామ్రాజ్యములోని

మా దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము - కావలెనని కోరుటకే తాము వచ్చి నట్లు విన్నవించిరి. తారక రాజపుత్రులు శౌర్య ధైర్య సాహసములకును వారి సకలవిద్యా పాటవమునకును మెచ్చుకొని, రాజసభా ముఖమున వారిద్దఱను సేనాధిపతులుగా సార్వభౌముడు నియోగించెను. అప్పటికి నా సార్వభౌముని సోదరుడు శత్రువుచే చెఱబట్టబడినట్లు చెప్పుటయే తడవుగా వా రిద్దఱును సేనలతో వెడలి ... యుద్ధపరికరములు అనగా జలాంతర్గాములు తుపాకులు ... బాంబులు మున్నగు వానిని గొని శత్రుసైన్యము నాశనము చేసి బంధితుడై యున్న శత్రువులతో పోరాడి క్షతగాత్రుడై ... నున్న సార్వభౌముని సోదరుని జేరిరి. తారకుడు గాయమునకు ... కట్టు కట్టి తెలివి తెలిపించి, పథ్య పానాదులచే స్వాస్థ్యము కలిగించెను. ఆ సందర్భమున శరీర శాస్త్ర మంతయు వర్ణింపబడెను. అది ... ఆయుర్వేద విజ్ఞానము నకు కరదీపికగా వెలసినది.

తరువాత తారక రాజకుమారులు చక్రవర్తి సోదరుని వెంట బెట్టుకొని చంద్రద్వీపమునకు వచ్చి చక్రవర్తిని ... దర్శించిరి. ఆ సందర్భమున దుర్భిణీయంత్రము వర్ణింపబడెను. సార్వభౌముడు తన సోదరుని వలన వారి ... చాకచక్యము ... మెచ్చుకొని, వారి కభీష్టమైన భారతదేశమునకు స్వాతంత్ర్య ... వర మొసంగెను. మరియు నా దేశమునకు పాలకుడుగ ... రాజకుమారునే నిర్ణ యించెను. తారక రాజపుత్రులు ... అంతట చక్ర వర్తి పెండ్లికి సిద్ధముగానున్న తన ... రాజకుమారునకిచ్చి పెండ్లి చేసెను. పెద్ద వి...మానముమీద ... దఱను ... సాయ మిచ్చి విబుధపురమునకు పంపెను. సార్వభౌముని సోదరుడును రాజ కుమారుని భారత రాజ్య పాలకుడుగా పట్టాభిషేకము చేసెను. అంతట తారకుడు సంతోష ... రాజకు ... తన ... కిరీటము

నెలకొల్పి దీవించెను. దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము వచ్చెఁగదా అని తృప్తిపడెను. సార్వభౌముని తమ్ముఁడు స్వదేశమున కేఁగెను.

తారకుఁడును సకల సౌభాగ్య లక్షణవతి యగు నొక యుత్తమ బ్రాహ్మణ కన్యను పెండ్లాడి, ఆ భారతనాయకునివలన మహోన్నతములగు పారితోషికములఁ గొనుచు - ప్రాణపద మగు మిత్రుఁడై స్వతంత్రుఁడై సుఖముగా నుండెను. ఇది తారక కావ్యమునందలి యితివృత్త సంగ్రహము. ఆ యితివృత్తమంతయు శ్రీ లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిగారు వ్యాఖ్యానించియే యున్నారు. కావున దాసుగారి కావ్య రచనమునకు కారణముగా నా చెప్పిన దేశస్వాతంత్ర్య పిపాసకు ద్యోతకములగు దాసుగారి రచన నుండియే తెలిపెదను.

తారకుఁడు అనఁగా - దాసుగారే కదా! ఆతఁడు మొట్టమొదట

శ్లో॥ "అమల లలితరూపః సర్వవేదః, ప్రశాంతః
సకలజనసమానః సర్వతంత్ర స్వతంత్రః.
విజిత సమవయస్కః నిత్యయా సద్యశస్కః ఉ-
ద్భ్వలమత వా[illegible] కా[illegible]నం [illegible] తు[illegible]

[illegible]డైన తారకుఁడు - సాటిలేని రూపముగలవాఁడు, స[illegible]సినవాఁడు, - శాంతస్వభావుఁడు - అందఱియందు సమ[illegible]. సర్వతంత్రములందు స్వతంత్రుఁడు, విద్యచే తన [illegible] స[illegible]ఁడు. పేరొందినవాఁడునై పరదేశములన [illegible] వా[illegible]ెను.

[illegible] విడిచి విబుధపురి [illegible] - [illegible] క్షోభించుచు [illegible]—

[illegible] దేవం [illegible]
[illegible] వత్త[illegible]

శకాధీశ్వరో భారతవైశ్వర్య మావత్,
జగో నాన్యదుఃఖం వినైవస్య సౌఖ్యం.

అనఁగా - శకాధీశ్వరుఁడు (తురుష్క ప్రభువో, ఆట్టివాఁడో) కులస్త్రీలను ఎత్తికొనిపోవుచు, బ్రాహ్మణులను నిందించుచు. దేవాలయములను గూల్చివేయుచు, పట్టణములు కాల్చివేయుచు, ప్రభుత్వము సాగించుచున్నాఁడఁట ప్రజలు సౌఖ్యము నెఱుఁగక సర్వదా దుఃఖమును పొందుచున్నారఁట. ఇది బహుశః ఆనాటి ఉత్తరహిందూస్థాన దుఃస్థితి కావచ్చును.

విబుధపురము చేరినపిదప అచటి వృద్ధులవలన ఆంధ్రదేశము, అందును ఆవిబుధపురరాజుల పరిపాలనమున ప్రజలుపొందిన సౌఖ్యము ధర్మము, సత్యము, వర్ణాశ్రమ ధర్మనియతి, పూర్వమెట్లుండెడిదో విని తారకుఁ డెంతయో మొదట ఆనందించెను.

శ్లో॥ శ్రుతి నిగదిత మార్గం నాజహో న్నిర్విశేషం
దృఢ మిహ పరపద్యాం న హ్యవాలంబ తాఽయం
అనుమతి బహు దుఃఖం నో సుఖం మానవోఽద్యా
పకృత మపకతం దుర్వృత్త ఉన్మత్త చిత్తః-" 4-82

అచ్చట జనుఁడు వేదవిహిత మార్గమును పూర్తిగావిడువలేదు పూర్తిగా విదేశీయుల మార్గము నవలంబింపలేదు. దుర్వ్యాపారములలో, పిచ్చివానివలె నైపోయి ఏదిసుఖమో ఏదిదుఃఖమో కూడ తెలిసికో లేకున్నారు. అప్పటి దేశస్థితియన్నమాట. వారినిజూచి జగత్తంతయు నిట్లే యున్నది. కావున నెట్లయినను యుపకారముచేసి యుద్ధరింపవలెనని ఉదారుఁడగు తారకుఁ డనుకొనినట్లు "స జగ దుపచికీర్షు స్తర్కయన్ న్నమ్యుదారః" అని చెప్పఁబడెను. అప్పుడు కర్మభూమియను మన దేశమునుద్దేశించి-

శ్లో॥ జనని! తవ జనోఽ తిక్రమ్య వేదోపదేశం
ప్రతిదిన మచరత్ స్వచ్ఛంద హీనో హతాశః

ఇతి ముహు ర్భరత స్త్వం సుప్తు రోరుద్యమానా
ద్విజ నివద నిలాపైః సంధ్యయోః కర్మభూమే.

అమ్మా! ఓ కర్మభూమి! నీవు ద్విజులు వేదోపదేశము విడనాడి "స్వేచ్ఛ యెందును లేనివారై తమ కడుగంట సర్వదా ప్రవర్తించుచున్నారు." అని రెండు సంధ్యలయందును కూసెడి పక్షులకూత లనెడి యేడ్పులచే మాటి మాటికీ గట్టిగా విలపించుచున్నావు"-

అనుచు బహు గుణ లలితముగా వాగ్గేయకారుడు కావున పెద్దగా పాడినాడు.

శ్లో. అభినవ రుచిరోహా ప్రతిభా కావ్య సృష్టే. రపి సకల జనానాం
మోహకృద్ గానశక్తిః" 4-53

క్రొత్త క్రొత్తవి యైన యూహలతో కవిత్వము చెప్పుట వలనకంటె గానశక్తి వలన సకల జనులకును మోహమును కల్గించెను. తరువాత "పా... ..." అని చక్రవాకపక్షి దేశాభిమాని వలె పరిశోధించెను ... వెల్లడించెను.

పిదప విబు నగర రాజప్రముఖుని స్నేహము మహారాజదర్శనము జరిగినపిదప ఆ రాజకుమారుడు తా రనుకొనెను-

"ముహు రఖిలజన యోగక్షేమ మాలోచయంతౌ" 4-56 తన జన్మదేశముయొక్క యోగక్షేమములను మిక్కిలిగా ఆలోచించినారు. తుదకు-

శ్లో॥ జగదధిపతి మద్యా గోపాయతుం స్వే
బహుళ ... దేవదేవం,
న ముఖ ... మంతరేణ
వ ధిశి ... ధామనాశాం" 4-58

మిగుల జ్ఞానవంతులగు నాయుద్దలు యువకులును, తమ్ము వెంట నంటి యుండి రక్షించుకొలుకున్న జగదీశ్వరుఁడైన దేవదేవుని పునస్మృతందు ప్రార్థించి దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము లేనిదే సుఖము కలుగదని దృఢ నిశ్చయము కలవారై, తత్సంపాదనార్థము పొగరౌడ (చిన్న దేవును) చేరిరి-

ఈ శ్లోకములందు కవితాచమత్కృతి కొట్టవచ్చినట్లు సర్వత్ర కనఁబడుచున్నను అంతర్వాహినిగా దేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనకై యుపాయాన్వేషము ముఖ్యముగా తోచును-

ఇది యానాఁటి రాజకీయముల ముచ్చట, ఇవ్వు డట్టి బాధలు దొలఁగినవి. దైవకృపవలన స్వరాజ్యము వచ్చినది, కావున ఆ రాజ కీయ వ్యవహారముల చింతనము కట్టిపెట్టి మహాకవి, మహాగాయకుఁడు, భాషామహాపండితుఁడు, హరికథా పితామహుఁడగు నారాయణదాస మహాశయుని సంస్కృత కవితాసరస్వతికి రత్నకిరీటమైన తారకకావ్య మునఁ గల శబ్దార్థ రామణీయకము హృదయముచే నాస్వాదింతము-

తారకము పంచసర్గ పరిమిత మగు సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యము అని ముందుగానే చెప్పియున్నాము 1, 2 హెచ్చో తగ్గో - మూఁడు పందల శ్లోకములు గలవు. కావ్యాదర్శమున దండిమహాకవి.

"సర్గై రనతి విస్తీర్ణైః శ్రావ్యవృత్తైః సుసంధిభిః
సర్వత్ర భిన్నవృత్తాంతై రుపేతం లోకరంజనమ్"

అని కావ్యాదర్శమున కావ్యమందలి అవాంతర విభాగములైన సర్గ ములు అతివిస్తారముగా నుండరాదు. అందలి వృత్తములు శ్రావ్యము లుగా నుండవలెను. ఇతివృత్తము విడిపోకుండ సర్గములన్నిటియందును కలసి వచ్చుచుండవలెను. ప్రతిసర్గాంతమునను వేఱువృత్త ముండవలెను:

అని చెప్పిన నియమమున కీతారక కావ్యము సరిపడియే యున్నది. కాని యీ సర్గముల సంయోజనమున దాసుగారి ప్రత్యేకత యొకటి లేకపో లేదు. ఆదికావ్యమైన వాల్మీకి రామాయణము మొదలు, కాళిదాస, భారవి, మాఘ, నైషధాది సకలకావ్యములందును వెనుకటిసర్గాంతిమ శ్లోకమునను, అనంతర సర్గాది శ్లోకములను, ఛందోవిషయమున సంబంధము కానరాదు. కాని యీకావ్యమున నొక వైలక్షణ్యము కనం బడును.

1) సర్గమున :- అన్నియు ఉపజాతివృత్తములు, తుదిని మాలినీ వృత్తము

2) సర్గమున :- అన్నియు మాలినీవృత్తములు- సర్గాంతమున అనుష్టుప్ఛందము.

3) సర్గమున,-అన్నియు అనుష్టుప్పులే. తుదిని ఉపజాతివృత్తము

4) సర్గమున :- నానావిధ వృత్తములు తుదిని ప్రహర్షిణీ వృత్తము

5) సర్గమున - అన్నియు ప్రహర్షిణీ వృత్తములే- తుదిని శార్దూల విక్రీడిత వృత్తము - చక్రబంధము (బంధకవిత్వముతో సమాప్తి.

ఒక్క నాల్గవసర్గమాత్రము విడిచి అన్నిసర్గములును ఆద్యంత శ్లోకములు శృంఖలాబద్ధము లగుట అపూర్వ సృష్టి.

చతుర్విధ కవిత్వములలో నొకటిగా నెన్నంబడు బంధకవిత్వము ప్రాచీనులైన భారవి మాఘ మహాకవుల కావ్యములందును, అర్వాచీనుడగు వేంకటాధ్వరి కృతమగు లక్ష్మీసహస్రకావ్యమునను కనంబడు చున్నవి. ఆంధ్ర కావ్యములందు పారిజాతాపహరణము, సరసభూపాలీయము మున్నగు వానియందు హెచ్చుగా గనంబడును. దాసుగారు ఆశ్రితను గూడ తమ వైశిష్ట్యము చూపినారు-

ఇక శబ్దార్థా మూర్తి రాఖ్యాతౌ - కావ్యసంపదః” అని కావ్యమునకు “శబ్దము, అర్థము” రెండును శరీర మనినారు లాక్షణికులు- అర్థము మాట యటుండ దాసుగారు శబ్దముమీద చేసిన సాము గరిడీలు అత్యద్భుతము- కావ్యారంభమున-

“స్వభావ పాండిత్యబలేన కుర్వే కావ్యం, - పతత్రి సహసేవనీడం” అని ప్రతిజ్ఞ చేసినారు. పక్షి స్వశక్తిచేత (ఇతరు లెవ్వరు నేర్పకయే) తన గూఁటిని వలెనే- నేను స్వభావసిద్ధమగు పాండిత్యశక్తిచేత నీకావ్యమును చేసికొనుచున్నాను - అని భావము.

ఇందు “సహసా, కుర్వే.’ అను రెండు పదములును అసామాన్యములు- “సహసా, అనునది” అతర్కితము- అను నర్థముగల అవ్యయము కాదు, ద్రవిణం తరః సహో బల శౌర్యాణి స్థామ శుష్మంచ అను కోశమును బట్టి ‘శక్తి’ అను నర్థముగల సకారాంతమగు ‘సహస్’ శబ్ద తృతీయైకవచన రూపము- “స్వశక్తిచేత” అని దాని కర్థము- “కుర్వే” అను క్రియాపదము - ఆత్మనేపదము- క్రియాఫలము కర్తృగామి యగుచో ఆత్మనేపదము ప్రయోజ్యము- అని సూచించుటకే ఆత్మనేపద రూపము ‘కుర్వే’ ప్రయుక్తమైనది- ఇట్టి రహస్యము లందందు కనఁబడుచుండును.

కావ్యరచనా రంభమున నాయన చేసిన ప్రతిజ్ఞావచనములలో- “ఈ తారక మనెడి గ్రంథమున నున్న శ్లోకములందు పాదపూరణమే ప్రయోజనముగాఁ గల “తు-హి-చ-స్మ-హ-వై” అను పదము లుండవు. ఒకటి రెండు మూడు సర్గములందు వరుసగా లుఙ్, లఙ్, లిట్ క్రియాపదము లుపయోగింపఁబడినవి. రెండు మూడు సర్గములందు భూత కాలమును బోధింపని క్రియాపదములు లేవు. ఈ కావ్యము వైదికములు గానట్టి పాణినీయ సూత్రముల కుదాహరణములు” అను

భావము గల దానుగారి సంస్కృత కావ్యములకు రాంభట్ల పండితుల వారి అనువాదము.

ఈ విషయమునకు చేరువగా శ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు సంస్కృతవ్యాఖ్యయును, ఆంధ్రవివరణమునందును ప్రదర్శించుచునే వచ్చినారు. మొదటిశ్లోకమున సంస్కృత భాషా ప్రాశస్త్యము వర్ణింపఁబడెను. అందు తమ యుద్దిష్టార్థము తెలుపుటకు మరొక ధాతువు ప్రయోగింపవచ్చును. కాని "పరిష్కరోతి" అను క్రియాపదమునఁ గల చిన్నవిశేషము చూపఁబడినది. "పరి+కరోతి" అను నెడ "సంపరిభ్యాం కరోతౌ భూషణే" అను సూత్రముచే కృధాతువునకు సుడాగమము కలిగి "పరిష్కరోతి" అనురూప నిష్పత్తిని తెలుపుటకే ప్రయుక్తమైనది.

4-వ శ్లోకమున :- "అవాత్సీత్" అను పదము 'వస' ధాతు లుఙ్ ప్రథమపురుషైకవచనరూపము. "వస" ధాతువునందలి సకారము తకారముగా మారుట నొక వైచిత్రి "(సః స్యార్ధధాతుకే" సస్య తః స్యాత్సాదావార్ధధాతుకే" అను పాణినీయము దాని కాధారము.

2-వ శ్లోకము :- "ఉత్తపతే" అని ప్రయుక్తము దానికి 'ఉజ్జ్వలశోభాం కరోతి' అని వ్యాఖ్యానింపఁబడినది. "తప" ధాతువు భ్వాది దివాది చురాది గణముల మూడింటను వరుసగా 'వరుసగా దాహే, ఐశ్వర్యే, సంతాపే' అను నర్థములతో పరస్మైపదముగా నున్నది. ఆ తపధాతువే 'ఉద్విభ్యాం తపః" అను సూత్రముచే - ఉత్ వి' అను ఉపసర్గములకంటె పరమందున్న "తప" ధాతువు "ఆత్మనేపదము" అగుటయు ఉపసర్గబలముచే దాహాద్యర్థములు పోయి ప్రకాశించు అనెడి అన్యార్థము గూడ పొందినది.

2-వ సర్గము :- 'అసుఖ్యత్' అని కలదు. అది యొక విచిత్రమైన ధాతువు. "సుఖ దుఃఖ తత్క్రియాయాం" అను ధాతువులై.

కంఠాన్ గణపతిముని గారు "కంఠాద్ఘో [illegible]తో [illegible] సూత్రి
ముచే యాదాగమము వచ్చి సుఖ్యా, దుఃఖ్యా [illegible] ఘాతు[illegible]యను. దాని
అందలి 'సు..' అను దానికి 'లజ్' లో '[illegible]సుఖ్యాత్' [illegible] ప్రథమపురుష
పైః వచనమునకు గలిగిన రూపము.

మఱియు నా యూధాతువులపై విశేషార్థములను దెలుపు సన్, క్యచ్, యఙ్, యఙ్లుక్, క్విప్, మున్నగు ప్రత్యయములు వచ్చి, ఎట్టి పరిణామమొందునో, అందుచే కర్తృభావార్థములం దెట్టి పరిణామమొందునో యట్టి విశిష్టరూపము లీ కావ్యమున నించుమించుగా ప్రతిశ్లోకమునం గనంబడును మన్ననకై నాచేత నైనంతలో వ్యక్తీకరణ చేసినచో [illegible] బ్రహ్మశ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు వ్రాసిన వ్యాఖ్యయందు చెప్పి చూపిన యెడ- ఆ వ్యాఖ్యకు వ్యాఖ్య చేయవలసివచ్చును. [illegible] శ్రీ శాస్త్రి గారు రేఖామాత్రముగా నన్నిటిజంతరూప విశేషములను చూపుచు[illegible] వచ్చినారు.

1-వ స. 45. 'అతు 'పూర్వక' ఘా[illegible] [illegible] జ్ లో (భృశార్థమున)చేసి- కర్త్రర్థమున- "లుజ్"తో [illegible] 'న[illegible] భూయి' అను రూపము కూర్పంబడెను [illegible] - [illegible]బుధితాం' 'బుధ అవగమనే' అను ధాతువుపై [illegible] లుజ్‌లో ప్రథమపురుష ద్వివచనాంతమైన రూప[illegible], [illegible] బోభూయాం బభూవే, వితూంచ కాత్రతే. [illegible] వచ్చుంది, మున్నగు అపూర్వములగు క్రియా[illegible] తెలిసికొందగినవి. యిందు శోకాల్లు. సంధిక[illegible]మున - నోకచిత్రము చూపబడినది.

4-వ సర్గము 34-వ శ్లోకము :- ([illegible]) అష్టాంశ [illegible]క్షౌహిణీం [illegible]మిసేనాం హత్వా [illegible] సాదరం [illegible] [illegible] అభ్యాంక [illegible] స్యాత్ ర దో[illegible] కిం "కిమ్యు[illegible]" [illegible] ధర్మస్య [illegible] "అనగా కురు[illegible] యెనిమిది యక్షౌహి[illegible]

[illegible] ను వధించి, నా రాజ్యమును [illegible] పీ రిద్దఱు [illegible] వీరిని మేము ప్రత్యుపచార మేమి చేయవలెనో, సభ్యు [illegible] యొక్క ధర్మశాస్త్రము లే మేమి చెప్పుచున్నవో తెలు [illegible] భావము.

[illegible] ద్విసర్గ, ప్రార్వ[illegible] వాదిసంధులు సామాన్యము [illegible] కిమ్ముక్తం' అనెడి సంధి కార్యమునఁ గల చమత్కా [illegible] కిమ్ + కిమ్ + [illegible] + ఉక్తమ్! అను వీనిలో రెండ [illegible] మకారమునకు పరమైన 'ఉకారము' వితర్కార్థమ [illegible] కాన 'ఓ[illegible] ప్రాజీనాజ్' అను సూత్రముచే [illegible] సంజ్ఞ నొందినది. కావున 'ప్లుత ప్రగృహ్యా అచి [illegible] సూత్రముచే ప్రకృతిభావము అనఁగా సంధి లేకుం [illegible] కిమ + ఉక్తమ్ = 'కిముఉక్తమ్' అని యొక్కరూపమ [illegible] నున్నది. దానికి వికల్పముగా బాధకమై 'మఞ ఉ[illegible]' అను సూత్రముచే కిమ్ శబ్ద మకారమునకు పరముగా [illegible] ఉపకారమునకు ఉక్తమ్' అను దానిలోని ఉకారమ [illegible] ఆఉకారమునకు వకారము వికల్పముగా నాదేశమై కిమ్ + [illegible] + ఉక్తం = 'కిమ్వుక్తమ్' అనియు - వెనుకటి ప్రకృతిభావమ ([illegible]) చే 'కిముఉక్తమ్' అనియుఁగూడ నుండును.

[illegible] రహస్యము తెలుపవలె ననియే పాణినీయమున [illegible] యీవిశిష్ట సంధిలోని పదబంధమును ప్రకరణోచితముగ నమకూర్చినట్లు కూర్చినారు.

"[illegible] 1 శ్లోకమునః- వేదద్రష్ట్రాపిసేవ్యా" అని ప్రయుక్త [illegible]. వేదద్రష్ట్ర + ఋషిసేవ్యా = వేదద్రష్ట్రాపిసేవ్యా అని సవర్ణ దీర్ఘ సంధియే కాని 'పిత్రాణము'' అనునట్టి వొకట రెంటం దక్క [illegible] అ, ఇ, ఉ. ల సవర్ణదీర్ఘ సంధివలె ఈ ఋకార సవర్ణదీర్ఘసంధి

అంత పరిచురము కాకపోవుటచే చూడఁగనే ఏదియో యొక చింత స్ఫురించును.

4. 47 శ్లోకము-"పాణౌకృత్య జయార్థం రక్షన్తౌ వ్రతవాం మా
భూభర్తార మాపేతాం వత్సోదర్య యుగే ది" అని

కలదు. దీని వ్యాఖ్యానమున "జయార్థం = జయలక్ష్మిం అనునది కల్యా దపఠితము అనుకొందును. అచట "జయర్ధిం" అని కవిపాఠమై యుం డును. "జయ + ఋద్ధిః" సూర్యారాయాంధ్ర నిఘంటువున "ఋద్ధి" శబ్దమునకు 1 సమృద్ధి 2 పార్వతి 3 లక్ష్మి అనియు మేదినీ నిఘంటు వున "ఋద్ధిః స్యా దావధీభేదే సమృద్ధా వపి యోషితి" అనియు నుండుటచే జయర్ధిం = జయసమృద్ధిని, లేక జయలక్ష్మిని" అనుకో వచ్చును. "పాణౌకృత్య = వరిణీయ" అనెడి వ్యాఖ్యయు నుసంగత మగుచున్నది. ఇది "పాణౌకృత్య అనునది నిత్యం హస్తే పాణా వుపయమనే" అను పాణినీయముచే జయలక్ష్మిని పెండ్లాడి అనఁగా సంపూర్ణ విజయము పొంది అను అర్థము స్పష్ట మగుచున్నది ఈ "పాణౌకృత్య" అను సమాసమునందలి చమత్కారము చూపక నించియే దాసుగారు చక్కఁగ కూర్చినారు. హస్తేకృత్య, పాణౌ కృత్య, అని చూపఁబడిన సమాసములందలి హస్తే పాణౌ అనునవి ఏకారాంతములైన అవ్యయములు. వానికి హస్తే పాణౌ అర్థము అని వ్యాఖ్యానింపఁబడెను. "పాణౌ+కృత్వా" అను వాక్యము సమాసము చేయఁబోవ-సమాసేఽ నఞ్ పూర్వే క్త్వో ల్యప్ అను సూత్రముచే కృత్వా అనుదానిలోని 'క్త్వా' ప్రత్యయమునకు ల్యబాదేశము. మాదే శమై పాణౌకృత్య "అనురూపము నొందినది ఇది యొక చిన్నమైన మార్పు కాదా?

1 సర్గము 16 శ్లోకమున సకల మఖ స్వర్గమున అనుద్ధమున సర్వం దివం అని దాసుగారు ప్రయోగించిరి. దివ్ శబ్దమునకు స్వర్గము 2 ఆకాశము. అని అర్థములు గలవు. ఆరెండర్థములందును ఆ శబ్దము

స్త్రీలింగము, "సురలోకోద్యో దివౌ ద్వే స్త్రియామ్" అనియు, 'ద్యో దివౌ ద్వేస్త్రియా మభ్రమ్' అనియు అమరకోశమున స్పష్టముగా నున్నది- దాసుగారు నపుంసక లింగముగా నెట్లు ప్రయోగించిరి? అని చూడఁగా అమరవ్యాఖ్య యగు సుధయందు - "ద్యౌః స్త్రీ స్వర్గేచ గగనే దివం క్లీబం తయోః స్మృతం" అని యేనిఘంటువులోనిదో కాని చూపఁబడెను - ఆరూప ప్రకటనమునకే దాసుగారు సర్వం, దివం అని నపుంసకలింగముగా ప్రయోగించినారు-

5-వ స 18 శ్లోకమున - తిష్ఠమానా అని ప్రయుక్తము 'ష్ఠా' ధాతువు పరస్మైపదము దానికి లిడర్థమున శతృప్రత్యయము వచ్చి పుంలిగమున తిష్ఠన్ అనియు స్త్రీలింగమున తిష్ఠంతీ అనియు రూపము లొందును. అట్టియెడ తిష్ఠమానా యని ఆత్మనేపదమునకు రాఁదగిన శానచ్ ప్రత్యయమెట్లువచ్చెను? అనినచో 'ప్రకాశన స్థేయాఖ్యయోశ్చ' అను సూత్రమునచే ప్రకాశనార్థమునను, స్థేయార్థమునను ఆ ష్ఠా, ధాతువే ఆత్మనేపదమగును, శాన శాన జంతమైనది. ఈశ్లోకమున సార్వభౌమ నిస్పృతికి రాజపుత్రుని కొఱకై అనురాగ ప్రకాశనము చేయుచున్నది. అనుకూలమున ప్రకృతమునకు చక్కగా కుదిరినది. దీని కుపష్టంభకముగ భట్టికావ్యమున - శూర్పణఖ భార్యాయము కుఁడగు రాముని విడిచిపెట్టి "తస్థే సౌమిత్రయే సకా 'అని ఆత్మనేపదమున తస్థే అని ప్రయుక్తమైనది, 'రామం భార్యార్థం అవజ్ఞాయ, సౌమిత్రయే శ్లాఘ హ్నుఙ్ ఇత్యాదినా సంప్రదాన సంజ్ఞా, తస్థే స్వాభిప్రాయం మైథునాయ ఆవిష్కృతవతీ ప్రకాశన స్థేయాఖ్యయోశ్చ ఇతి ప్రకాశనే తఙ్' అని వ్యాఖ్యానింపఁబడెను. లక్ష్మణునికొఱకై తెలియునట్లు తన భోగేచ్ఛ ప్రకటించినది అను నర్థమున తస్థే అని ఆత్మనేపదరూపము ప్రయుక్తమైనట్లే యిచటను తిష్ఠమానా అనః ఆత్మనేపదమున వచ్చు శానజంత రూపము దాసుగారు ప్రయోగించుట యెంతయు శ్లాఘ్యము

5-48 శ్లోకమున తిష్ఠద్గు పదప్రయోగము గలదు. అది అవ్యయీభావ సమాసము పాణినీయమును 'తిష్ఠద్గు ప్రభృతీని చ' అని విన

రింపఁ బడినది "తిష్ఠద్గు" అనగా ! దోహనకాలము. ఆవులను పాలు పితుకు వేళ. దీనిని బట్టి మహాకవి 'ఆతిష్ఠద్గు జపన్ సంధ్యాం ప్రక్రాన్తా మాయతీగవం ప్రాతస్తరాం 'పతత్రిభ్యః ప్రబుద్ధః ప్రణమన్ రవిం' అను శ్లోకమున భట్టికావ్యము, 4-18 లో ప్రయోగించెను. సంధ్యాం సంధ్యాకాలం అధికరణం, దేవ "అత్యంత సంయోగే ద్వితీయా ! ప్రక్రాంతాం. ఆయతీగవం, ఆయత్యః ఆయాంత్యో భవంతి యస్మిన్ కాలే గావః, అస్మిన్ ఆయతీగవం, ఆరబ్ధాం. ఆఙ్పూర్వా దిణః శతరి, "ఇణో యణి" ఇతి యణి, జీపి చ రూపం, ఆయతీతి, గావోపి గోచ రాత్ గోష్ఠ మాయాంతి దివస స్యార్ధనాడికావశేషే. సంధ్యాపి తదైవ వర్తతే.

"కియంత మేవం జపన్" ఇత్యాదా- 'ఆతిష్ఠద్గు' ఇతి తిష్ఠంతి గావోయస్మిన్ కాలే దోహాయ-. గావో హి రాత్రిప్రథమ యామస్య వాడికాయా మతీతాయాం విశ్రాంతాః సత్యః, ఉద్ధావ్య దుహ్యంతే ఇత్యాదిగా వ్యాఖ్యానింపఁబడెను. "గోవులు పచ్చిక బయళ్ళనుండి పగలంతయు కడుపునిండ మేసి అరగడియ పొద్దుండఁగా తమ గోష్ఠమునను (గోవులుండుచోటు) వచ్చును" రాత్రి ప్రథమయామము మొదటి గడియ దాఁటుదాఁక, అనఁగా రాత్రిఒకగడియకాలము విశ్రమించిన తరువాత - లేవఁబడి- నిలిచిన యప్పుడు పాలు పిదుకఁబడును-' అని అదియే తిష్ఠద్గు "కాలము దానుగా రీరహస్యము నెఱిఁగినవారు గావుననే - దానిని ప్రకరణోచితముగా ప్రయోగింపఁగలిగినారు- ఆయన యేశబ్దమును ప్రయోగించినను ఎంతెంత విచారణ మొనర్చి యుండిరో తెలియుటకే నాయీ చాదస్తము గాని యన్యము కాదని ప్రాజ్ఞులకు నా విన్నపము.

4-వ స. 29 శ్లోకము:- "దోషాభూతం" అని కలదు. 'అభ్యూచ్వౌ" అను సూత్రముచే బ్రహ్మీభూతం' మున్నగువానివలె "దోషీభూతం" కావలసి యున్నను - దోషా= రాత్రి యను నర్థమున- అవ్య

యోగము కాన "అవ్యయస్య చ్వ్యాదీత్వం నేతి వాచ్యం" అను వార్తికముచే ఈకారాదేశము కలుగ - "దోషాభూతం" అని యైనది.

4-వ స. 51-వ శ్లోకము:- 'మహాబ్రిహ్మాం నత్వా' అనికలదు. బ్రహ్మన్ శబ్దము నకారాంతము పుంలింగము, కాన 'మహాబ్రహ్మాణం అని కావలసియుండ టచ్ ప్రత్యయము 'కుమహద్భ్యా మన్యతరస్యాం' అను సూత్రముచే వచ్చి బ్రహ్మన్ శబ్దము 'బ్రహ్మః' అని అకారాంతమైనది పిదప "అన్మహతః" ఇత్యాది సూత్రముచే "మహత్" 'మహా' యై - మహాబ్రహ్మః- అని యైనది. దాని ద్వితీయాంతమే 'మహా బ్రహ్మం' అను విశిష్టరూపము. 3-వ స. 6 వ శ్లోకములో - భేదం భేదం - ఖావం ఖావం - దారం దారం- అని కలదు.

ఇవి భిద్, ఖన, దౄ- ధాతువులపై 'భిత్వా ఖనిత్వా, దరిత్వా' అను క్త్వార్థకరూపములకు "అత్యంతము" అనునర్థమున (అభీక్ష్ణ మసకృ త్సమా అని అమరము) 'ణముల్' ప్రత్యయము రాఁగా భేదం భేదం ఇత్యాది రూపములు సిద్ధించినవి. ఆభీక్ష్ణ్యే ణముల్ చ" అను సూత్రము వలని చకారముచే క్త్వాంతరూపములుగూడ నుండును. భిత్వా భిత్వా అని కాని భేదం భేదం అని కాని రెండు విధముల నుండు నన్నమాట.

ఇంతను వ్యాకరణముచే సిద్ధించు చిత్రవిచిత్రము లగు శబ్దములు ఈ కావ్యమున బహుళముగా కనఁబడును.

ఉదమనాయంతే "అగురూయంతే, ఉపశ్లోకయంతే" అను ణిజంతములు వ్యాఖ్యలో (శ్రీ) శాస్త్రిగారు చక్కఁగా వివరించి యున్నారు. ఇట్టివి యెన్ని యని యెత్తి చూపఁగలను! పాఠజ్ఞులదృష్టి లోనికి దెచ్చుటకు దాసుగారి అపురూపపు ప్రయోగములు కొన్నిమాత్రము చూపెదను. న్యవీవృతత్, అన్వసార్దీత్, అనాయి, (చిణ్ణంతము) అభ్రాజి, అవతరత్, అనూనశమ్, (ఊనయది- ఊనపరిహాణే చురాది) అచ్, న+ ఉరేవమ్, స్వార్థే కన్- అని అమరసుధ)- అబోబుధతాం (బుధధాతో ర్లుఙ్ంతా లుఙి ద్వివచనమ్) అభ్యలసత, చేవత్రాము, చేమిథం, అవ్వబోభూయి, అపీవతత్ అపోపుషివ, అశిశత్, అతితిరాయి

సమ్యాచిచత్, అపూర్ణచంద్రాత్, అన్యబోధాయాం బధూవ సంగాయ సమ్ పూర్వకగా ధాతు ల్యబంతము) సంతీర్య (సం+తీర్యా) అభాక్షీత్ ముద్నగు విచిత్ర ప్రకియగలవి కల్పించిన నెమిలిఫించమువలె నమితముగా నిందు కనబడునని చూపితిని.

కావ్యమీమాంసయందు రాజశేఖరపండితుడు, శాస్త్రకవి కావ్యకవి ఉభయకవి అనికవులు మూడువిధములనెను. శ్యామదేవుడను శాస్త్రవేత్త ఆముగ్గురలో ఉత్తరోత్తరులు శ్రేష్ఠులన నటు రాజశేఖరుడు స్వవిషయమున ముగ్గురును గొప్పవారే అగుదురని - రాజహంస వెన్నెలను తాగలేదు, వెన్నెలను త్రాగు చకోరము నీళ్ళనుండి పాలను వేఱుచేయజాలదు! అట్లే శాస్త్రకవి శాస్త్రవిషయములను చక్కగా నిరూపించును. కాని రససంపదను విచ్ఛిన్న మొనర్చును. కావ్యకవి తర్కకర్కశమైన శాస్త్రవిషయమునైనను ఉక్తివైచిత్రిచే సరళము (సరసము) నొనర్చును. ఉభయకవి యారెండిటను ప్రవీణుడై నచో ఆయిరువురకంటెను గొప్పవాడు అనవచ్చును అవి ప్రకృతమున దాసుగారు తారకకావ్యమునుబట్టి శాస్త్రకవి. హరికథామృతమునుబట్టి కావ్యకవి. ఇతరములగు సకలవిధములైనవి, వివిధభాషామయము లైనవియునగు రచనలనుబట్టి ఉభయకవి అని విభజించి చెప్పవచ్చును. కాని - 'సర్వయోగే మహాకవిః' అనిన యా రాజశేఖరుని తుదితీర్పు ప్రకారము, మహాకవి అని ఘంటాఘోషముగా చెప్పవచ్చును.

సర్వగుణములనగా, చమత్కార జీవకములగు శబ్దార్థములు లోకన్యాయములు, పదునాలుగువిద్యలు, చతుష్షష్టికళలను కవిత్వమునకంగములుగా కూర్పగ గలిగినవాడే కవి. అదికావ్యము, అగునా కవిమీద నెంతభారమున్నదో - అనెడిభావముగల "న, స, శబ్దో న సన్యాయో న, సా విద్యా న, సా కళా, జాయతే యన్న కావ్యాంగ మహో భారో మహాన్ కవేః" అనుసూక్తికి లక్షణమైన దాసుగారే

రాజశేఖరుఁ డనినట్టి సర్వగుణయోగి యాటచే మహాకవి యనుటకు శంకయేమేలి!

'ప్రతిభావ్యుత్పత్తిమాంశ్చ కవిః అని రాజశేఖరుఁ డనిన ప్రతిభకును వ్యుత్పత్తికిని - రెండుదాహరణము లాయన యితర రచనల నుండి చూపెదను:-

ప్రతిభ" యనిన నవనవోన్మేషము గల బుద్ధి కదా :-

కవిర్మనీషీ పరిభూః స్వయంభూః। అని యీశావా స్యోపనిష త్తున పరబ్రహ్మపక్షముగాఁ జెప్పిన యర్థమే కవికిని సరిపోవునని వ్యాఖ్యానింపఁబడెను - అందలి పరిభూః। అనెడిపదములకు 'యశో ప్రతిభవతి' అని భాష్యము, పరి అనగా ఉన్నది యసి (ఛాందసము) యు- సర్వమునకు ఊపిరి. పాండిత్యము, సర్వతంత్ర స్వతంత్రుఁడు, ధీరుఁడు, వీరుఁడు స్వచ్ఛందుఁడు సత్యసంధుఁడు, హరికథా పితామహుఁడు శిష్య కోటికి సంగీత సాహిత్య విద్యాప్రదానమున కులపతి-అట్టివాఁడు అంత వాఁడు ఆదిభట్ల నారాయణదాసుఁడు.

అట్టి మహాపురుషుఁ డున్నకాలమునఁబుట్టి ఆయన భాగవతము నొకటి రెండు మాటలు గ్రోలుభాగ్యము నొందుటే కాదు. రవంత పరిచయభాగ్యము కూడ గలవాడ నగుటచే-ఆయనయందు నాకుఁ గల ప్రత్యేక గౌరవభావమున-నాయన రచనయగు సీతారకకావ్యమునకు ఉపోద్ఘాతమని నేను వ్రాయసిద్ధమైతిని. అనన్యసాధ్య మగు నీకావ్య మునఁగల విశేషములన్నియు వెల్లడింప నాకుఁ గాదుగదా! సాక్షాత్తు సరస్వతికి కూడ నసాధ్యమేమో యని జంకుచునే బ్రాహ్మీభూషణ కాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రులవారి సంస్కృతాంధ్ర వివరణముల సాహాయ్యముచేతను, విజ్ఞాననిధులగు శ్రీ కర్రి ఈశ్వరరావుగారి ప్రేరణముచేతను - దాసభారతీపూజకొక పుష్పముగా నర్పించుకొంద మని యీ పీఠిక వ్రాయఁదలంచితిని - నాసాహసమును పండితులు మన్నింతురుగాక యని వేడుచు సెలవుగైకొనుచున్నాను.

ఇట్లు

వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రి.

హృదయోల్లాసము

"వ్యాఖ్యాతే కావ్యవిఖ్యాతే సమీక్షాయాం చ వేద చ
యత్రస్మృభాతి పండేఒహం నారాయణ చతుష్టయమ్"

ఈ లోకములోయొక్క స్వభావమును అర్థం చేసుకొనుట యనగా సం పూర్ణముగా భగవంతుని అర్థము చేసికొనుట కాలము ఎన్నెన్ని విచిత్ర సన్నివేశములను కల్పించునో!

"పతి జీవన్తమానందం దోనరం వర్షశతాదపి"

వాల్మీకి శ్రీ సూక్తి నాకు ఈశ్వర అనుగ్రహమువల్ల ఆ ఏక మహాకావ్యమును చదివి హృదయోల్లాసము అనుభవించుకొను అవకా శము లభించినది. ఇది గొప్ప అదృష్టమే! ఇది వాల్మీకి వచనమునకు అర్థమేమో!

వ్రాయవలెనన్న ఉబలాటము ఉండవచ్చునుగాని వ్రాయుటెట్లు? వ్రాయుటకుసామర్థ్యము కావలయునుగదా! దానికై వెదకుచున్నాను, చీకటిలో వెదకినట్లేయున్నది. "అటకెక్కినదాని పట్టివాని కొడవెం తన్నట్లు"గా నారాయణదాస వాఙ్మయముతో బాటుగా నేనుకూ పెరగ వలసి వచ్చుచున్నది. నాకంతశక్తియేదీ?

కాని నా హృదయోల్లాసమును నివేదింపక తప్పదు. ఇది శ్రీ ఈశ్వరరాయ హృదయము. నిర్వ్యాజమైత్రి. నన్నీ యిటుకు నెట్టి నవి. గురువుల అనుగ్రహము వ్రాయింపవలయునుసు.

నారాయణదాస వాఙ్మయమును మొత్తమును మథించి, శోధించి బహుళ్రిమలకోర్చి, బహువ్యయమునకోర్చి శ్రీ ఈశ్వరరావుగారు బహు విధ వ్యాసరచనా విశారదులైన వారిచే నుసీకల్పముగా నారాయణ దాస సారస్వత నీరాజనమును వ్రాయించి ప్రకటించినారు. అ ప్రకటన విజయసారథి శ్రీ జోగారావుగారు.

మానవులు కొన్ని కొన్ని దశలలో కొన్ని కొన్ని అనుభవముల [illegible] క్షిప్తముగాను యాదృచ్ఛికముగాను అనుభవించుచుందురు. వం [illegible] ఒకే అనుభవమును అనుభవించినపుడు [illegible] నుభ [illegible] ఏ ఒక్కడో చెప్పగలిగిన చెప్పగలుగును [illegible] వేం [illegible] ఒకడు తన అనుభవమును వినువారికి తెలియునట్లు చెప్పగ [illegible] కోటిమందిలో ఒకడు తన అనుభవము [illegible] [illegible] కెట్టునట్లు చెప్పగలుగును. ఇట్లు చెప్పగలిగిన వా [illegible] కవి అన్న పేరుతో లోకము వ్యవహరించుచున్నది [illegible] తానను భవించిన అనుభవమును తన కావ్యమును చదివ [illegible] ధికమైన ఆనందము పొందునట్లు [illegible] చేయుట [illegible] [illegible] చేయుట [illegible] ఈ జగత్తులో [illegible] లోకమునకు సంబంధించిన పాంచభౌతిక సర్వ [illegible] [illegible] బుద్ధియై అన్ని ధర్మములందు సమతా [illegible] బ్రహ్మచారియై రసానందమును లోకమునకు పంచిపెట్టు వాడు ఉచ్చమైన కవి,

కావ్య పఠనముచే [illegible] ఆనందమును అను [illegible] సహృదయుడు.

"[illegible] సర్వం కవి సహృదయాఖ్యం విజయతే"

[illegible] అభినవగుప్త పాదాచార్య సిద్ధాంతము. ఈ [illegible] ఈ తారకము. కవిత్వము సహృదయత్వము [illegible] [illegible] నానావిధ కళా సమాహారము, [illegible] గారు. కావున తత్కృతమైన దేనిని గాని సంపూర్ణ [illegible] యని చెప్పవచ్చును. లోకములో [illegible] గౌరవమును సంపాదించి పెట్టిన [illegible] నాటకమా! రావణుని సభలో ఆంజనేయుడు చెప్పిన [illegible] తోలగా దాసపదముతో నారంభమగుట.

"దాసోఽహం కోసలేంద్రస్య రామస్య క్లిష్టకర్మణః"

ఈ సూక్తి శ్రీ [illegible] దశ్లోకమునకు. దాశరథి సంఘటనకు [illegible] కాదు [illegible] ఎందరెందరినో దాసులనుజేసి [illegible] జేసి [illegible] కొనుటకు నేటి లోకము చక్కగా నెరుగు[illegible] వ [illegible] త్యాగము వైశిష్ట్యమున్నను పరవశించిపోతి [illegible] లి [illegible] కూడ దాసుగారి అసాధారణ [illegible] ఒ[illegible] విధముగా దండకావ్యములు [illegible] జన్మైన నన్నయ్యగారి [illegible].

"[illegible] వేద భాషాభిమతా స్సంతః [illegible]" ఈ వన్నయభట్ట వచనమునకు పరమోదాహరణము దాసుగారు [illegible] వ[illegible] దాసు [illegible] మహా సముద్రమునుండి ఈ తారక [illegible] మము పుట్టినది. ఎంత మథనము జరిగినదో!

[illegible] దేశభక్తి ప్రధానమైనది. స్వస్థానమును స్వవేద మును [illegible] నాటి సంరక్షించుకొనక పోయినచో [illegible] అవ [illegible] ? [illegible] పైన వారు చాలమంది [illegible] సిన [illegible] వారందరు పై యుపరాగమునకు స్థానమైన వా[illegible]! [illegible] ధరించెడి [illegible] ఈ తారక నిర్మాణహేతువు.

[illegible] దాసు తుషార సంభవమునందు పార్వతీవర్ణనమున "[illegible] దిరే [illegible] ద్యాః" అన్నాడు కదా! ఆ వచనము అప్పటి నుండి ఇప్పటివరకు ఎక్కడో ఒకచోట ఏదో రూపముగా విద్వాంసు యము[illegible] సార్థకతను పొందుచునే ఉన్నది. ఇప్పుడు ఈ సూక్తి [illegible] ముగా సార్థకత్వము కలిగించినవారు దాసుగారు. ఆ విషయము [illegible] మనము [illegible] మేమో అని పాపము! ఆయనయే స్వభావసిద్ధమైన నా పాండిత్యబలముతో నేను ఈ తారకమును వ్రాయుచున్నానన్నారు.

అద్భుతమైన ప్రతిభాలక్షణమూ మొదటి శ్లోకమున నిర్వహించిన అలంకా రము చేతనే తెలియుచున్నది. ప్రథమ శ్లోకమున నిరూపితమైన దృష్టాం తములో బింబ ప్రతిబింబ లక్షణము సుస్పష్టమగుచున్నది. అనగా కవి యొక్క హృదయము కు ఈ కావ్యము ప్రతిబింబము. ప్రథమము కవి యొక్క యూహ, దానిచేత సంభావింపబడిన సంభావన. అది లోకము నందు ప్రతిబింబితమై దృష్టాంతమగుచున్నది. ఒక అలంకారము స్వభావము నందుటకు ప్రాణము పొందెదిసి కళాభేదములు నానావిధ ములైన సంస్కారములతో భాసించినట్లే దేశగతమైన హృదయ పరి వర్తనాదులకు లౌకికములైన అలౌకికములైన హృదయ సంస్కారము లను ఈ కావ్యము స్పష్ట మేగునుగా చెప్పుచున్నది.

అట్లే బింబము నానా విధి నాగమైన హృదయము ప్రతిబింబ మగుచున్నది. సంస్కృతమైన హృదయముయొక్క సంస్కారము లను బింబములు కాని లౌకికములైన ఆచారాదులు ప్రతిబిం బములగుచున్నవి. ఈ విధముగా బింబ ప్రతిబింబ భావావృత్తి దృష్టాంత మునకు బీజము కావున ఈ కావ్యము బింబమై యూహవ్యాపారమును ప్రతిబింబ చేయుచున్నది. ఈ తేజము కావ్యమునందు నిబద్ధులైన ఒక రాజపుత్రులలో నాయకుడైన తారకుడు నాయకుడుగా ప్రతి బింబము, ఈ ప్రతిబింబిత కావ్యమునందలి సర్గబంధమును అన్ని ఘట్ట ములు మందము నిసర్గ మధుకముగా అదికియున్నది.

ప్రథమ శ్లోక నిబద్ధమైన దృష్టాంతము ఇంత విశేషము నిచ్చు చున్నది. ఈ అంశముబట్టి సహృదయుని సంస్కారమునుబట్టి సమన్వితములగును. చిన్న అద్దమున కొండలు ప్రతిఫలించినట్లే, చిన్న మనస్సున దైవము ప్రతిఫలించినట్లే, ఈ కావ్యమున ఈ ద్వీపమే కాక ద్వీపాంతరములు కూడ ప్రతిఫలించుట విశేషము.

నిజముగా కవి శబ్దమునకు నారాయణదాసుగారు అర్థమని నా తాత్పర్యము. ఇతరులు కారని నేను వివాదమునకు పోను. దాస సాహితియందు సమస్త కలాసమాహారము నారుపోసినట్లుగా ఉబికి వచ్చుట సహృదయులకు అగోచరముకాదు. ఈ కావ్యకన్య ఒక విధముగా భట్టి కావ్యమునకు సహోదరి.

మూడవసర్గ లిడధికారమువందు

"తత్సౌందర్యం తదౌన్నత్యం తత్తేజ స్తత్పరాక్రమః
తత్తారుణ్యం తత్ప్రతిభా ముమోష జన మానసమ్"

ఇందలి తచ్ఛబ్దముతో సమసించిన సౌందర్య ఔన్నత్య తేజః పరాక్రమ తారుణ్య ప్రతిభలు దృష్ట్రజన మానసమును. అపహరించినవి, కాదు, కౌంగిలించినవి. అపహరణమనగా బలత్కారముగా తన ముందున్న వస్తువును లాగికొనిపోవుట దొంగిలించుటయనగా తనకు తెలియకుండ గైకొనుట. ఈ విషయమును దాస భారతి మనోహరముగా వర్ణించుట మాత్రమే కాదు వ్యస్తమైన రచనచేత ఆవారియందలి గుణావైవిధ్యము ఆ గుణములయొక్క సర్వోత్కృష్టత సారాలంకారమును ధ్వనింపజేయు చున్నది.

వీరిట్లు సర్వజన మానస హరణమునందు ఇంత కృతహస్తులగుటకు కారణము పైనచెప్పినవారి గుణములు. ఆ గుణములింత తేలికగా కౌంగిలింపగలవా? అన్నచో పై శ్లోకము

"సమున్నతో తావాజాను
బాహూ సర్వాంగ సుందరౌ
బహు తేజస్వినౌ దృష్ట్వా
ముమోహ నగరీ జనః"

ఈ శ్లోకమునందలి చమత్కారమేమనగా ఒకవర్యాయము "నగరీజనః" అని సమస్తముగాను, మఱొక పర్యాయమున నగరీ జనః

అని వ్యస్తముగాను సమన్వయించినచో వారి ఆ సర్వాంగ సౌంద ర్యాది గుణ విశేషములు చైతన్యవంతమైన జనముకేగాక అచేతనమైన నగరిని కూడ మోహపెట్టినవి. మోహ మనగా సర్వేంద్రియ జ్ఞాన విమూఢత. అట్టి సమయమున మనస్సులను దొంగిలించుట సులభము. వీరు కేవల రూపమాత్రమైన వైభవము కలవారు మాత్రమే కాదు, అందలి శాస్త్రపండితులను, మీమాంసా పండితులను, వైయాకరణులను తార్కికులను పలు - మనుష్య వైద్య శాస్త్రజ్ఞులను అవలీలగా గెల్చి నారు.ఆవారిని చూచుటయందు నగరిజనము,నగరముజనమునుఎంతయో కోరుకొన్నది. ఈలిట్లు ఇచ్ఛా విశేషబోధకమగుటచే క్రియాప్రయో గమునందు కవియొక్క కృతహస్తత ఎంతగానో స్పష్టమగుచున్నది.

సాధారణముగా సామాన్యకవులు అలంకారములను ప్రధాన ముగా భావింతురు. ప్రసిద్ధాలంకారములలోని ఉపమ, రూపక, ఉత్ప్రేక్ష సమాసోక్తులలో ఏ ఒకటి రెండు అలంకారములనో చక్కగా నిర్వ హించుటచేత కృతార్థులమైతి మనుకొందురు. కాని అవి శరీరాలంకా రము వంటివి, సహజసిద్ధమైన ప్రాణశక్తి, సహజసుందరమైన అవయవ సన్నివేశము లేనిచో ఈ అలంకారాదులు ఎంతవరకు ప్రయోజకములు కాగలవు! వాల్మీకి రామాయణమునందు వెదకిన ఎన్ని అలంకారములు మనకు గోచరించును! కవి కుల గురువులైన కాళిదాసు తన కావ్యము లలో ఎన్ని అలంకారములను తీర్చినాడు! ఈ విశేషములు రససిద్ధులైన కవులకు పాటికిరావు. యాదృచ్ఛికముగా ఏదేని ఒక అలంకారచ్ఛాయ తోచును. "ఉపమా కాళిదాసస్య" అన్నమాట కర్థము 'ఉపమైక శరణాః కవయః' అను దానికి అపవాదమువంటిది అగును. ఈఉపమా లంకార ప్రపంచము ఎంత విస్తృతమో తదాశ్రయణముచే కవిప్రతిభ ఏవిధముగా తళతళలీనునో కాళిదాసు దిఙ్మాత్రముగా సూచించినాడు కాని దానినే ఆశ్రయించినాడనుట తగవుకాదు.

మరొక విశేషము. ఎవ్వడేని ఎక్కడనేని కాళిదాసు ఉపమను నిర్వహించినచో ఆ ఉపమయందు లాక్షణికుల తాత్పర్య విషయీభూతమైన అతిలోక చమత్కారమేదయో గోచరించి తీరును. ఇంకొక విశేషము. అప్రత్యక్ష విషయములతో ప్రత్యక్ష విషయములను ప్రత్యక్ష విషయములతో అప్రత్యక్ష విషయములను పోల్చుట అతని ప్రత్యేకత, ఆవిద్యను కాళిదాసునకు వాల్మీకి చక్కగా నేర్పినాడు- "శ్రుతేరివార్థం స్మృతిరన్వగచ్ఛత్" ఈ విధముగా అలంకారమును నిర్వహించు నేర్పు నారాయణదాసుగారి కంతగా కలదు. ఇదిగో ఈ ఉపమాలంకారమును పరికింపుడు.

"క్వచిత్కేశాకేశి వ్యథిత చికురో భిక్షుక ఇవ
క్వచిన్ముష్టీ ముష్టీవ హాత దశనో౽ విత్తదశమీ।
క్వచిద్బాహా బాహి ప్రశమిత బలో వాతకి సమః
క్వచిద్దండాదండి ద్విడ స్సృగమితో రోచన ఇవ"

ఇందలి నాలుగు పాదములందును నాలుగు విధములైన యుద్ధములను వర్ణించినాడు- ఆ వర్ణనములోని వైచిత్రి యేమనగా కొందరు భిక్షువులవలెయుద్ధమును చేసినారు- ఈ ఉపమయందు కార్య కారణభావము వివక్షితమైనది- బలహీనులైనవారు వాత రోగులవలె బాహుయుద్ధము చేసినారు దంతహీనులైన కొందరు వృద్ధత కారణముగా ముష్టియుద్ధమునే చేసినారు- కొందరు భిక్షుకులు కేశభార పీడితులు కావున కేశాకేశియుద్ధమును చేసినారు- ఇట్టివి రామాయణ యుద్ధ వర్ణనములనందలి శ్లోకములకు ప్రతికలు- ఇవియును కారణములు కావు- స్వతసిద్ధములే ఇట్టి-

క్రౌంచపద వృత్తము :-

''వ్యాకులయుద్ధే పరస్పరమేవ
ఛేకర రివవ ఉపసిముహూర తుదన్ ...

దాగ్ధుత శేషా మహోభయ కంపితా
శ్శరణమయ రథికరణ జయినామ్
భావాంగణాహిం వ్రజం చరణోత్కరోరు
కమఠ పరికర మసిత శిరో
రుట్చయ శైవాల సంచయ మస్పృతం
రుధిర జలమభవ దమిత సరః"

ఇంతు భుజ భుజంగములకు పాదకచ్ఛపములకు అవిరలకేశ శైవాల
లకు శోణిత జలములకు అభేదము వివక్షింపబడినది. కావున ఆ యు
ద్ధరంగము అమితమైన సరోవరము అయినది- యుద్ధరంగ సరోవరము
అభేదము పై అవయవములతో అభేదమును పొందినది కావున స
యవ రూపము-

దాసుగారికి ఈ విధముగా అలంకారములను నిర్వహించుట
గలనేర్పు ఆశ్చర్యమునే కలిగించుచున్నది- ఇంతేకాక ఈ మహా
మహోక విశేషమును కూడ ఈ కావ్యమునందు నిరూపించినాడు-
సమయమున కేవృత్తము రసభావ విలసితమగునో, తదభివ్యంజక మగు
ఆ విషయము నెరిగి ఆవృత్తమును నిబంధించుట. ఇది వృత్తౌచిత్య
అన్ని విధముల సరిపడియున్నది- ఆద్యంత వృత్తములను పరిపా
కూర్చుట విలక్షణత- ముక్తపదగ్రస్తమునకు ఒక లక్షణము చెప్పి
నారు కాని దాసుగారి ఈ కావ్యమును చూచిన పిమ్మట ముక్తవృత్త
గ్రస్తము అను లక్షణము నేర్పరచుట సమంజసము.

ఇట్టి కావ్యమునకు వ్యాఖ్యానము రచించు యోగ్యత, అధి
రము, అవకాశము, బ్రహ్మశ్రీ తాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి చరణ
లకు దక్కినది. వీరు శాస్త్రిశ్మా భూషణులు- ఈ బిరుదమున కర్థము
రెండు విధములు శాస్త్రిశ్మా కి భూషణమైనవారు శాస్త్రిశ్మాయే భూష
ముగా కలవారు- ఈ రెండు విధములైన అర్థములను వీరియెడ కుదు

పడినవి- నాది రెండవపక్షము వీరు అద్వైత వేదాంత విద్యావిశారదులు కావున వాసుదేవ మనన నిష్ణాతులు కావున. వీరు పౌరాణికశిరోమణులు. కావునవిశాఖపట్టణమెల్ల వీరిపురాణప్రసంగములతో పులకరించుచున్నది. వీరి ఉపన్యాస ధారాధోరణి సముద్ర తరంగ నిస్వానమును మూదలించుట నేనెరుగుదును. అలంకార శాస్త్రపాథోధి కుంభ సంభవులు. ఈ వీరు వ్యాఖ్యానముచేయుట తెలుగువారికి అదృష్టము పండినట్లే. వ్యాఖ్యానమునకు, వ్యాఖ్యాతకు కావలసిన సంపత్తి అంతయు భావార్థ దీపికయందు ప్రదీప్త మగుచున్నది.

"నా మూలం లిఖ్యతే కించిన్నాన పేక్షిత ముచ్యతే"

అని మల్లినాథుని ప్రతిజ్ఞకదా! ఆ ప్రతిజ్ఞ వీరు చేయకున్నను చేసినట్లే చక్కగా నిర్వహించుట బహుధా ప్రశంసనీయము.

సహృదయ శిరోమణులయిన శ్రీ కర్రా ఈశ్వరరాయ మహోదయులు దాసభారతి ప్రచురణ కర్తలు. అపూర్వము అపారమునైన శ్రమకోర్చి దాసవాఙ్మయమును ఆంధ్రలోకమున కందించుచున్నారు. ఒక విధముగా ఆంధ్రలోకము శ్రీ ఈశ్వరరావుగారికి ఋణపడుచున్న దనవచ్చును. ఏ విధమైన యోగ్యత లేకున్నను ఈశ్వరరావుగారు నాయందలి అవ్యాజప్రేమతో గ్రంథవ్యాఖ్యాన తాత్పర్యములను చదివెడి అవకాశమును కల్పించినారు. ఇది నా అదృష్టము. నాహృదయమునకు కలిగిన ఉల్లాసమును చేతనైనంతవరకిట్లు ప్రకటించుకొంటిని. వ్యాకరణ సార్వభౌమ బ్రహ్మశ్రీ వేరి సూర్యనారాయణశాస్త్రిపాదుల కంటెను బ్రహ్మశ్రీ కవితాభూషణ వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రి చరణుల కంటెను బ్రహ్మశ్రీ అప్పల్ల సోమేశ్వరశర్మ చరణులకంటెను నేను అర్హుడను కాను, ఇది ఈశ్వరానుగ్రహము.

సెలవు

ఇట్లు

కోగంటి సీతారామాచార్యులు

వ్యాఖ్యాత

(శ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి) గురించి శ్రీ యస్వీ. జోగారావుగారి

పద్యము.

అంతర్వాణి వరేణ్యుఁ డార్యజన మర్యాదా మహోదాత్త మా
నాంతస్స్వాంతుఁ డనారతా ధ్యయనసాధ్య బ్రహ్మవిద్యా ప్రబు
ద్ధాంతే వాసి ఘనాంతరంగుఁడు శివైక్యస్నిగ్ధ చిత్తుం డయ
స్కాంత ప్రజ్ఞుఁడు రామభట్లగురుఁ పూజార్హుం బ్రశంసింపరదన్-

యస్వీ

వ్యాఖ్యాతా : బ్రాహ్మీభూషణ శ్రీరాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి

ఆంధ్ర శ్రీమల్లినాథస్య కైకేం పద్యాంత యోఽగ్రహీత్

వ్యాఖ్యాతా తారకపద్యాస్య లక్ష్మీనారాయణస్స్వయమ్.

విజ్ఞాపన

కవిత్వముఁ జెప్పుట యొకప్రక్రియ. కథలను వ్రాయుట మఱియొక ప్రక్రియ. అనువదించుట యొకవిధము. వ్యాఖ్యానించుట యింకొక విధము. దేని విశిష్టత దానిదే. దేని క్లేశము దానిదే. అన్ని యును బ్రతిభాసాధ్యములే. కాని వీనిలో వ్యాఖ్యానించుట కష్టతర మనిపించును. మూలమును బాగుగా గ్రహించి, యన్వయక్రమమును విడువక, కవియాంతరము నితరులు సులభముగ గ్రహించునట్లు వివరించుట సులభసాధ్యముకాదు. ఆకీర్తి వ్యాఖ్యాతృమూర్ధన్యుఁడైన మల్లినాథ మనీషికే లభించినది.

నారాయణదాస మహాకవి సహజపాండిత్య ప్రతిభా ప్రాభవములుగల మహామనీషి. సరస్వతీ స్వరూపుఁడు. ఆతని సంస్కృత గ్రంథములో, "తారకము - ఉమరఖయామ్" అను రెండు కావ్యములును రెండనర్ఘరత్నములు, భాషాజటిలములు, భావగంభీరములు. అందు మొదటిదీ తారకకావ్యము. దీనిని వ్యాఖ్యానించుటకుఁ బూనుకొనుట సాహసైక కార్యము.

శ్రీ కర్రా ఈశ్వర రావుగారు సహృదయులు, నాకు గురుపుత్రులు. దాససాహితిని బహుముఖములఁ బ్రకటించి లోకులకందించుచున్న సారస్వతప్రియులు. వారి యాదేశమైనది. ఈశ్వరాజ్ఞ. కాదనలేక సిద్ధపడితిని. యథాశక్తి వ్యాఖ్యానించితిని. ఎంతవఱకుఁ గృతకృత్యుఁడనయి

తినో పండితులే ప్రమాణము. "హేమ్నస్సం లక్ష్యతేఽగ్నౌహి విశు

శ్శ్యామికాపివా,"

నా వ్యాఖ్యానముపై నమూల్యమైన యభిప్రాయము నొసంగి "కళాప్రపూర్ణ - విద్వత్కవిశేఖర" శ్రీ వెంపరాల సూర్యనారాయణ శాస్త్రి మహోదయులకు నా హృదయపూర్వక నమోవాకములు. ఈ వ్యాఖ్యను సమగ్రముగఁ బరిశీలించి, నా కన్నివిధములఁ దోడ్పడిన నా మిత్రులు - బంధువులు - సతీర్థ్యులునగు "వ్యాకరణసార్వభౌమ" శ్రీ పేరి సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారికి .. "వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తి" శ్రీ అప్పల్ల సోమేశ్వరశర్మగారికి నా హృదయపూర్వక ధన్యవాదములు.

ఇట్టి యవకాశమును నాకుఁ గల్పించిన, గురుసమానులు శ్రీ కర్రా ఈశ్వరరావుగారికి మనఃపూర్వకాశీర్వాదములు.

ఇట్లు.

వ్యాఖ్యాత.

తారకే ప్రథమస్సర్గః

భూతేఽధికారః

-: ఉపజాతిః :-

1. సా దేవభాషాఽఖిలలోకమాన్యా
ప్రసాధయామ్యద్య తయా మదూహామ్
హర్షాయ లోకస్య పరిష్కరోతి
తనుం జనోఽనుత్తమభూషయైవ.

వ్యాఖ్యానమ్ - సా దేవభాషేతి :- సా లోకప్రసిద్ధా, దేవభాషా సంస్కృతభాషా, అఖిలలోకమాన్యా సర్వజన సమ్మాన్యా, లోకశబ్దస్సుజన ఇత్యర్థః. "లోకస్తు భువనే జనే" ఇత్యమరః. తయా ప్రసిద్ధయా గైర్వాణ్యా వాణ్యా, మదూహాం మమభావనాం ప్రసాధయామి అలఙ్కరోమి. ఇదానీం సంస్కృతభాషయా కావ్యం కరోమీతి భావః. జనః మానవః, తనుం స్వదేహం, లోకస్య జనస్తోమస్య, హర్షాయ ఆనన్దాయ, నవిద్యతే ఉత్తమా యస్యాస్సా అనుత్తమా, సర్వోత్కృష్టేత్యర్థః తయా భూషయా భూషణేన, పరిష్కరోమి అలఙ్కరోమి

లోకే మానవః శ్రేష్ఠాన్యాభరణాని ధృత్వా స్వయం సన్తుష్య పరా నానన్దయతి, ఏవమేవాఽహమప్యద్య గైర్వాణ్యా వాణ్యా కావ్యం విరచ్య లోకానానన్దపరవశాన్కరోమీతి భావః.

దృష్టాన్తాలఙ్కారః

వృత్తముపజాతిః. సర్గేఽస్మిన్సర్వాణ్యప్యుపజాతి వృత్తాన్యేవ సర్గాన్తే తు మాలినీ వృత్తముపని బద్ధమ్. వృత్తలక్షణమ్.

"స్యాదిన్ద్రవజ్రా యది తౌజగౌ గః
ఉపేన్ద్రవజ్రా జతజాస్తతో గౌ,
అనన్తరోదీరిత లక్ష్మభాజౌ

పాదా యదీయా వుపజాతయస్తాః" ఇతి.
త-త-జ-గణైః గురుద్వయేన చ ఇన్ద్రవజ్రా భవతి.
పాదే యతిః. జ-త-జ-గణైః గురుద్వయేన చ
ఉపేన్ద్రవజ్రా భవతి. పాదే యతిః. ఏతయో రవ్యవహిత కథనే
ఉపజాతిర్భవతి.

తాత్పర్యము :- సంస్కృతభాష సుప్రసిద్ధమైనది. అది దేవభాష, సర్వజన సంపూజిత. కావున నా సంస్కృతభాషచేతనే నా భావము నలంకరింతును. ప్రతిమానవుడును లోకోత్తరములగు నాభరణములను ధరించి యితరులను సంతోషపరచునుగదా ! లోకానందము కొఱకే యీతారకమను కావ్యమును వ్రాయుచుంటినని కవియాశయము

2. స్వభావపాణ్డిత్య బలేన కుర్వే
కావ్యం పతత్రీ వహసేవ నీడమ్,
సదోష మవ్యుత్తపతే కవిత్వరి
యథా కళఙ్కాఙ్కిత మిన్దు బిమ్బమ్,

వ్యా :- స్వభావేతి :- అహమిత్యధ్యాహారః. అహం, స్వభావే నిసర్గేణ సిద్ధం యత్పాణ్డిత్యం ప్రజ్ఞాపాటవం తస్యబలేన శక్త్యా, సహజ పాణ్డిత్య ప్రతిభయేతి భావః. కావ్యం తారకాఖ్యం గ్రంథం, పతత్రీ విహగః, సహసా స్వశక్త్యా, నీడ మివ కులాయ మివ, కుర్వే కరోమి కావ్యం గ్రన్థః, సదోషమపి కావ్యదోషై రుపేత మపి, కలఙ్కాఙ్కితం అఙ్కసహితం ఇన్దుబిమ్బం యథా చన్ద్రమండల మివ. ఉత్తపతే ఉజ్జ్వల శోభాం కరోతి, ఉద్యోతతే.

యథా పక్షీ, స్వశక్తి మనుసృత్య కులాయం నిర్మాతి తథా అహ మపి సహజపాణ్డిత్య ప్రతిభయా కావ్యం రచయామి. పతత్రిణో నహి వ్యుపదేష్టాఽస్తి. కిన్తు స్వబుద్ధ్యైవ నీడం నిర్మాతి. అహమపి పక్షీవ

సహజపాణ్డిత్యధురీణ ఇతి స్వాతిశయం ప్రకటయతి మహాకవిః. ఉప మాలఙ్కారః.

కలఙ్క దోషదూషితమపి చన్ద్రమండలం యథా పూర్ణిమాయా ముజ్జ్వలతయా ప్రకాశతే తథా కావ్యం దోషజుష్టమపి సుష్ఠు విరాజత ఏవ. మదీయే కావ్యే దోషా న సన్త్యేవ. యది ప్రమాదవశేన దోషః కశ్చి దాపతే చ్చేత్తేన మత్కావ్యస్య నకాచిదపి హాని. రితి కవే రాశయః. ఉపమాన గర్భితేన దృష్టాన్తేన పూర్వార్థం సమర్థయామాస.

తా॥ పక్షి సహజమైన తన బుద్ధిశక్తి నాధారముగఁ జేసికొని గూడును నిర్మించును. ఇట్లుకట్టవలె నట్లు కట్టరాదని దానికిఁ జెప్పువా రెవ్వరునులేరు. అట్లే నేనుఁగూడ నాప్రతిభ నాధారముగ నీ కావ్య మును రచించుచున్నాను. దోషములులేని కావ్యమెల్లప్పుడును రాణిం చును. అందావంతయును సందియము లేదు. ఒకనొకవేళ దోషము లున్నను గావ్యము రాణించును. మచ్చతోనున్నను బున్నమచంద్రుఁడు రాణింపలేదా?

పెక్కు గుణములున్నప్పు డొక్క దోషమున్నను నాకావ్యము నకుఁ గొఱంతరాదు. "ఏకోహిదోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీన్దోః కిరణే ష్వివాఙ్కః" అను మహాకవి కాళిదాసుని వచనమును సహజమని నిరూపించి, కాంతి యెక్కువేయగునని చెప్పి యాతని మించెను.

3\. స దేవతాధీన మనః ప్రవృత్తిః
స్వాతన్త్ర్య పఙ్క్లృప్త చారుకావ్యః,
దయార్ద్రచిత్తోఽఙ్చిత పత్యవాక్యః
కలాచణ స్సత్కవిరేవ నాన్యః.

వ్యా:- సఇతి:- కవేర్లక్షణ మాహ దా నిరూపయతి అత్ర తచ్ఛబ్దో యచ్ఛబ్ద మపేక్షతే. యత్తదోర్నిత్య సమ్బన్ధాత్. యః మను జః, దేవతాధీనాం సరస్వత్యాదీనాం. -ధీనా ఆయత్తా, మనసః ప్రవృ

_త్తిః మనోవ్యాపారః యస్య సః. స్వాత_న్త్ర్యేణ స్వేచ్ఛయా, సఙ్క ల్పిత మభ్యూహితం, చారు మనోహారం, కావ్యం గ్రన్థః యస్యసః, దయయా కరుణయా, ఆర్ద్రం స్విన్నం చి_త్తం మనః యస్యసః, అఞ్చితం అలఙ్కృతం. సత్యవాక్యం సత్యవచనం యస్య సః, కలాభిః విద్యాభిః చతుష్షష్టి కలాభిర్వా, వి_త్తః సమర్థః కలాచణః, "తేన వి_త్తశ్చుఞ్చు ప్చణపౌ" ఇతి పాణినిః. సఏవ సత్కవిః, సఏవ వో_త్తమకవిః, అన్యః పూర్వో_క్తలక్షణ విహీనః, న, సత్కవిర్న భవతి.

ఆరాధితదేవతామూ_ర్తిః స్వతంత్రప్రతిభా సమన్వితః దయాలుః సత్యవచనః సకలవిద్యావిశారదః మానవ ఏవ సత్కవిర్భవితు మర్హతి. నాన్యఇతి కవే రాశయః ఏతేన సత్కవిలక్షణం సర్వమపి స్వస్మిన్న_స్తీతి సూచితమ్.

తా॥ ఎవ్వఁడు నిత్యము దేవతల నారాధించునో, యెవ్వఁడు స్వతంత్రముగ నూహింప శ_క్తిగలిగియుండునో, యెవ్వఁడు కరుణార్ద్ర హృదయుఁడో. యెవఁడు నిత్యసత్యవచనుఁడో, యెవ్వఁడు సకలకలా పరిపూర్ణుఁడో, వాఁడే సత్కవియగును. ఏతల్లక్షణ విరహితుఁ డేనాఁ టను సత్కవి కానేరఁడు. దీనినిఁ బట్టి యీ లక్షణములన్నియుఁ దన యందున్నట్లు సూచింపఁబడెను.

4\. విన్ధ్యప్రదేశే క్వచిద_స్తి చఞ్చు
న్నదీతటే సంశ్రితకల్పనామా,
గ్రామఃపురా తత్ర మహేశ్వరాఖ్య
స్తపోధనో బ్రాహ్మణరాడవాత్సీత్.

వ్యా :- విన్ధ్యప్రదేశ ఇతి :- పురా పూర్వకాలే, విన్ధ్యస్య విన్ధ్య నామ్నః పర్వతస్య ప్రదేశే స్థలే, విన్ధ్యపర్వత ప్రా_న్తదేశ ఇత్యర్థః, చఞ్చన్నామ్నీ నదీ కాచన సరిత్, తస్యాఃతటే తీరే, క్వచిత్ కుత్ర చిద్భాగే, సంశ్రితానాం ఆశ్రితానాం జనానాం కల్పతరు రితి గ్రామః

సంవసథః అస్తి, తత్ర తస్మిన్గ్రామే, తప ఏవధనం విత్తం యస్యసః తపస్వీ, మహేశ్వర ఇతి ఆఖ్యా నామధేయం యస్యసః, "ఆఖ్యాహ్వే అభిధానంచ నామధేయంచ నామచ" ఇత్యమరః. బ్రాహ్మణానాం రాట్ రాజా, బ్రాహ్మణ ప్రభురిత్యర్థః. అవాత్సీత్ ఉవాస. వస నివాసే ఇతి ధాతోర్లుజ్.

పురా విన్ధ్యపర్వత ప్రదేశే చఞ్చన్నదీతీరే సంశ్రితకల్ప ఇతి నామ్నా ప్రసిద్ధః కశ్చి ద్గ్రామ ఆసీత్. తత్ర తపోధనో మహేశ్వ రాఖ్యః బ్రాహ్మణ ప్రభు రువాస.

తా॥ వింధ్యపర్వత ప్రాంతమునం జంచన్నది యను పేర నొక నది కలదు. వానియొద్దున నొకచోట సంశ్రితకల్పమను పేరుగల గ్రామ మున్నది. అందుం దపోధనుండైన మహేశ్వరుండను బ్రాహ్మణ ప్రభువు నివసించుచుండెను.

5. యథార్థవా క్సన్నుత దివ్యతేజా
నక్తం దివం పూజిత దేవ దేవః,
పౌరాణికః పూతయశా వదాన్య
స్స దేవభాషా నిపుణః కవీన్ద్రః.

వ్యా:- యథార్థేతి:- సః మహేశ్వరః, యథార్థవాక్ యథా తథవచనః, సత్యవాదీత్యర్థః. సన్నుతం సద్భిః స్తుతం దివ్య ముత్తమం తేజః మహిమా యస్యసః, సజ్జనస్తుతమహిమేత్యర్థః. నక్తంచ దివాచ నక్తం దివం అహర్నిశం, "అచతుర విచతురేత్యాదినా అచ్ప్రత్య యాన్తో నిపాతః, పూజితః ఆరాధితః దేవదేవో మహాదేవో యేన సః. సన్తతశివారాధన తత్పర ఇత్యర్థః, పౌరాణికః పురాణ ప్రవచపటుః, "పురాణం వేత్తి అధీతేవేత్యర్థః. "ఆఖ్యానా[illegible]కేతిహాస పురాణే భ్యశ్చ" ఇతిఠక్ ప్రత్యయః. పూతం,పవిత్రం [illegible]రిః యస్యసః, పుణ్యశ్లోక ఇత్యర్థః. వదాన్యః దాతా, వితరణ [illegible]ర్థః. దేవభాషా యాం అమరభారత్యాం, నిపుణః కుశలః, కవీన్ద్రః కవిశ్రేష్ఠః అభూత్.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుఁడు నిత్యసత్యవచనుఁడు సజ్జన సంస్తుత మహిమోపేతుఁడు. సంతత శివారాధన తత్పరుఁడు, చక్కఁగఁ బురాణముల నెఱింగి ప్రవచించు శక్తికలవాఁడు. మంచిదాత, పుణ్యకీర్తి, సంస్కృత భాషలో నిష్ణాతుఁడు. కవులలో శ్రేష్ఠుఁడు

6. ముదా యథాశక్త్యతిథీ నతర్పీత్
సదాఽఽత్మ శిష్యా నశిష త్స్వధర్మమ్
వ్యవీవృతద్రాగపథా ద్విమూఢాన్
స పణ్డిత స్సాధుజనా నభాక్షీత్.

వ్యా:- ముదేతి :- సః- పణ్డితః సుధీర్మహేశ్వరః యథాశక్తి శక్తిమనతిక్రమ్య, ముదా ప్రీత్యా, అతిథీ నాగన్తూన్ అతర్పీత్ అన్నదానాదినా తృప్తానకార్షీత్. "తృప ప్రీణనే" ఇతిధాతోర్లుఙ్, ప్రీణనం తృప్తిః తర్పణాచ, సదా సన్తతం ఆత్మశిష్యాన్ స్వచ్ఛాత్రాన్, స్వధర్మం ఆత్మధర్మం అశిషత్ ఉపదిదేశ శాసు అనుశిష్టౌ ఇతిధాతోర్లుఙ్ "సర్తి శాస్తీత్యఙ్, శాస ఇదఙ్హలోరితీత్వమ్, శాసివసీతి షత్వంచ, విమూఢాన్ మోహాత్మకాన్, అజ్ఞానావృత చిత్తానిత్యర్థః రాగపథాత్ రాగద్వేషాది దుష్టప్రవృత్తిమార్గాత్ వ్యవీవృతత్, నివర్తయామాస, నిపూర్వాత్ వృతువర్తనే ఇతిధాతోర్ణిచిలుఙ్. సాధుజనాన్ సత్పురుషాన్ అభాక్షీత్ అభజత. అసేవతేత్యర్థః, భజ సేవాయామితి ధాతోర్లుఙ్.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుఁడు తన శక్తికొలఁది అతిథుల నాదరించి సంతృప్తులఁ గావించుచుండెను, తన శిష్యుల కాత్మధర్మముల నుపదేశించుచుండెను, మూఢులను రాగద్వేషాది దుష్ప్రవృత్తులనుండి మరలించుచుండెను, సజ్జనుల నభిమానించి సేవించుచుండెను,

7. బాల్యం గురో రధ్యయనేన తస్య
స్వభార్యయా యౌవన మిద్ధకీర్తేః,
అవాయి సద్బ్రాహ్మణ శేఖరస్య
వృద్ధత్వ మత్తం తపసా సమస్తమ్,

వ్యా :- బాల్యమితి:- ఇద్ధా ప్రకాశమానా కీర్తిః యశః యస్య తస్య, ప్రసిద్ధ యశస ఇత్యర్థః. సద్బ్రాహ్మణ శేఖరస్య బ్రాహ్మణోత్తమ శిరోమణేః తస్య, మహేశ్వరస్య, సమస్తం బాల్యం వయః సర్వం బాల్య రూపం వయః, గురోః ఆచార్యస్య సకాశాత్ అధ్యయనేన విద్యాభ్యాసేన, సమస్తం యౌవనం వయః. సర్వం తారుణ్యరూపం వయః, స్వభార్యయా స్వకలత్రేణ, సమస్తం వృద్ధత్వం వయః, సర్వం వార్ధక రూపం వయః, తపసా తపోఽనుష్ఠానేన, అన్త మనాయి అన్తమనీయత, నీ ప్రాపణే ఇతి ధాతోః కర్మణి లుఙ్.

స మహేశ్వర పణ్డితః విద్యాభ్యసనేన సర్వం బాల్యం, స్వభార్యా సుఖానుభవేన సర్వం యౌవనం, తపోఽనుష్ఠానేన సర్వం వార్ధకం వయశ్చ అన్తమనైషీత్.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుడు, గురువులకడ విద్యాభ్యాసము చేతనే బాల్యమును గడపెను. తన భార్యవలన సుఖముల ననుభవించుచు యౌవనమునంతను దాటించెను. తపమును గావించుకొనుచు ముసలి తనమును వెళ్ళించెను. తన వయస్సునంత నతఁడీ తీరున గడపెను.

8. తం తస్య పత్నీ సుదతీ ప్రశాన్తా
మహాకులీనా కమనీయనేత్రా
సమ్పూర్ణ జైవాతృక బిమ్బవక్త్రా
శతహ్రదా మేఘ మివాన్వసార్షీత్.

వ్యా :- తమితి :- శోభనాః దన్తాః యస్యాస్సా సుదతీ, తరుణీ త్యర్థః "వయసి దన్తస్యదతృ" ఇత్యనేన బహువ్రీహౌ దన్తశబ్దస్య దతృ ఆదేశః, ప్రశాన్తా శాన్తస్వభావా, మహాకులీనా ఉత్తమవంశసఞ్జాతా, కమనీయనేత్రా సున్దరనయనా, సమ్పూర్ణం యత్ జైవాతృకస్య చన్ద్రస్య బిమ్బం మణ్డలం తద్వత్ వక్త్రం ముఖం యస్యాస్సా, "అబ్జో జైవాతృకస్సోమ" ఇత్యమరః. తస్య మహేశ్వరస్య పత్నీ భార్యా, శతహ్రదా విద్యుత్, "శమ్పాశతహ్రదా హ్రాదినీ" త్యమరః మేఘమివ

ఉమ్బుదమివ, తం పతిం మహేశ్వరం అన్వసార్షీత్ అనుససార. సృ గతావితి ధాతోర్లుఙ్. ఉపమాలఙ్కారః.

యథా విద్యుదమ్బుదమనుసరతి తథా సా సుదతీ స్వభర్తా రమనుససారేతి భావః.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుని భార్య మిక్కిలి చక్కని పలువరుసగల యువతి. శాంతస్వభావ. సత్కులమున బుట్టినది. అందమైన కన్నులతోడ బున్నమచందురుని వంటి మోమునొప్పుచు నామె మేఘముననుసరించి మెఱుపుతీగ యున్నట్లు, నిత్యము తన పతి ననుసరించియే యుండును.

9. భర్త్రా యథా సా కథితం పురాణం
శ్రుత్వైకశ్చ్ఛ్చైక తథైవ వక్తుమ్
ప్రశస్త బుద్ధి స్తపనీయ గాత్రా
ప్రియంవదా సజ్జన కీర్తనీయా.

వ్యా :- భర్త్రేతి :- ప్రశస్తా శ్లాఘ్యా బుద్ధిః మతిః యస్యాస్సా సూక్ష్మబుద్ధిరిత్యర్థః తపనీయం కాఞ్చనమివ గాత్రం శరీరం యస్యాస్సా కనకాంగీత్యర్థః. "తపనీయం జాతరూపం గాఙ్గేయం భర్మకర్బుర" మి త్యమరః. ప్రియంవదతీతి ప్రియంవదా మధురభాషిణీ. సజ్జనైః సత్పురుషైః కీర్తనీయా స్తవనీయా, సా మహేశ్వరపత్నీ, భర్త్రా స్వపతినా యథా యద్వత్, కథితం ఉక్తం, పురాణం శ్రుత్వా తథైవ, తద్వత్ ద్రాక్ వక్తుం కథితుం, అశకత్ సమర్థా అభవత్, శక మర్షణ ఇతిధాతోః పుషాదిత్వాత్, పుషాదిద్యుతాదీత్యాదినా అఙ్. అథవా శక్లృ ఇత్యస్మా ద్గణపఠితాత్ లుఙ్. ఇరిదిత్వాదఙ్.

సా మహేశ్వరపత్నీ స్వభర్త్రా కథితం పురాణం శ్రుత్వా యథా భర్తా అకథయత్ తథైవ పునః శీఘ్రం వక్తుం సమర్థా బభూవ. తేనాస్యాః సూక్ష్మబుద్ధిత్వం సూచ్యతే.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుని భార్య మంచి బుద్ధిమంతురాలు. బంగారువంటి దేహచ్ఛాయగలది. ప్రియంవద. సత్పురుషులామె యోగ్యతను గొనియాడుచుందురు. ఆమె తనభర్త చెప్పు పురాణ శ్రవణము విని. యుక్తి మారల నా పురాణము నతివేగముగఁ జెప్పఁజాలును. ఆమె సూక్ష్మగ్రాహిణి.

10. తౌ దమ్పతీ నిర్మలశీలయుక్తౌ
పృవృద్ధ సన్తాన యశో విశాలౌ,
సుఖేషు దుఃఖేషు సమానచిత్తౌ
వభ్రాజి తాభ్యాం ధరణీ చిరాయ.

వ్యా:- తావితి :- తౌ దమ్పతీ జాయాపతీ, నిర్మలేన రాగద్వేషాదిమలశూన్యేన శీలేన స్వభావేన, యుక్తౌ సహితౌ, పృవృద్ధాభ్యాం సన్తాన యశోభ్యాం అపత్యకీర్తిభ్యాం విశాలౌ పరిపూర్ణౌ, సుఖేషు దుఃఖేషు సుఖదుఃఖాద్యవస్థాసు సమానం తుల్యం చిత్తంస్వాన్తం యయోస్తౌ, తుల్యశీలా విత్యర్థః. ఆస్తామ్. తాభ్యాం తాదృశ దమ్పతీభ్యాం, ధరణీ ధరిత్రీ, చిరాయ చిరంకాలం, "చిరాయ, చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకాః" ఇత్యమరః అభ్రాజి ప్రకాశితాబభూవ. తౌ చిరంతస్థతు రితి భావః.

తా॥ ఆ భార్యాభర్త లిరువురును నిర్మలచిత్తులు. వారి సంతానము వారి కీర్తియును దినదినాభివృద్ధి నందుచుండెను. వారిరువురును సుఖదుఃఖాద్యవస్థలందేకచిత్తులై మెలఁగుచుండిరి. వారిచేఁ జిరకాలము భూమి యలంకరింపఁబడెను. చిరకాలము భూమండలమున కలంకారముగ వారు జీవించిరని భావము.

11. పుణ్యాత్మనో స్సద్గృహిణో స్తయోరు
తథాత్మనిష్ఠః పరదేవతాంశః,

పుత్రేషు తం బాలకవేషయుక్తం
ముదా దివౌకోనివహోఽవవర్ణత్.

వ్యా:- పుణాత్మనోరితి :- పుణ్యౌ పవిత్రౌ ఆత్మా మనః యయో స్తయోః, సద్గృహిణోః సత్కుటుమ్బినోః. తయో ర్దమ్పత్యోః, పుత్త్రేషు సూనుషు, కనిష్ఠః అన్తిమః పుత్త్రః, పరదేవతాయాః పర మాత్మనః, అంశః భాగస్సన్, ఉదభూత్ సమజని. బాలకవేషయుక్తం శిశుత్వమాపన్నం, తం మహేశ్వరకుమారం ద్యౌః స్వర్గః ఓకః నివాస స్థానం యేషాం తే దివౌకసః, దేవాః, తేషాం నివహాః సమూహాః, ముదా ప్రీత్యా అవవర్ణత్ వర్ణయామాస, వర్ణ వర్ణక్రియా విస్తారగుణ వచనేష్వితిధాతోః శ్చురాదిణ్యన్తాల్లఙ్.

తా॥ పుణ్యాత్ములు నాదర్శగృహస్థులు నగు నా దంపతుల పుత్త్రులలోఁ జివరివాఁడు పరదేవతాంశచే జన్మించెను, బాలక రూప ముతోనున్న యా భగవంతునిఁ గాంచి, దేవగణము పరమానంద భరి తమై స్తుతింపనారంభించెను.

12. ప్రభో మహాదేవ దయామయేశ
త్వం లీలయేత్థం జగతీం తనిత్వా,
శ్రుత్వా భణిత్వాఽఖిలభూతకర్మ
స్వమాయయా క్రీడసి నిర్గుణోఽపి.

వ్యా :- ప్రభో ఇతి :- ప్రభవతీతి ప్రభుః తత్సమ్బుద్ధౌ హే ప్రభో సర్వసమర్థ! మహాదేవ దేవతావరిష్ఠ! దయామయ దయాస్వ రూప! ఈశ పరమేశ్వర! త్వం భవాన్, నిర్గుణోపి సత్త్వాదిగుణరహి తోఽపి, లీలయా విలాసరూపయా, స్వమాయయా భవన్మాయాశక్త్యా, ఇత్థం ఏవం, జగతీం భూమిం తనిత్వా విస్తృతాం కృత్వా, శ్రుత్వా వేదాది విద్యయా, అఖిలభూతకర్మ సర్వప్రాణి సాధారణం కర్మవిశేషం భణిత్వా ఉక్త్వా, క్రీడసి ఖేలసి.

తా॥ ఓ దేవదేవ! దయామయ! పరమేశ్వర! నీవు సత్త్వము రజస్సు తమస్సు అనెడు గుణములు లేనివాఁడవు. అయినను, విలాసార్థము నీ మాయచే నీ లోకమును విస్తరింపఁజేసి, వేదాదివిద్యలచే సకల ప్రాణులకు నుచితములగు కర్మవిశేషములను బోధించి, యాడుకొనుచున్నావు.

13. భేదో యథా కాణ్డతరఙ్గయో ర్న
స్యాత్తేఽస్య లోకస్య తథద్యై దేవ,
సర్వః ప్రపఞ్చ స్త్వయి కల్పితో వా
స్థాణౌ భవేద్దస్యు రివ భ్రమేణ.

వ్యా :- భేద ఇతి :- దీవ్యతీతి దేవః తత్సంబుద్ధౌ హే దేవ! పరమేశ్వర! యథా యద్వత్, కాణ్డ తరఙ్గయోః జలస్య తరఙ్గస్యచ "కాణ్డోఽస్త్రీ దణ్డబాణార్వ వర్గావసర వారిషు" ఇతి నానార్థ రత్నమాలా. భేదః నానాత్వమ్ నస్యాత్ న భవేత్. తథైవ తద్వ దేవ, తే భవతః, అస్యలోకస్య అస్యజగతః, భేదః న భవేత్ నస్యాత్. వా అథవా, త్వయి భవతి, సర్వః ప్రపఞ్చః. సకలలోకః స్థాణౌ మార్గమధ్యస్థితే ఉన్నతపాషాణస్తమ్భే ఉన్నతదారుస్తమ్భేవా, దస్యురివచోర ఇవ, భ్రమేణ భ్రాన్త్యా, కల్పితః అధ్యస్తః భవేత్.

యథా జలతరఙ్గయో ర్భేదో నాస్తి తథా తవచ విశ్వస్యచ భేదో నాస్త్యేవ. అనేన క్షీరతక్రవత్ పరిణామవాదః మృద్ఘటవత్కార్యకారణవాదో వా సూచితః. అథవా, స్థాణౌ చోరవత్ అయం ప్రపఞ్చః త్వయి కల్పితోఽభూత్. అనేన రజ్జుసర్పవద్వివర్తవాదః సూచితః.

ఉపాదాన సమసత్తాక కార్యాపత్తిః పరిణామః, ఉపాదాన విషమసత్తాక కార్యాపత్తి ర్వివర్త ఇతి తయో ర్భేదః.

తా॥ ఓ పరమేశ్వరా! నీటికిని దానినుండి యేర్పడిన కెరటము నకును భేదమెట్లు లేదో, నీకును నీ నుండివచ్చిన జగత్తునకు నట్లే,

భేదము లేదు. జలమే తరంగము, తరంగమే జలమయినట్లు, నీవే విశ్వమవు. విశ్వమే నీవు. మీ యిరువురకును భేదము లేదు. లేదా, చాటసారి రాత్రింబవళ్లలో బ్రయాణము గావించుచు, త్రోవలో నొకచోట నిలువుగ దిక్కుగనున్న పెద్దతాటికంబమును, లేక, కఱ్ఱకంబమునుగాంచి భ్రాంతిచే దొంగయనుకొని భయపడినట్లు, ఈ విశ్వమంతయు నజ్ఞానముచే నీయందు కల్పింపబడియుండును. జలమే కెరటమయినట్లు, మన్ను కడవగా మారినట్లు, ఆత్మయే విశ్వముగా మారినదని యొకవాదము, రజ్జువునందు సర్పమువలె, శుక్తికయందు రజతమువలె, స్థాణువునందు బురుషునివలె, నాత్మయందు ఈ విశ్వమంతయు నధ్యస్తమయినదని మఱియొకవాదము. ఈ రెండువాదములు నిందు నిరూపితములు.

14. ధరా మనుష్యైః పరమార్థదూరైః
క్రౌర్యాన్వితై స్తుచ్ఛసుఖాభిలాషైః,
నిపీడితా పస్ప్రృతి నాస్తికైరి
త్యజోఽపి తాం త్రాతు మిహాజనిష్ఠాః.

వ్యా :- ధరేతి :- పరమ శ్చాసౌ అర్థశ్చ పరమార్థః, మోక్ష ఇత్యర్థః. చతుర్విధ పురుషార్థేషు ధర్మార్థకామ మోక్షేషు మోక్షస్య పరమత్వాత్, తస్మాద్దూరైః తద్విముఖైః, క్రౌర్యాన్వితైః హింసాత్మకస్వభావైః తుచ్ఛం స్వల్పం నీచం వా యత్ సుఖం తస్మిన్ అభిలాషః స్పృహా యేషాం తైః, కాముకై రిత్యర్థః, నాస్తి ధర్మో దేవో వా ఇతి వాదిభిః నాస్తికై మనుష్యైః మానవైః ధరా భూమిః, భూలోక ఇతి యావత్. నిపీడితా క్లిశ్యతే. ఇతి నిశ్చిత్య. సమ్ప్రతి అధునా, తాం ధరాం భూమిం, త్రాతుం రక్షితుం, ఇహ అస్మిన్ లోకే. అజోఽపి జనన రహితోఽపి. త్వం అజనిష్ఠాః జాతోఽసి. జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతో ర్లుజ్.

తా॥ మానవులందఱును మోక్షమునకు దూరులైరి. హింసాత్మక కృత్యముల నాచరించుచుండిరి. మఱియు నాస్తికులుగా మారిరి. అట్టి మానవాళిచే నేఁడు భూలోకమంతయుఁ బీడింపఁబడుచున్నది, అని భావించి, దాని నుద్ధరించుటకై జననాదులు లేనివాఁడవయ్యును నీవు జన్మించితివి. భూమి నుద్ధరించుటకై యవతరించిన భగవంతుఁడవే నీవు.

15. దృశ్యాఽప్యదృశ్యా సదసత్స్వరూపా
త్వదీయమాయా భ్రమకారణం సా
దిగంతరేఖావ దతీన్ద్రియం తే
తత్త్వం జగన్నాటక సూత్రధార ॥

వ్యా :- దృశ్యేతి :- జగదేవ నాటకం దృశ్యకావ్యం తత్ర సూత్రధార! హే భగవన్! త్వదీయమాయా తావకీనా మాయా శక్తిః, దిగన్తే దిశా మగ్రభాగే దృశ్యమానా యా రేఖా తద్వత్, దృశ్యాపి ద్రష్టుం యోగ్యాపి అదృశ్యా అగోచరా. కిఞ్చ, సత్స్వరూపా (కారణరూపా) అస్తిత్వరూపా వా, అసత్స్వరూపా (కార్యరూపా) నాస్తిత్వరూపా చ, సా మాయైవ భ్రమకారణం భ్రాన్తేర్నిమిత్తం. విశ్వమిదం సర్వం భిన్నమాత్మన ఇతి భ్రాన్తేర్మూలహేతు రిత్యర్థః. తే భవతః, తత్త్వం యథార్థరూపం, అతీన్ద్రియం ఇన్ద్రియాగోచరం. చక్షురాదీన్ద్రియైర్జ్ఞాతుమశక్య మిత్యర్థః.

తా॥ ఓ జగన్నాటక సూత్రధారా! నీ మాయ దిగన్తరేఖవలెఁ గనఁబడుచున్నట్లుండును, కాని కనఁబడదు. (అది కారణరూపము నను గార్యరూపమునను నున్నది.) ఉన్నది లేదు అనునట్లున్నది. అదియే యీ భ్రాంతి కంతకును మూలకారణము. నీ తత్త్వము చక్షురాదీంద్రియముల కగోచరము. "బుద్ధిగ్రాహ్య మతీన్ద్రియమ్" మని స్మృతి వచనము.

16. త్వయా వినా కిం సుఖమస్తి తత్ర
మన్యామహే శూన్య మివాఖిలం తత్,
పర్వం దివం తావక పాద చిహ్నై
ర్ధన్యా భవత్యద్య ధరాఽప్రమేయ !

వ్యా:- త్వయేతి:- అప్రమేయ! దేశకాలాద్యపరిచ్ఛిన్న స్వరూప! త్వయా వినా భవన్తం వినా, తత్ర స్వర్గలోకే, కిం సుఖమస్తి కీదృశం సుఖం భవతి, న కిమపీత్యర్థః. తత్ అఖిలం సర్వం, దివః స్వర్గం, శూన్యమివ, మన్యామహే అవగచ్ఛామః. అద్య ఇదానీం తావక పాదచిహ్నైః భవదీయ పాదాఙ్కితైః, ధరా ధరణిః, ధన్యా సౌభాగ్య పవిత్రేవ భవతి, దివశబ్దః అకారాన్తః నపుంసక లిఙ్గః.

తా॥ ఓ దేవా! నీరూపమిట్టిదనియు నింతదనియు నెవ్వరును జెప్పఁజాలరు. నీవు లేకుండుటచే నా స్వర్గలోకమంతయును, శూన్యమైనట్లున్నది. ఇప్పుడు నీవు భూలోకమున నవతరించుటంజేసి నీ పాదముద్రిలచే నీ ధరాతలమంతయును అలంకరింపఁబడి పవిత్రమైనది సార్థకమైనది.

17. భక్త్యైవ తేఽధీశ్వర దేవతాఽపి
శక్నోతి వేత్తుం పరమార్థతత్త్వమ్,
దృష్టి స్స్వరూపం ముకుర శ్శ్రియైవ
విలోకితుం శక్యత ఆదిదేవ !

వ్యా॥:- భక్త్యైవేతి :- అధీశ్వర! జగదీశ! దేవతాఽపి దేవోఽపి, భక్త్యైవ త్వద్విషయః భక్తివిశేషేణైవ, తే భవతః, పరమార్థ తత్త్వం ముక్తితత్త్వం, యథార్థరూపమిత్యర్థః, వేత్తుం జ్ఞాతుం శక్నోతి సమర్థో భవతి. ఆదిదేవ! దేవానామాదిమ! దృష్టిః దృక్ నేత్రమిత్యర్థః, ముకురస్య దర్పణస్య. "దర్పణే ముకురాదర్శౌ" ఇత్య

మ_క్తః శ్రియైవ శోభతైవ, స్వరూపం స్వాకృతిం, వీక్షితుం ద్రష్టుం, శక్యతే శక్నోతి. దృష్టాన్తాలఙ్కారః.

యథా నేత్రం దర్పణకాన్త్యా స్వరూపం ద్రష్టుం శక్నోతి తథా మానవః భ_క్తిద్వారైవ పరమార్థ త_త్త్వం జ్ఞాతుం శక్నోతి, అన్యథా దేవోఽపి తత్ జ్ఞాతు మసమర్థ ఏవ. తస్మా దాత్మజ్ఞానే భ_క్తిరేవ గరీయసీతి తాత్పర్యమ్. "మోక్షసాధన సామగ్ర్యాం భ_క్తిరేవ గరీయసీ" తి జగద్గురు భగవచ్ఛఙ్కరాచార్య వచనమ్.

ఓ పురాణపురుషా! జగదీశ్వరా! దేవుఁడైనను భ_క్తిచేతనే పరత_త్త్వము నెఱుఁగఁగలఁడు. మఱియొక మార్గముచే నెఱుంగఁజాలఁడు. కన్ను అద్దపుకాంతిచేతనే తనరూపమును గు_ర్తించుచున్నది. కాని ఇతర సాధనములచే గు_ర్తింపఁ జాలదుగదా! పరమార్థము నెఱుంగుటకు భ_క్తియే ముఖ్యసాధనమని సిద్ధాంతము.

18. కాన్భాగ్యయుక్తా నిహ తావకీన
మిత్రత్వ మాప్తుం తవ గూఢచర్యామ్,
జ్ఞాతుం త్వయా రన్తు మనన్తభూమా
వజీజనో నోవద దేవదేవ!

వ్యా:- కానితి:- దేవదేవ! మహాదేవ! ఇహ అత్ర, ఇదానీం, అనన్తభూమౌ అఖణ్డే భూమణ్డలే భాగ్యయుక్తాన్ భాగ్యవతః, కాన్ మనుజాన్, తావకీన మిత్రత్వం త్వదీయమైత్రీం, ఆప్తుం ప్రాప్తుం తవ భవతః, గూఢచర్యాం గు_ప్త వ_ర్తనం, జ్ఞాతుం అవగన్తుం, త్వయా సహ భవతా సాకం, రన్తుం క్రీడితుం అజీజనః సృష్టవానసి, నః అస్మాకం వద కథయ.

జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతోః లుఙ్ హేతుమత్వాత్ క_ర్తరిలుఙ్.

తా॥ ఓ దేవదేవ! ఈ యఖండ భూమండలమున నీతో మైత్రిఁ గావించి, నీ గూఢచర్యలను గు_ర్తించి, నీతో నాడుచుఁ బాడుచుఁ

దిసుగుభాగ్య మెవ్వరికి లభింపనున్నదో, ఆ భాగ్యవంతులెవ్వరో మా కెఱిగింపుము

13. త్వదీక్షణేనాత్మని విశ్వవారో
దేదీప్యతేఽధీశ్వర ! లీయతే సః,
మానం తథాఽనూనకవస్తు సఙ్ఘః
స్వప్నే యథా విభ్రమణేన దేవ !.

వ్యా - త్వదీక్షణేనేతి :- అధీశ్వర । దేవ ! స్వప్నే స్వప్నదశాయాం, విభ్రమణేన మనోభ్రాన్త్యా, అనూనకః అత్యధికః, వస్తుసఙ్ఘః పదార్థసమూహః, యథా దేదీప్యతే ప్రకాశతే, తథా తద్వత్ ఆత్మని స్వస్మిన్, త్వదీక్షణేన తవ వీక్షయా, విశ్వవారః సర్వం జగత్, దేదీప్యతే. సః లీయతే అన్తర్ధానం గచ్ఛతిచ. మానం ధ్రువమ్, ఉపమాలఙ్కారః.

యథా స్వప్నదశాయాం మనోవిభ్రమణేన సకలపదార్థసమూహః భాతి, పునః ప్రబోధసమయే నశ్యతి, తథా ఆత్మవీక్షణేన ఆత్మన్యేవ సర్వం విశ్వం భాసతే. పునః వీక్షణాభావే సర్వమాత్మన్యేవ ప్రలీయతే, మానమ్,

తా॥ ఓ దేవదేవ! స్వప్నదశయందు మానసిక విభ్రమణమువలన సర్వవస్తువులుగనఁబడును. ఆదశ యంతర్ధానముకాగానే యా వస్తువులన్నియు నచ్చటనే యంతర్ధానమగును. అట్లే ఈ జగత్తంతయు నీవు చూచునపుడు అనఁగా సృష్టిసమయమున నీయందే వెలుఁగుచుఁ గనఁబడును. నీ వీక్షణము లేనిచో, అనఁగాఁ బ్రలయసమయమున నీయందే లీనమగును. అజ్ఞానమనెడు మాయ కప్పియున్నంతవరకు నీజగత్తంతయు నున్నట్లుండి, జ్ఞానముదయింపఁగనే యంతయు నచ్చటనే నశించి యాత్మ యొక్కటియే మిగులును. ఆ యాత్మయే నీవని భావము. జగమంతయు స్వప్నమువలె భ్రాంతి కల్పితము. మనః కల్పితము. ఆత్మయంద

ర్యస్తమై వ్యవహారమున్నంతవరకు వేరుగానున్నట్లు కనబడి. జ్ఞానసమయమున నంతర్హితమగుచున్నది. ఆత్మయొక్కటియే స్థిరముగ నుండునని తాత్పర్యము.

20. ఏకత్వసంఖ్యా ప్రతిపాదకాఙ్కో
నిర న్తరం బోధయతే బహుత్వమ్,
బిన్ద్వన్వితస్స్వస్య యథా స్వభావ
యుత స్త్వ మేకో౽పి తథా౽సి దేవ!

వ్యా :- ఏకత్వేతి :- ఏకత్వసంఖ్యా ప్రతిపాదకః ఏకత్వసంఖ్యా బోధకః అఙ్కః ఏకాఙ్కః, నిరన్తరం అవ్యవధానేన, బిన్దునా అనుస్వారేణ, అన్వితః సంయుతః, యథా యద్వత్ బహుత్వం బహుభావం స్వస్య నిర్వివాదం బోధయతే సూచయతి, హేదేవ! త్వం భవాన్ ఏకో౽పి, అద్వితీయో౽పి, స్వస్యభావేన స్వశక్త్యా మాయయా, యుతః సంయుక్తః తథా తద్వత్, బహుత్వ బోధక బహురూపవాన్, ఇత్యర్థః అసి భవసి. ఉపమాలఙ్కారః.

ఏకాఙ్కః అవ్యవధానేన బిన్దుసమన్వితః దశసంఖ్యాకో భవతి. బిన్దుద్వయసంయుతః శతసంఖ్యాకో భవతి. తద్వదేవ త్వమపి స్వమాయయా సహితస్సన్ బహురూపో భవసి. "ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈశతే" ఇతి శ్రుతిరత్ర ప్రమాణమ్.

తా॥ ఒకటి యనెడు సంఖ్య వ్యవధానము లేకుండ సున్నాలతోఁ గూడిన యెడల, 10-నూరు-వేయి- అని బహుత్వము నందుచున్నది, అట్లే, యాత్మయొక్కటి యయ్యును, మాయాశబలితమై బహురూపము లందుచున్నది.

21. ఇత్థం స్తువన్తం ప్రమదాశ్రుమన్తం
దేవో౽గదీద్దివ్య గణం దయాలుః,

శ్రితానుకూలః కమనీయవాక్యం
భక్తాభయం సత్య మతీవ గోప్యమ్.

వ్యా :- ఇత్థమితి :- ఇత్థం పూర్వోక్తరీత్యా స్తువన్తం ప్రశస్తం, వ్యామదేన అధికానన్దేన జాతం యత్ అశ్రు బాష్పం తద్వ్యాప్తః ఆనన్దాశ్రు పరీతం, దివ్యగణం దేవతానీకం, శ్రితానుకూలః ఆశ్రితవత్సలః, దయాలుః కృపార్ద్రచిత్తః, దేవః భగవాన్, భక్తేభ్యః అభయదం భక్తానాం భయనాశనం, సత్యం ఋతం, అతీవ రహస్యం అత్యన్తగోప్యం, కమనీయవాక్యం మనోహరం వచనమ్, అగదీత్ జగాద.

తా॥ ఇట్లానందాశ్రుపరీత ముఖమండలులై తన్ను నుతించు దేవతాగణమునుగాంచి, కృపాళువు నాశ్రిత వత్సలుండునగు శేషుగిరి మున నున్న యా భగవానుడు, సత్యమును భక్తాభయదాయకమును నతిరహస్యమును మనోహరమునగు వచనమును బలికెను.

22. నన్దామి హే దేవసఖ! త్వదీయ
వాక్యై ర్యథార్థం ప్రతిపాదయద్భిః,
వేదాన్త గోప్యై రనుకమ్పయా త్వా
మేతర్హ్యహం వచ్మ్యవతారహేతుమ్.

వ్యా :- నన్దామీతి :- దేవానాం సఖా దేవసఖం, తత్సమ్బుద్ధి హే దేవసఖ! హే దేవసఙ్ఘ! "సభా రాజాఽమనుష్య పూర్వేతి నూత్రేణ సభాశబ్దస్య నపుంసకత్వమ్. యథార్థం తత్త్వం, ప్రతిపాదయద్భిః నిరూపయద్భిః వేదాన్తేషు ఉపనిషత్సు, గోప్యైః రహస్యతయా నిక్షిప్తైః త్వదీయ వాక్యైః భవద్వచనైః, అహం నన్దామి తుష్యామి ఏతర్హి ఇదానీం, అనుకమ్పయా కృపయా, "కృపా దయాఽనుకమ్పా స్యాదిత్యమరః, త్వాం భవత ఉద్దిశ్య, అవతారహేతుం అవతారకారణం వచ్మి కథయామి

తా॥ ఓ దేవతలారా! తత్త్వప్రతిపాదకములైన మీ వేదాంత రహస్య వచనములను విని నేను మిక్కిలి యానందించితిని. మీ యందలి కరుణచే నతిరహస్యమైన నా యవతార కారణమును జెప్పెదను. వినుడు.

23. అస్మిన్కలౌ సత్యదయాతి రిక్తాః
శ్రద్ధావిహీనా మనుజా భవన్తి,
నిద్రాశన స్త్రీరతి మాత్రలోలా
నక్తందివం నశ్వర సమ్పదన్ధాః.

వ్యా: అస్మిన్నితి :- అస్మిన్వర్తమానే, కలౌ కలియుగే, మనుజాః మానవాః, సత్యేన దయయాచ అతి అత్యన్తం రిక్తాః శూన్యాః, సత్యదయారహితా ఇత్యర్థః. శ్రద్ధయా సత్కర్మాసక్త్యా, విహీనాః రహితాః నిద్రాచ, అశనం భోజనం చ, స్త్రీరతిః మైథునం చ, తేష్వేవ లోలాః ఆసక్తాః, లోలుపా ఇత్యర్థః. నక్తందివం రాత్రిం దివం, నశ్వరా నాశనశీలాః యాః సమ్పదః తాభి రన్ధాః నశ్వరసమ్పన్మదాన్ధా ఇత్యర్థః భవన్తి.

తా॥ వర్తమాన కలియుగమున మానవులు సత్యమును దయను సంపూర్ణముగ విడిచిరి. సత్కర్మములందు శ్రద్ధను విడనాడిరి నిద్రా భోజనమైథునములందు మాత్రమే యాసక్తులైరి నశ్వరములైన సంపదలను నమ్మి కన్నుగానక సంచరించుచుండిరి.

24 తస్మా దహం తాన్బహుమూఢచిత్తా
న్సంసార ఘోరార్ణవతో మనుష్యాన్,
ఉద్ధారయిష్యా మ్యుచిత క్రమేణ
విమోహయు న్మద్భృత వర్తనేన.

వ్యా - తస్మాదితి - తస్మా త్కారణాత్, అహం, బహుమూఢ చిత్తాన్ అతి మూఢస్వభావాన్, తాన్ మనుష్యాన్ మాన

వాన్, ఉచితక్రమేణ అనుకూల మార్గేణ, అద్భుతవర్తనేన ఆశ్చర్యకర వ్యవర్తనేన, విమోహయన్ ముగ్ధాన్కుర్వన్, సంసార ఏవ ఘోరార్ణవః భయఙ్కరసాగరః తస్మాత్, పఞ్చమ్యర్థే తసిః ఉద్ధారయిష్యామి తారయిష్యామి.

తా॥ మూఢులు మూర్ఖులు సంసార మగ్నులునగు నీ మానవుల నుచితరీతిని నా యద్భుత ప్రవర్తనాదులచే సంసారమునుండి నేనిప్పు డుద్ధరింతును.

25 ఆనన్దయిష్యామి మదీయభక్తా
నద్వైత తత్త్వం మమ దర్శయిష్యే,
అహం సదా తాన్కృపయా నటిష్యా
మ్యనన్తవేషై స్సుజనైక వేద్యైః.

వ్యా :- ఆనన్దయిష్యామీతి - అహం కృపయాదయయా, మదీయభక్తాన్ మయిభక్తియుక్తాన్, మద్భక్తానిత్యర్థః, ఆనన్దయిష్యామి ఆనన్దయుక్తాన్కరిష్యామి, మమ మే, అద్వైతతత్త్వం అద్వైతరహస్యం, కేవలత్వ మిత్యర్థః, తాన్ తేభ్యః దర్శయిష్యే నిరూపయిష్యామి. సుజనైక వేద్యైః సత్పురుషైః ఏవ జ్ఞాతుం శక్యైః అనన్తవేషైః బహువిధ భూమికాభిః, సదా నన్తతం, నటిష్యామి నటనం కరిష్యామి.

తా॥ నేను నా భక్తుల నానందపరచెదను. నా యద్వైత తత్త్వమును వారికిఁ జూపెదను. సత్పురుషైక వేద్యములగు బహువిధవేషములచే నిత్యము నటింతును.

26. విస్మృత్య తత్త్వం మమ నిత్య సత్య
మత్రాన్త మానన్దమయం యథేష్టమ్,
వశో భవిష్యామ్యఖిలార్థ బన్ధ
వన్ధావ మూల ప్రకృతేః కదాచిత్,

వ్యా :- విస్మృత్యేతి :- కదాచిత్ కస్మింశ్చిత్కాలే, అహం, నిత్య సత్యం సర్వదాసత్యస్వరూపం, త్రికాలాబాధిత మిత్యర్థః, అశ్రాన్తం సన్తతం ఆనన్దమయం ఆనన్దాత్మకం మమ మే, తత్త్వం సహజస్థితిం సచ్చిదానన్దరూప మిత్యర్థః. విస్మృత్య స్మరణవిషయ మకృత్వా, యథేష్టం స్వేచ్ఛయా, అఖిలార్థానాం సకలవస్తూనాం బన్ధసన్ధానాయాః బన్ధదాయిన్యాః పరస్పరం సకలపదార్థాన్ మేలయన్త్యా ఇత్యర్థః, మూలప్రకృతేః మాయాశక్తేః, వశః ఆధీనః భవిష్యామి.

కదాచిదహం సచ్చిదానందమయం మత్స్వరూపం విస్మృత్య సర్వపదార్థ సన్ధానకారిణ్యాః మూలప్రకృతిరూప మాయాయా వశవర్తీ భూత్వా సఞ్చరిష్యామీతి భావః.

తా. నేనప్పుడప్పుడు త్రికాలాబాధితము నానందరూపమునగు నా నిజస్వరూపమును మఱచి, సర్వవస్తు జాతముతో సంబంధమును గూర్చు నా మాయకు లోఁబడి సంచరింతును. ప్రకృతి వశవర్తియైన మానవునివలె నజ్ఞానిగనే యుండును.

27\. భక్తాయ మూఢాయ విచక్షణాయో
న్మత్తాయ ధీరాయ సకైతవాయ,
తత్త ద్రసా న్దర్పణవ ద్యథేచ్ఛం
నివేదయిష్యేఽ హ మకామనోఽపి;

వ్యా :- భక్తాయేతి :- అహం, అకామనోఽపి సంకల్పరహితోఽపి, భక్తాయ భక్తియుక్తాయ, మూఢాయ మూర్ఖాయ, అథవా, మోహావిష్టాయ, విచక్షణాయ వివేకయుక్తాయ, ఉన్మత్తాయ ఉన్మాదినే, ధీరాయ పణ్డితాయ, అథవా, ధైర్యవతే, కైతవం ఛలం తేన యుక్తాయ కాపట్యయుక్తాయ, జనాయ, దర్పణవత్ ఆదర్శ ఇవ, యథేచ్ఛం, తత్తద్రసాన్, తాంస్తాన్రసవిశేషాన్, రుచిభేదాన్, నివేదయిష్యే ప్రకటీకరిష్యామి.

దర్పణే కాచమణి వైశద్య విశేషేణ తత్సన్నిహిత వస్తునః ప్రతిబిమ్బం బిమ్బాదృశం సత్ ప్రతిభాతి ఏవమేవాహమపి భక్తసమక్షే భక్త ఇవ, మూర్ఖసన్నిధౌ మూర్ఖ ఇవ, వివేకిన స్సకాశే వివేకీవ, ఉన్మత్త సంసర్గే ఉన్మాదీవ. పణ్డిత గోష్ఠ్యాం విద్వానివ, కుటిలాన్తికే స్వకైతవ ఇవ. భాస్యామి. తత్తద్రుచీః తేభ్యో దర్శయిష్యామి, ఉప మాలఙ్కారః.

తా॥ స్వచ్ఛమైన యద్దమున తత్సన్నిహిత వస్తుస్వరూపము యథాతథముగ నే కనఁబడుదును, నేనుఁగూడ నట్లే, యెవ్వరితోఁ గలిసిన వారికడ వానివలె సంచరింతును. భక్తునికడ భక్తునివలె, మూర్ఖుని యెదుట మూర్ఖునివలె, వివేకి యెదుట విచక్షణునివలె, ఉన్మత్తునితోఁ గలిసిన నున్మాదివలె, పండితుని యెదుట పండితునివలె, మోసగాని చెంత మోసగానివలె స్వేచ్ఛగాఁ దిరుగుచు, నా యా రుచులను వారు గ్రహించునట్లు నటింతును. నాకే కోరికయు లేకున్నను నున్నట్లు కనఁబడుచుందును.

28. నత్వా మహాదేవ మితి బ్రువన్తం
దివ్యప్రజోఽగా న్నిలయం స్వకీయమ్,
సద్యోఽభిజాతం తనయం విలోక్యా
మోదిష్ట మాతాఽత్మకుల ప్రదీపమ్.

వ్యా:- నత్వేతి:- ఇతి ఏవం, బ్రువన్తం కథయన్తం, మహాదేవం భగవన్తం, నత్వా నమస్కృత్య, దివ్య ప్రజః దేవసమూహః, స్వకీయం స్వీయం, నిలయం ధామ, అగాత్ అగచ్ఛత్. సద్యః తదానీం, ఏవ, అభిజాతం ఉత్పన్నం, ఆత్మకుల ప్రదీపం స్వవంశ ప్రకాశకం, తనయం కుమారం, విలోక్యదృష్ట్వా మాతా తజ్జననీ అమోదిష్ట ముముదే ముదమవాపేత్యర్థః.

భగవన్తం నత్వా దేవాస్స్వలోకం యయుః సద్యోజాతం బాలకం వీక్ష్య సా మాతా ముదమవాపేతి కథనేన గర్భస్థ శిశుమేవ దేవా అబ్రువన్, గర్భస్థ ఏవ భగవాన్ అవోచదితి గమ్యతే.

తా॥ పై రీతిని బలికిన భగవంతునకు నమస్కరించి దేవతలు వారి వారి గృహముల కేగిరి. అప్పుడే జన్మించిన వంశదీపకుఁడైన యా కుమారుని గాంచి, తల్లి మిక్కిలి యానందించెను.

దీనిని బట్టి మాతృగర్భస్థుఁడైన భగవంతునే దేవతలు గొనియాడినట్లును నచ్చటినుండియే యా దేవుఁడు వారితో మాటాడినట్లును దెలియుచున్నది.

29 ప్రవర్ధతే యేన చరాచరం తం
లీలా మనుష్యం నిరతాత్మతృప్తమ్,
మోహాదుపాక్రంస్త తదీయమాతా
స్తన్యేన సమ్పోషితు మాదిదేవమ్.

వ్యా :- ప్రవర్ధత ఇతి :- యేన దేవేన, చరంచ అచరంచ చరాచరం జఙ్గమస్థావరాత్మకం జగత్, ప్రవర్ధతే వృద్ధిం నీయతే. తం లీలామనుష్యం విలాసార్థం మానవరూపధారిణం, నిరతం నిత్యం ఆత్మతృప్తం ఆత్మారామం. నిత్యతృప్త మిత్యర్థః. ఆదిదేవం పురాణపురుషం, స్తన్యేన క్షీరేణ సమ్పోషితుం సంవర్ధయితుం, తదీయమాతా తస్య జననీ, మోహాత్ అజ్ఞానాత్ అథవా పుత్త్రప్రేమ్ణా ఉపాక్రంస్త ఆరేభే. ఉపపూర్వక క్రము పాదవిక్షేపే ఇతి ధాతోర్లుఙ్. ప్రోపాభ్యాం సమర్థాభ్యామితి ఆత్మనేపదమ్ చరాచర సంవర్ధన సమర్థః పురాణ పురుషఏవ పుత్త్రత్వే నావతీర్ణ ఇత్యజ్ఞాత్వా తదీయమాతా తం బాలకం స్తన్యేన సమ్పోషి తుమారేభ ఇతిభావః.

తా॥ ఏ దేవదేవుఁడీ జంగమస్థావరాత్మకమగు జగత్తునంతను బోషించుచున్నాఁడో, యాతఁడే లీలామానవుఁడై తనకుఁ బుత్త్రుఁడుగ

ప్రవర్తించేని తెలియక, అతఁడు నిత్యతృప్తుఁడని యెఱుంగఁజాలక, మాతృని తల్లి పుత్త్రవ్యామోహముచే వానికిఁ బాలిచ్చి పెంచ నారంభించెను. జన్మించిన యా బాలుఁడు తల్లిపాలు కుడువనారంభించెనని భావము.

30. మాయానిబద్ధం మనుజాయు రేవం
నానాప్రకారైర్విరమేచ్ఛుచ స్తత్,
యదా స్వమాతు ర్జఠరా దపప్త
త్తదేత్యశోకోఽప్య రుదన్మహాత్మా.

వ్యా:- మాయేతి :- యదా యస్మిన్సమయే, స్వమాతుః స్వజనన్యాః, జఠరాత్ గర్భకోశాత్, అపప్తత్ అపతత్, తదా తత్ప్రభృతి, మాయానిబద్ధం మాయాచ్ఛాదితం, మానవవయ ఇత్యర్థః, శుచః దుఃఖస్య శోకస్య, నానాప్రకారైః నానావిధైః ర్మార్గైః, ఏవం ఇత్థం, విరమేత్ విరామం గచ్ఛేత్, అన్తం యాయాదిత్యర్థః ఇతి ఇత్థం, బోధయన్నివ, అశోకోఽపి శోకవిరహితోఽపి, మహాత్మా మహానుభావః, సః బాలకః అరుదత్ అరోదీత్.

యదా మాతృగర్భా ద్బాలకః భూమౌ పతేత్ తదా ప్రభృతి ఏవమేవ శోకావిష్టోఽన్తం యాయా దితి బోధయన్నివ స బాలకః రోదితు మారేభే. ఇతి భావః. పత్లృగతావితిధాతోర్లుఙ్ నిదర్శనాలఙ్కారభేదః. రుదిర్ అశ్రువిమోచనే ఇతిధాతోర్లుఙ్.

తా॥ మానవ జీవితమంతయును మాయాక్రాంతము. జన్మించిన మొదలు మరణించుటకును ఏదో యొక విధమైన శోకముతో నిండియే యుండును. అను సత్యమును బోధించుచున్నట్లా బాలుఁడు పుట్టగనే యేడువ నారంభించెను.

31. ఉన్మీలనం తస్య నిమీలనం స్యా
ద్దేహస్య పర్యాయుషి కర్మ కష్టమ్,

తే ఇత్యథాఽబూబుధతాం కచాలిః
కాలస్య వక్రాం గతి మాలులోకత్.

వ్యా:- ఉన్మీలన మితి:- అథ అనన్తరం తస్య బాలకస్య, ఓష్ఠస్య రదనచ్ఛదస్య, ఉన్మీలనం వివృతత్వం, నిమీలనం సంవృతత్వం, తే ఉన్మీలన నిమీలనే. సర్వాయుషి సమ్పూర్ణ జీవితే, శశ్వత్సుఖం కష్టం స్యాత్ దుర్లభం భవేత్, ఇతి అబోబుధతాం అబోధయతామ్. కచాలిః కేశపాశః. కాలస్య, వక్రతాం కుటిలత్వం, ఆలులోకత్ ఆలోకయామాస. బుధ అవగమనే ఇతి ధాతోః ణ్యన్తాల్లుఙ్ లోకృలోకనే ఇతి ధాతోరేవ మేవ. నిదర్శనాలఙ్కారః.

యస్య కస్యాపి సమ్పూర్ణ జీవితే ఏకాన్త సుఖం ఏకాంత దుఃఖం వా నభవేత్. తే సుఖదుఃఖే పర్యాయేణ ఆగచ్ఛతః ఇత్యముమర్థం బోధయన్నివ స బాలః కదాచిత్ ఓష్ఠస్య ఉన్మీలనం కదాచిత్ నిమీలనంచ కరోతీతి భావః, సః ఓష్ఠోన్మీలన నిమీలనే కరోతీతి యావత్, అత్ర, "కస్యాత్యన్తం సుఖముపనతం దుఃఖమేకాన్తతో వా, నీచైర్గచ్ఛత్యుపరి చ దశా చక్రనేమిక్రమేణ" ఇతి కాళిదాస వచనం స్మర్తవ్యమ్ కాలస్యగతిః కుటిలా ఇతి బోధయన్నివ తస్య కచాలిః వక్రతా మవాప కుటిలకుంతల స్సబాల ఇతి భావః

తా॥ ఎవ్వరి కయినను జీవితమంతయు సుఖమయమై యుండదు. అట్లే దుఃఖమయముకూడఁగాదు, సుఖదుఃఖ మిశ్రితమైయుండును అనెడు సత్యమును బోధించునట్లు ఆ బాలుఁడొకసారి పెదవి విప్పుచు మఱియొకసారి మూయుచునుండును కాలము కుటిలమయినదిసుమా యని బోధించునట్లాబాలకుని కేశములు వంకరలు తిరుగుచుండెను. ఇందు బాల్యవర్ణనము మిక్కిలి చమత్కారముగ నున్నది.

32. యో రక్షకోఽభూ ద్భువనస్య జోష
మసద్ధ్రుహః ప్రష్టు మశక్త నేయమ్,

ప్రసూ ర్విభో స్తస్య గలేఽపి రక్షా
బన్ధం న్యబా న్సీత్ మణిమన్త్రపూతమ్.

వ్యా:- య ఇతి :- యః దేవః, జోషం సుఖం యథాతథా, భువనస్య లోకస్య, రక్షకః రక్షితా. అభూత్ ఆసీత్. 'తూష్ణీమర్థే సుఖేజోష" మిత్యమరః. యం దేవం అసద్గ్రహాః దుష్టగ్రహాః స్ప్రష్టుం స్పర్శం కర్తుమపి, నో అశక్త న్నాశకత్. ధాతుపాఠే "శక విభాషితో మర్షణే" ఇతి వచనాత్, దివాది పఠితః శకధాతుః ఆత్మనేపద్యపి తస్య రూప మశక్త ఇతి. తస్య విభో ర్దేవస్య గలే గ్రీవాయాం, ప్రసూః మాతా, మణిభిః మన్త్రైశ్చ పూతం పవిత్రం, రక్షాబన్ధం రక్షాసూత్రం న్యబా న్సీత్, బబన్ధ. నిపూర్వక బన్ధ బన్ధనే ఇతిధాతో ర్లుజ్.

య స్సర్వలోకా న్సుఖేన రక్షతి. యం దుష్టగ్రహాదయో వీక్షితుం స్ప్రష్టుమపి న శక్నువన్తి తస్య దేవదేవస్య శిశోః కణ్ఠసీమ్ని, మణిమన్త్రపూతం రక్షాబన్ధనం తన్మాతా బబన్ధ. దుష్టగ్రహ బాధానివారణార్థం బబన్ధేతి భావః.

తా॥ ఎవ్వఁడీ సకలలోకములను సుఖముగ రక్షించుచుండెనో, యెవ్వనిఁ దాకుటకుం గూడ భూతప్రేతాది దుష్టశక్తులకు శక్తిలేదో శిశురూపుడై యున్న యా దేవ దేవుని మెడలో నాతని తల్లి మణిమన్త్రి పూతమైన తాయెతును దుష్టగ్రహ బాధానివారణార్థమై గట్టెను.

33\. అజస్ర మౌష్ణ్యం తనుతే దినేశః
సమస్త సృష్టిస్థితి నాశహేతోః,
యస్య ... భావేన విభో ర్మ్మఖాన్సోఽ
స్యావిస్సద్ధ స్త్వమ్తిక మాదదేశః.

వ్యా:- అజస్రమితి - సమస్తస్య సర్వస్య జగతః సృష్టిస్థితి నాశానాం సృష్టిస్థితిలయానాం, హేతోః కారణభూతస్య, యస్య విభోః దేవదేవస్య, ప్రభావేణ మహిమ్నా దినేశః సూర్యః, అజస్రం సతతం

శ్చాష్ణం ఉష్ణం తేజః. తను తే విస్తారయతి, సః ఆదిదేవః పరమాత్మరూపో బాలకః, హాసన్త్యాః అఙ్గారధానికాయాః. అన్తికం సమీపే, సుఖం అస్వాప్సీత్ సుష్వాప. "అఙ్గారధానికా ఙ్గారశకట్యపి హసన్త్యపి [హసన్యపి] ఇత్యమరః. స్వప్ శయే ఇతిధాతోర్లుఙ్."

సృష్టిస్థితిలయకర్తుః యస్య దేవస్య మహిమ్నా, అథవా ఆజ్ఞయా సూర్యోఽపి స్వీయముష్ణం తేజః సన్తతం ప్రసారయతి, సః దేవః ఇదానీం హసన్తీ సమీపే సుఖం నిద్రాతిస్మ,

తా॥ ఏ దేవుఁడీ ప్రపంచమును పుట్టించి, పెంచి, తుదకు నాశనముఁ గూడఁ గావించుచుండెనో, యెవ్వని మహిమచే సూర్యుఁడుఁ గూడ తన వేడిమిని వెదజల్లుఁచుండెనో, యా దేవుడిప్పుడు మానవ బాలుఁడై చలిని బోగొట్టుకొనుటకు వెచ్చని కుంపటిదగ్గర నిద్రించుచుండెను.

"భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః" అని శ్రుతివచనము.

34 ముదన్విత స్సన్తత సాక్షి తత్త్వ
మద్వైత మాత్మీయ మథాఽ తనిష్ట,
స్తనన్ధయో మంజుల నిర్వికార
దృష్ట్యా స ఆన్దోలన రమ్య మఞ్చే.

వ్యా:- ముదన్విత ఇతి :- అథ అనన్తరం, సః స్తనన్ధయః అర్భకః ఆన్దోలనేన చలనేన రమ్యే మనోహరే మఞ్చే పర్యఙ్కే, డోలికాశయన ఇత్యర్థః ముదా ప్రీత్యా అన్వితః యుక్తః, మఞ్జులాసున్దరా నిర్వికారా వికృతిరహితా యా దృష్టిః వీక్షణం తయా, నిర్మలనిర్వికారావన్దృశే త్యర్థః ఆత్మీయం స్వీయం, అద్వైతం భేదరహితం, సన్తత సాక్షి తత్త్వం సతతసాక్షి భావం, అతనిష్ట అతనోత్. విస్తారయామాసేత్యర్థః, తను విస్తారే ఇతి ధాతోర్లుఙ్.

డోలికాశయనే శయానః స డిమ్భః నిర్వికారదృశా సర్వం పశ్యన్
స్వీయ మద్వైతం సాక్షిత్వం ప్రకటీచకార.

తా॥ అర్భకరూపముతోనున్న యా దేవదేవవుఁడు ఉయ్యాలలో
నుండి యూఁగుచు నిర్వికారముగ నన్నింటిని జూచుచు, నేను స
సాక్షిని. నాకేదానితోడను సంబంధము లేదు. అను భావమును ప్ర
టించుచున్నట్లుండెను.

35. నిజాత్మనో యస్య కదాపి నాన్య
దృష్టి ర్వ్యరాజీ స్స సరోజ మాలామ్,
ఐక్షిష్ట తత్రోపరిభాగ బద్ధాం
శిశుః పరివ్రాడి వ యోగముద్రామ్,

వా॥ నిజాత్మన ఇతి :- ఆత్మనః ఆత్మరూపస్య. యస్య దేవస్య
కదాపి కస్మింశ్చిత్సమయేఽపి, నిజాస్వీయా, అన్యదృష్టిః అన్యదర్శనం,
నవ్యరాజీత్ నరరాజ, సః శిశుః అర్భకః, తత్ర ఆన్దోలికాయాః, ఉప
భాగే ఊర్ధ్వప్రదేశే, బద్ధాం నిబద్ధాం, సరోజమాలాం పద్మస్రజం, ప
వ్రాట్ సన్యాసీ యోగముద్రామివ భ్రూమధ్యవీక్షణమివ, ఐక్షిష్ట
అపశ్యత్. విపూర్వకస్య రాజృదీప్తౌ ఇతిధాతోర్లుజ్. ఈక్ష ఈక్షణే
ఇతి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాలఙ్కారః.

యథా యోగీ యోగముద్రాం ధృత్వా అన్యత్కిఞ్చిదపశ్
న్నాత్మానమేవ పశ్యతి తథా అయ మర్భకః కిమప్యపశ్యన్ సరోజమాల
మేవ వీక్షమాణ ఆస్తే

తా॥ సన్యాసి సంతతము యోగముద్రనుబట్టి తన్నుఁదా
జూచుకొనుచు నానందించును. అట్లే యీ బాలుఁడు కూడ ఉయ్యాల
మీఁదుగాఁ గట్టఁబడిన పద్మమాలనే చూచుచు నానందించుచుండెను

36. వ్యోమైకలక్ష్యాం స్వదృశం నివర్త్య
భూమీం స కృత్యైర్బహు దుర్జనానామ్,
ఖిన్నా మలోకిష్ట దయార్ద్రచిత్తో
మాదేవి భైషీరితి దీనబన్ధుః

వ్యా :- వ్యోమైకేతి :- దయార్ద్రచిత్తః కృపాపూరిత మనాః దీనబన్ధుః దీనవత్సలః, సః భగవాన్బాలః వ్యోమ గగనమేవ ఏకలక్ష్యాం గగనమేవ ఏకలక్ష్యాం ముఖ్యలక్ష్యాం, గగనమేవ పశ్యన్తీ మిత్యర్థః, స్వదృశం స్వదృష్టిం, నివృత్య పరివృత్య, దుర్జనానాం దుష్టానాం కృత్యైః హింసాత్మక కర్మభిః, బహు అత్యన్తం, ఖిన్నాం దుఃఖితాం పీడితా మిత్యర్థః, భూమీం ధరణీం, దేవి హే ధరణి! మా భైషీః భయం మా ప్రాప్నుహి. ఇతి ఏవం సాన్త్వయన్నివ, అలోకిష్ట అపశ్యత్, లోకృ దర్శనే ఇతి ధాతోర్లుఙ్.

"అహ మద్యావతీర్ణః, దుష్టజనకృత్యై పీడితాం త్వా మహ ముద్ధరిష్యామి, త్వం మా భైషీః" ఇతి కథయన్నివ స బాలః వ్యోమగతాం దృష్టిం నివర్త్య భూమి మపశ్యత్.

తా॥ అంతవఱకాకాశమునే చూచుచున్న యా బాలుఁడు తన చూపును మరల్చి త్రిప్పి, దీనవత్సలుఁడు కృపార్ద్రచిత్తుఁడు గావున భూమిని జూచి, ఓ దేవి! యేల భయపడెదవు. దుష్టజనులచేఁ బీడింపఁబడుచున్న నిన్నుద్ధరించుటకే నేనవతరించితిని. భయమును వీడుము. అని బోధించుచున్నట్లు క్రిందకుఁ జూడనారంభించెను. బాలుని యూర్ధ్వ దృష్టి యిట్లుత్ప్రేక్షింపఁబడెను. బాలుఁడు క్రిందకుఁ జూడనారంభించెను.

37. గత్వా స పీఠం క[illegible]దేవతాయా
విస్మృత్య పూజావహితమాం గృహీత్వా,
అపిపత ద్దూర మపి [illegible]ఖావే
దేవేషు మాత్సర్య మితీవ దేవః.

వ్యా :- గత్వేతి :- దేవః సః దేవరూప స్స బాలకః, కుల దేవతాయాః క్షితం దేవతామన్దిరం. గత్వా యాత్వా. విస్మిత్య వికట హాసం కృత్వా, పూజాప్రతిమాం పూజార్థం పీఠే క్షిప్తాం దేవతా ప్రతీకాం గృహీత్వా స్వీకృత్య, మాత్సర్యం అసూయా, దేవేషు అపి దేవతాసు అపి స్వాభావిః సహజగుణః. ఇతీవ ఇతి కథయన్నివ. దూరం అపీపతత్ పాతయామాస సుదూరం చిక్షేపేత్యర్థః. పత్ల గతౌ ఇతి ధాతోః ణ్యన్తాల్లుఙ్. అనేక చఙ్క్రమణాదిలక్షణం బాలకస్యా విరాసీ దితి ద్యోత్యతే.

తా॥ ఆ బాలుఁడు దేవపూజా మందిరమునుఁజొచ్చి యచ్చటఁ బూజార్థమై పీఠమందుంచఁబడిన దేవతావిగ్రహమునుగాంచి, పెద్దగా నవ్వుచు, దాని నందుకొని, "ఈ దేవతలందుఁ గూడ మాత్సర్యము సహజగుణము" అని తెలుపుఁట్లు వానిని దూరముగ విసరెను. తాను దేవుఁడు. అవియు దేవతారూపములే కావునఁ దాను వానినిఁ జూచి సహింపలేక యీ పని చేసెనని కవియాశయము. ఈ వర్ణనముచే నా బాలునకు ప్రాకుట నడచుట మున్నగుచేష్ట లారంభమైనవని చెప్ప వచ్చును.

38. ముహు ర్యథేచ్ఛం కృతమన్దహాసై
రకామతః కల్పిత ముగ్ధ కృత్యైః,
అవ్యక్తవాదై ర్నిజశైశవం సో
బభ్రాజ దేవం ప్రమివాత్యయోగీ.

వ్యా :- ముహురితి :- సః అర్భకః, ముహుః పునః పునః యథేష్టం, కృతాః యే మన్దహాసాః దరహాసితాని తైః, అకామతః అసంకల్పతః కల్పితాని కృతాని ముగ్ధాని సున్దరాణి యాని కృత్యాని కార్యాణి తైః, అవ్యక్తాః అస్పష్టాః యే వాదాః సమ్భాషణ వచనాని తైః, ఏవం ఇత్థం, స్వశైశవం, స్వీయం శిశుత్వం, అత్యయోగీ యోగీ

శ్వరః స్వమివ ఆత్మాన మివ అబభ్రాజత్ ప్రకాశయామాస. ఉపమా లంకారః. భ్రాజృదీప్తావితి ధాతోః ణ్యన్తాల్లుఙ్. జి "భ్రాజభాసభాషే" త్యాదినా ఉపధా హ్రస్వాభావే ఏతద్రూపమ్.

తా॥ నిష్ణాతుఁడైన యోగీంద్రుఁడు మాటి మాటికిఁ దనలోఁ దానే నవ్వుకొనుచు, సంకల్పము లేకున్నను ఏవో మంచిపనులను గావించుచు, తనలోఁదానే యస్పష్టముగ గొణుగుకొనుచు జీవించునట్లు ఈ బాలుఁడుకూడ ముసిముసినవ్వులు నవ్వుచు చిత్రవిచిత్రములైన చేష్టలఁజేయుచు, వచ్చీరాని పలుకుల నస్పష్టముగఁ బలుకుచు, దన శైశవదశను బ్రకాశింపఁ జేసెను.

39. ఆహ్వాయి తాతేన స జీవకేతి
యదా స్ఫురద్ జ్ఞానవివృత్తకణ్ఠః।
తదాఽగమ ద్ద్రాక్పితు రఙ్కదేశం
స్మిత్వా ప్రభు ర్భక్త జనానుకూలః।

వ్యా :- ఆహ్వాయీతి :- యదా యస్మిన్సమయే, తాతేన స్వపిత్రా, "తాతస్తు జనకః పితా" ఇత్యమరః. జీవక! చిరఞ్జీవిన్! ఇతి ఇత్థం, ఆహ్వాయి ఆహూతః, తదా తదానీ మేవ, స్మిత్వా విహస్య, స్ఫురత్ వికసత్ యత్ జ్ఞానం తేన వివృత్తః పరావృత్తః కణ్ఠః గళః యేన సః, భక్తజనానాం ఆశ్రితానాం. అనుకూలః అనుయాయీ, సః ప్రభుః బాలకరూపో దేవః, పితుః స్వజనకస్య, అఙ్కదేశ మూరుభాగం, ద్రాక్ శీఘ్రం. అగమత్ జగామ, గమ్ల గతా విత దాతోర్లుఙి ఇరిత్వా దఙేరూపమ్.

యదా స్వపితా చిరఞ్జీ విన్నితి తం బాలక మాజుహావ తదా స బాలః స్మయమానః స్వపితు రఙ్కసీమాన మారోహతి, అయం పితా ఇయం మాతా ఇత్యాదికం జ్ఞాన మావిర్భవతి. తేన ధ్వనిమాత్రేణ జ్ఞాత్వా, స్వగ్రీవాం పరావృత్య, తం పశ్యన్ హసతీ తి భావః.

తా॥ ఓ చిరంజీవీ ! యని తన తండ్రి తన్నుఁ బిలువఁగనే, నవ్వుచు నచ్చొరాని జ్ఞానముతోఁ దన తండ్రి తన్నే పిలుచుచుండెనని మెడత్రిప్పి పోల్చుకొని, భక్తజనానుకూలుఁడగు నా బాలదేవుఁడు వేగముగా తన తండ్రి తొడపై కూర్చుండెను.

40. ప్రశస్తయోగాన్విత జాతకస్య
బాలస్య లోకోత్తర లక్షణస్య.
మౌహూర్తికా స్తస్య ముదా యథార్థ
మదీధరం స్తారక నామధేయమ్.

వ్యా :- ప్రశస్తేతి :- ముహూర్తం కాలవిశేషం యే జానన్తి తే మౌహూర్తికాః, దైవజ్ఞాః. ప్రశస్తాః శ్రేష్ఠాః యే యోగాః, రాజయోగా ఇత్యర్థః. తైరన్వితం యుక్తం జాతకం జాతక చక్రం యస్య తస్య, లోకోత్తరాణి అతిశ్రేష్ఠాని లక్షణాని చిహ్నాని యస్య తస్య, బాలస్య శిశోః, ముదా ప్రీత్యా, యథార్థం సార్థకం, తారక ఇతి నామ ధేయం నామ అదీధరన్ ధారయామాసుః. ధృఙ్ ధారణ పోషణయోః ఇతి ధాతోః ణ్యన్తాల్లుఙ్.

దైవజ్ఞాః తస్య బాలకస్య జాతక కుణ్డల్యాం ప్రశస్తాన్ రాజ యోగాన్, శరీరే దివ్యాని లక్షణాని చ పరిశీల్య, తస్య తారక ఇతి యథార్థం నామ చక్రుః. తారయతి సంసారసాగరా త్సర్వానితి తారక ఇతి పదస్యార్థః. సంసారిణ స్తారయితు మవతీర్ణస్య అస్య తారక నామ ధేయం సముచిత మితి మత్వా తథాఽకార్షురితి భావః.

తా॥ జ్యోతిష్కులా బాలకుని జాతక చక్రమును బరిశీలించి, యందలి రాజయోగములనుగాంచి, యా బాలకుని శరీరావయవము లందలి లోకోత్తర సాముద్రిక లక్షణములను దిలకించి, యితఁడు లోకము నుద్ధరించుటకుద్భవించిన మహామహుఁడని నిశ్చయించి, వానికి 'దారకుఁ' డను సార్థకనామమును గావించిరి.

ఇట్లా బాలకునకు నామకరణ మహోత్సవము జరిగెను.

41. అవాప్తకామం సతతాత్మ తృప్త
మన్నస్వరూపం విభు మప్రబుధ్య,
మాతా సుతం జానుచరం దివేశం
తమాశిశత్పాయస ముత్సవేన.

వ్యా :- అవాప్తేతి :- మాతా జననీ, జానుచరం జానుభ్యాం చరన్తం, తం సుతం కుమారం, అవాప్తాః సమ్యక్ప్రాప్తాః కామాః మనోరథాః యేన తం, సమ్పూర్ణ కామ మిత్యర్థః, సతతం సన్తతం ఆత్మనా తృప్తం, ఆత్మదర్శనానన్దిత చిత్త మిత్యర్థః, అన్న మేవ స్వరూపం యస్య తం, "అద్యతేఽత్తి చ భూతాని తస్మాదన్నం తదుచ్యత ఇతి శ్రుత్యా అన్నస్వరూప మిత్యర్థః. ఈశం ఈశ్వరం విభుం పరమాత్మానం అప్రబుధ్య అజ్ఞాత్వా. దివా అహని, శుభేసమయ ఇత్యర్థః. ఉత్సవేన ఉత్సవం కృత్వా. పాయసం క్షీరాన్నం, ఆశిశత్ పాయయామాస, అన్నప్రాశనోత్సవం చకారేత్యర్థః. అశ భోజనే ఇతిధాతోః ణ్యన్తాల్లుఙ్ తస్య ప్రత్యవసానార్థత్వాత్ అణౌకర్తుః సుతస్యణౌ కర్మత్వం, తద్యోగా చకాత్ ద్వితీయా చ.

నిత్యతృప్తం పూర్ణకామం అన్నరూపం పరమాత్మానం త మజ్ఞాత్వా తస్య జననీ సామాన్యబాలక ఇతి బుద్ధ్యా శుభే లగ్నే పాయసేన అన్న ప్రాశనోత్సవం చకార.

తా॥ ఈ బాలుఁడు పూర్ణ కాముఁడు నిత్యతృప్తుఁడు అన్నస్వరూపుఁడు నగు పరమాత్మయే యని గ్రహింపలేక, సామాన్య బాలకునిఁగాఁదలంచి. మోకాళ్లతోఁ బ్రాకుచున్న పయసుతాగానే యా బాలకునకుఁ దల్లి సుముహూర్తమునఁ బాయసమును దినిపించెను.

42. ఏకం పిబన్మాతృపయోధరం స
విమర్దయ న్కోమల పాణినాఽన్యమ్,
నిమీలితాక్ష స్సుఖపారవశ్యా
దదిద్యుత న్నిర్గుణ మాత్మ తత్త్వమ్.

వ్యా :- ఏకమితి :- సః బాలతారకః, ఏకం మాతృస్తనం జననీపయోధరం, పిబన్ ధయన్, కోమలపాణినా మృదుకరేణ, అన్యం ద్వితీయం మాతృకుచం, విమర్దయన్ పీడయన్ సుఖపారవశ్యాత్ సుఖ పరవశత్వేన హేతునా, నిమీలితే అక్షిణీ యేన సః నిమీలితనయన స్సన్, నిర్గుణం గుణరహితం ఆత్మతత్త్వం స్వయాథార్థ్యం అదిద్యుతత్ ద్యోతయామాస. ద్యుత దీప్తావితి ధాతోః ణ్యన్తాల్లుఙ్.

స బాలతారకః స్తన్యపానసమయే ఏకం మాతృస్తనం పిబన్ అన్యం స్వకరేణమర్దయన్, సుఖపరవశతయా నిమీలిత నేత్రయుగ లస్సన్, నిర్గుణ మానన్దరూపం నిజతత్త్వం నిరూపయామాస. అత్ర స్తనద్వయస్య అన్య స్తన స్పర్శనరూపా సహజచేష్టా వర్ణితా.

తా॥ ఆ బాలతారకుఁడు తల్లి పాలు ద్రావుచు నొకచేతితో రెండవ స్తనమును దాకుచు, నానందపరవశుఁడై నిమీలితాక్షుఁడై తన నిర్గుణానంద తత్త్వమును బయటికిఁ జాటుచున్నట్లుండెను.

43. హితాహితం సోఽవిగణయ్య నిత్యం
సాక్షిస్థితిం ప్రాప్య మహానుభావః,
ఆకాశవత్కల్పితరూప ఉర్వీ
దేవాత్మజోఽభూ ద్భువనైక వన్ద్యః.

వ్యా :- హితాహితమితి :- మహాన్ అనుభావో మహిమా యస్య సః, భువనేషు లోకేషు ఏకవన్ద్యః ముఖ్యతయా నమస్కరణ యోగ్యః ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః సః ఉర్వీదేవాత్మజః భూసుర

వృత్తిః తారకః, హితంచ అహితంచ హితాహితం ఇష్టానిష్టే విపత్తిపి ద్వంద్వా నధికరణవాచీ త్యేకవద్భావః. అవిగణయ్య అసంఖ్యాయ, నిత్యం సర్వదా, సాక్షిస్థితిం సాక్షిత్వం, ప్రాప్య లబ్ధ్వా, ఆకాశవత్ గగన మివ కల్పితం రూపం యస్య సః నిరాకారోఽపి రూపవా నిత్యర్థః. అభూత్ బభూవ, భూసత్తాయామితి ధాతోర్లుఙ్.

తా॥ ఆ తారకుఁడు లోకైక నమస్కృతుఁడు, మహానుభావుఁడు అందుచేతనే యాతఁడు మేలు కీడు అని చూడక, వానిని పట్టించుకొనక నిత్యము వానినన్నింటిని జూచుచు వానికి లోఁబడక, సాక్షిభూతుఁడై ఆకాశమువలె రూపములేనివాఁడై నను రూపధారియై మెలఁగుచుండెను. ఆకాశమునకు రూపములేదు. దానికిఁ దలమలినత్వాదులు భ్రాంతికల్పితములు. అట్లే యాత్మకును రూపములేదు. అందుచే "ఆకాశ శరీరం బ్రహ్మ" అను వచనము ప్రసిద్ధమైనది.

44. ముఖే పదాఙ్గుష్ఠ మసా నిధాయ
స్వభావ రమ్యామల దీర్ఘదృష్టిః,
విస్మృత్య తీక్ష్ణ క్షుధ మర్దితోఽప్య
క్రీడిన్మహానన్దపయోధి మగ్నః.

వ్యా:- ముఖఇతి:- అసౌ బాలతారకః, పదస్య పాదస్య, అఙ్గుష్ఠం ప్రథమాఙ్గుళిం, ముఖే వక్త్రే. నిధాయ నిక్షిప్య, స్వభావేన ప్రకృత్యా రమ్యా సున్దరా అమలా నిర్మలా దీర్ఘా విశాలా దృష్టిః యస్య సః, తీక్ష్ణాం తీవ్రాం, అత్యధికా మిత్యర్థః. క్షుధం క్షుద్బాధాం విస్మృత్య, అర్దితోఽపి పీడితోఽపి, మహానన్ద ఏవ పయోధిః సాగరః తస్మిన్ మగ్నః నిమగ్నః, అక్రీడీత్ అఖేలత్, క్రీడృవిహారే ఇతి ధాతోర్లుఙ్.

స్వపాదాఙ్గుష్ఠం ముఖే నిధాయ ప్రకృతి రమ్యయా నిర్మలయా

దృశా సర్వం పశ్యన్ క్షుత్పీడితో౽ పి తాం బాధా మవిగణయ్య బ్రహ్మానన్ద మనుభవన్ స తారక అఖేల దితి భావః.

ముఖే స్వాఙ్గుష్ఠ నిక్షేపణం బాలస్వభావ ఇతి నిరూపయామాస మహాకవిః అత్ర, "కరారవిన్దేన పదారవిన్దం ముఖారవిన్దే వినివేశయ న్తమ్. వటస్య పత్రస్య పుటే శయానం బాలం ముకున్దం మనసా స్మరామి" ఇతిశ్లోకః స్మ ర్తవ్యః.

తా॥ ఆ తారకుఁడు తన కాలి బొటనవ్రేలిని నోటియందుంచుకొని, స్వభావసుందరము నిర్మలమునగు తన చూపుతో నన్నింటిని గనుచు నాకలి బాధను గూడ లెక్కింపక బ్రహ్మానందము నందుచు నాడుకొనుచుండెను.

45. తదున్నసం సున్దర మన్దహాసం
ప్రసన్న మత్య న్త విశాలనేత్రమ్,
చారు స్ఫుటామ్భోజ సదృక్ష వక్త్రం
సదాన్వ భోభూయత సగోత్రదృగ్భిః.

వ్యా:- తదున్నసమితి:- ఉన్నతానాసికా యస్మిం స్తత్ ఉన్నసం ఉన్నతనాసికం, బహువ్రీహౌ "ఉపసర్గాచ్చ" ఇతి నాసికాన్త బహువ్రీహేః అచ్ సమాసా న్తః తత్సం నియోగేన నాసికాశబ్దస్య నసా దేశశ్చ. సున్దరః మనోహరః, మన్దః దరః, హాసః యస్మిన్ తత్, తత్ ప్రసిద్ధం చారు సున్దరం, స్ఫుటం వికసితం, యత్ అమ్భోజం పద్మం, తేన సదృక్షం తుల్యం వక్త్రం ముఖం, స గోత్రదృగ్భిః బాన్ధవ దృష్టిభిః సదా నిత్యం, అన్వభోభూయి అన్వభూయత. సగోత్రబాన్ధవ జ్ఞాతి బన్ధు స్వ స్వజనా స్సమాః ఇత్యమరః, అనుపూర్వక భూధాతోః యఙన్తాత్కర్మణి లుఙ్. అను పూర్వకో భూధాతు స్సకర్మకః.

ఉన్నతి నాసికం విశాలనయనం సదరహాసం సద్యోవికసితామ్భోరుహసమానం తస్య తారకస్య ముఖం దృష్ట్వా బాన్ధవా నిత్యం ముముదుః

తా॥ ఆ తారకుని ముఖము మిక్కిలి అందమైన అప్పుడే వికసించిన తామరపూవువలె నున్నది. ముక్కు ఎత్తుగ సోగగా నుండెను. కన్నులు వెడల్పుగ నుండెను. చిఱునవ్వుతో కలకలనాడు నా తారకుని ముఖమును జూచుచు బన్ధుజనులు నిత్యము నానందించుచుండిరి.

46. త్రాకార మేవార్దయతి ప్రకృత్యా
కృతోపకారం న విచార్య మూఢః,
సన్దష్ట మాత్రఇప్సిత చూచుకేనా
బోబుధ్య భీక్ష్ణం శిశునేతి లోకః.

వ్యా :- త్రాకారమేవ స్వరక్షకమేవ, అర్దయతి పీడయతి, ఇతి ఏవం, సన్దష్టం దన్తపీడితం యత్ మాతుః స్వజనన్యాః అభీప్సితం పూజ్యం చూచుకం స్తనాగ్రం యేన తేన, శిశునా బాలకేన, లోకః జనసమూహాః అభీక్ష్ణం అత్యన్తం, అబోబుధి బోధితో బభూవ. బుధ అవగమనే ఇతిధాతోర్య జన్తాల్లుఙ్.

అసౌ బాలకః స్వస్య స్తన్యదాయిన్యాః స్వజనన్యాః స్తనాగ్రమేవ దన్తైః సన్దష్ట్వా, లోకః ఏవ మేవ కృతోపకారం త్రాకారమేవ పీడయతీతి భావం బోధయతి.

తా॥ మూర్ఖలోకము తమ మూఢబుద్ధిచేఁ దమకుపకార మాచరించినవారికే, తన్నుఁ గాపాడినవారికే యుపకార మాచరించుచుండును అను భావమును లోకమునకు బోధించుచున్నట్లు, ఆ తారకుఁడు తల్లి పాలుద్రావుచున్న సమయమున నప్పుడప్పుడు ఆమె స్తనాగ్రమునే కఱచుచుండెను. బాలకుల స్వభావము నీకవి చమత్కారముగ వర్ణించెను

47. యో వేదవిశ్వాసయుక్ ప్పన్తుమస్తం
జానాతి యో యం న హి వేత్తిలోకః,

అమ్బాపదం శక్యత ఏష వక్తుం
మాతేతి మగ్నా ప్రమదార్ణవేఽభూత్

వ్యా :- యః ఇతి :- యః, వేదాః శ్రుతయః ఏవ నిశ్వాసాః నిశ్వాసమరుతః తైర్యుతైః యుక్తః వేదప్రకాశభూమిరిత్యర్థః "యస్య నిశ్వసితం వేదాః" ఇతి శ్రుతిః ప్రమాణమ్. యః సమస్తం సర్వం జానాతి, సర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః. యం, లోకః జనః నహి వేత్తి నజానాతి, ఏషః ఏతాదృశః, అసౌ బాలకః అమ్బా ఇతి పదం మాతా ఇతి శబ్దం, వక్తుం కథితుం శక్యతే శక్నోతి, ఇతి, మాతా తస్య జననీ, ప్రమదార్ణవే ఆనన్దసాగరే మగ్నా నిమగ్నా, అభూత్ ఆసీత్.

తా॥ ఎవ్వని నిట్టూర్పులే వేదములయ్యెనో, యెవ్వఁడీ సర్వ ప్రపంచము నెఱుఁగునో, యెవ్వని నీలోకము మాత్రమెఱుఁగదో యా దేవదేవుఁడే తారకుఁడై తనకుజన్మించి. యమ్మా! యని పిలుచుటకుఁ బ్రయత్నింపఁగనే, వానితల్లి తన కుమారునకు మాటలువచ్చుచున్న వనియుఁ, దన్నమ్మాయని పిలిచెననియుఁ, బొంగి యానంద సముద్రములో మునిఁగిపోయెను.

48. అమ్బాన్యశబ్దో నహి వాక్ప్రపఞ్చే
పునః పునః పఞ్చజనేన భాష్యః,
అమ్బేత్యుదిత్వా మహిమాన మస్య
జనాం స్తదాఽ వీవద దర్భకోఽసౌ.

వ్యా :- అమ్బేతి :- వాక్ప్రపఞ్చే సారస్వతే. పఞ్చజనేన మనుష్యేణ, "స్యుః పుమాంసః పఞ్చజనాః పురుషాః పూరుషానరః" ఇత్యమరః, పునః పునః భూయో భూయః, భాష్యః వాచ్యః, అమ్బాన్య శబ్దః అమ్బాశబ్దాదన్య ఇతర శబ్దః, నహి నాస్తిఖలు, ఇతి ఇత్థం, బోధయన్, అమ్బా ఇతి ఉదిత్వా అమ్బేత్యుక్త్వా, అస్య అమ్బాశబ్దస్య, మహిమానం ప్రభావం, తదా శైశవే, అసౌ అర్భకః అయం బాలతారకః,

జనాన్ మనుజాన్, అవీవదత్ బోధయామాస, వదవ్యక్తాయాం వాచీతి ధాతోర్ణ్యన్తాల్లుఙ్.

సర్వై ర్బాలకైః ప్రథమతః సర్వాసు వ్యవస్థాసు ముహుర్ముహుః అమ్బాశబ్ద ఏవ ముఖాన్నిస్సరతి, నాన్య శ్శబ్దః, ఇతి తస్య శబ్దస్య మహిమానం బోధయన్నివ స తారకః అమ్బేత్య వాదీత్.

తా॥ ముందుగ మానవులన్ని యవస్థలందును "అమ్మా" యనియే పలుకుదురు. మాటలు వచ్చుటకు ముందమ్మాయనుపదమే నోటినుండి వచ్చును. కావున శబ్దజాతములో నాపదమే ముఖ్యమైయున్నదని దాని మహిమ నందరకును దెలుపునట్లా బాలతారకుడు తల్లిని అమ్మాయని పిలువ నారంభించెను. అనగా దారకునకు మాటలు వచ్చుచుండెను. అని భావము.

49. వక్రాలకాలఙ్కృత ఫాలభాగం
బన్ధూ న్విదిత్వా కృతమన్దహాసమ్,
యతన్త ముత్థాతు మముం విలోక్య
మోదార్ణవే సా జననీ న్యమాఙ్క్షీత్,

వ్యా :- వక్రేతి : వక్రైః కుటిలైః అలకైః చూర్ణకున్తలైః అలఙ్కృతః భూషితః ఫాలభాగః ఫాలదేశః యస్య తం, బన్ధూన్ బన్ధుజనాన్ విదిత్వా విజ్ఞాయ, కృతః మన్దహాసః దరహసితం యేన తం, ఉత్థాతుం ఉత్థానాయ, యతన్తం యతమానం, అముం బాలకం తారకం, విలోక్య వీక్ష్య, సా జననీ మాతా, మోదార్ణవే ఆనన్దసాగరే, న్యమాఙ్క్షీత్ న్యమజ్జత్. నిపూర్వక మస్జ ధాతోర్లుఙ్.

కుటిల కున్తలాలఙ్కృత ఫాలభాగం ఆగన్తూన్బన్ధూన్ వీక్ష్య హసన్తం ఉత్థానాయ కృతయత్నం తం తారకం వీక్ష్య తస్య జననీ పరమానన్ద మవాప.

తా॥ ఆ తారకుని నుదురు వంకరముంగురులతో నందముగా నుండెను. ఆతనికి బాధువులురాగానే వారిని బోల్చుకొని చిన్నగా నవ్వుచుండెను. మాటిమాటికి నిలబడుటకు యత్నించుచుండెను. ఇట్టి ప్రత్యంగాంచి యూతని తల్లి మిక్కిలి యానందించుచుండెను.

౪౦. ప్రత్యగ్రసాన్ద్రానత కైశికేన
తమో రజస్స్వే ష్ఠతలేన పత్త్వం,
స్మితేన బాలోఽనిశనిర్గుణోఽప్య
థా ల్లీలయా లోకవిడమ్బనాయ.

వ్యా:- ప్రత్యగ్రేతి :- బాలః శిశుః తారకః, అనిశం సన్తతం, నిర్గుణోఽపి సత్త్వాదిగుణరహితోఽపి, లీలయా విలాసేన, లోకవిడమ్బనాయ లోకవఞ్చనార్థం. ప్రత్యగ్రం నూతనం సాన్ద్రం స్నిగ్ధం ఆనతం నమ్రం వక్రమిత్యర్థః. యత్ కైశికం కేశపఙ్క్తిః తేన, తమః తమోగుణం, స్వస్య ఓష్ఠతలేన దన్తచ్ఛదేన, రజః రజోగుణం. స్మితేన హాసేన సత్త్వం సత్త్వగుణంచ, అధాత్ దధార. డుధాఞ్ ధారణపోషణయోరితి ధాతోర్లుఙ్.

నిర్గుణోఽపి స తారకః నీలకేశభారేణ తమః, శోణాధరేణ రజః ధవళస్మితేన సత్త్వంచ దధార. అనేనాస్య బాలకస్య కేశపాశః తమ ఇవ నీలవర్ణః, అధరః రజ ఇవ రక్తవర్ణః, హాసః సత్త్వమివ ధవళవర్ణ అభూదితి భావః.

తా॥ ఆబాలుడైన తారకుడు లోకవిడంబనమునకై గుణవిహీనుడయినను, కేశముచే దమోగుణమును, పెదవులచే రజోగుణమును చిఱునవ్వుచే సత్త్వగుణమును ధరించెను. అనగా నాతని జుట్టు వంకరలు తిరిగి దట్టముగ నున్నగ నల్లగనుండెను. పెదవులు ఎఱ్ఱగాను నవ్వు, తెల్లగాను నుండెనని భావము

తా॥ ఆ తారకుఁడు నుదురు వంకరముంగురులతో సుందరముగా నుండెను. అతనికి బంధువులురాగానే వారిని బోల్చుకొని చిన్నగా నవ్వుచుండెను. మాటిమాటికి నిలఁబడుటకు యత్నించుచుండెను. ఇట్టి పుత్రుని గాంచి యాతని తల్లి మిక్కిలి యానందించుచుండెను.

50. ప్రత్యగ్రపాన్ద్రాయత కైశికేన
తమో రజస్స్వోష్ఠతలేన పత్త్వం,
స్మితేన బాలోఽనిశవర్ధమానోఽప్య
థాప్లీలయా లోకవిడమ్బనాయ.

వ్యా:- ప్రత్యగ్రేతి:- బాలః శిశుః తారకః, అనిశం సన్తతం, నిర్గుణోఽపి సత్త్వాదిగుణరహితోఽపి; లీలయా విలాసేన, లోకవిడమ్బనాయ లోకవఞ్చనార్థం. ప్రత్యగ్రం నూతనం సాన్ద్రం స్నిగ్ధం ఆయతం నమ్రం వక్రమిత్యర్థః. యత్ కైశికం కేశవక్షః తేన, తమః తమోగుణం, స్వస్య ఓష్ఠతలేన దన్తచ్ఛదేన, రజః రజోగుణం. స్మితేన హాసేన, సత్త్వం సత్త్వగుణం చ, అధాత్ దధార. డుధాఞ్ ధారణపోషణయోరితి ధాతోర్లుఙ్.

నిర్గుణోఽపి స తారకః నీలకేశభారేణ తమః, శోణాధరేణ రజః ధవళస్మితేన సత్త్వంచ దధార. అనేనాస్య బాలకస్య కేశపాశః తమ ఇవ నీలవర్ణః, అధరః రజ ఇవ రక్తవర్ణః, హాసః సత్త్వమివ ధవళవర్ణ అభూదితి భావః.

తా॥ ఆబాలుఁడైన తారకుఁడు లోకవిడంబనమునకై గుణవిహీనుఁడయినను, కేశముచేఁ దమోగుణమును. పెదవులచే రజోగుణమును చిఱునవ్వుచే సత్త్వగుణమును ధరించెను. అనఁగా నాతని జుట్టు వంకరలు తిరిగి దట్టముగ నున్నగ నల్లగనుండెను. పెదవులు ఎఱ్ఱగాను నవ్వు, తెల్లగాను నుండెనని భావము

వ్యా:- ఆయాహీతి :- కరాభ్యాం కరతలాభ్యాం తాళక్రియామానస్య శబ్దస్య కర్త్రా తేన, "తాలః కాలక్రియామానమ్" ఇత్యమరః. స్వపిత్రా స్వజనకేన, యదా యస్మిన్కాలే, పుత్ర! కుమార! ఆయాహి ఆగచ్ఛ, ఇతి ఇత్థం, ఆహూతః ఆకారితః తదా తదానీం, అసౌ తారకః స్మితాస్యః హాసాలఙ్కృత ముఖమండలస్సన్, ఆస్థిరే చలితే నూపురే మఞ్జీరే యస్మిన్ తత్ అఙ్ఘ్రిద్వయం పాదయుగలం యస్యసః, పితుః జనకస్య, అఙ్కదేశం ఊరుదేశం అజగ్మిష్ట అగాత్ - ఆరురోహేత్యర్థః. గమ్ల గతౌ ఇతి ధాతోర్వ్యజనాల్లుఙ్.

హే పుత్ర! ఇతి ఆయాహీతి కరతలద్వయేన శబ్దం కుర్వన్ స్వపితా యదా తమాహూతవాన్ తదా స తారకః స్మయమానః శిఞ్జిత నూపురద్వయస్సన్ స్వపితు రఙ్కమారురోహేతి భావః.

తా॥ ఓ కుమారా! ఇటు రమ్మని, తన తండ్రి, చేతులతో చిటికలం వ్రేయుచుఁ జప్పట్లు చరచుచుఁ దన్నుఁ బిలువఁగనే యాతారకుఁడు నవ్వుచుఁ గాలి గజ్జెలు చప్పుడుచేయుచుండ నేగి తన తండ్రి తొడపైఁ గూర్చుండెను.

53. ఇత స్తత స్సున్దరలోలదృష్టి
రవ్యక్త ముగ్ధామృత కణ్ఠనాదః,
జమ్బాలసం లగ్న మనోహరాఙ్గో
ద్విహాయనో బాల్యమదాదధిష్ఠ.

వ్యా:- ఇతస్తత ఇతి :- ఇతస్తతః పరితః, సున్దరా మనోహరా లోలా చపలా దృష్టిః యస్య సః, అవ్యక్తః అస్పష్టః ముగ్ధః సున్దరః అమృతమివ మధురః కణ్ఠనాదః కణ్ఠస్వరః యస్యసః, జమ్బాలేన పఙ్కేన "జమ్బాలః పఙ్కోఽస్త్రీ శాదకర్దమౌ" ఇత్యమరః. సంలగ్నం సంశ్లిష్టం మనోహరం సున్దరం అఙ్గం యస్యసః, ద్విహాయనః వత్సరద్వయ

పరిణతవయాః, స తారకః, బాల్యం బాలత్వం చాపల్య మిత్యర్థః, అదా దధిష్ట అధితష్ఠౌ. దధ్ ధాతోర్వ్యజన్తాల్లుజ్.

తా॥ ఇటు నటు నందముగఁ జూచుచు, నవ్యక్త మధురముగఁ బాడుచు, ధూళిధూసరిత సున్దర గాత్రుఁడై రెండువత్సరములీడుగల యా బాలుఁడు చిలిపిచేష్టల వాఁడాయెను.

54. భూత్వా యధేచ్ఛం ప్రకృతే రధీనో
నానావిధా ఐహిక మూఢచేష్టాః,
వ స్తత్య దివ్య స్థితి మాత్మన స్సోఽ
హాసీ ద్విలాసాయ సదాచలోఽపి.

వ్యా :- భూత్వేతి :- సః తారకః. సదా నిత్యం, అచలోఽపి చలనాది లక్షణరహితోఽపి యధేచ్ఛం స్వేచ్ఛయా, ప్రకృతేః మూల ప్రకృతి రూపమాయాశక్తేః, అధీనోభూత్వా వశవర్తీసన్, నానా విధాః బహు ప్రకారాః ఐహికాః ఇహలోక సమ్బన్ధినీః మూఢాః ముగ్ధాః చేష్టాః క్రియాః, స న్తత్య విస్తార్య, ఆరభ్యేత్యర్థః, ఆత్మనః స్వస్య; దివ్యస్థితిం దేవతానుభావం, అహాసీత్ తత్యాజ ఓహాక్ త్యాగే ఇతి ధాతోర్లుజ్.

తా॥ ఆ తారకుఁడు చలనాది లక్షణములులేని యాత్మరూపుఁ డయినను ప్రకృతికి లోఁగినవాఁడై బహువిధములు నైహికములైనగు మూఢచేష్టలను గావించుచుఁ దన దివ్యత్వమును మఱచి తిరుగుచుండెను.

55. కుమారక స్స్వమ్య చిచత్స్వరూపం
దృశౌ ప్రగల్భోఽతి తిరాయదవ్య
సదా సదభ్రాయ దశా పగత్య
సశక్రియ త్స్వయకులం మహమ్న.

వ్యా :- కుమారక ఇతి :- కుమారకః బాలతారకః స్వరూపం సాక్షాకారం, సమ్యచిదత్ సమ్యక్ పుష్ట మకరోత్. వర్థయామాసే;

త్సార్థః, అస్య కుమారస్య, దృశౌ నేత్రద్వయం. ప్రాగల్భ్యః ప్రాగల్భ్యం అతి తిరాయత్ ఖేలయామాస అసౌ కుమారః సగర్భ్యాన్ సోదరాన్, సదా సర్వదా, అనుసధ్రాయత్ అను సృత్యాగచ్ఛత్. మహిమ్నా స్వప్రభావేణ స్వీయకులం, అశిశ్రియత్ శోభాయుక్త మకార్షీత్, సమీచి - ఇత్యస్మాల్లుఙ్ అచిచిత్. తిరాయి - ఇత్యస్మాల్లుఙ్ అతితిరాయత్. సధ్రాయి - ఇత్యస్మాల్లుఙ్ అనుసధ్రాయత్. శ్రాయి - ఇత్యస్మాల్లుఙ్ అశిశ్రయత్.

తా॥ ఆ కారకుడు తనరూపమును చక్కగ వృద్ధినందునట్లు గావించెను. వాని నేత్రములు ప్రాగల్భ్యమును ప్రౌఢతను జూపుచుండెను. అతఁడు తన సోదరుల ననుసరించి తిరుగుచుండెను. అతఁడు తన మహిమచే తన కులమంతయు శ్రీమంతమగునట్లు గావించెను.

56. నఖాగ్రవజ్రైరలకేన్ద్రనీలై
రోష్ఠప్రవాలేన చదన్త తారైః,
పత్పాణిశాఖానన నేత్ర పద్మై
ర్వ్యచకాసీన్మణి పుష్పరాశిః.

వ్యా:- నఖాగ్రేతి :- సః కుమారః నఖాగ్రాణి ఏవ వజ్రాణి తైః, అలకాః కున్తలా ఏవ ఇన్ద్రనీలాః ఇన్ద్రనీల మణయః తైః, ఓష్ఠః రదనచ్ఛద ఏవ ప్రవాలః తేన, దన్తా ఏవ తారాః, మౌక్తికాని తైః, పద్ పాదౌ, పాణిశాఖాః కరౌ, ఆననం ముఖం, నేత్రనయనే ఏవ పద్మాని, తేషాం అల్యా పఙ్క్త్యా, మణిపుష్పరాశిరివ మణీనాం రత్నానాం పుష్పాణాం కుసుమానాం చ రాశిరివ సమూహ ఇవ, అచకాసీత్ అకాశత్. చకాసృ దీప్తావితి ధాతోర్లుఙ్. ఉపమాలఙ్కారః.

ఆ కుమారుని గోళ్ళ కొనలు వజ్రమణులవలెఁ దెల్లగ నుండెను. ముంగురులింద్రనీలమణులవలె నల్లగ నుండెను. పెదవులు పవడముల వలె నెఱ్ఱగ నుండెను. దంతములు ముత్యములవలెఁ దెల్లగనుండెను.

మఱియు, పాదములు అరచేతులు కన్నులు ముఖము తామరపువ్వుల పంక్తివలె నుండెను. అందుచే నా తారకుఁడు రత్నములు, పుష్పములు కలిపి పోతపోసినట్లుండెను. ఈ యావయ్యవ మెంతయో మనోహరము.

57. ఉరూదకుమ్భం సహసా దృణన్తం
నైవేద్య మన్నం ఝటితి గ్రసన్తమ్,
త మర్చితం నిగ్రహ ముత్క్షిపన్త
మక్షంస్త మాతా తనయం సమీక్ష్య.

వ్యా:- ఉర్వితి:- ఉరు బృహత్ యత్ ఉదకుమ్భం జలభాణ్డం ఉదకశబ్దస్య ఉదాదేశః. సహసా శీఘ్రం దృణన్తం దారయన్తం, నైవేద్యం నివేదితం దేవతాభ్యః అర్పితం అన్నం పాయసాదికం, ఝటితి శీఘ్రం. గ్రసన్తం అదన్తం, అర్చితం పూజితం విగ్రహం దేవతాప్రతిమాం, ఉత్క్షిపన్తం ఊర్ధ్వం విక్షిపన్తం, తం తనయం కుమారం, సమీక్ష్య దృష్ట్వా, మాతా తస్య జననీ అక్షంస్త క్షమతే స్మ. క్షమూష్ సహనే ఇతి ధాతోర్లుఙ్.

స కుమారః బాల్యఏవ బృహన్తం జలపూర్ణం కలశం ఉద్దదార. దేవతా నివేదిత మన్నం ఝటితి అగ్రసత్. పూజితాం దేవతా ప్రతిమాం ఊర్ధ్వం చిక్షేప. బాల్యచాపలేన కృతాన్యేవం విధాని కుమార చేష్టితాని పశ్యన్త్యపి మాతా నా కుప్యత్. కిన్తు సహతేస్మ.

తా॥ ఆ తారకుఁడు బాల్యమందే పెద్ద పెద్ద నీటికడవలను బగుల గొట్టుచుండెను. నైవేద్యవస్తువులను మ్రింగుచుండెను. పూజింపఁబడిన దేవతా విగ్రహములను మీఁదకు విసరుచుండెను. ఇన్ని పాడుపనులను జేయుచున్నను, వాని తల్లి వానిని జూచి, కోపింపక క్షమించుచుండెను.

58. అమమ్రద త్స్వీయమన స్సుమా ద
ప్య పప్రథ త్సత్త్వగుణం పయోధేః।
అచక్రశ న్నైజ తమ స్స శూన్యా
ద దద్రఢ ద్ధైర్య మదప్రకాణ్డాత్.

వ్యా:- అమమ్రదదితి :- సః తారకః స్వీయం మనః స్వకీయం స్వాన్తం సుమాదపి పుష్పాదపి. అమమ్రదత్ మృదుత్వ మనైషీత్, సత్త్వగుణం గామ్భీర్యం, పయోధే రపి సముద్రాదపి, అపప్రథత్ విస్తార మనైషీత్, నైజం స్వీయం, తమః తమోగుణం, అజ్ఞానమిత్యర్థః, శూన్యాదపి ఆకాశాదపి, అచక్రశత్ క్రశిమానం కృశత్వం అనయత్, ధైర్యం ధీరతాం, జగదప్రకాణ్డాదపి పర్వత శ్రేష్ఠాదపి కులగిరేరపీత్యర్థః. అదద్రఢత్ ద్రఢిమానం దృఢత్వం అనయత్. "ప్రాతిపదికాద్ధాత్వర్థే బహుళ మిష్ఠవచ్చ" ఇతిగణసూత్రేణ మృద్వాది శబ్దేభ్యః ణిచ్, అమమ్రదిత్యాదీని ణ్యన్తానాం మ్రది - ప్రథి, క్రశి, ద్రఢి, ధాతూనాం లుఙ్ రూపాణి.

తస్య తారకస్య మనః పుష్పాదపి మృదుత్వమయాసీత్. గామ్భీర్యం సముద్రాదపి పృథుతర మభూత్. అజ్ఞానం శూన్యాదపి శూన్య మాసీత్, ధైర్యం కులపర్వతాదపి దార్ఢ్యమవాప, స తారః మనో మార్దవే కుసుమం, గామ్భీర్యే జలధిం, అజ్ఞానే గగనం, ధైర్యే కుల గిరిం చాతిచక్రామ.

తా॥ ఆ తారకుఁడు హృదయమార్దవములోఁ బువ్వును, మనో గాంభీర్యములో సముద్రమును అజ్ఞానములో నాకాశమును, ధైర్య ములోఁ గులపర్వతమును మించెను.

—; మాలినీ వృత్తమ్ :—

59. నవరసరుచివేదీ సర్వభూతానువాదీ
లలితచరణచారీ సాధ్వలఙ్కారధారీ,
పరవశసుఖ యోగ శ్చిత్రసఙ్కల్ప భోగః
కవి రివ స కుమారః ప్రస్తుతేఽభూ దుదారః.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ మదజ్జాడాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి విరచితే తారకాఖ్యే మహాకావ్యే

ప్రథమ స్సర్గః.

వ్యా:- నవరసేతి:- ఉదారః, మహాన్, "ఉదారో దాతృ మహతో" రిత్యమరః, స కుమారః తారకః, కవిరివ కవీశ్వర ఇవ నవానాం నూతనానాం రసానాం కట్వామ్ల లవణమధురా దీనాం, రుచిః స్వాదుతా, తస్యాః వేదితా వేత్తా, కవిపక్షే, నవానాం నవసంఖ్యానాం రసానాం వీరశృఙ్గార కరుణాదీనాం రుచిః ఆసక్తిః తస్యాః వేదీ జ్ఞాతా సర్వాణి భూతాని ప్రాణినః. తాన్యనుసృత్య వదత్యుచ్చరతీతి సర్వభూతానువాదీ సర్వభూతానుకరణ సమర్థ ఇత్యర్థః. కవిపక్షే, సర్వభూతానాం అనువాదే వర్ణనే సమర్థః, లలితాభ్యాం సున్దరాభ్యాంపాదాభ్యాం చరణాభ్యాం చరతీతి లలితచరణచారీ, కవిపక్షే, లలితైః మనోహరైః చరణైః పద్యపాదైః చరతి రచయతీతి, లలితపాదపద్య నిర్మాణచతుర ఇత్యర్థః. సాధూన్ ఉచితాన్ అలఙ్కారాన్ ఆభరణ విశేషాన్ ధరతీతి ధారీ, బాల్యోచితాభరణాలఙ్కృత ఇత్యర్థః. కవిపక్షే, ఉపమోత్ప్రేక్షాది మధురాలఙ్కార విన్యాస నిపుణ ఇత్యర్థః. పరవశః అన్యాధీనః సుఖయోగ స్సుఖసఙ్గః యస్యసః, పరాధీన స్సుఖ ఇత్యర్థః. కవిపక్షే, పరవశం యస్సుఖం తేన యుక్తః, పారవశ్యోత్పాదక రసానన్దదాయీత్యర్థః, చిత్రా స్సఙ్కల్పాః మనోరథాః తేషాం భోగః అనుభవః యస్య

సః, సజ్జ్యల్లానుగుణభోగ వానిత్యర్థః, కవిపక్షే, చిత్ర విచిత్ర కల్పనా విస్తృతి వానిత్యర్థః. ప్రస్తుతః వర్ణితః అభూత్ ఆసీత్.

శ్లేషగర్భితోపమాలఙ్కారః

మాలినీ వృత్తలక్షణమ్.

"ననమయ యయుతేయం మాలినీ భోగిలోకైః"

ననమయయాః గణాః. అష్టసు సప్తసు యతిః.

తా॥ కవీంద్రుడు వీరశృంగారాది రసములను గుర్తించుచు, సర్వవస్తువులను వర్ణించుచు, జక్కని వృత్తములను నిర్మించుచు, నుపమాద్యలంకారముల నుపయోగించుచు, నితరులు రసాస్వాదముగావించు రీతుల చిత్రవిచిత్ర కల్పనలతోఁ గావ్యమును రచించును. అట్లే యీ తారకుఁడును క్రొంగ్రొత్త రుచుల నెఱుఁగుచుండెను. తనకుఁగనఁబడిన వారెట్లు పలుకుచుండిరో యట్లే పలుకుచుండెను. బాల్యమునకుఁ దగిన ముురుగులు గజ్జెలు మున్నగు నాభరణములతో నొప్పుచుండెను. చిత్ర విచిత్రములై కోరికలుగలిగి వాని ననుభవించుచుండెను. కావున నాబాలతారకుఁడు బాలకవివలె నుండెను.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం భావార్థ దీపికాఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం ప్రథమ స్సర్గః.

తారకే ద్వితీయః సర్గః.

అజధికారః

—: మాలినీ :—

1. తదుపనయన కార్మాఽథా కరో త్తస్య తాతః
సకలనిగమ ధర్మస్థాపనాయాఽన వద్యమ్,
పరవశ మురుకష్టం దేవ ఆయు ర్నరాణాం
స పృథుక ఇతి భిక్షాపాత్ర మీశోఽప్యధత్త.

వ్యా:- తదుపనయనేతి :- అథ బాల్యానన్తరం, తస్య తారకస్య, తాతః పితా, "తాతస్తు జనకః పితా" ఇత్యమరః. తత్ ప్రసిద్ధం, అనవద్యం ప్రాశ్యం. ఉపనయనకర్మ ఉపనయన సంస్కారం, సకల నిగమేషు సర్వవేదేషు యే ధర్మాః తేషాం స్థాపనాయ, అనుష్ఠానాయ, వేదవిహిత సకలకర్మా చరణార్థ మిత్యర్థః. అకరోత్ చకార. డుకృఞ్ కరణే ఇతి ధాతోర్లఙ్. దేవ! హే పరమేశ్వర! నరాణాం మానవానాం, ఆయుః జీవితం, పరవశం పరాధీనం, ఉరూణి బృహన్తి కష్టాని దుఃఖాని యస్మిం స్తత్ ఉరుకష్టం. కష్టభూయిష్ఠ మిత్యర్థః, ఇతి ఇత్థం జ్ఞాపయన్నివ, సః పృథుకః బాలకః, "పృథుక శ్శాబక శ్శిశుః" ఇత్యమరః, ఈశోఽపి దేవోఽపి సన్, భిక్షాపాత్ర మధత్త దధార. డుధాఞ్ ధారణ పోషణయో రితి ధాతోర్లఙ్. నిదర్శనాలఙ్కార భేదః.

బాల్యానన్తరం మహేశ్వర వణ్డితః స్వకుమారస్య తారకస్య సకలవేద కర్మానుష్ఠా నార్థం ఉపనయ సంస్కారం చకార. సోఽపి తారకః దేవోఽపి మానవ జీవితం దుఃఖభూయిష్ఠమితి సర్వేషాం బోధయన్నివ భిక్షాపాత్ర మగ్రహీత్.

మాలినీ వృత్తమ్. లక్షణన్తూక్తమ్. సర్గేఽస్మిన్ సర్వాణ్యపి మాలినీ వృత్తాన్యేవ, అన్తేఽనుష్టుబువనిబద్ధా.

తా॥ బాల్యము దాటఁగానే యా తారకునకుఁ దనతండ్రియైన మహేశ్వరుఁడు, సకల వేద విహితకర్మముల నాచరించుటకై యుపనయన సంస్కారమును గావించెను. దేవుఁడయ్యు నా తారకుఁడు, మానవ జీవితమంతయుఁ గష్ట భూయిష్ఠమని బోధించునట్లు భిక్షాపాత్రమును ధరించెను.

2. కరయుగల ఉదగ్రం పర్ణదణ్డం వలగ్నే
స్ఫురదభినవ మౌఞ్జీ బన్ధనం బ్రహ్మసూత్రమ్,
హృది శిరసి శిఖానాం పఞ్చకం దర్శనీయం
వటు రభరత కట్యాం పీతకౌపీన మేషః.

వ్యా:- కరయుగలఇతి - ఏష వటుః అసౌ బ్రహ్మచారీ తారకః, కరయుగలే హస్తద్వయే ఉదగ్రం ఉన్నతం పర్ణదణ్డం పాలాశదణ్డం "పలాశః కింశుకః పర్ణో వాతపోథ" ఇత్యమరః. వలగ్నే మధ్యే "మధ్యమం చావలగ్నం చ మధ్యః" ఇత్యమరః. "వష్టి భాగురి రల్లోప మవాప్యోరుపసర్గయోరితి భాగురిమతేన అకారలోపే వలగ్న ఇతి రూపమ్. స్ఫురత్ ప్రకాశమానం అభినవం నూతనం యత్ మౌఞ్జ్యాః తృణవిశేషస్య బన్ధనం, మౌఞ్జీరజ్జుబద్ధ మిత్యర్థః; హృది వక్షసి, బ్రహ్మసూత్రం యజ్ఞోపవీతం. శిరసి మూర్ధని, దర్శనీయం రమణీయం శిఖానాం పఞ్చకం పఞ్చశిఖాః, కట్యాం జఘనే పీతం హరిద్రాఙ్కితం కౌపీనం చీరఖణ్డం, గుహ్యాచ్ఛాదక వస్త్రఖణ్డ మిత్యర్థః, అభరత బభార, భృఞ్ భరణే ఇతి ధాతోః లఙ్.

కరతలద్వయేన పాలాశదణ్డం మధ్యదేశే మౌఞ్జీబన్ధం వక్షసి బ్రహ్మసూత్రం శిరసి శిఖాపఞ్చకం కట్యాం పీతకౌపీనం చ ధృత్వా స వటు స్తారకః రరాజేతి భావః.

తా॥ ఈ తారకుఁ డుపనీతుఁడై చేత మోదుగుదండమును ధరించి, ముంజిగడ్డితోఁ జేసిన త్రాటిని మొలకుఁ జుట్టి వక్షమున జంద మొప్ప

చుండ పంచశిఖలు తలఁపైఁ బ్రకాశించ వసువుపచ్చని గోచిని గట్టుకొని మిక్కిలి చక్కఁగ నుండెను. బ్రాహ్మణ బ్రహ్మచారి స్వరూపమిందు వర్ణింపఁబడెను.

3. నిజగురు పదభక్తం సర్వవిద్యానురక్తం
సకల సుజన మిత్రం మఞ్జులశ్వేతగాత్రమ్,
అతులిత కులదీపం వీక్ష్య విద్వత్కలాపం
ముద మవహ దమన్దం ప్రత్యహం బన్ధుబృన్దమ్.

వ్యా :- నిజేతి:- నిజగురోః స్వీయాచార్యస్య, పదయోః పాదయోః, భక్తం భక్తియుక్తం, గురుభక్త మిత్యర్థః. సర్వాసు సకలాసు విద్యాసు, అనురక్తం ఆసక్తం, సకలవిద్యా సంగ్రహాభిలాషిణ మిత్యర్థః. సకలానాం సర్వేషాం సుజనానాం సజ్జనానాం మిత్రం వయస్యం, సజ్జన మిత్ర మిత్యర్థః. మఞ్జులం మనోహరం శ్వేతం ధవళం గాత్రం శరీరం యస్య తం, సున్దరధవళదేహ మిత్యర్థః. అతులితః అనుపమః కులస్యదీపః తం, స్వకుల ప్రకాశక మిత్యర్థః. విదుషాం సూరీణాం కలాపం భూషణం విద్వదాభరణ మిత్యర్థః. తం తారకం, వీక్ష్య ఆలోక్య, బన్ధు బృన్దం బన్ధుసమూహః, అహన్యహని ప్రతిదినం, అమన్దం అధికం యథాతథా. ముదం ప్రీతిం అవహాత్ ఉవాహ, వహ ధారణే ఇతి ధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఆ తారకుఁడు భక్తితో గురుపాదపద్మముల నారాధించు చుండెను. విద్యల నన్నింటిని నేర్వవలెనని కుతూహలపడుచుండెను. సజ్జనులతో మైత్రి సంపాదించుచుండెను. అతని దేహము ధవళచ్ఛాయతో మిలమిల మెఱయుచుండెను. వంశదీపమై విద్వదాభరణమై యున్న యా తారకుఁ గాంచి బంధుబృంధము నిత్యము మిక్కిలియానందించుచుండెను.

4. అపి పరమరహస్యం జ్ఞానవిత్తం గురుభ్యః
ధృతకర బహుమేధా నైపుణో నోపలభ్య.

మృదుల మధురరీత్యా౽ తోషయ త్పణ్డితౌఘం
వినయ మలభతా౽సౌ స్వీయ విద్యానుకూలమ్.

వ్యా :- అపీతి :- అసౌ తారకః, అద్భుతకరం ఆశ్చర్యకరం, బహు అధికం మేధాయాః బుద్ధేః నైపుణం కౌశలం, తేన, "ధీర్ధారణావతీ మేధేత్య" మరః. ఆశ్చర్యకరస్వబుద్ధి కౌశలే నేత్యర్థః. పరమరహస్యమపి అతి గుహ్యమపి, జ్ఞానవిత్తం జ్ఞానధనం, గురుభ్యః ఉపాధ్యాయేభ్యః, ఉపలభ్య ప్రాప్య, మృదులా మృద్వీ మధురా యా రీతిః పద్ధతిః తయా, పణ్డితానాం విదుషాం, ఓఘం సఙ్ఘం అతోషయత్ అప్రీణయత్. తుష్ ప్రీతౌ ఇతి ధాతోర్లఙ్. స్వీయవిద్యానుకూలం స్వసమ్పాదిత విద్యావిశేషానురూపం వినయం సంస్కారం కార్యాకార్య వివేక జ్ఞాన మిత్యర్థః. అలభత లేభే. డులభష్ ప్రాప్తావితి ధాతోర్లఙ్.

విద్యాధనం విదుషాం హృదయేష్వేవ గుప్తతయా నిక్షిప్తమ్. తద్గ్రహణ మతి దుర్లభమ్. తథాప్యసౌ తారకః గురూన్ ప్రీణయిత్వా స్వబుద్ధి కౌశలేన తేభ్య స్తత్సర్వం జగ్రాహ, తద్విద్యా మహిమ్నా పణ్డితా నతోషయత్, విద్యానురూపం వివేకాదిక మపి సమ్పాదయామాస, స తారకో విద్యాన్భూత్వా పణ్డితా ప్రజ్ఞయన్ వినయేన సఞ్చచార.

తా॥ విజ్ఞానము ధనమువంటిది. ఆ ధనము విద్వాంసుల హృదయములందతి గూఢముగనుండును. దాని నార్జించుట మిక్కిలి దుర్లభము. ఈ తారకుఁడు తన బుద్ధి చాతుర్యముచే గురువులను మెప్పించి వారి నుండి యా జ్ఞానధనమునంతయు నార్జించెను. స్వవిద్యాశక్తిచే పండితులను మెప్పించెను. విద్యానుకూలమగు వివేకముతో మెలఁగుచుండెను.

5. అతుల లలితరూప స్సర్వవేదః ప్రశాన్తః
సకల జనసమాన స్సర్వ తన్త్ర స్వతన్త్రః,

విజిత సమవయస్కో విద్యయా సద్యశస్కో౽
భ్య లషత పరదేశా లోకనం తత్కుమారః.

వ్యా:- అతులేతి:- న విద్యతే తులా యస్య తదతులం సాదృశ్య రహితం లలితం సున్దరం రూపం ఆకారో యస్య సః, సర్వాన్వేదా నధీతే యః సర్వవేదః, ప్రశాన్తః శాన్తస్వభావః, సకల జనానాం సర్వే షాం మానవానాం సమానః సమః, సర్వసమ ఇత్యర్థః, సర్వాణి తన్త్రాణి శాస్త్రాణి యస్య సః సర్వతన్త్రః, స్వతన్త్రః స్వచ్ఛన్దః, విద్యయా విజితాః పరాజితాః సమవయసః యేన సః, సత్ అనుత్తమం యశః యస్య సః సద్యశస్కః, సచాసౌ కుమారః తత్కుమారః, తారకః, పర దేశాలోకనం పరదేశాన్ ద్రష్టుం అభ్యలషత ఐచ్ఛత్.

సున్దరరూప ముపేత్య, సర్వశాస్త్రాణ్య భ్యస్య, శాన్తస్వభావం సమ్పాద్య సర్వమానవ సాభ్రాత్ర్య మాకలయ్య, విద్యావి శేషై స్సమాన వయసో విజిత్య, కీర్తి ముత్తమా ముపార్జ్య, స్వతన్త్రభావోపేత స్సతార కః పరదేశాన్ ద్రష్టు మభిలలాష.

తా॥ ఆ తారకుఁడు మంచి యందగాడయ్యెను. శాంతస్వభా వుఁడై సమబుద్ధితో సర్వజనులను జూచుచుండెను. ఆతనికిఁ దెలియని శాస్త్రములులేవు. ఆతఁడు మిక్కిలి స్వతంత్రుఁడు. తన సహాధ్యాయు లను సమవయస్కులను విద్యా విశేషములచే నోడించి, మంచి కీర్తి నార్జించెను. ఇట్టి తారకునకొకనాఁడు పరదేశముల కేగవలెనను కోరిక జనించెను.

6. సహజవశముపేతో లీలయా గూఢతేజా
అశన వసనసక్తో బాల్యచాపల్య యుక్తః,
తత ఇత ఇవ దేవో బాలకో౽ బో౽పి గచ్ఛ
న్విబుధనగరనామ ప్రావిశత్పత్తనం సః.

వ్యా :- సహజేతి :- అజః జన్మరహితః, గూఢం గుప్తం తేజః యస్య సః గూఢతేజాః, నిగూఢ ప్రభావః, సః బాలకః, తారకః, దేవోఽపి దేవతాఽపి, సహ జాతః సహజః యః స్వభావః తస్య వశం అధీనతా ముపేతః, ప్రకృతి వశవర్తీ, అశనే భోజనే, వసనే వస్త్రధారణే చ సక్తః ఆసక్తః, బాల్యచాపల్యేన బాల్యదశా సాధారణచపలబుద్ధ్యా యుక్తః సంయుతః, లీలయా విలాసేన, ఇతః తతః పరితః, గచ్ఛన్ పరిభ్రమన్, విబుధనగర నామ విబుధనగర మితి నామ నామధేయం యస్య తత్, పత్తనం పురం ప్రావిశత్ ప్రవివేశ, ప్రపూర్వక విశప్రవేశనే ఇతి ధాతోర్లఙ్.

గూఢతేజస్కః జననరహితః స తారకః దేవతారూపోఽపి ప్రకృతివశ మాపన్నః స్వేచ్ఛయా ఇతస్తతః పరిభ్రమన్ కదాచిత్ విబుధనగరమితి నామ్నా ప్రసిద్ధం పత్తనం ప్రవివేశ.

తా॥ ఆ తారకుఁడు గుప్తతేజస్కుఁడు. జనన మరణాది శూన్యుఁడునగు దేవుఁడే యయినను ప్రకృతికి లొంగినవాఁడై బాల్య చాపల్యమున వేషధారణమందు, భోజన విశేషములందు నాసక్తుఁడై, స్వేచ్ఛగ నిటునటుఁ దిరుగుచు నొకనాఁడు విబుధనగరమను పేరుగల పత్తనమును బ్రవేశించెను.

7. మధురవనపరీతా స్వాదుపానీయపూతా
సకలజన సమృద్ధా గన్ధవాత ప్రశస్తా,
పృథులి శవపరమ్యా సాధుబృన్దానుగమ్యా
వ్యలసదుడు మదేభా సాపురీ దివ్యశోభా.

వ్యా :- మధురేతి :- సాపురీ విబుధనగరీ, మధురాణి ప్రియాణి వనాని ఉద్యానాని తైః పరీతా వ్యాప్తా, స్వాదు రుచ్యం యత్ పానీయం జలం తేన పూతా పవిత్రా, సకలాని నానావిధాని ధనాని సమ్పదః తైః సమృద్ధా సమ్పూర్ణా, గన్ధవాతః గన్ధవహో వాయుః తేన ప్రశస్తా

శ్లాఘ్యా, పృథులాని బృహన్తి యాని భవనాని మన్దిరాణి, తైః రమ్యా సున్దరా, సాధుబృన్దైః సజ్జన సఙ్ఘైః అనుగమ్యా అనుసృతా అనుగన్తుం యోగ్యా, ఉరవః ఉన్నతాః మదేభాః మత్తమాతఙ్గాః యస్యాః. సా, దివ్యశోభా దివ్యకాన్తిస్సతీ, వ్యలసత్ అధికం రరాజ. విపూర్వకల స శ్లేషణ క్రీడనయోః ఇతి ధాతోర్లజ్.

తద్విబుధపురే మనోహరాణ్యుద్యానాని సర్వత్ర దృశ్యన్తే. తత్రస్థం జలం స్వాదుతరం పవిత్రం చాసీత్. తన్నగరం సర్వసమ్పత్పరిపూర్ణమభవత్. తత్ర సురభిః గన్ధవహః ప్రవాతి, తత్ర విశాలాని భవనాని రాజన్తే. సాధుజనాస్తత్ర న్యవసన్, బహవో మత్తమాతఙ్గాస్తత్ర నిత్యం సఞ్చరన్తి. తస్మాత్సాపురీ దివ్యశోభా బభూవ.

తా॥ ఆ విబుధనగర మందెచ్చటఁ జూచినను అందమైన యుద్యానవనములు గనఁబడును. త్రాగుటకచ్చట తియ్యనిజలమున్నది. అన్ని విధములైన సంపదలు నటఁగలవు నిత్యమచ్చటఁ గమ్మని గాలి వీచుచుండును. అందలి భవనములన్నియును విశాలములే. సత్పురుషు లెందరో యచ్చట నివసించుచుండిరి. మత్తగజములందు నిత్యముఁదిరుగుచుండును. ఆ పురము దివ్యశోభతోఁ గలకల యాడుచుండును.

8. లలిత కులవతీభి స్సాధుశీలాన్వితాభి
శ్చతురపురుషవర్యై స్సాధితామోఘకార్యైః.
అమల పృథునివాసై స్సర్వసమ్పద్విలాసై
ర్నగరవర మరాజ త్కుమ్భినీ భూషణం తత్.

వ్యా :- లలితేతి :- కుమ్భిన్యాః పృథివ్యాః "గోత్రా కుమ్భినీ క్షమా" ఇత్యమరః. భూషణం ఆభరణం తత్ నగరవరం విబుధనగరం, సాధుశీలేన ఉత్తమ స్వభావేన అన్వితాభిః యుక్తాభిః, లలితాభిః సున్దరీభిః కులవతీభిః కులకాన్తాభిః, సాధితాని నిర్వర్తితాని అమోఘాని సఫలాని కార్యాణి కర్మాణి యైః తైః, చతురాః నిపుణాః యే పురుష

వ న్యాః పురుష శ్రేష్ఠాః తైత్రైః, సర్వాసాం సమ్పదాం విలాసాః యేషు తైః, అమలాని నిర్మలాని పృథూనిబృహన్తి నివాసాని భవనాని తైః సర్వసమ్పదలజ్యూతివిశాల నిర్మలవసతిభిరి త్యర్థః, అరాజత్ రరాజ రాజృదీప్తావితి ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఆ నగరమందలి కులకాంతలందఱును మంచి రూపవతులు శీలవతులు పతివ్రతలు, అందలి పురుష శ్రేష్ఠులందఱును తమ పనులు వ్యర్థముగాకుండ నెరవేర్చు నిపుణులు, అందున్న భవనము లన్నియును ధవళచ్ఛాయలతో సకలవిధ సంపదలతో నిండియున్నవి. ఆ నగరము భూమండలమునకు మండనమని చెప్పవచ్చును.

9. ప్రతిహతకువదానాం గర్వ ఆత్మమ్భరీణాం
ఖల చపల ముసల్య క్రూర కర్ణే జపానామ్,
జడ శఠ కృపణానా మేడమూకా ద్మరాణాం
సకృదపి నహి తత్రాఽ పీ న్నిరస్తా స్థిరాణామ్.

వ్యా :- ప్రతిహ తేతి :- ప్రతిహతాః చలితమనస్కాః "మహో హతః ప్రతిహతః ప్రతిబద్ధోహతశ్చ సః" ఇత్యమరః. కువదాః కుత్సితవాదినః, తేషాం, "సమా కువాద కుచరా విత్యమరః, ఆత్మానమేవ యే బిభ్రతి తే ఆత్మమ్భరయః. కుక్షిమ్భరయ ఇత్యర్థః. తేషాం, "ఫలేగ్రహిరాత్మమ్భరిశ్చ" ఇత్యనేన నిపాతః. ఖలాః దుష్టాః, చపలాః చఞ్చలశీలాః ముసల్యాః ముసలేన వధ్యాః ముసల్యో ముసలేనయః" ఇత్యమరః. క్రూరాః ఘాతుకాః కర్ణేజపాః పిశునాః "కర్ణేజపసూచకస్స్యాత్పిశునః" ఇత్యమరః తేషాం, జడాః మన్దాః శఠాః గూఢవిప్రియకారిణః," గూఢ విప్రియకృచ్ఛఠః ఇత్యమరః. కృపణాః లుబ్ధాః తేషాం, ఏడమూకాః మూకబధిరాః "అనేడమూకస్తు వక్తుంశ్రోతుమశిక్షితే" ఇత్యమరః. అత్ర నఞ్ సమాస ద్విశ్లేషః. ఉద్మరాః అదనశీలాః "ఘస్మరోద్మరః" ఇత్యమరః తేషాం, నిరస్తాః నిష్కాసితాః, అస్థిరాః చలచిత్తాః, తేషాంచ,తత్రతనగరే

న్యత్ కిఞ్చిత్, గన్ధో౽పి లేశో౽పి, నహి ఆసీత్ నాభూత్. 'గన్ధో గన్ధక ఆమోదే లేశే సమ్బన్ధగర్వయోః' ఇతి నానార్థ రత్నమాలా.

తా: ఆవిబుధనగరమున, మనసు చెడినవారు, కుత్సితవాదములు చేయువారు, తమ పొట్టనింపుకొని యితరులను దలంపనివారు. కూరులు, చలచిత్తులు, లోకళ్ళచే దండింపఁదగినవారు, కఠినహృదయులు, చాడీలు చెప్పువారు మందమతులు, మోసగాండ్రు లుబ్ధులు, దీనులు, మహాగ కముడు లక్షణములుగలవారు, తిండిపోతులు, దేశబహిష్కృతులు, అస్థిర హృదయులునగు మానవులు మచ్చునకైనను గానరారు.

10. సతత శమిత భావః ప్రాభవద్భూమి దేవః
వృథుమహదనురక్తం సాధు మూర్ధాభిషిక్తః,
సకలవిభవ దృశ్యాః పత్తనే వాఽపి వైశ్యాః
పరహిత గుణభద్రః సర్వథా తత్ర శూద్రః.

వ్యా :- సతతమితి :- తత్ర పత్తనే తస్మిన్నగరే, భూమిదేవః భూసురః, సతతం నిత్యం శమితః శాన్తః భావః స్వభావో యస్యసః సతత శాన్తశీల ఇత్యర్థః. మూర్ధాభిషిక్తః రాజ్యపాలకః క్షత్రియో౽పి సాధు సమ్యక్, పృథౌ అగ్నౌ మహాత్సు మహాత్మసు చ అనురక్తః, అనురాగవాన్ యాగకరణ శీలః మహదారాధక శ్చేత్యర్థః. వైశ్యాః అర్యాః సకలవిభవైః సర్వసమృద్ధిభిః దృశ్యాః దర్శనీయాః, శూద్రోపి వా శూద్రో౽పి సర్వథా పరహితైః పరానుకూలైః గుణైః భద్రః మఙ్గళ కరః శుభకరః, ప్రాభవత్ అభూత్. ప్రపూర్వక భూధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఆ నగరమున బ్రాహ్మణులు నిత్యము శాంత స్వభావులు, క్షత్రియులును యజ్ఞయాగాదికముల నాచరించుచు మహాత్ముల నారాధింతురు. వైశ్యులు సర్వసంపత్పరిపూర్ణులు, శూద్రులుకూడ పరహితములును మాంగళదాయకములునగు గుణములు కలిగియుందురు.

11. అనుపద మపి వర్ణీ కథ్యమానం న వృద్ధై
శ్చరిత మితి పురాణం యన్నగర్యాః ప్రబుధ్య,
చతురమతి రపశ్య న్మానవానాం వితానం
సకల కలుష నిఘ్నం తత్పురే కణ్ఠదఘ్నమ్.

వ్యా :- అనుపదమితి :- ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా అనుపదం పదేపదే, వృద్ధైః అతీతవయోభిః కథ్యమానం వాచ్యమానం, పురాణం ప్రాచీనం యత్ చరితం చరిత్రం, తత్, ప్రబుధ్య అపి, జ్ఞాత్వాపి, చతుర మతిః నిపుణబుద్ధిః, సః వర్ణీ బ్రహ్మచారీ తారకః, తత్పురే తస్మిన్పత్తనే, మానవానాం మనుష్యాణాం వితానం సమూహం, 'వృన్దో వితానం ప్రకరః' ఇత్యమరః కణ్ఠదఘ్నం గళ పరిమాణం యథాతథా ప్రమాణే ద్వయసచ్ దఘ్నచ్ మాత్రచః ఇతి మానార్థే దఘ్నచ్ ప్రత్యయః. సకలకలుషాణాం సర్వదోషాణాం నిఘ్నం అధీనం, 'అధీనో నిఘ్న ఆయత్తః' ఇత్యమరః, అపశ్యత్ దదర్శ, దృశిర్ ప్రేక్షణే ఇతి ధాతోర్లఙ్.

వృద్ధజనాః విబుధనగర ప్రాచీన చరిత్ర మతి విశిష్ట మితి తస్మై తారకాయ పదేపదే అబోధయన్, తథాపి కుశలమతి స్స తారకో తన్నగరం పరిశీల్య ఇదానీ మిదం నగరం కణ్ఠదఘ్నం పాపకర్మాధీన మిత్యజానాత్, కణ్ఠదఘ్న ప్రయోగేన కుత్రచిత్ క్వచిత్ సచ్చరిత మప్యస్తీతి సూచితమ్.

తా॥ పూర్వోక్త విధముగ వృద్ధులా విబుధనగర చరిత మతి ప్రశస్తమని వర్ణించి చెప్పిరి కాని, యా తారకుఁడు సూక్ష్మబుద్ధి కావున తన యతి వైశద్యముచేఁ దాను పరిశీలించి యిప్పుడా సచ్చరిత్రములో కూఁడుకుంతుల మాత్రాతిక లోపించినట్లును. సర్వదోషములతో నిండి [illegible] గ్రహించెను.

12. వరపరిహృత విత్తం సా యథా తథ్యవృత్తం
భువన విదిత శిష్టాచార దూరం సమన్తాత్,

వపు రివ గతజీవం పత్తనం జీర్ణపుణ్యం
నిపుణతరమతి సోఽ తర్క్రయ ద్విప్ర ఇత్థమ్,

వ్యా :- వరేతి :- నిపుణతరా అత్యన్తకుశలా మతిః బుద్ధిః యస్య సః కుశాగ్రబుద్ధి రిత్యర్థః సః విప్రః బ్రాహ్మణ స్స తారకః వరైః శత్రుభిః పరిహృతం అపహృతం విత్తం ధనం యస్మాత్తత్, వరాపహృత ధన మిత్యర్థః యథా తథ్యం యథార్థం న భవతీతి అయథా తథ్యం, అసత్య మిత్యర్థః. తేన సహావ ర్తత ఇతి. సాయథా తథ్యం వృత్తం చరితం యస్మిన్ తత్, అసత్యచరితోపేత మిత్యర్థః. "యథార్థం తు యథాతథం" ఇత్యమరః, సమన్తాత్ సర్వత్ర, శిష్టానాం శ్రేష్ఠమానవానాం యః ఆచారః నియమః తేన దూరం, శిష్టాచార విహీత మిత్యర్థః, గతజీవం అపగతజీవం వపురివ శరీరమివ, మృత మివేత్యర్థః, జీర్ణపుణ్యం శిథిలిత పుణ్యకార్యం, పత్తనం విబుధనగర ముద్దిశ్య, ఇత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా, అతర్కయత్ తర్కయామాస.

తద్విబుధనగరే స్థితం సర్వం ధనం శత్రుభి రపహృత మభూత్. శిష్టాచార స్తత్ర లుప్త ప్రాయ ఆసీత్. పూర్వవర్ణితం తత్సచ్చరితం అసత్యమేవ బభూవ. జీవరహితం శరీరమివ తన్నగరం పుణ్యవిహీన మవర్తత, తాదృశం నగర మాలోక్య స తారక ఇత్థ మచిన్తయత్.

తా॥ ఆ నగరమందలి సంపద నంతను శత్రువు లవహరించిరి. శిష్టాచారము లన్నియు నడుగంటినవి వృద్ధులు చెప్పిన సల్లక్షణము లేమియు నిటుగానరావు, వారి మాటలసత్యములే యయినవి, మృతశరీరము, వలె నీ నగరము పుణ్యవిహీనమై కనఁబడెను. అట్టి నగరమునుగూర్చి యా తారకుఁడీ క్రింది విధమునఁ జింతించెను.

13. అనయ మిహ కుమార్గం ధర్మకూవ్యాథకారీ
సకల జన సమూహం వృత్తతః క్షిప్త మత్యం

ఇహ మఖిలనగర్యా మావిలాయా మపశ్యం
సకిల మనిల మమ్భో రోగమూలం ప్రగాఢమ్.

వ్యా :- జనయదితి :- ఇహ అస్మిన్నగరే, అద్య ఇదానీం ధర్మశూన్యః అజ్ఞాత ధర్మః ధర్మరహితః, అధికారీ ధర్మవ్యవహారద్రష్టా పాడ్వివాకః ఇత్యర్థః, వృత్తతః స్వాచారాత్ భ్రష్టం భ్రష్టం, సకలజన సమూహం సర్వమానవ బృన్దం, కుమార్గం కుత్సిత పథం అనయత్ నినాయ, నీ ప్రాపణే ఇతి ధాతోర్లజ్. అహం ఆవిలాయాం కలుషితాయాం అఖిలనగర్యాం సర్వస్యాం పుర్యాం, నిఖిలం సర్వం, అనిలం వాయుం అమ్భః జలంచ, ప్రగాఢం భృశం, రోగమూలం రోగకారణం అపశ్యమ్ దదర్శ, దృశిర్ ప్రేక్షణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఈ నగరమున నిప్పుడు, ధర్మమెఱుఁగని ధర్మములేని ధర్మాధికారి, సర్వప్రజలను సన్మార్గమునుండి దిగజారిన మానవులను దుర్మార్గమును బట్టించుచుండెను పట్టణమందంతట నీరును గాలియు సర్వమును రోగముల కాలవాలమై వ్యాపింగఁ జెడెను.

14. అభినవ వయసా ప్రశిక్షితో న్యాయకర్తా
గురు రురుధనలుబ్ధో ఽశ్రద్ధధానోఽస్య శిష్యః,
పిశున ఇహ గృహస్థో ఽపత్రపాఽలక్ష్యత స్త్రీ
వరపతి రవివేకీ వఞ్చక స్తస్య మన్త్రీ.

వ్యా :- అభినవేతి :- ఇహ అస్మిన్నగరే, న్యాయకర్తా న్యాయనిర్ణేతా, అభినవ వయసా, నూత్నయౌవనేన, ప్రశిక్షితః అతిమత్తః, గురుః అధ్యాపకః ఉరుధనలుబ్ధః అధికధనలోలుపః అస్య శిష్యః తచ్ఛాత్రః అశ్రద్ధధానః గురౌ విద్యాయా మపి శ్రద్ధావిహీనః శ్రద్ధా విరహితః గృహస్థః గేహే, పిశునః సూచకః. స్త్రీ కాన్తా అపత్రపా నిర్లజ్జా వరపతిః రాజా, అవివేకః వివేకశూన్యః, తస్య మన్త్రీ తదమాత్యః, వ[illegible]ర్తః. చ అలక్ష్యత అదృశ్యత. లక్ష్ దర్శనే ఇతిధాతోర్లజ్.

తా॥ ఈ పత్తనమందలి న్యాయాధికారి మదమత్తుఁడైన యువకుఁడు. గురువు శిష్య విత్తాభిలాషి, శిష్యుఁడు శ్రద్ధాదిహీనుఁడు. గృహస్థుఁడు కొండెగాఁడు. ఆఁడుది సిగ్గులేనిది. రాజు వివేక శూన్యుఁడు. వాని మంత్రి మోసగాఁడు.

15. నహి కులగుణ విద్యాః ప్రాప్నువన్గౌరవాయ
ద్రవిణబల కుతన్త్రాసత్యవాక్యైర్వినేహ,
అనవరత మసేవన్తాఽగ్రజా వేదబాహ్యాన్
స్వసుఖ మఖిలష న్తః పౌరుషం త్యక్తవన్తః.

వ్యా:- నహీతి :- ఇహ అస్మిన్పత్తనే, ద్రవిణం ధనం, బలం శారీరకశక్తిః. కుతన్త్రం వఞ్చనం, అసత్యవాక్యం అనృతం, తైర్వినా తాని విహాయ, కులం వంశః. గుణాః ధర్మాదిగుణాః, విద్యాచ విజ్ఞానాదికం చ, గౌరవాయ ప్రతిష్ఠాయై, నహి ప్రాభవన్ యోగ్యా నాఽభవన్ ప్రపూర్వక భూసత్తాయా మితి ధాతోర్లఙ్. అగ్రజాః బ్రాహ్మణాః స్వసుఖం, అఖిలషన్తః కాఙ్క్షన్తః, పౌరుషం పురుష యత్నం త్యక్తవన్తః త్యజన్తః, అనవరతం సన్తతం, వేదబాహ్యాన్ వేదాధికార శూన్యాన్ శూద్రాదీన్, అసేవన్త అభజన్త. షేవృసేవాయా మితి ధాతోర్లఙ్.

అత్ర ధనవతాం బలవతాం కుతన్త్ర పరాణాం అసత్యవాదినామేవ గౌరవం, నతు కులీనానాం గుణవతాం విదుషాం చ, కిఞ్చాత్ర విప్రా స్వసుఖాభిలాషిణః స్వోద్యోగం విహాయ శూద్రాదీ నభజన్త

తా॥ ఈ పురమందు ధనమున్నవారికిని, బలమున్నవారికిని, వంచకులకును అబద్ధములాడువారి గౌరవ మర్యాదలుగాని, కులీనులకును గుణవంతులకును విద్వాంసులకును గౌరవమర్యాదలు లేవు. మఱియు నిందలి బ్రాహ్మణులు తమ ప్రయత్నములను విడిచి, తమ సుఖముగోరి వేదబాహ్యులను సేవించుచుండిరి.

16. అకురుత కులబాహ్యాః స్వైరిణీపణ్యకోద
ష్కృతరత మత ఉచ్చైః పత్తనే శూన్యవాదమ్.
నట విట భటతీర్థ ధ్వాంక్ష కాపాలికైః ప్రా
జ్యప దవగత దేవాగార మాచారహీనైః.

వ్యా:- అకురుతేతి :- పత్తనే పుర్యాం, స్వైరిణీనాం జారిణీనాం స్త్రీణాం, పణ్యకైః ధూర్తైః, దుష్కృతేషు దుష్టకార్యేషు, రతః ఆసక్తః మతిః బుద్ధిర్యస్య సః, కులబాహ్యాః కులబహిష్కృతాః, మానవాః, శూన్యవాదం దేవో నాస్తి ధర్మాధర్మౌ న స్తః ఇత్యాది నాస్తికవాదం, ఉచ్చైః ఉన్నతస్వరేణ, అకురుత చకార, డుకృఞ్ కరణే ఇతి ధాతోర్లఙ్.

అవగతం సుప్రసిద్ధం, దేవాగారం దేవమన్దిరం, నటైః నర్తకైః విటైః వేశవాటీ సఞ్చారిభిః, భటైః రక్షకభటైః తీర్థధ్వాంక్షైః మూర్ఖైః "తీర్థే ధ్వాంక్షా ఇతి-" ధ్వాంక్షేణక్షేపే ఇతి పాణినిః, కాపాలికైః హస్తే కపాలం ధృత్వా భిక్షామటద్భిః పాశుపతైః చ జనైః ప్రాణదత్ దధ్వాన ప్రపూర్వస్యనద నాదే శబ్దే ఇతి ధాతోర్లఙ్

తా॥ ఈ నగరమున జారిణీ వంచకులు పాపకార్యాసక్తులునగు కులభ్రష్టులచే నాస్తికవాదములు గావింపఁబడుచున్నవి. దేవాలయమంటపములన్నియు నటులతో విటులతో రక్షకభటులతో మూర్ఖులతో కాపాలికులతో నిండి యెల్లప్పుడు వారి మాటలచేఁ బ్రతిధ్వనించుచుండెను. దేవాలయమున ధర్మప్రబోధములు లేవు. నాస్తికవాదములు జరుగుచున్నవి. వేదమంత్రధ్వనులుగాని పూజాపురస్కారములుగాని లేవు. నట విట భటాదుల ధ్వనులే పెద్దవిగా వినఁబడుచున్నవి.

17. జనమతకులతో౽హం జాతవా నిత్యహం యు
ర్వి బుధ పదసి జల్పన్నుత్తమాత్మీయ గోత్రమ్,
అభవ దిహ వ గే హి [illegible] మ స్తో-
నవరత పరనారీ లమ్పట ప్రపఞ్చ దక్షః.

వ్యా :- జననుతేతి :- ఇహ పురే, ఆజన్మ జన్మప్రభృతి దుష్టః దోషయుతః దుష్టప్రవర్తన ఇత్యర్థః. అనవరతం సన్తతం పరనారీ లమ్పటః పరకాన్తాసక్తః, పరనారీ పరాయణ ఇత్యర్థః. సమ్పదన్ధః సమ్పన్మద మత్తః గేహేశూరః గృహ ఏవ శూరః నతు యుద్ధే, పాత్రే సమితాదయశ్చేతి నిపాతితః, సః తాదృశః మనుజః, అహం జననుత కులతః సర్వజనశ్లాఘ్యా ద్వంశాత్. జాతః ఉత్పన్నః, ఇతి ఇత్థం, అహం యుః అహంకారీ అహంయుస్స్యా దహంకారీ" ఇత్యమరః, విబుధసదసి పణ్డితసభాయాం, ఉత్తమం ప్రశస్తం, ఆత్మీయగోత్రం ఆత్మకులం, జల్పన్ వదన్, సర్వగోత్రేషు మదీయం గోత్రం ప్రశస్తమితి వదన్నిత్యర్థః, అభవత్ ఆస, భూసత్తాయామితి ధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఆ నగరమున, పుట్టినదాది పాడుపనులు చేయుచు, బరకాంతలతోఁ గ్రీడించుచు, నింటి కడగొప్పలు చెప్పుచు, సంపదలచే విఱ్ఱవీగు బ్రాహ్మణుఁడు, కన్నుఁమిన్నుగానక, నేనే యుత్తమకుల సంజాతుఁడను, నాగోత్రమే యన్ని గోత్రములకంటె గొప్పది. అనిపండితులకడ వదరుచుండెను.

18. అహరహ ఇహ మేషా న్కుక్కుటా న్యోధయిత్వా
సతత మధికపూజ్యా న్నాపయిత్వా మదేవ,
ప్రతిదిన ముపదంశై రేష మద్యం విపీయా-
గమయ దవధి మాత్మాయుర్యథాజాత ఇత్థమ్.

వ్యా - అహరహఇతి :- ఇహ అత్ర, ఏమః యథాజాతః అజ్ఞః, 'అజ్ఞే మూఢ యథాజాత మూర్ఖ వైధేయ బాలిశాః' ఇత్యమరః. అహరహః ప్రతిదినం, మేషాన్ ఏడకాన్, కుక్కుటాన్ చరణాయుధాన్, యోధయిత్వా, సతతం నిత్యం మదేన గర్వేణ, అధిక పూజ్యాన్ పూజ్యతమా న్జనాన్, దూషయిత్వా వినిన్ద్య, ప్రతిదినం ప్రత్యహం, ఉపదంశైః వ్యంజనైః, సహ మద్యం సురాం, నిపీయ పీత్వా, ఇత్థం

ఏవం, ఆత్మాయుః స్వజీవితం, అవధిం అన్తం, అగమయత్ నినాయ, గమ్లృగతావితి ధాతోః ణ్యన్తాల్లజ్.

తా॥ ఈ పట్టణమున మూర్ఖుఁడొకఁడు ప్రతిదినము గోత్రవందెము లను శ్వేవందెముల నాడించుచు, పూజ్యులయిన మహాత్ములను నిందించుచు, స్వజనములతోఁ గలిసి మద్యమును సేవించుచు, తన వయస్సునంతను దాటించుచుండెను.

19. క్వచి ద్విరమత సోఽయం జాలికవ్యాధనీ చైః
క్వచి దలభత హేయం వేష మన్యాలయేషు,
క్వచి దవమతలజ్జో వక్తి రీశానుకూలం
క్వచి దనువ దరిం కిం వీరసూ స్తస్య మాతా,

వ్యా॥- క్వచిదితి :- సః అయం జనః, క్వచిత్ కుత్రచిత్ జాలికాః వాగురికాః వ్యాధాః మృగయువః, నీచాః ప్రాకృతాః తైః అరమత అక్రీడత్. రము క్రీడాయామితి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్, కుత్రచిత్, అన్యాలయేషు అన్యదీయభవనేషు, హేయం నిన్ద్యం, వేషం, ఆకల్పం, అలభత అప్నోత్. డులభష్ ప్రాప్తావితి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్ కుత్రచిత్. అవమతా త్యక్తా లజ్జా త్రపా యస్యసః, లజ్జావిహీన స్సన్, నిరీశానుకూలం నాస్తికానుకూలం యథాతథా, అవక్ అవోచత్, వచ పరిభాషణే ఇతి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్ కుత్రచిత్, అరిం రిపుం, తస్య మాతా జననీ, వీరసూః వీరసూతా కిం ఇతి అనువత్ నునావ. స్తుతిం చ కారేత్యర్థః. ణుస్తవన ఇతి ధాతో స్త్రాదారికాల్లజ్.

తా॥ ఇందలి జనుఁడొక్కచోట జాలకులతో వేటకాండ్రతో వాగురులతోఁ గలిసి యానందించెను. ఒక్కచోట పై వారిండ్లలో నింద్యములైన వేషములను ధరించుచుండెను. వేరొక్కచోట సిగ్గువిడిచి నాస్తిక వాదములను గావించుచుండెను. మఱియొకచోట శత్రువును గూడ నీ తల్లి వీరమాతయని పొగడుచుండెను.

20. రుచిర తరుణదాసీ మేలకో వాజిమేధః
వరయువతి ముఖామ్భోజేక్షణం రాజసూయమ్,
ఫలమిహ నిజసౌఖ్యం జీవితేఽ నల్పమేవ
ప్రతిదినమితి ఖట్వారూఢ ఏష వ్యజానాత్.

వ్యా:- రుచిరేతి:- వాజిమేధః అశ్వమేధయాగః, రుచిరా సుస్దరీ తరుణా యువతిః యా దాసీ వేశ్యా పరిచారికా వా తస్యాః మేలకః సమ్మేలనదాయీ తస్య యాగస్య దాసీ సమ్మేలన మేవ ఫల మిత్యర్థః. రాజసూయయాగః, వరయువతీనాం పరకాన్తానాం ముఖామ్భోజం ముఖపద్మం తస్య ఈక్షణం దర్శనం తస్య యాగస్య పరకాన్తా ముఖ దర్శనమేవ ఫలమిత్యర్థః ఇహ అస్మిన్జీవితే, నిజసౌఖ్యమేవ ఆత్మసుఖమేవ, అనల్పం అత్యధికం. ఫలం లాభః, ఇతి ఏవం, ప్రతిదినం ప్రత్యహం, ఏషః అయంఖట్వారూఢః జాల్మః. మూర్ఖ ఇత్యర్థః 'ఖట్వాక్షేపే' నిందాయాం ఏవ సమాసః విధీయతే. వ్యజానాత్ జానాతిస్మ, విపూర్వకజ్ఞా ధాతోర్లజ్.

తా॥ అశ్వమేధయాగము నాచరించినవారికి దాసీ సమాగమ ఫలము మాత్రమే లభించును. రాజసూయముఁ జేసినవారికి వరకాంతా ముఖదర్శనమే ఫలము. ఈ జీవితమున నున్నంత ఫలము మఱెచ్చటను లేదు. ఇదియే మిక్కిలి యధికమైనది. అని యీ మూర్ఖుఁడు ప్రతి దినము భావించును. ఆ యోగముల ప్రయోజనము వానికేమాత్రము తెలియదని భావము.

21. ఋణమిహ పిశునేనా దీయత స్వార్థవృద్ధ్యై
పరిజన భృతకేభ్యోఽ క్రీయతాల్పోఽపి మత్స్యః
సుమ మధు ఫల శాకం దేవవమ్భ్రష్ట పర్వం
బహులతువద పోష్ఠా కిమ్పచానేన తేన.

వ్యా :- ఋణమితి :- ఇహ అత్ర పిశునేన లబ్ధేన స్వస్య వృద్ధ్యై స్వధన సంవర్ధనాయ, ఋణాని ఉద్ధారకః, పరిజనేభ్యః సేవకేభ్యః భృతకేభ్యః కర్మకరేభ్యః అదీయత దీయతే స్మ. బహులాః అధికాః కువదాః కుత్సిత వాదినః తేషాం పోష్టా పోషకః తేన, మితమ్పచేన లుబ్ధేన అల్పోఽపి అతిస్వల్పోఽపి మత్స్యః మీనః. దేవసమ్బన్ధి దేవతాధీనం, సుమం పుష్పం, మధుమాక్షికం, ఫలం, శాకః, తేషాం సమాహారః తత్సర్వ మిత్యర్థః అక్రీయత క్రీయతే స్మ.

తా॥ పట్టణమున లుబ్ధుఁడు వడ్డీలకై సేవకులకును చిన్న [illegible] గాండ్రకును ఋణములిచ్చుచుండెను. చాలమంది కుత్సితులను బెంచుచు తాను మాత్రము కడుపునిండఁ దినక బ్రతుకు నాలుబ్ధుఁడు దేవతల సంబంధించిన పుష్పాలను తేనెను పండ్లను, కూరలను చివరకు చిన్న చిన్న చేపలను గూడఁ గొనుచుండెను.

22. శ్రుతిసముదిత కన్యాదానకాలేఽపి మద్యం
తరస మిహ గవాం స ప్రాశయద్వేద బాహ్యాన్.
త దపరిమితవస్వగ్రస్యత ద్విణ్ణపాలైః
ప్రతిదిన మురుధూర్తోద్యోగిభి ర్మన్త్రిముఖ్యైః

వ్యా :- శ్రుతీతి :- ఇహ అత్ర, సః విప్రః, శ్రుతి సముదితే వేదవిహితే కన్యాదానకాలే కన్యాదాన సమయేఽపి మద్యం సురాం, గవాం తరసం గోమాంసంచ, "తరసం క్రవ్యమామిష ! మిత్యమరః. వేదబాహ్యాన్ వేదాధికార హీనాన్, శూద్రాదీనిత్యర్థః. ప్రాశయత్ భోజయామాస. ప్రపూర్వకాత్ అశ్ అశనాయామితి ధాతోర్లఙ్. తస్య, అపరిమితం అసంఖ్యాకం వసు ధనం. ద్విణ్ణపాలైః శత్రురాజసైన్యైః ఉరు అధికం యే ధూర్తాః వఞ్చకాః తైరుద్యోగిభిః, మన్త్రిముఖ్యైః అమాత్యాదిభిశ్చ ప్రతిదినం దినే దినే అగ్రస్యత అభక్ష్యత. గ్రస భక్షణే ఇతి ధాతోః కర్మణి లఙ్.

తా॥ ఈ పట్టణమందలి విప్రుఁడు పరమపవిత్రము వేదవిహితము నగు కన్యాదాన కాలమందుఁ గూడ గోమాంసముతో మద్యముతో శూద్రాదులకు విందుచేయుచుండెను. వాని ధనమును శత్రురాజులు వంచకులైన యుద్యోగులు నమాత్యాదులును నిత్యము మ్రింగుచుండిరి.

23. శ్రుతిరిపుకులజాయ స్వీయ సమ్భుత్కుమారీ
మనుచితకరఖిన్నాం నిర్దయ స్సోర్పయిత్వా,
అయ మనిశ మవిన్దజ్జీవనం తస్య హేతో
ర నృజుమతి రపి స్వశ్మశ్రుయుగ్మం విధూన్వన్.

వ్యా :- శ్రుతిరిపురితి:- సః అయం ద్విజః, నిర్దయః దయావిహీన స్సన్, అనుచితేన అనర్హేణ కరేణ హస్తేన, అథవా బలినా, ఖిన్నాం దుఃఖితాం, అనర్హపాణిగ్రహణ దుఃఖితాం అథవా అనుచిత భాగధేయ దుఃఖితాం వేత్యర్థః. స్వీయసమ్భుత్కుమారీం స్వసమ్భూతాం కన్యాం శ్రుతిరిపవః శూద్రాదయః తేషాం కులే వంశే, జాతాయ ఉత్పన్నాయ దత్వా వితీర్య, అనృజుమతిరపి కుటిల బుద్ధిరపి, స్వీయం స్వకీయం, శ్మశ్రుయుగ్మం, విధూన్వన్ కంపయన్, తస్యహేతోః జామాత్రర్థం, అనిశం సన్తతం, జీవనం వర్తనం అవిన్దత్ ప్రాప. విద్లృలాభే ఇతి ధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఈ పురమందు బ్రాహ్మణుఁడు కఠినహృదయుఁడై తన సర్వస్వమైన కన్యకను, ఆమె యిష్టపడక దుఃఖించుచున్నను, శూద్రున కిచ్చి వివాహముగావించి, ఘనకార్య మాచరించిన వానివలె సంతసించి, తన గడ్డమును మీసమును దువ్వుకొనుచు, నిత్యమాయల్లునికై తన జీవితమును వినియోగించుచు బ్రతుకుచుండెను.

24. విధినియమిత కర్మాణ్యప్య శక్య శ్శ్వవృత్త్యా
కుజనకథన ముపార్జ్య క్లిష్ట మేవాన్నలప్య,

అగమయ దవసానం సోఽన్య జాతీయవేషైః
ప్రకట కపటశీలో జీవితం బ్రహ్మబన్ధుః

వ్యా :- విధీతి :- సః బ్రహ్మబన్ధుః బ్రాహ్మణ బ్రువః, అధమ బ్రాహ్మణ ఇత్యర్థః, విధినియమితం వేదవిహితం, కర్మ కర్మవిశేషం, అక్షిప్య త్యక్త్వా, శశ్వత్ నిత్యం, శ్వవృత్త్యా సేవయా, 'సేవా శ్వవృత్తి' రిత్యమరః. క్షణిక ధనం, అతిచఞ్చలం ధనం, ఉపార్జ్య సమ్పాద్య మ్లిష్టమేవ అవిస్పష్టం యథా తథైవ. "అథ మ్లిష్ట మవిస్పష్ట" మిత్యమరః. అనులపన్ మహుర్భాషమాణః కథయిత్వా, "అనులాపో ముహుర్భాషా" ఇత్యమరః ప్రకటం ప్రకటీకృతం కపటం వక్రం శీలం స్వభావః యస్య సః, ప్రకటీకృతకృత్రిమ స్వభావస్సన్నిత్యర్థః అన్యజాతీయ వేషైః ఇతర దేశ జనానుకూల వేషధారణాదినా, జీవితం ఆయుః, అవసానం అన్తం, అగమయత్ నినాయ, గమ్లృ గతావితి ధాతోర్ణ్యన్తాల్లఙ్.

తా॥ ఈ నగరమున బ్రాహ్మణాధముఁడు వేదవిహితములైన తన కర్మములను విడనాడి, సేవకవృత్తిచే ధనము నార్జించుచూ, మాటిమాటికి నస్పష్టముగ గొణుగుచు, తన కపటస్వభావమును బ్రకటించుకొనుచు, అన్యజాతీయ వేషములను ధరించుచును, జీవితమును గడుపుచుండెను.

25. బహుల ధనయుతశ్చే ద్దీర్ఘనామాభిధాయ
స్వకుల నియత కర్మస్తోమ మారా ద్విధూయ,
సకల పలలభోజీ సన్తతం మద్యపాయ్య
స్యవర దవనిదేవోఽసౌ దివాకీర్తి వృత్తమ్.

వ్యా :- బహులేతి :- అసౌ అవనిదేవః, అయం భూసురః, బహులధనేన అధికధనసమ్పదా యుతశ్చేత్ యుక్తో యది, దీర్ఘనామ అతిదీర్ఘం నామధేయం, అభిధాయ ఉక్త్వా, స్వకులస్య స్వవంశస్య, నియతః నిర్ణీతః యః కర్మస్తోమః కర్మసమూహః, తం ఆరాత్ దూరం

ఽభూయ విక్షిప్య సకల పలలభోజీ సన్వ్రజ న్నుమాంస భక్షకః, స న్తతం నిత్యం మద్యపాయాన్సురాం పిబన్, దివాకీర్తి వృత్తం చణ్డాలచరితం, అన్వసరత్ అనుససార. "చణ్డాల ప్లవ మాతఙ్గ దివాకీర్తి జనఙ్గమాః" ఇత్యమరః. అను పూర్వక సృగతౌ వితి ధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఇందలి బ్రాహ్మణుఁడు పెద్ద ధనవంతుఁడయినచోఁ దన పేరు పెద్దగాజేసి చెప్పకొనుచు, బ్రాహ్మణాచారములను సంపూర్ణముగ విడిచి, నిత్యము కల్లుద్రావుచు, నిషిద్ధములైన మాంసములను దినుచు, చండాలునివలెఁ దనజీవితమును గడుపుచుండెను.

26. కిమపి హిత మపశ్య న్జీవనోపాయ మన్యం
బహు యజన మిషేణా ర్థంజడాన్భిక్ష మాణః,
ప్రతి ... మిహ దారా న్భూషణై ర్భూష యిత్వాఽ
దయ మనయ మజా మాలమ్భయద్యాయజూకః.

వ్యా :- కిమపీతి - ఇహ అస్మిన్ నగరే యాయజూకః యజ్వా, పునః పునః యజతీత్యర్థే యఙ్. "యజజప ... శాః యఙః" ఇత్యూ ... ప్రత్యయః, హితం క్షేమఙ్కరం అన్యం ... జీవనోపాయం జీవన సాధనం, అపశ్యన్ కిఞ్చిదప్యజానన్, ప్రతిదినం నిత్యం, యజన మిషేణ యజ్ఞచ్ఛద్మనా, జడా న్మన్దాన్, బహు అధిక ... భిక్షమాణః యాచమానః, భూషణైః తద్ధన నిర్మితాభరణైః, దారాన్ భార్యాం, "దారాః పుంసి చ భూమ్న్యేవ" ఇత్యమరః. భూషయిత్వా అలఙ్కృత్య, అదయం దయారహితం యథాతథా, అనయం నీతివిరహితం యథా తథా, అజాం ఛాగీం, ఆలమ్భయత్ విశసన మకరోత్, ఆఙ్ పూర్వకాత్ "లభష్ ప్రాప్తౌ" వితి ధాతోః ణిచి "లభేశ్చ" ఇతి సూత్రేణ నుమ్. ఆలమ్భ యదితి రూపమ్.

తా॥ ఈ నగరమున సోమయాజి జీవికకై మఱియొక బ్రతుకు తెరువుఁగానక, యజ్ఞాచరణమే జీవనాధారముగఁ గావించుకొని, మంద

బుద్ధులకడకేగి, యజ్ఞమను మిషతో వారి నెక్కువగా యాచించి, ధనము నార్జించి, యా ధనముతోఁదన భార్యను నగలుగావించి యామె నలంక రించి, కనికరము లేక మేకను జంపుచున్నాఁడు. తాను బ్రతుకుటకును భార్యను సంతోషపెట్టుటకును యజ్ఞాచరణ మాతనికి ఫలము.

27. ఉరుతరమిహ దత్తం పాదపూజాధనం చే
దయ మకురుత దాసీ పుత్రగేహేఽపి భిక్షామ్.
అనయ మఖిల బన్ధూ న్స్వస్వరిత్రాడ పుష్య
త్సకల మత నియన్తాఽ శ్రాన్త పీఠాధిగన్తా.

వ్యా :- ఉరుతరమితి :- ఇహ అత్ర, సకలమతానాం ద్వైతా ద్వైతాది సర్వమతానాం, నియన్తా నియామకః, అశ్రాన్తం సన్తతం పీఠాధిగన్తా సన్యాసిపీఠ మారూఢః అయం పరివ్రాట్ ఏవ సంన్యాసీ, ఉరుతరం అత్యధికం, పాదపూజాయై ధనం విత్తం, దత్తం చేత్ దీయేత యది, దాసీపుత్రగేహేఽపి పరిచారికా పుత్రగృహేఽపి భిక్షా మకురుత, భిక్షా మగృహ్ణాత్, డుకృఞ్ కరణే ఇతి ధాతోర్లఙ్. స్వాన్, బన్ధూన్ బాన్ధవాన్, అపుష్యత్ పుపోష. 'పుష్ పుష్టౌ' ఇతి దైవాది కాత్ ధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఈ పురమందు, సర్వమతముల వారిని నియమించువాఁడును నిత్యము పీఠమందేయున్న పీఠాధిపతియగు సన్యాసి, పాదభిక్షకధిక ముగా నిచ్చినయెడ దాసీపుత్రుని యింటియందుఁ గూడ భిక్షఁగైకొ నుచు, పాదభిక్షలచే లభించిన ధనముతోఁదను బంధువులను బోషించు చుండెను. ధనార్జనముకొఱకు సన్యాసముగాని ముక్తికొఱకు కాదు.

28. బహుధన వరధూర్తైః పూరితే ధర్మగేహే
ముహు రిహ విరచయ్యా నర్థకం కూటసాక్ష్యమ్,
అవిదితనిగమార్థోఽప్యప్రమేయోఽ గ్రజాతిః
సమచరదురు మూల్యక్రీత వాదాధి కారః.

వ్యా - బహుధనేతి :- ఇహ అస్యాం విబుధనగర్యాం, ఏకః అగ్రజాతిః అయం విప్రః, అవిదితః అజ్ఞాతః నిగమార్థః వేదార్థ స్సన్, కూటసాక్ష్యాదిదుష్ట కర్మాచరణేన నరకయాతనా సమ్భవిష్యతీత్య జానన్నిత్యర్థః. ఉరుమూల్యేన అధికధనేన క్రీతః వాదనే అధికారః యేన సః. అధికధనం దత్త్వా వాదనాధికార పత్రిభుత్వం క్రీత్వేత్యర్థః. బహు ధనే అధికధన సమ్పాదనే యే పరాః ఆసక్తాః తైః ధూర్తైః వఞ్చకైః, పూరితే సమ్పూర్ణే ధర్మగేహే ధర్మాధికరణే, ముహుః పునః పునః, అనర్థకం అనర్థదాయి, కూటసాక్ష్యం అసత్యసాక్ష్యం విరచయ్య నిర్మాయ, అజస్రం సతతం, సమచరత్ సఞ్చచార, సమ్పూర్వక చరభక్షణే సంచారేచ ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఈ నగరమున బ్రాహ్మణుఁడు ధర్మాధికరణమున (కోర్టు) వాదించుట కుపయుక్తమైన యధికారపత్రమును (ప్లీడరుపట్టా) హెచ్చు ధనమిచ్చికొని, కూట సాక్ష్యము నరకప్రదమను వేదార్థము నెఱుంగక, ధనాశాపరులతో నిండిన యధికరణమునకుఁ బోయి, యచ్చట కూట సాక్ష్యములను జెప్పించి నిత్యము బ్రతుకుచున్నాఁడు.

29. సకలనిగమ బాహ్యం కర్షకం ద్యూతకారం
భృతి భుజ మిహ కన్యా విక్రయం సార్థవాహమ్,
ద్విజకుల ఉరువృద్ధ్యాజీవ మాద్యాన మైక్షే
ప్రకట కపటవేషం శిశ్విదానం భ్రుకుంసమ్.

వ్యా :- సకలేతి :- ఇహ అత్ర, ద్విజకులే విప్రజాతౌ, సకల నిగమ బాహ్యం సర్వవేదశాస్త్ర విహీనం, కర్షకం కృషీవలం, ద్యూత కారం సభికం, "సభికాద్యూత కారకాః" ఇత్యమరః, భృతిభుజం కర్మ కరం, "భృతకో భృతిభుక్కర్మకరో వైతనికశ్చసః" ఇత్యమరః. కన్యాః విక్రేతుం కన్యా విక్రేతారం, సార్థవాహం వణ్యాజీవం, ఉరువృద్ధ్యా జీవం అధికకుసీదేన జీవన్తం, "కుసీదం వృద్ధిజీవక" మిత్యమరః, ఆద్యా

స దరికం, పరాన్నజీవిన మిత్యర్థః. "ఆద్యూన స్స్యా దాదరికః" ఇత్యమరః వ్యకట కపటవేషం ధూర్తం, శిశ్నోదానం దురాచారం, "శిశ్నోదానో కష్టకర్మా" ఇత్యమరః. భ్రుకుంసం స్త్రీ వేషధారిణం, "భ్రుకుంసశ్చ భ్రుకుంసశ్చ భ్రూకుం సశ్చేతి నర్తకః, స్త్రీ వేషధారీ పురుషః" ఇత్యమరః. ఐక్షే అపశ్యమ్.

ఈ నగరమందలి బ్రాహ్మణులు వేదశాస్త్రములను బూర్ణముగ నేర్చినవారు, నేలను దున్ని వ్యవసాయముఁ జేసి బ్రతుకువారు, జూదమాడువారు. కూలిపనివలన బ్రతుకువారు, కూతుండ్ర నమ్ముకొనువారు విక్రయముఁ జేయువారు, హెచ్చువడ్డీలకప్పునిచ్చి యా వడ్డీధనముతో జీవించువారు. ఇతరులపై నాధారపడి పొట్టపోషించుకొనువారు కపట వేషముల ధరించి తిరుగువారు. దురాచారపరాయణులు, స్త్రీ వేషములను దాల్చి నృత్యములఁ జేయువారునై యుండిరి.

30\. ఉదవహ దిహ వృద్ధో నిర్ఘృణః క్షీర కణ్ఠా
మవృణుత కులబాహ్యః సమ్ప్రదస్తః కులీనామ్,
హతమతి రఖిశస్తః ప్రావ్రజ ద్గూఢభోగో
బహుల ధనరతి ర్ధిగ్బ్రాహ్మణం నామశిష్టమ్.

వ్యా :- ఉదవహదితి :- ఇహ అత్రనగరే, వృద్ధః అతీతవయాః, నిర్ఘృణః దయారహిత స్సన్, క్షీరకణ్ఠాం అతిబాలాం ఉదవహత్ పర్యణయత్. ఉత్పూర్వస్య వహ ధాతోర్లఙ్. కులబాహ్యః కులబహిష్కృతః, సమ్ప్రదస్తః సమ్ప్రదర్శిత స్సన్. కులీనాం సత్కుల సఞ్జాతాం కన్యాం కుమారీం అవృణుత వరయామాస, అభిశస్తః పరకాన్తాగమనాదినా నిన్దితః. హతమతిః బుద్ధిహీన స్సన్, గూఢ భోగః గుప్తమార్గేణ భోగానుభవన్, బహులధనరతిః బహుధనార్జనా సక్తస్సన్, ప్రావ్రజత్ పరివ్రాజకః అభూత్, ప్రపూర్వక వ్రజగతా వితి ధాతోర్లఙ్. నామ శిష్టం నామమాత్రావశిష్టం బ్రాహ్మణం భూసురం వృత్తి, ధిక్ నిన్దాఽస్తు

తా॥ ఈ నగరమున మిక్కిలి వృద్ధుఁడు చాలా చిన్నపిల్లను వివాహమాడెను. వెలివేయఁబడినవాఁడు ధనవంతుఁడై సత్కులజాత యగు కన్యను వివాహమాడఁ దలంచెను. నిందితుఁడైన మందబుద్ధి గుప్తముగా భోగముల ననుభవించుచు ధనార్జనమునకై సన్యాసాశ్రమ మును స్వీకరించెను. ఛీ – ఏమి బ్రాహ్మణుఁడు. పేరునకు మాత్రము బ్రాహ్మణుఁ డనిపించుకొనుచున్నాఁడు.

31. సకల నిగమ పుఞ్జస్యాయ మస్యాం మృషార్థం
పురి వికృత వచోభిః బోధితం బుధ్యమానః,
అవగణిత ధరిత్రీదేవతో హీనవర్ణో
ప్రథయ దమితగర్వం కద్వద స్సమ్ప దన్ధః.

వ్యా :– సకలేతి :– అస్యాం పురి అస్మిన్నగరే, ఏషః అయం హీనవర్ణః శూద్రాది జనః, వికృతాని విరుద్ధాని వచాంసి వచనాని యేషాం తైః, వేదవిరుద్ధవాది భిరిత్యర్థః. బోధితం కథితం సకలనిగమ పుఞ్జస్య సర్వవేద సమూహస్య, మృషార్థం అసత్యార్థం, బుధ్యమానః జానన్, అవగణితాః తిరస్కృతాః ధరిత్రీదేవతాః భూసురాః యేన సః అవమానిత విప్రస్సన్నిత్యర్థః, కద్వదః కుత్సితాని వదన్, 'రథవద యోశ్చ' ఇతి సూత్రేణ కు శబ్దస్య కదాదేశః. "గర్హ్యవాదీతు కద్వదః" ఇత్యమరః, సమ్పదన్ధః ఐశ్వర్యమదమత్తస్సన్, అమితగర్వం అపార దర్పం, అప్రథయత్ ప్రకటీచకార, ప్రథప్రఖ్యాన ఇతి ధాతోః లఙ్.

తా॥ ఈ నగరమునఁ గొందరు దుష్టులు వేదముల కపార్థములను గల్పించి యిదియే పరమార్థమని బోధించుచుండిరి. దానిని విని శూద్రాది హీనవర్ణుఁడు వేదార్థము నెఱిఁగినట్లు గర్వించి, బ్రాహ్మణ జాతి నే యవమానించి, లక్ష్యపెట్టక సమ్పదంధుఁడై నోటికివచ్చినట్లు వద రుచు, గర్వముచేఁ దనమాటయే యథార్థమని చాటుకొనుచున్నాఁడు

32. శ్రుతినిగదితమార్గం నాజహా న్నిర్విశేషం
దృఢ మిహ పరపద్యాం నహ్యవాలమ్బతాఽయమ్,
అమనుత బహు దుఃఖం నో సుఖం మానవోఽద్యా
పకృత ముపకృతం దుర్వృత్త ఉన్మత్త చిత్త.

వ్యా :- శ్రుతీతి :- ఇహ అత్ర, అయం జనః, శ్రుతినిగదిత మార్గం వేదవిహితం పన్థానం, నిర్విశేషం సమ్పూర్ణతయా, న అజహాత్ న తత్యాజ. ఓహాక్ త్యాగే ఇతి ధాతోర్లజ్. దృఢం స్థిరనిశ్చయేన, పరపద్యాం పరమార్గం, "సరణిః పద్ధతిః పద్యా" ఇత్యమరః, నహి-అవాలమ్బత, నస్వీచకార. అవపూర్వ్యకస్య లబి అవ స్రంసనే ఇతి ధాతోర్లజ్. అద్య ఇదానీం, మానవః మనుజః, దుర్వృత్తః దుష్టప్రవర్తనః, ఉన్మత్త చిత్తః ఉన్మత్త స్వాన్తః బహు అధికం సుఖం దుఃఖంచ నో అమనుత నమేనే మన ఆలోచన ఇతి ధాతోర్లజ్. బహు అధికం ఉపకృతం అపకృతం వా న అమనుత యద్దుఃఖదాయి యత్సుఖదాయి యేనోపకారో భవతి యేనాపకారో భవతీతి నవేదేత్యర్థః.

తా॥ ఈ వర్తనమందలి జనమింకను వేదమార్గమును పూర్తిగ విడువలేదు. పరమార్థము నింకను స్థిరబుద్ధితో గ్రహింపను లేదు, ఇందలి జనుఁడు దుర్ప్రవర్తనుఁడు నున్మత్త చిత్తుఁడు నగుటచేత, నెద్దాన సుఖముగలదో యెద్దాన దుఃఖమువచ్చునో యేది యుపకారమో యేది యపకారమో తెలియఁ వాఁడై యుండెను.

33 స జగదుపచికీర్షు స్తర్కయ స్నిత్యుదారః
క్వచిదపి పరిగచ్ఛ న్మన్ద మాలోల దృష్టిః,
ప్రమదవన సమీపే గన్ధవాకేన హృష్టో
ఘన మధుర రవేణాగాయ దిత్థం మహాత్మా.

వ్యా :- సజగదితి :- మహాన్ ఆత్మా అనుభావః యస్యసః, మహామనా ఇత్యర్థః, ఉదారః ఔదార్యయుక్తః, దాతేత్యర్థః, సః తార

సః జగత్ లోకం ఉపచికీర్షుః ఉపకర్తు మిచ్ఛుః, ఇతి పూర్వోక్త ప్రకారేణ, తర్కయన్ ఊహమానః, క్వచిదపి కుత్రచిదపి పరిగచ్ఛన్ సఞ్చరన్, మన్దం శనైశ్శనైః అలోల దృష్టిః చఞ్చలదృష్టిః ఇతస్తతః పశ్యన్నిత్యర్థః. ప్రమదవనసమీపే ఉద్యానవన సన్నిధౌ గన్ధవాతేన సురభిల వాయునా స్పృష్టః ప్రాప్తహర్షః ఘనేన గమ్భీరేణ మధురేణ స్వాదునా రవేణ ధ్వనినా ఇత్థం ఏవం అగాయత్ జగౌ. గై శబ్దే ఇతి ధాతోర్లఙ్.

తా॥ మహానుభావుఁడు సుదారుఁడుఁగు నా తారకుఁడు లోక వృత్తమును గూర్చి తనలోఁదాను దర్కించుకొనుచు లోకమున కుప కారముఁ గావింపఁదలంచి యొకనాఁ డెటకో పోవుచు రాజాన్తః పుర సమీపమందలి యుద్యానవన సమీపమునను జేరి యట ఘ్రాణతర్పణ మగు గాలికిఁ బరవశుఁడై మధురము గంభీరస్వభావమున నీ క్రింది విధ ముగఁ బాడనారంభించెను.

34. జనని తవ జనోఽతిక్రమ్య వేదోపదేశం
ప్రతిదిన మచర త్స్వచ్ఛన్ద హీనో హతాశః,
ఇతి ముహు రభవ స్త్వం సుష్ఠు రోరుద్యమానా
ద్విజ నినద విలాపై స్సన్ధ్యయోః కర్మభూమే!

వ్యా:- జ. నీతి :- జనని హేమాతః! తవ భవత్యాః, జనః మానవసమూహః, వేదోపదేశం వేదధర్మం, అతిక్రమ్య అపహాయ, స్వచ్ఛన్దహీనః స్వాతన్త్ర్యశూన్యః, హతా ఆశా యేనసః విగతసఙ్కల్ప స్సన్, ప్రతిదినం నిత్యం సఞ్చార సమచరత్. ఇతి ఇత్థం హేకర్మ భూమే! భారతావని! త్వం, సన్ధ్యయోః ఉభయోః ప్రాతస్సాయం సన్ధ్యయోరపి, ద్విజానాం పక్షిణాం, "దన్త విప్రాణ్డజా ద్విజాః" ఇత్య మరః. నినదాః రవాః ఏవ విలాపాః రోదన ధ్వనయః, తైః ముహుః పునః పునః సుష్ఠు. రోరుద్యమానా రుదన్తీ అభవః.

హే మాతః భారతావని ! మత్పుత్రాః వేదమార్గ మపహాయ కింక రవ్యతా ఏ మూఢాః ప్రతిదినం నిరర్థకం సఞ్చర న్తీతి చి నయన్తి సన్ద్యాద్వారే౽పి విహాగరుత మిషేణ రోదిషి. అహో దౌర్భాగ్యం తవ,

తా॥ అమ్మా ఓ కర్మభూమీ ! నీ పుత్త్రులందఱును వేదోప దేశములను విడిచి యేమిచేయుటకును దోచక, నిరర్థకముగ స్వాతంత్ర్య హీనులై తిరుగుచుండుటనుగాంచి, యిరు సంజలందును పక్షియరపు లను మిషచే విలపించుచున్నావు. నీకెట్టి దురవస్థ పట్టినదమ్మా.

౫౫. అనిశ మిహ పురామేక్షత్త్రియో౽ధత్త నామ
స్ఫుటతర మధునా తత్సర్వ వర్ణో౽ప్య గృహ్ణాత్,
ఇతి శిఖరతరూణా మాశుగేన శ్వసిత్వా
క్షితిభృదయ మముఞ్చన్నిర్ఝరాశ్రు ప్రవాహమ్.

వ్యా :- అనిశమితి :- ఇహ అత్ర, పురా పూర్వకాలే, క్షత్త్రియః బాహుజః, అనిశం నిత్యం: మే మమ, నామ క్షత్త్రియ ఇతి నామ ధేయం, స్ఫుటతరం అతిస్పష్టం, అధత్త దధార. క్షతా త్త్రాయత ఇతి యన్నామ విద్యతే తన్నామ బాహుజః ఏక ఏవ నిత్యం దధారేతిభావః అధునా ఇదానీం, తత్ తన్నామధేయం, సర్వవర్ణో౽పి వివిధజాతిసము ద్భవో౽పి, అగృహ్ణాత్ జగ్రాహ ఇతి ఇత్థం శిఖర తరూణాం కూటస్థ వృక్షాణాం, ఆశుగచ్ఛతీత్యాశుగః వాయుః తేన, శిఖరతరువాతే నేత్యర్థః శ్వసిత్వా నిశ్వస్య, అయం క్షితిభృత్ పర్వతః, రాజేతి గూఢార్థః. నిర్ఝరః జలప్రవాహా ఏవ అశ్రూణి బాష్పాణి, తేషాం ప్రవాహం ధారా సమూహం, అముఞ్చత్ తత్యాజ.

పురా క్షత్త్రియ ఇతి నామధేయం తద్వంశీయ ఏవ ధృత్వా తత్సార్థక మకరోత్, ఇదానీం తన్నామధేయం సర్వవర్ణోపి స్వీచకార. అహో మమ దౌర్భాగ్యమితి అయం క్షితిధరః శిఖరగతవాయు మిషేణ నిశ్వసన్, నిర్ఝరమిషేణ అశ్రుధారాః అముఞ్చత్. క్షితిభృత్పదేన రాజాప్యేవం రుతోదేత్యర్థాన్తరః ద్యోత్యతే.

36 రుచిర మురు గభీరార్థాన్వితం తన్నిశమ్య
స్తనిత మి' దవిష్ఠ శ్రావ్య మక్లిష్ట గీతమ్,
ఉపవన తరుకేలీ లోల భూపాలపుత్త్రి
స్త మవివిదిష దార్యం సాధు గాయ న్త ముచ్చైః.

వ్యా:- రుచిరమితి:- రుచిరం మనోహరం, ఉరుః గభీరశ్చ యః అర్థః తేన అన్వితం యుక్తం, గమ్భీరభావసముపేతం, స్తనిత మివ ఘనఘర్జిత మివ. దవిష్ఠాదపి శ్రావ్యం అతిదూరాదపి శ్రవణ యోగ్యం తత్ అక్లిష్టగీతం మధురగానం నిశమ్య శ్రుత్వా ఉపవనే ఉద్యానే యే తరవః వృక్షాః తేషు కేళీ లీలా తస్యాం లోలః ఆశక్తః భూపాలపుత్త్రః రాజకుమారః ఉచ్చైః ఉన్నతస్వరేణ సాధు సుష్ఠు గాయన్తం గానం కుర్వన్తం ఆర్యం పూజ్యం తం తారకం అవివిదిషత్ వేదితు మైచ్ఛత్. విదజ్ఞానే ఇతి ధాతో సన్నన్తాల్లజ్.

తా॥ గంభీరార్థముతోఁ గూడి దూరముగానున్నను శ్రావ్యమై మధురమై ఘనగర్జితమువలె వినఁబడుచున్న యాగానమును, సమీపో ద్యానమున వృక్షవాటిలో వినోదముగ విహరించుచున్న రాజకుమా రుఁడు విని, యీ గాయకుఁడెవఁడో వానిని తెలిసికొనవలెనని సంకల్పిం చెను.

37. వికసితలపనేనా న న్తరం జాఙ్ఘికేవ
క్షితివసుత భటేన ప్రార్థ్యమాన స్స విద్వాన్,
లలిత ధవళవర్ణ స్సచ్ఛిదానన్దపూర్ణ
స్సమ చరదివ మన్థం మత్తమాతఙ్గపోతః.

వ్యా:- వికసితేతి:- అన న్తరం గాన శ్రవణాన న్తరం, వికసి తలపనేన ఉల్లసదాననేన, "వక్త్రా స్యే వదనం తుణ్ణ మాననం లపనం ముఖం" ఇత్యమరః. జాఙ్ఘికేన జఙ్ఘాకరికేన, జఙ్ఘై జీవనకార్యా యస్య

సః జఙ్ఘాలత్వా త్త్వరితగమనేన, దూరవార్తాదికం నీత్వా జీవతీత్యర్థః జఙ్ఘాకరిక జాఙ్ఘికా విత్యమరః క్షితిపసుతభటేన రాజకుమార సేవకేన ప్రార్థ్యమానః ప్రార్థితస్సన్, రాజకుమార స్త్వామాహ్వయతి. తత్సమీప మాగచ్ఛేత్యా హూతస్సన్నిత్యర్థః. లలితః సున్దరః ధవళః శ్వేతః వర్ణ శరీరశా స్త్రి ర్యస్యసః సచ్చిదానన్ద పూర్ణః పరమాత్మ స్వరూపః, స విద్వాన్ పణ్డిత స్తారకః, మ త్తమాతఙ్గపోత ఇవ మదగజ శిశురివ, 'పోతః పాకోర్భకో డిమ్భః' ఇత్యమరః మన్దం శనై శ్శనైః సమచరత్ సమ్యగగమత్, సమ్యూర్వక చరగతా వితి ధాతోర్లజ్. ఉపమాలఙ్కారః

తా॥ తారకుని గానమును విని, యా రాజకుమారుఁ డాతని నొక భటునిద్వారా పిలిపించెను. ఆ భటుఁడును వికసన్ముఖుఁడై యా తారకుని సమీపించి రాజకుమారుఁడు మిమ్మాహ్వానించుచున్నాఁడని విన్నవించెను. అంత, సుందరుఁడు ధవళగాత్రుఁడు పరమానందరూపుఁడు నగు నాతారక పండితుఁడు, మందమంద గమనమున గున్నయేనుగువలె నాతనికడ కేగెను.

38\. స ఉపవనవిశేషా నద్భుతా న్దర్శనీయాన్
స్మితలలిత ముఖాబ్జో లక్ష యన్సత్కవీన్ద్రః,
అభినవ బహురాజత్కల్పనా మూహమానో౽
తర దవగతమార్గం తోషిత ప్రాణివర్గం.

వ్యా :- స ఇతి :- సత్కవీన్ద్రః సత్కవిశ్రేష్ఠః, సః తారకః అద్భుతాన్ ఆశ్చర్యకరాన్. దర్శనీయాన్ రమణీయాన్, ఉపవన విశేషాన్ ఉద్యానవనదృశ్య విశేషాన్, లక్షయన్ పశ్యన్, స్మితేన దరహసితేన లలితం సున్దరం ముఖాబ్జం ముఖపద్మం యస్యసః, హాస వికసిత ముఖారవిన్ద స్సన్నిత్యర్థః. అభినవాం నూతనాం బహు అధికం రాజ న్తీం కల్పనాం, ఊహమానః ఆలోచయన్, తోషిత ప్రాణివర్గం సన్తుష్ట జనాక్రాన్తం, అవగతం విదితం మార్గం పన్థానం అతరత్ అతిచక్రామ త్యాతరణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా॥ సత్కవిశేషస్తుండైన యా తారకుఁడు ఉద్యానవనమందలి వింతలను విశేషములను గాంచుచు, వాని సౌందర్యమునకు మెచ్చుకొనుచుఁ దనలోఁదాను క్రొంగ్రొత్త కల్పనల నూహించుకొనుచు, సంతుష్టులైన జనులతోఁ నిండిన యా తెలిసినత్రోవ వెంటనేగెను.

39. వినయ నమితమూర్ధ ద్వార్ స్థితా నీక్షమాణః
ప్రకటితసచివాద్యై రఞ్జసా వన్ద్యమానః,
అనుపద మపి ధన్యం స్వం ముదా మన్యమానః
నృపతిసుత చకోరాయాత్రసో౽ పూర్ణచన్ద్రత్.

వ్యా:- వినయేతి :- అత్ర, స తారకః, వినయేన వినమితాః నమ్రీకృతాః మూర్ధానః శిరాంసి యేషాం తాన్, ద్వార్థ్సితాన్ ద్వారపాలకాన్, ఈక్షమాణః పశ్యన్, ప్రకటితాః కృతపరిచయాః యే సచివాద్యాః అమాత్యాదయః తైః అఞ్జసా త్వరితం, వన్ద్యమానః నమస్కృతస్సన్, అనుపదం పదే పదే, స్వ మపి ఆత్మాన మపి, ముదా ప్రీత్యా, ధన్యం ధన్యజీవినం, మన్యమానః భావయన్సన్, నృపతిసుతః రాజకుమార ఏవ చకోరః జీవం జీవః, చన్ద్రికాపాయీ పక్షివిశేష ఇత్యర్థః, తస్మై రాజపుత్రచకోరాయ, అపూర్ణచంన్ద్రత్ పూర్ణచంద్ర వదభవత్. పూర్ణచన్ద్ర ఇవ ఆచరతీతి పూర్ణచన్ద్రతి, ఆచారార్థేక్విప్, లఙ్ అపూర్ణ చన్ద్రత్.

పూర్ణచన్ద్రం దృష్ట్వా చకోరః యథాముద మవాప్నోతి తథా తం తారకం దృష్ట్వా రాజపుత్రో ముద మవాపేతి భావః, ఉపమాలఙ్కారః.

తా॥ మార్గమధ్యమున నమ్రశిరస్కులై నిలఁబడియున్న ద్వారపాలకులను జూచుచు, తమ్ముఁ దాము పరిచయము గావించుకొని త్వరగా నమస్కరించుచున్న మంత్రి సామంతాదుల నమస్కృతుల నందుకొనుచు, మాటిమాటికిఁ దన్నుఁదాను ధన్యునిగ భావించుకొ

మయూరచకోరపక్షికిఁ జంద్రుఁడువలె నా తారకుఁడు రాజకుమారుని వదనమును జూచెను.

40. సమ తరుణ వయస్కం స్వీయ రూపాను కారం
సరసిజ సదృశాక్షం సన్నుతం రాజపుత్రమ్,
సవినయ నత శీర్షం సోమ బిమ్బాస్య మార్యం
స సపది సమవలోక్యా సావనుఖ్య ద్ద్విజేన్ద్రః

వ్యా:- సమేతి:- సః అసౌ ద్విజేన్ద్రః సోఽయం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠః తారకః, సమం తుల్యం తరుణం నూతనం వయః యస్య తం, స్వసమాన నూతన వయస్క మిత్యర్థః. స్వీయం స్వకీయం యత్ రూపం ఆకారః తస్య అనుకారం స్వసమానరూప మిత్యర్థః. సరసిజాభ్యాం పద్మాభ్యాం సదృశే తుల్యే అక్షిణీ నేత్రే యస్య తం, పద్మనయన మిత్యర్థః. సద్భిః సజ్జనైః నుతం స్తుత్యం, వినయేన నతం నమ్రం శీర్షం శిరః యస్య తం, వినయ వినమితోత్తమాఙ్గమిత్యర్థః. సోమబిమ్బవత్ చన్ద్రమండల తుల్యం ఆస్యం ముఖం యస్య తం, ఆర్యం పూజ్యం, తం రాజకుమారం. సమవలోక్య దృష్ట్వా. సపది సద్యః, అనుఖ్యాత్ సుఖమవాప, సుఖ, ఇత్యేతస్మాత్ నామధాతో ర్లఙ్.

తా॥ వయస్సులో రూపములోఁ దనకు సమానుఁడై, సుందరుఁడై, తామరపువ్వులాంటి కన్నులు చంద్రబింబమువంటి ముఖమును గలిగి సజ్జనస్తుతి పాత్రుఁడును వినయవినమితోత్తమాంగుఁడునై యున్న యా రాజపుత్రునిగాంచి యీ తారకుఁడు మిక్కిలి యానందించెను.

41. అనితపతి కుమారో ధారుణీదేవ మౌళిం
సహృదయ మపి పుంసాం మోహనాకార యుక్తమ్,
తనుమితిమిత తేజశ్శాలినం సర్వవేదం
సకలగుణనిధిం సోఽవన్దతా వాప్తకామమ్,

వ్యా: అవనిపతీతి :- సః అవనిపతికుమారః రాజపుత్త్రః, సహృదయం శోభనహృదయం, పుంసామపి పురుషాణామపి, మోహనః ఆకర్షకః యః ఆకారః రూపం తేన యుక్తం, జగన్మోహన మిత్యర్థః, అపరిమితేన అత్యధికేన తేజసా శాలినం సహితం, అధికతేజోవ స్త మిత్యర్థః, సర్వవేదం సకలవేద వేదినం, సకలగుణనిధిం సర్వగుణనిధానం అవాప్త కామం పూర్ణకామం, నిష్కామ మిత్యర్థః, తం ధారుణీదేవ మౌళిం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠం తారకం, అవన్దత అనమత్, వది అభివాద నస్తుత్యోః ఇతి ధాతోర్లఙ్.

తా॥ పురుషులనుగూడ మోహింపఁజేయు రూపముతో, ఉత్తమమైన మనస్సుతో, అపరిమితమైన తేజస్సుతో నొప్పుచు, సర్వవిద్యావిశారదుఁడై సకలగుణనిధియై సంపూర్ణకాముఁడై యున్న యా తారకునకు రాజపుత్త్రుఁడు నమస్కారమును గావించెను.

42. ద్రుత లయపరిమేయం గీత ముద్బుద్ధ తారం
బహుగుణలలితం సజ్జాయ వాగ్గేయ కారః,
అనుపమ కవిరాజో౽వ కృదా శీర్వచాంసి
క్షితిపతివరసూనో ప్ప్ర వృద్ధ్యై స్మితాస్యః.

వ్యా:- ద్రుతేతి:- వాగ్భిః గాతుం యోగ్యం గేయం వాగ్గేయం తత్కరోతీతి వాగ్గేయకారః, న విద్యతే ఉపమా సాదృశ్యం యస్య సః అనుపమః కవీనాం రాజా కవిరాజః కవిశ్రేష్ఠః "రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్" ఇతి టచ్. సః తారకః, ద్రుతలయేన ద్రుతాఖ్యేన లయవిశేషేణ, పరిమేయం పరిమాతుం యోగ్యం, ఉద్బుద్ధః వికసితః తారః తారస్వరః యస్య తత్, బహుభిః గుణైః రాగలక్షణైః లలితం మనోహరం. గీతం గానం, సజ్జాయ సమ్యక్ గాత్వా స్మితాస్యః హాసాలంకృత వదనస్సన్ క్షితిపతివర సూనోః రాజకుమారస్య, ప్రవృద్ధ్యై అభివృద్ధయే,

స_న్నిహితయో గ్యాని ఆశీర్వచాంసి ఆశీర్వాదాన్, అవక్ అవోచత్, వచ పరిభాషణ ఇతి ధాతోర్లుఙ్.

తా॥ ఆ తారకుఁడు కవిరాజు, వాగ్గేయకారుఁడు అందుచే నాతఁడు తారస్థాయిలో ద్రుతలయతో చక్కని రాగము నాఁపించి మంచిమాటలతో నా రాజకుమారు నా శీర్వదించెను.

43. పరిజన ఉభయో రన్యోన్య సఖ్యం చికీర్షో
ర్ద్విజ నృపసుతయో ర్ద్రాగి జితం బోబుధిత్వా,
మణివలయవదేషో ద్యోతయో రిద్ధయో గ్యో
భవదితి వ సమస్తో నిర్భరానన్ద మాప్నోత్.

వ్యా :- పరిజనేతి :- సః సమ_స్తః పరిజనః సర్వపరివార జనః అన్యోన్యసఖ్యం పరస్పరమైత్రీం. చికీర్షోః కర్తుమిచ్ఛతోః, ఉభయోః, ద్విజసుతశ్చనృప సుతశ్చ ద్విజనృపసుతౌ ద్విజకుమార రాజకుమారా తయోః, "ద్వంద్వా_న్తే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకం సమ్బధ్యతే" ఇతిన్యాయేన సుతశబ్దస్య ఉభయ_త్రాప్య న్వయః, ఇఙ్గితం హృద్గతం భావం, బోబుధిత్వా నితరాం విజ్ఞాయ, అద్య ఇదానీం. ఏతయోః కుమారయోః, ఏషః అయం, ఇద్ధయోగః ప్రకాశమానః మైత్రీసమ్బన్ధః మణివలయవత్, మణినారత్నేన వలయవత్ కఙ్కణమివ, వలయేన కఙ్కణేన మణివత్ రత్నమివ, అభవత్ ఆసీత్, ఇతి ఇత్థం, నిర్భరానన్దం సమ్పూర్ణప్రీతిం, ఆప్నోత్ అవాప ఆప్లువ్యాప్తౌ ఇతి ధాతోర్లుఙ్. ఉపమాలఙ్కారః.

తా॥ ఆ రాజకుమార విప్రకుమారు లిరువురు నొకరితో నొకరు మైత్రిఁ గావింపఁ నుత్సుకులైరి. వారి యభిప్రాయము నచ్చటనున్న పరివార జనము బాగుగాగ్రహించి, స్వర్ణకంకణముతో రత్నము, రత్నముతో స్వర్ణకంకణము కలియునట్లు వీరిమైత్రి గొప్పగా నున్నదని మిక్కిలి యానందించెను.

44. తరుణ పురుషరత్నం సర్వవిద్యా సనాథం
క్షితిపతి తనయ స్స్వచ్ఛన్దశీలం విదిత్వా।
సపది స నిజపిత్రే దర్శయిష్య న్వినీతం
యవనహయ మసా వారోహయ ద్భూమిదేవమ్.

వ్యా:- తరుణేతి :- సం అయం క్షితిపతితనయః సోఽయం రాజకుమారః, భూమిదేవం భూసురం తారకం, తరుణం యువానం, పురుషరత్నం పురుష శ్రేష్ఠం "జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్నమితి గీయతే" ఇతి సూక్తిః సర్వ విద్యాభి స్స నాథం యుక్తం, స్వచ్ఛన్ద శీలం స్వతన్త్రస్వభావం చ, విదిత్వా జ్ఞాత్వా, సపది తదానీమేవ, స్వపిత్రే స్వజనకాయ, దర్శయిష్యన్ దర్శనం కారయితు మిచ్ఛన్, వినీతం సుశిక్షితం, యవనహయం యవన శ్వం, ఆరోహయత్ ఆరోహ యామాస, ఆఙ్ పూర్వక రుహ-బీజ జన్మని ప్రాదుర్భావే చేతి ధాతోః ణ్యన్తాల్లఙ్.

తా॥ ఈ విప్రకుమారుఁడు యువకుఁడు, పురుషశ్రేష్ఠుఁడు, సకల విద్యాపారంగతుఁడు స్వతంత్రుఁడు. అని గ్రహించి యా రాజకుమా రుఁడు వానిం దన తండ్రికిఁ జూపింపఁ దలంచి, మచ్చికపడిన మంచి యా జానేయాశ్వముపై నా తారకుని గూర్చుండఁ బెట్టెను.

45. గగనమణి రివ స్వచ్ఛన్ద భావోఽ తిరస్య
త్తిమిర మివ మహానా స్తిక్య మారస్య దత్రే,
ఆకలయదివ తేజో జ్యోతిర్జ్ఞోఽల్ప విద్యా
న్స మచరదివ ఘూకః ప్రాఙ్మతస్థాపకారిః.

వ్యా :- గగనమణిరితి :- అత్రినగరే, స్వచ్ఛన్దభావ ఇవస్వతన్త్ర భావ ఇవ, గగనమణిః సూర్యః, అతిరస్యత్ అన్తర్ధాన మగచ్ఛత్. మహా నాస్తిక్యమివ అత్యధికనాస్తిక భావ ఇవ, తిమిరం అన్ధకారః

జౌరస్యత్ బలిష్ఠమభూత్, "తిరస్-ఉరస్-ఇతి శాబ్దాదిగణే ధాతూ, తాభ్యాం కర్త్రాది భ్యోయక్" ఇతి యక్ ప్రత్యయః, యగన్తస్య "సనాద్యన్తా ధాతవః" ఇతి ధాతు సంజ్ఞా. తతో లజ అతిరస్యత్, జౌరస్యత్ - ఇతి రూపే అల్పవిద్యానివ అల్పజ్ఞః పణ్డిత ఇవ, జ్యోతిరిఙ్గః ఖద్యోతః. తేజః కాన్తిం, అకలయత్ అవాప్నోత్, కలగతౌ సంఖ్యానేచ ఇతి ధాతోర్లఙ్. ప్రాఙ్మతస్థాపకాః ప్రాచీనాః మతస్థాపకాచార్యాః. తేషాం అరిః ఇవ శత్రురివ మతవిరోధీవేత్యర్థః, ఘూకః ఉలూకః సఞ్చరత్ సమ్యక్ సఞ్చచార, సంపూర్వక చరగతౌ ఇతి ధాతోర్లఙ్. పూర్ణోపమాలఙ్కారః.

శ్లోకేఽస్మిన్నాత్రి ర్వర్ణ్యతే నగరసామ్యేన. రాజాన్తః పురప్రవేశ సమయే రాత్రి రాసీదితిచ సూచ్యతే.

అత్రనగరే స్వతన్త్రభావ ఇవ సూర్యః అన్తర్ధాన మవాప, నాస్తికభావ ఇవ అన్ధకారః బలీయానభూత్. అల్పజ్ఞఇవ ఖద్యోతః తేజస్వీ బభూవ. ప్రాచీనమత విరోధీవ ఉలూకః సమన్తతః చచార.

తా॥ ఇందు సూర్యాస్తమయముతో రాత్రి వర్ణింపఁబడుచున్నది. వీరురాజాంతఃపురమును జేరుసరికి రాత్రియయ్యెనని సూచింపఁ బడుచున్నది.

ఈ నగరమున స్వతంత్రభావ మంతరించినట్లు సూర్యుడస్తమించెను. నాస్తిక్యభావము ప్రబలమయినట్లు చీకటి దట్టముగ వ్యాపించెను. అల్పజ్ఞుఁడు తన ప్రతిభను జూపుచున్నట్లు మిణుగురు పురుగు మిలమిల మెఱయుచుండెను. ప్రాచీనమత విరోధి యంతట తిరుగునట్లు గుడ్లగూబ యంతటఁ దిరుగఁజొచ్చెను.

సూర్యుఁడస్తమింపఁగనే చీకటి వ్యాపించుటయు మిణుఁగురులు మెఱయుటయు గుడ్లగూబలు తిరుగుటయు సహజము. ఇది రాత్రి లక్షణము.

46. ఉడుగణ ఇవ శిష్టాచారవారో వ్యరాజ
తుహినకిరణశోభే వాభ్యుదైద్దైవ భక్తిః
తత ఇవ సముఫుల్ల త్కైరవ శ్రీస్స్వమన్తా
దురుతరనిరతి స్స్వచ్ఛన్దజీవే జనస్య.

వ్యా :- ఉడుగణఇతి తతః అనన్తరం, ఉడుగణః నక్షత్రసమూహః శిష్టాచారవార మివ శిష్టాచార సమూహః ఇవ, వ్యరాజత్ అరాజత విపూర్వక రాజృ దీప్తా వితి ధాతోర్లజ్. తుహినకిరణస్య చన్ద్రస్య శోభా కాన్తిః. దైవభక్తిః ఇవ దేవతా ప్రీతిరివ, అభ్యుదైత్ అభివృద్ధామభూత్. అభిపూర్వక ఇణ్ గతావితి ధాతోర్లజ్. కైరవశ్రీః కువలయశోభా. జనస్య మానవస్య, స్వచ్ఛన్దజీవే స్వతన్త్రజీవనే, ఉరునిరతిరివ అధికాసక్తిరివ, సముఫుల్లత్. వికసితా ఆసీత్, సమపూర్వక ఫుల్లవికసనే ఇతి ధాతోర్లజ్. ఉపమాలాఙ్కారః.

తత్రనగరే నక్షత్రసమూహః శిష్టాచార ఇవ రరాజ. చన్ద్రకాన్తిః దైవభక్తిరివ వృద్ధి మగమత్. కువలయశోభా జనస్య స్వచ్ఛన్ద జీవనాసక్తిరివ సమున్మాద్వికాస మవాప, పూర్వవదత్రాపి రాత్రివర్ణన మేవ నగరసామ్యేన నిరూపితమ్.

తా॥ నక్షత్రగణము శిష్టాచారమువలె మిలమిల మెఱయుచుండెను. చంద్రకాన్తి దైవభక్తివలె వెలుఁగుచుండెను. కలువలశోభ మానవులందలి స్వేచ్ఛాజీవనాసక్తివలె నంతట వికసించెను.

ఈ శ్లోకద్వయమందు రాత్రి వర్ణనముద్వారా నగర జన జీవితము నిరూపింపఁబడెను.

47. చతురతరధరిత్రీదేవతా వాజిరాజం
పరిచిత మివ ధృత్వా లీలయాऽసా ఖలీనమ్,
సహస్నృపతిసుతేనా స్యన్దితాక్లిష్టగత్యాऽ
గమయ దనరిబాధః ప్లప న్త్రాజసౌధమ్.

వ్యా :- చతురతరేతి :- అసౌ చతురతర ధరిత్రీ దేవతా అతినిపుణః భూసురః, లీలయా విలాసేన, ఖలీనం కవికాం, "కవికాతు

ఖలీనోஉస్త్రీ" ఇత్యమరః, ధృత్వా గృహీత్వా, నృపతిసుతేన రాజ కుమారేణ, సంల్లపన్ సంభాషణం కుర్వన్, పరిచిత మివ పరిచయోపేత మివ స్థితం, వాజిరాజం అశ్వరత్నం, ఆస్కన్దితా నాతివేగా నాతి విలంబా, అక్లిష్టా సుఖప్రదా యా గతిః గమనం తయా, "ఆస్కన్దితం ధౌరితక రేచితం వల్గితం ప్లుతమ్' గాతయోஉమీ పఞ్చధారాః" ఇత్యమరః అనతిబాధం శత్రుపీడా విరహితం రాజసౌధం రాజప్రాసాదం అగమత్ అనయత్, గమ్ఌ గతావితి ధాతో ర్లఙ్.

తా॥ నిపుణ మతియగు నా తారకుడు, విలాసముగా కళ్ళెమును బట్టుకొని, పరిచయమున్న దానివలెనున్న యా గుఱ్ఱమును నడిపించుచు, రాజకుమారునితో మాటలాడుచు సహజగమనమున నెట్టి యాటంకములు లేకుండ రాజభవనము చేరెను.

48. హయవర మథ హిత్వా స్వస్తికం సోతిరిచ్యా
ద్భుతకర బహుదీపై ర్దీప్యమానో మహాత్మా,
నృపతి సుతగృహీత స్వీయహస్తో ముదా ప్రా
విశ దధిపగృహా నారుహ్య సోపానపాలిమ్.

వ్యా:- హయవరమితి:- అథ అనన్తరం, సః మహాత్మా, మహానుభావ స్స తారకః, హయవరం, అశ్వరాజం, హిత్వా త్యక్త్వా, స్వస్తికం ప్రాచీద్వారం గృహం, "స్వస్తిక స్సర్వతో భద్ర" ఇత్యమరః, అతిరిచ్య అతిక్రమ్య, అద్భుత కరైః ఆశ్చర్యదాయకైః బహుభిః అనేకైః దీపైః, ప్రదీపైః, దీప్యమానః ప్రకాశ్యమానః, నృపతిసుతేన రాజకుమారేణ, గృహీతః స్వీకృతః, స్వీయహస్తః స్వకరః యస్య సః, ముదా ప్రీత్యా, సోపాన పాలిం సోపానపఙ్క్తిం ఆరుహ్య అధిష్ఠాయ, అధిపగృహాన్ రాజభవనం, అత్ర గృహశబ్దో నిత్య బహువచనః పుంలిఙ్గశ్చ "గృహాః పుంసిచ భూమ్న్యేవ" ఇత్యమరః. ప్రావిశత్ ప్రవివేశ, ప్రపూర్వక విశప్రవేశనే ఇది ధాతోర్లఙ్.

తా। ఆ తాంరకుఁడు వెంటనే గుఱ్ఱమునుండి దిగి, తూర్పు దేవిడీ గల భవనమును దాటి, మధ్యమున్న చిత్రవిచిత్రములైన దీపకాంతులలో వెలుఁగుచు, రాజకుమారుఁడు తన చేతినందుకొని నడచుచుండ, సంతోషముగా మెట్లసింహద్వారమును దాటి రాజసౌధమును బ్రవేశించెను.

49. సవయస మనిరుద్ధం రూపవన్తం కులీనం
కృతిన మవనిదేవం రఞ్జకం లబ్ధవర్ణమ్
గురు మిహ భజనీయం మే పితోపాదిశత్ప్రా
గభజ మితి తథైవైత్సమ్మదం రాజపుత్రః.

వ్యా :- సవయసమితి :- ఇహ అస్మిన్నిపి తే సవయసం సమాన వయస్కం, అనిరుద్ధం స్వతన్త్రం, రూపవన్తం సున్దరం, కులీనం సత్కుల సముత్పన్నం, కృతినం నిపుణం, రఞ్జకం వాక్చాతుర్యాది భిర్మనోహరం, లబ్ధ వర్ణం విచక్షణం, అవనిదేవం భూసురం, భజనీయం సేవనీయం, గురుం ఆప్నుహి లభస్వ, ఇతి, ప్రాక్ పురా, పితా మజ్జనకః, మేమహ్యం ఉపాది శత్ ఉపదిదేశ. ఉపపూర్వక దిశ అతిసర్జనే ఇతిధాతోర్లఙ్. అహం, తథైవ పిత్రుక్తప్రకారేణైవ తాదృశం గురుం. అభజమ్ ప్రాప్నవమ్, ఇతి, రాజపుత్రః రాజకుమారః, సమ్మదం పరిమోదం, ఐత్ అవాప. భజ సేవాయా మితి ధాతోర్లఙ్. ఇణ్ గతావితి ధాతోర్లఙ్.

తా। సమానవయస్కుఁడు, స్వతంత్రుఁడు, సుందరుఁడు, ఉత్తమ కులసంజాతుఁడు, నేర్పరి, పండితుఁడు, మనోరంజకుఁడు నయిన బ్రాహ్మణుని గురువును గాఁజేసికొని యాతని సేవింపుమని నాతండ్రి నాకింతకు ముందే చెప్పియుండెను. నేఁడట్టి యట్టి గురువును నేను పొందగలిగితి నని యా రాజకుమారుఁడు మిక్కిలి యానందించెను.

50. సపది స కృతకృత్యం పణ్డితం భోజయిత్వా
పరిషద మథ నీత్వాఽకుణ్ఠితం రాజకీయామ్.

పితర మధిక విద్యాకౌతుకం స్వం వదాన్యం
త మవనిపతి పుత్త్రోఽదర్శయ ద్భూమిదేవమ్.

వ్యా :- సపదీతి :- సః అవనిపతి పుత్త్రః సోఽయం రాజకుమారః సపది సద్యః, కృతకృత్యం నిర్వర్తిత కర్మకలాపం, పణ్డితం విద్వాంసం తారకం, భోజయిత్వా భోజనాదినా తర్పయిత్వా, అథ తతః, రాజకీయాం రాజసమ్బన్ధినీం, పరిషదం సభాం, అకుణ్ఠితం నిర్విరోధం యథా తథా, నీత్వా ప్రాపయ్య, అధికవిద్యానుకౌతుకం కుతూహలినం, వదాన్యం దాతారం, స్వం పితరం స్వజనకం, తం భూమిదేవం తం భూసురం తారకం అదర్శయత్ దర్శయామాస, దృశిర్ ప్రేక్షణే ఇతి ధాతోర్ణ్యన్తాల్లఙ్.

తా॥ స్నానసంధ్యాది కర్మకలాపములను నెరవేర్చుకొనియున్న యా తారకునకు వెంటనే భోజనమును పెట్టించి, యా రాజకుమారుఁడా తారకుని రాజసభకెట్టి యాటంకములు లేకుండఁ గొనిపోయి, విద్యాసక్తుఁడు వదాన్యుఁడునగు తన తండ్రి కాతనిఁ జూపెను.

51. ద్విజతనయ ముదారం సర్వవిద్యావతారం
ధరణిపతివరేణ్యోఽశ్మశ్రుజాతం విలోక్య,
నిటల ఘటిత హస్తద్వంద్వ మర్ఘ్యం ప్రణమ్య
ద్రుత మమితముదోపావేశ యదున్నతపీఠమ్.

వ్యా :- ద్విజేతి :- ధరణిపతివరేణ్యః రాజశ్రేష్ఠః, ఉదారం మహాన్తం, సర్వవిద్యా యస్మి న్నవతరన్తి స సర్వవిద్యావతారః, సకలవిద్యా పరిపూర్ణ ఇత్యర్థః. తం, అశ్మశ్రుజాతం అజాతశ్మశ్రుం, ద్విజతనయం బ్రాహ్మణకుమారం విలోక్య వీక్ష్య, నిటలతలే ఫాలభాగే ఘటితం సంశ్లిష్టం హస్తద్వంద్వం కరద్వయం యేన సః, కరతలాలఙ్కృత ఫాలభాగ స్సన్నిత్యర్థః, అర్ఘ్యం పూజ్యం, తం తారకం, ప్రణమ్య నమస్కృత్య, ఆశు శీఘ్రం, అమితముదా అధికప్రీత్యా, తం బాలకం

బ్రాహ్మణపుత్త్రం, రత్నపీఠం రత్నాసనం ఉపావేశయత్. సంన్యవేశయత్. ఉపపూర్వక విశప్రవేశనే ఇతి ధాతోః ణ్యన్తాల్లఙ్.

తా॥ గడ్డము మీసము రాని లేతవయస్సులోనే సర్వవిద్యావిశారదుఁడై వదాన్యుఁడై యొప్పు నా బ్రాహ్మణ బాలకునింగాంచి, యా రాజన్య శ్రేష్ఠుఁడు తన తలపైఁ జేతులుజోడించుకొని నమస్కరించి వెంటనే పరమానందముతో నా తారకుని రత్నాసనముపైఁ గూర్చుండఁబెట్టెను.

52. రుచిర ముదమనాయన్నార్య మాలోక్య కేచిత్
సపది త మగురూయ న్విస్మయం ప్రాప్య కేచిత్,
అపరిమిత ముదోపాశ్లోకయన్నాశు కేచిత్
ద్విజమణి మసుఖాయన్నాభి వన్ద్యాత్ర కేచిత్.

వ్యా:- రుచిరేతి:- అత్ర తత్సభాయాం, కేచిత్ కతిచన సభ్యాః, ఆర్యం పూజ్యం, తం తారకం, ఆలోక్యవీక్ష్య, రుచిరం సున్దరం ఉదమనాయ న్త సోత్సుకా అభవన్, కేచిత్, సపది సద్యః, విస్మయం ఆశ్చర్యం ప్రాప్య తం తారకం అగురూయన్ గురుం భావయ న్తిస్మ కేచిత్, ఆశు శీఘ్రం, అపరిమిత ముదా అమితా నన్దేన, ఉపాశ్లోకయ న్త అవర్ణయన్, కేచిత్ ద్విజమణిం బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠం, అభివన్ద్య అభివాదనం కృత్వా, అసుఖాయ న్త స్వీయం సుఖం వేదయామాసుః ఉత్పూర్వక మనశ్శబ్దాత్ క్యజిలఙ్. గురుశబ్దాత్ క్యచిలఙ్, ఉపపూర్వక శ్లోకృధాతోః ణిచిలఙ్. సుఖశబ్దాత్ క్యజిలఙ్.

"సుఖాదిభ్యః కర్తృవేదనాయాం" ఇతిక్యఙ్. స్వీయసుఖవేదనాయా మేవాయం క్యఙ్. పరస్య సుఖవేదనాయాంతు 'పరస్య సుఖం వేదయతే' ఇతి వ్యస్త రూపమేవ, న వృత్తిః,

తా॥ ఆ సభలోనున్న సభ్యులలోఁ గొందఱా తారకునిజూచి, యుత్సుకులయిరి మఱికొందఱాతని గౌరవించిరి. ఇంకొక కొందఱు కీర్తించిరి. వేరొక కొందఱు నమస్కరించి సుఖవంతులమని తెలిపిరి.

53. అభినవరుచిరోహా చిత్రసత్కావ్యసృష్టే
రపి సకల జనానాం మోహకృద్గాన శక్తేః,
ప్రమద బహుల పారావారమధ్యే న్యమజ్జ
న్నఖిల విబుధవన్ద్యస్యాస్య రాజ్ఞ్యుఖ్య సభ్యాః,

వ్యా :- అభినవేతి :- రాజ్ఞ్ముఖ్యసభ్యాః రాజవరేణ్య సభాసదః, నిఖిలవిబుధైః సర్వపణ్డితైః వన్ద్యస్య నమస్కరణయోగ్యస్య, అస్య తారకస్య, అభినవా నూతనా రుచిరా మనోహరా యా ఊహాభావనా తయా చిత్రం యత్ సత్ ఉత్తమం కావ్యం గ్రన్థః తస్య సృష్టేః నిర్మాణాత్, సకలజనానాం సర్వేషామపి మోహకృత్ అత్యానన్ద దాయకం యత్ గానం గీతం తస్య శక్తేః ప్రభావాచ్చ, ప్రమదేన ఆమోదేన బహులః పూర్ణః యః పారావారః సముద్రః తస్యమధ్యే, ఆనన్దసాగర మధ్య ఇత్యర్థః, న్యమజ్జన్ నిమగ్నా బభూవుః, నిపూర్వక మర్జి ధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఆ రాజసభలోని సభ్యులందఱును సర్వవిబుధ వంద్యుఁడైన యా తారకునియొక్క, మనోహరకల్పనలతో నపూర్వముగా నున్న కవితాచమత్కృతికిని, సర్వులను ముగ్ధులనుగావించు గాన శక్తికిని, పరవశులై యానందసాగరమున మునింగిరి. పరమానంద మనుభవించిరి,

54. కవితిలక ముపాస్యాఽథా చ్ఛగత్యాస్య సఖ్యం
హితకర మభివాద్యాఽసా సమస్తాగమ జ్ఞమ్,
స్వనుత మివ విభూష్యక్షోణిభర్తా స్వయం తం
సుఖ ముచితనివాసేఽ వాసయ ద్భూమిదేవమ్.

వ్యా :- కవితిలక మితి :- అథ అనన్తరం అసా క్షోణిభర్తా నరరాజా, కవితిలకం కవిశ్రేష్ఠం, అచ్ఛగత్య అభిముఖం గత్వా, అచ్ఛ ఇత్యవ్యయస్య "అచ్ఛగత్యర్థవదేషు" ఇత్యనేన గతిసంజ్ఞాయాం, "కుగతి ప్రాదయః" ఇత్యనేన గతిసమాసే క్త్వోల్యబాదేశేరూపమిదమ్. ఉపాస్య

సంసేవ్య, సఖ్యం మైత్రీం, అవ్య పాప్య, అభివాద్య నమస్కృత్య, సమస్తాగమజ్ఞం సర్వవేద శాస్త్రవేత్తారం, తం, స్వసుతమివ స్వపుత్త్రమివ, స్వయం విభూష్య స్వయమేవాభరణై రలఙ్కృత్య. ఉచితనివాసే సముచితభవనే, భూమిదేవం భూసురం, తం తారకం. సుఖం సుఖం యథాతథా, అవాసయత్ న్యవేశయత్, వసనివాసే ఇతిధాతోః ణ్యన్తాల్లఙ్.

తా॥ పిమ్మట నా రాజు కవిశ్రేష్ఠుఁడయిన యా తారకున కెదురుగా నేగి, సేవించి, మైత్రిగావించి, మిత్రుఁడయిన యాతనికి నమస్కరించి, తనంతట తాను స్వయముగ జక్కని యాభరణములతోఁ దన కుమారు నలంకరించి నట్లలంకరించి, మంచి భవనమున వానిని సుఖముగా నుండునట్లు గావించెను.

55. ఉదభవదివ కల్యం ప్రేమ వేదాధికారే
రటదివ బలిపుష్టోऽ సమ్ప్రదాయానువాదీ,
అరుణరుచిరివ స్వచ్ఛన్ద జీవే చిదాసీ
దరజ ఇవ రథాఙ్గ స్స్వీయ దేశాభిమానీ.

వ్యా - ఉదభవదితి :- కల్యం ఉషః కాలః "ప్రత్యూషోऽహర్ముఖం కల్య ముషః ప్రత్యూషసీ అపి" ఇత్యమరః, వేదాధికారే వేద మార్గే ప్రేమేవ స్నేహ ఇవ ఉదభవత్ ఆవిర్బభూవ. ఉదయమియాయేత్యర్థః. ఉత్పూర్వక భూధాతోర్లఙ్. బలిపుష్టః కాకః, "కాకేతు కరటారిష్ట బలిపుష్ట సకృత్ప్రజాః" ఇత్యమరః, అసమ్ప్రదాయానువాదీవ సనాతన సదాచార విరోధీవ, అరటత్ దధ్వాన, రట ధ్వనావితి ధాతోర్లఙ్. అరుణరుచిః అరుణకాన్తిః.

స్వచ్ఛన్దజీవే స్వేచ్ఛాజీవనే చిదివ చైతన్యమివ ఆసీత్ బభూవ, రథాఙ్గః చక్రవాకః, "కోకశ్చక్రః చక్రవాకో రథాఙ్గాహ్వయ నామ

కః” ఇత్యమరః, స్వీయదేశాభిమానీవ, స్వదేశాభిమానీవ అరజత్ అతుష్యత్, ‘రఞ్జ రాగే’ ఇతి ధాతోర్లఙ్.

ఉషః కాలః వేదమార్గాభిమాన ఇవా విరభూత్. కాకః సనాతన సమ్ప్రదాయ విరోధీవ అరటత్, అరుణోదయ కాన్తిః స్వతన్త్ర జీవనే చైతన్యమివోదచలత్, చక్రవాకః స్వదేశాభిమానీవ అతుష్యత్ అత్రసూర్యోదయ ఉపవర్ణితః. ఉపమాలఙ్కారః.

తా॥ వేదమార్గమున ప్రేమ యుదయించినట్లు ఉషః కాలమారంభమయ్యెను. సనాతన సమ్ప్రదాయ విరుద్ధవాది యరచునట్లు, కాకి యరవ నారంభించెను స్వచ్ఛన్దజీవనునియందు చైతన్యమువలె నరుణకాంతి ప్రకాశించుచుండెను. దేశాభిమానివలెఁ జక్రవాక పక్షి సంతసించెను. ఉషః కాలముకాగానే కాకులరచును. పిమ్మట నరుణోదయమగును. స్వేచ్ఛాజీవులకుఁ జైతన్యము లభించును, వియోగముతోనున్న చక్రవాకము సంతసించును. ఇట్లు సూర్యోదయము లోకమునకు సరిపోల్చి చక్కఁగ వర్ణింపబడెను.

56. సతత మనుచరన్తౌ సర్వశాస్త్ర ప్రమాణం
ముహు రభిజన యోగక్షేమ మాలోచయన్తౌ,
ద్విజసుత నృపపుత్రౌ వధ్యతిష్ఠాసతాం తౌ
బహునిపుణతయైకగ్రీవ ముద్దిష్టకార్యమ్.

వ్యా:-సతతమితి.-తౌ ద్విజసుతనృపపుత్రౌ బ్రాహ్మణరాజకుమారౌ, సతతం నిత్యం, సర్వశాస్త్ర ప్రమాణం సర్వశాస్త్రజన్య ప్రకర్షేణ జ్ఞానం అనుచరన్తౌ అనుసృత్య సఞ్చరన్తౌ, ముహుః పునః అభిజనస్య జన్మభూమేః యోగం అప్రాప్య ప్రాప్తిం, క్షేమం ప్రాప్తస్య రక్షణంచ, ఆలోచయన్తౌ, చిన్తయన్తౌ బహునిపుణతయా అధిక కుశలత్వేన, ఏకగ్రీవం ఏకకణ్ఠ్యం, ఉద్దిష్టకార్యం నిశ్చితకరణీయం, కార్యం, అధ్యతిష్ఠా

వతామ్, సాధయితుమిచ్ఛన్తౌ వభూతామ్. అధిపూర్వకస్థా ధాతోః సన్నన్తాల్లజ్.

తా॥ ఆ కుమారు లిరువురును వేదప్రమాణమునను సరించుచు, మాటిమాటికిఁ దమ జన్మభూమి యోగక్షేమములంగూర్చి యాలోచించుచు మంచి నేర్పుగలగుటచే నెట్టి భేదాభిప్రాయములు లేనివార లయి, స్వసంకల్పిత నిశ్చితకార్యముల నెరవేర్పఁ గోరుచుండిరి.

57 స్వయ మచిర ముపజ్ఞావైభవే నోపలభ్యా
ఇష్టితచతుర గురూణాం బోధనేన ప్రబుధ్య,
ప్రథిత సకలవిద్యాచారభాషా జగత్యాః
సమ జిగమిషతాం తౌ మన్దిరం స్వాధిపానామ్,

వ్యా:- స్వయమితి :- తౌ కుమారవరౌ, జగత్యాః భూమేః ప్రథితాః ప్రఖ్యాతాః యాః సర్వాః విద్యాః, ఆచారాః ప్రవర్తన పద్ధతయః, భాషాః తాః, స్వయం ఉపజ్ఞా వైభవేన స్వాద్యజ్ఞాన ప్రాభవేన, “ఉపజ్ఞా జ్ఞానమాద్యం స్యా” దిత్యమరః అచిరం శీఘ్రం, ఉపలభ్య సమ్పాద్య, ఇష్టితాః పూజ్యాః చతురాః నిపుణాః యే గురవః ఆచార్యాః, తేషాం బోధనేన ఉపదేశేన, ప్రబుధ్య జ్ఞానం లబ్ధ్వా, స్వాధిపానాం స్వప్రభూణాం, సార్వభౌమానాం మిత్యర్థః, మన్దిరం భవనం సార్వభౌమనివాసస్థాన మిత్యర్థః, సమజిగమిషతామ్, సమ్యగ్గన్తుమైచ్ఛతామ్, సమ్పూర్వాత్ గమ్లృగతౌ ఇతి ధాతో సన్నన్తాల్లజ్.

తత్కుమారద్వయు మతి శీఘ్రకాలేన స్వబుద్ధికౌశలేన స్వయమేవ సర్వా విద్యాః సకలాభాషాః సర్వదేశాచారాంశ్చ విదిత్వా అనన్తరం పూజ్యగురూపదేశేన పరిపూర్ణం విజ్ఞాన మాకలయ్య, భారతసార్వభౌమ నివాసస్థానం గన్తుమైచ్ఛ దితి భావః.

తా॥ ఆ బ్రాహ్మణ రాజకుమారులిరువురును, స్వోపజ్ఞా ప్రభావమున, స్వయముగ నచిరకాలమున, అన్ని విద్యలను, అన్ని దేశభాష

లను. అన్ని దేశముల యాచార వ్యవహారములను, ఎడ్.. శా
_త్రముల నాశ్రయించి, వారి యుపదేశమహిమచే మంచి జ్ఞానవంతులై
భారతదేశమునకు సార్వభౌములై యున్న పాశ్చాత్య ప్రభువుల నివా
స్థానమునకుఁ బోవ సంకల్పించుకొనిరి. పాశ్చాత్యదేశ ప్రయాణ
గావింప నిశ్చయించిరి.

౬౮. జగదధిపతి మన్వగృహ్యయ గోపాయితుం స్వే
బహువిదితయువానౌ ప్రార్థ్యతౌ దేవదేవమ్,
న సుఖ మితి విదిత్వా స్వైరితా మ_న్తరేణ
ప్రథిత దృఢమనస్కౌ వాప్నుతాం ధూమనౌకామ్.

వ్యా:- జగదితి :- తౌ బహువిదిత యువానౌ బహ్వా
యువానౌ తౌ ద్విజరాజపుత్రౌ, జగదధిపతిం సార్వభౌమం, అను
గృహ్యయ అనుకూలం కృత్వా, స్వే స్వదేశ విషయే, గోపాయితుం
రక్షితుం దేవదేవం రాజశ్రేష్ఠం, ప్రార్థ్య అర్థయిత్వా, స్వైరితామ_న్త
రేణ స్వేచ్ఛాం వినా న సుఖం, సుఖం న భవేత్, ఇతి విదిత్వా జ్ఞాత్వా
ప్రథితం ప్రఖ్యాతం దృఢం స్థిరం మనః స్వా_న్తం యయోస్తౌ, స్థిర
నిశ్చయౌ సన్తా విత్యర్థః. ధూమనౌకాం బాష్పయానం నావం ఆప్ను
తాం ఆపాపతుః ఆప్ వ్యాప్తౌ ఇతిధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఆ కుమారు లిరువురును సకలవిద్యాసనాథులు, యువకులు,
తమదేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునకు సార్వభౌముల యనుగ్రహ
మావశ్యకమనియును స్వేచ్ఛ లేనిచే సుఖము లేదనియును నిశ్చయించు
కొని వారిరువురును రాజును బ్రార్థించి దృఢనిశ్చయముతో ధూమ
నౌక కడకు (స్టీమర్) వెళ్ళిరి.

౬౯. ప్రాంయాత్రిక మాతరేణాఽ
ప్రియేణాం నావికో_త్తమమ్,

ప్రేక్ష్యా సాప్తపదీవేన
పోతవాహం సుహృద్వరౌ,

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీమదజ్జాడాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి విరచితే శాకుంతలే మహాకావ్యే.

ద్వితీయ స్సర్గః

వ్యా :- సాంయాత్రికమితి :- సుహృద్వరౌ మిత్రశ్రేష్ఠౌ, తౌ కుమారౌ, ఆతరేణ తరపణ్యేన, "ఆతర స్తరపణ్యం స్యా" దిత్యమరః, సాంయాత్రికం పోతవణిజం, "సాంయాత్రికః పోతవణిగి" త్యమరః, ప్రేక్ష్యా ప్రేమ్ణా, నావికోత్తమం కర్ణధారశ్రేష్ఠం, 'కర్ణధారస్తు నావిక' ఇత్యమరః, సప్తభిః పదైః భవతీతి సాప్తపదీనం స్నేహః, తేన, పోతవాహం నౌకాయన్తారం "నియామకాః పోతవాహాః" ఇత్యమరః, అప్రీయే తామ్ - ప్రీతాన్ చక్రతుః.

తా॥ ఆ మిత్రులిరువురును నౌకాప్రయాణమున రుసుమువుచ్చు కొను వర్తకునకు సుంకముం జెల్లించి, చుక్కానిపట్టు కర్ణధారుని ప్రియవాక్యములం దృప్తిపరచి, పడవనడుపువానితో మైత్రిగావించుకొని వారి ముప్వుర నానందపరచిరి.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం భావార్థదీపికాఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం ద్వితీయస్సర్గః.

తాతకే తృతీయ స్సర్గః

శి వ శి కా ర ః

1 ధు [illegible] హసా [illegible] మానం ధూమమివ ద్విజౌ
[illegible] యితు : కోలాంచక్రతుస్స్వ భవామ్బుధేః.

[illegible] — ద్విః జాయత ఇతి ద్విజః, [illegible] కుమారౌ, మాతృగర్భాన్నిర్గమనం [illegible] జన్మ. [illegible] ద్వితీయం జన్మ. లోకే [illegible] ద్విజశబ్ద [illegible]. దేహసౌఖ్యం స్వశరీరసుఖం, [illegible] ధూమ ఇవ. ధున్వన్తౌ పరిత్యజన్తౌ, భవామ్బు [illegible] తాన్ ఆశ్రితాన్ జనాన్, తారయితుం తీర్ణా [illegible] కోలాంచక్రతుః కోలవదకురుతామ్ "ఉడుపః [illegible] కోలః" ఇత్యమరః

[illegible] ముత్సృజన్తీ స్వసంని విష్టాన్ [illegible] యువానౌ స్వదేహసుఖం పరిత్య [illegible] తామ్.

ద్విజయోః కోలత్వకథనేన రూపకాలఙ్కారః. నామధాతుత్వే [illegible] నేటి.

[illegible] బయటికిఁ జిమ్ముచు తనయందున్న జనులను [illegible] నుండి దాటించునట్లు, ఈ ద్విజరాజకుమారులు [illegible] జనుల నుద్ధరించుటకై సిద్ధపడిరి. ఆ కార్య [illegible] దేహసుఖమును గూడఁ బరిత్యజించిరి.

2 [illegible] తే [illegible] మూడవాన్
[illegible] యామాస ధ్వనమ్ [illegible] జనాన్.

వ్యా:- చక్రవత్రఇతి:- చక్రే పత్రే ఇవ చక్రవర్తే, పక్షౌ ఏక: పక్షో ద్వయ మిత్యర్థః. విధున్వానః కమ్పయన్. ఉన్నతా ఉద్గత పతాకా ధ్వజయష్టిః యస్యాస్సా ఉన్నతచూడా, చలన్తీ చూడా యస్యాస్సా చలదుచ్చూడా, చలదుచ్చూడా చూడా యస్యాస్సా చలదుచ్చూడ చూడా, "గోస్త్రియో రుపసర్జనస్యేతి హస్వః. సా అస్మిన్నస్తీతి చలదుచ్చూడ చూడవాన్. ప్లవః కుక్కుట: చలదున్నత పతాకాలఙ్కృత ఇతి భావః. కుక్కుటోప్యేవం శిఖాలఙ్కృత శిరస్కత్వాత్. తార్క్ష్యః క్వణన్ శబ్దం కుర్వన్, కుక్కుటవత్ పరకాయుధ ఇవ జనాన్ ప్రయాణమానవాన్, ప్రబోధయామాస, ఉపమాలఙ్కారః.

శిఖావలః కుక్కుటః స్వపక్షౌ కమ్పయన్ ఉషఃకాలే ధ్వనిం కృత్వా యథా మానవాన్ నిద్రాతః ప్రబోధయతి, తద్వదు ఉన్నతధ్వజపటాలఙ్కృతః ప్లవః స్వచక్రే కమ్పయన్. ఉచ్చైస్స్వరం కృత్వా, ప్రయాణోన్ముఖాన్మానవాన్ ప్రబోధయామాస.

తా॥ తలపైఁబెద్ద పింఛముగల మగకోడి వేకువజామున తనరెండు రెక్కలను జాడించి, పెద్దగాఁ గూత వెట్టి నిద్రనుండి జనులను లేపునట్లు, ఎత్తయిన ధ్వజయష్టి పతాకాగ్రములతో నొప్పు నావ తన రెండు చక్రములను గదుపుచు ప్రయాణోన్ముఖులయిన వారిని సిద్ధముగా నుండుడని బోధించునట్లు పెద్దగాఁ గూతవేసెను

3. వాతప్రకోపం శమయ న్దీపయ న్జఠరానలమ్,
నౌ తనో ర్మూర్ఛయి స్థాతూ న్వ్యోన్యామాస నావికః.

వ్యా: వాతేతి:- సః నావికః కర్ణధారః, వాతప్రకోపః వాయువేగం, వైద్యపక్షే వాతదోషాధిక్యం, శమయన్ శాన్తి మాపాదయన్, జఠరానలం ప్లవగర్భదేశస్థ మగ్నిం అన్యత్ర జాఠరాగ్నిం ఉద్దీపయన్, దీప్తం కుర్వన్, నౌః ఏవ తనుః శరీరం, తస్యాః, ధాతూన్ అవయవ

వాన్ అన్యాన్ రక్తమజ్జాదిధాతువిశేషాన్, ఊర్జయన్ ఊర్జస్వలా దృఢాన్కుర్వన్, వైద్యామాస వైద్య ఇవ బభూవ. వైద్యవ దాచారార్థే క్విపిలిట్.

యథా వైద్యః వాతపిత్తకఫానాం మధ్యే వాతస్య ప్రకోపం శమయన్, జాఠరాగ్ని ముద్దీపయన్, రక్తాదిధాతూనాం పుష్టిం కుర్వన్, తథా అయం నావికః వాయుబాధాం వారయన్, గర్భస్థాగ్ని ముజ్జ్వాలయన్, అవయవభాగాన్ దృఢీకుర్వన్, ఉపచచార, శ్లేషగర్భితోపమా రూపకాలఙ్కారః.

తా॥ ఆయుర్వేదవైద్యుఁడు ముందుగ వాతప్రకోపమును దగ్గించి, అజీర్ణతను బోగొట్టుటకు జఠరాగ్నిని వృద్ధిగావించి, ధాతువులకుఁ బుష్టినొసంగి శరీరము నారోగ్యవంతముగావించునట్లు, ఈ నావికుఁడు, వాయువేగము నడ్డుకొనుచు, లోనున్న యగ్నిని మండించుచు, పడవభాగములను దృఢములుగా నొనర్చి, పడవను సిద్ధముగానుంచెను.

4. అన్తర్దధౌ మహీ దూరే ప్రజ్ఞాన ఇవ సంస్కృతిః।
పయోధిమధ్యే దిక్కాలభేద ఏవ న దిద్యుతే.

వ్యా:- అన్తర్దధావితి:- దూరే దూరదేశే, మహీ భూమిః ప్రజ్ఞానే సమ్యక్పూర్ణే ఆత్మజ్ఞానే, సంస్కృతిరివ సంసార ఇవ, అన్తర్దధౌ అన్తర్ధాన మగాత్, మహీమణ్డలం దృష్టివిషయ మతిక్రాన్త మిత్యర్థః. పయోధిమధ్యే సముద్రస్య మధ్యభాగే, దిశాం ప్రాచ్యాదీనా మాశానాం, కాలస్య భూతవర్తమానాదికాలస్య చ, భేదఏవ వికల్ప ఏవ, న దిద్యుతే న జ్ఞాయతే, దుధాఞ్ ధారణపోషణయో రితి ధాతోర్లిట్. ద్యుతదీప్తావితి ధాతోర్లిట్.

ధూమనౌకాయాం దూరంగతాయాం భూమి రదృష్టాఽసీత్, యదా నౌకా మధ్యే సముద్రం గతా తదా దిగ్భేదః కాలభేదశ్చ నాజ్ఞాయే తామితి భావః. ఉపమాలఙ్కారః. స్వభావోక్తిశ్చ.

తా॥ ఆ ధూమనౌక సముద్రములో దూరముగ పోవుచుండ, స్వామి యాత్మజ్ఞానము కలుగ సంసారము కనబడనట్లు కానరాదయ్యెను. "జ్ఞాతే తత్త్వే కస్సంసారః" అని జగద్గురు వచనము. పడవ సముద్రమధ్యమును బ్రవేశింపగనే, యే దిక్కు పోవుచున్నదో, యెంతకాలము పట్టునో యేమియును దెలియబడలేదు.

౯. క్షయవృద్ధీ ఆశయస్య జన్మభూమ్యన్యరాష్ట్రయోః,
క్రమశోఽనుబభూవాతే జనైర్మాతృకలత్రవత్.

వ్యా:- క్షయవృద్ధీ ఇతి :- జనైః నౌకాప్రయాత్రమానవైః, జన్మభూమౌ జన్మస్థలే, అభిజన ఇత్యర్థః. అన్యరాష్ట్రే రాజ్యాన్తరే చ, పరరాష్ట్రే ఇత్యర్థః. ఆశయస్య అభిప్రాయస్య, తత్సమ్బన్ధినీ సమ్బన్ధార్థే షష్ఠీ. క్షయశ్చ వృద్ధిశ్చ క్షయవృద్ధీ నాశనాభివృద్ధీ, మాతః జనన్యాం, కలత్రే భార్యాయాం చ, ఇవ క్రమశః క్రమానుసారేణ, అనుబభూవాతే అన్వభూయేతామ్. అనుపూర్వస్య భూ సత్తాయామితి ధాతోః కర్మణిలిట్. మాతా చ కలత్రం చ తయోరివ మాతృకలత్రవత్, మాతరీవ కలత్ర ఇవ ఇతి సమ్బన్ధః, ఉపమాలఙ్కృతః యథాసంఖ్యాలఙ్కారః.

యథా ఆదౌ మాతరి స్థితోఽనురాగః పశ్చాత్ భార్యాయామాగతాయాం క్షీణోభూత్వా, తస్యాం వర్ధతే. తథైవ జన్మభూమిస్థితోఽనురాగః క్రమశః క్షయం యాత్వా అన్యరాష్ట్రేవృద్ధిమగచ్ఛదితి భావః.

తా॥ ముందు తల్లియందున్న ప్రేమ, భార్యరాగానే యచ్చట పెరిగి యిచ్చట క్షీణించుచుండును అట్లే యీ పడవ యందలి జనులు మాతృభూమియందలి యభిమానమును విడుచుచు, పరరాష్ట్రమందభిమానమును గ్రమముగా బెంచుకొనుచుండిరి.

6. భేదం భేదం కూపకేన దివ మభ్యాథరాతలమ్,
ఖానం ఖాన మకూపారం దారం దారం జగామ నౌః.

వ్యా - భేదం భేదమితి :- నౌః ధూమనౌకా, కూపకేన గుణవృక్షకేణ, సాకాశభేదే నేత్యర్థః, "కూపకో గుణవృక్షక" ఇత్యమరః, దివ మభి గగన మభితః, భేదం భేదం భిత్వా భిత్వా, భిదిర్ విదారణే ఇతిధాతోర్ణముల్, అథరాతలం అరసాతలం ఖానం ఖానం ఖాత్వా ఖాత్వా, ఖనఅవదారణే ఇతి ధాతోర్ణముల్, అకూపారం సముద్రం, "సముద్రోఽబ్ధిర కూపారః" ఇత్యమరః, దారం దారం విదీర్య విదీర్య, దృ, విదారణే ఇతిధాతోర్ణముల్, జగామ అగమత్, గమ్ గతౌ ఇతి ధాతోర్లిట్.

తా॥ ఆ ధూమనౌక తనయందెత్తుగానున్న ధ్వజస్తంభముచే నాకాశమును వేరుచేయుచు, అడుగుననున్న జలపముచే పాతాళమును త్రివ్వుచు సముద్రమును జీల్చుకొనుచుం బోవుచుండెను.

7. దిక్సూచి యన్త్రమనసా కర్ణధారాత్మనాఽన్వితా,
సర్వభూతమయీ నౌకే వాబభౌ జలదేవతా.

వ్యా :- దిక్సూచీతి :- దిశః ప్రాగాదీన్ సూచయతి బోధయతి ఇతి దిక్సూచి తత్ యంత్రం సాధనం మనః ఇవ, తేన, మనస్సదృశే దిక్సూచి యన్త్రేణేత్యర్థః, కర్ణధారః ఆత్మా చేతనేవ తేన, జీవరూప నావికే నేత్యర్థః, అన్వితా యుక్తా, సర్వభూతమయీ సర్వప్రియాత్మ జనసహితా, అథవా అగ్నివాయ్వాది భూతసహితా, అన్యత్ర సకలజల జన్తుసముపేతా, నౌకా ప్లవః, జలదేవతేవ జలాధిష్ఠానదేవతేవ, అబభౌ చకాశే, ఆఙ్ పూర్వక భాధాతోర్లిట్.

యథా సకలయాదోభిః మనసా జీవేన చ సహితా జలదేవతా భాతి, తథా అసా నౌకా ప్రియాత్మజనైః అగ్నివాయ్వాది భూతైః,

కిస్యాది యన్త్రేణ, కర్ణ ధారేణ చ సముపేతా రరాజేతిభావః శ్లేషాను ప్రాణితోపమాలఙ్కారః.

తా॥ ఆధూమనౌకయందు దిక్కులను దెల్పు యంత్రము గలదు. చుక్కాని పట్టుకొని నావికుడు కూర్చుండెను. అగ్ని వాయ్వాది భూత ములను చాలమంది ప్రయాణికులు నుండిరి. అట్టి నౌక, మనస్సుతో తత్వముతో సర్వప్రాణి జాతముతో గూడిన జలాధిష్ఠాన దేవతవలె రాణించుచుండెను.

8. ఉపరిష్టా త్పార్శ్వతోఒధో దర్పణీభూతవారిధేః
దర్శనా ద్దిక్షు వియత స్సాన్తరాల ఇవాట నౌః

వ్యా:- ఉపరిష్టాదితి :- సా నౌః, అసౌ ధూమనౌకా, పార్శ్వతః ఉభయ పార్శ్వయోః, అధః అధోభాగే చ, దర్శనాత్ దృష్టిగోచర త్వాత్, అదర్పణః దర్పణః సమ్పద్యమానః భూతః దర్పణీభూతః, ఆదర్శీభూత ఇత్యర్థః. వారిధిః సముద్రః యస్యా, తస్యా. వియతః గగనస్య, ఉపరిష్టాత్ ఊర్ధ్వభాగే, అన్తరాలే మధ్యస్థలే, దిక్షు సర్వాసు దిశాసు అట ఇవ సఞ్చచారేవ. ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః, అటగతా వితి ధాతోర్లిట్.

అధోభాగే పార్శ్వద్వయేచ, స్వచ్ఛ జలతయా ఆదర్శఇవస్థితే సముద్రే ప్రతిబిమ్బి తస్య గగనస్య ఉపరి అన్తరాలే దిక్షుగచ్ఛతీవ సా నౌకా రరాజేతి భావః.

తా॥ సముద్రము స్వచ్ఛజలమగుటచే జేసి, ఆ నీటియందు గగనము అద్దమందువలె ప్రతిబింబించుచుండెను. అన్నివైపుల క్రిందుమీదుల నాగగనము ప్రతిబింబించుటచే, సముద్రముపై పోవునౌక ఆకాశమున మీద, మధ్యభాగమునుండి దిక్కులకేగుచున్నదాయనునట్లుండెను.

9. ఉత్తానేఽబ్ధిస్సకాలుష్యాఽస్థిరతాఽఽడమ్బరాన్వితః,
అల్పజ్ఞ ఇవ గమ్భీరే బభూవాచ్ఛస్సుధీరివ.

వ్యా:- ఉత్తాన ఇతి:- సః అబ్ధిః సముద్రః, ఉత్తానే గాధ ప్రదేశే, కాలుష్యేణ ఆవిలత్వేన, అస్థిరతయా చాఞ్చల్యేన, ఆడమ్బ రేణ సంరమ్భేణ చ. అన్వితః యుక్తః, అల్పం జానాతీత్యల్పజ్ఞః అల్పజ్ఞానీ, స ఇవ గమ్భీరే అగాధే, అచ్ఛః నిర్మలస్సన్, సుధీరివ పణ్డిత ఇవ. బహుజ్ఞ ఇవేత్యర్థః, బభూవ అభూత్.

యథా అల్పజ్ఞానీ కలుషబుద్ధ్యా, చపల స్వభావేన, అధిక సంరమ్భేణచ సంయుక్తో భవతి తథా అయం సాగరః గాధస్థలే కలుషజలైః చపలతరఙ్గైః అధికాడమ్బరేణ చ వర్తతే. యద్వత్ సుధీః బహుజ్ఞః అచ్ఛహృదయః శాన్తస్వభావః నిరాడమ్బరశ్చ భవతి తద్వత్ అయ మగాధస్థలే నిశ్చలో నిర్మలో నిరాడంబరశ్చ బభూవేతి భావః. ఉపమాలఙ్కారః. భూసత్తాయామితి ధాతోర్లిట్.

తా॥ అల్పజ్ఞుఁడెవ్వఁడును, కలుషితస్వాంతుఁడై చపలచిత్తుఁడై డాబుదర్పములతోఁ గూడి యుండును. అట్లే యీ సముద్రముకూడ లోతులేనిచోట్ల కలుషజలముతో కదలుచున్న తరంగములతో సహిత సంరంభముతో పెద్ద ధ్వనితోనున్నది. బహుజ్ఞుఁడైన పండితుఁడు నిత్యము నిర్మలస్వాంతుఁడై శాంతచిత్తుఁడై నిరాడంబరుఁడై యుండును అట్లే యీ సముద్రముకూడ లోతైనచోట్ల స్వచ్ఛజలముతో నిస్తరంగమై నిరాడంబరమైయున్నది.

10. అన్వగ్భవం తరిం నిన్యే సత్పథం పథి సన్మరుత్,
భాగ్యే నాపత్సురారోగ్యం వర్త్యే నౌయాత్రికా అపి

వ్యా:- అన్వగ్భవమితి:- మరుత్ వాయుః, తరిం నౌకాం, సఖివత్ మిత్రమివ అన్వగ్భవం అనుకూలో భూత్వా సత్పథం [illegible] హితం పన్థానం మిత్రపక్షే సత్పురుష మార్గం నిన్యే అనయత్ ।

నావికః ఇతి ధాతోర్లిట్. సర్వే నౌయాత్రికా అపి నౌకావ్రయాతారః స్వస్యైవ భాగ్యేన భాగ్యవశేన, చిరారోగ్యం చిరకాలం రోగహీనతాం, అవ్రి అవాపుః ఆప్వవ్యాప్తౌ ఇతి ధాతోర్లిట్. ఉపమాలంకారః, అగ్ర వాన్యతిః వృష్టతోవాయుః అనుకూలో భూత్వా ఆస్తే సః అన్య న్యాప ఇత్యర్థః.

యథా ఉత్తమ మనుసృత్యాయాన్తం జనం వయస్యోత్తమ స్సన్మార్గం నయతి తథా వాయుః స్వమనుసృత్యాగచ్ఛన్తం ప్లవం నిరాతఙ్కం నినాయ తదా తస్మిన్ప్లవే యాత్రికాః భాగ్యవశాదధిక మారోగ్య మవాపుః.

తా॥ ఉత్తమ మిత్రుండు తన్ననుసరించి వచ్చువానిని సన్మార్గమునకుం గొనిపోవునట్లు అనుకూలవాయువు పడవను మంచిమార్గము నకే తీసికొనపోవుచుండెను. ఆ పడవయందలి యాత్రికులందరును భాగ్య వశమున ఆరోగ్యవంతులై చిరకాలము ండిరి.

11. మాత్నకాల మనుష్యాణాం సమావేశ స్సవిస్మయైః,
అహోరాత్రే విదాంచక్రే ధూమనౌకా ప్రయాతృభిః

వ్యా:- నూత్నేతి :- నూత్నకాలే నూతనసమయే యే సమాగతాః మనుష్యాః జనాః, తేషాం, సమావేశః సమాగమః, సవిస్మయైః ఆశ్చర్యపరవశైః, ధూమనౌకా ప్రయాతృభిః ధూమనౌకా ప్రయాణ మాచరద్భిర్జనైః, అహశ్చరాత్రిశ్చ అహోరాత్రే దివారాత్రే విదాం చక్రే అజ్ఞాయి. విదజ్ఞానే ఇతి ధాతోఃలిట్.

మార్గమధ్యే తత్ర తత్ర కేచన జనా ఆగత్య అహని చ రాత్రౌచ తాం నౌకా మారోహన్తిస్మ, తదా తత్రస్థా జనాః ఆశ్చర్యపరవశా అభవన్, కాలజ్ఞాశ్చ అభవన్.

తా॥ రేయింబవళ్ళు మార్గమధ్యమునం బడవనెక్కి తమతోం గలియుచున్న ప్రయాణికులను జూచి, పడవయందున్నవా రాశ్చర్యపడు చుండిరి, రేయింబవళ్ళను గ్రహించుచుండిరి.

12 అన్తస్సముద్రే భూమిభ్రాన్తస్సద్భ్యోఽపకారిణః,
సజ్జనోపద్రవకరా రాజ్యాస ఇవ సూచకాః.

వ్యా:- అన్తస్సముద్ర ఇతి: సముద్రస్య అన్తః అన్తస్సముద్రం తస్మిన్ రాజాస్థానే, అపకారిణః పౌరానామపాయమాచరన్తః, భూభృతః మహీధ్రాః మహీభృతః, రాజ్యాసే రాజసభాయాం సజ్జనానాం సత్పురుషాణాం ఉపద్రవకరాః అపకారకారిణః, సూచకాః పిశునా ఇవ తిష్ఠన్తి అతిష్ఠన్. స్థాధాతోర్లిఙ్. ఉపమాలఙ్కారః.

తా॥ రాజాస్థానములలో సత్పురుషుల కపకార మాచరించు కొండెగాండ్రున్నట్లు సముద్రాంతర్భాగమున వడవల కపాయమును కలిగించు కొండలు గలవు.

13 దోలాయామివ వీచ్యాం స్త్రీ దోలయామాస కచ్ఛపీ,
విహఙ్గమ ఇవోలూపీ సన్దిదేశ గుణావృక్షకమ్.

వ్యా:- దోలాయామితి:- వీచ్యాం తరఙ్గే కచ్ఛపీ కూర్మాఙ్గనా దోలాయాం డోలికాయాం, స్త్రీ ఇవ ఆత్మానం, దోలయామాస, దోలనం చకార. దోలిధాతోర్లిట్. ఉలూపీ మత్స్యశిశుః "ఉలూపీ శిశుకః స్మృతః" ఇత్యమరః. గుణావృక్షకం కూపకం, నౌకాధ్వజ మిత్యర్థః విహఙ్గమ ఇవ పక్షీవ, సన్దిదేశ ఉదడయత, డీ విహాయసాగతావితి ధాతోర్లిట్. ఉపమాలఙ్కారః.

యథా అఙ్గనా డోలికాయాం స్థిత్వా ముహుర్ముహుః పురః పశ్చాచ్చ డోలికయా సహ చలతి, తథా కాచన కచ్ఛపాఙ్గనా తరఙ్గమారుహ్య అగ్రతః పృష్ఠతశ్చ తరఙ్గేణ సహచలతి, యథా విహఙ్గః వృక్షాగ్రమారోహయతే తథా కశ్చన మత్స్య శిశుః నౌకాధ్వజాగ్రమారోహ మువరోహయతి.

తా॥ ఉయ్యెలలోఁ గూర్చొని యాడుది ముందుకు వెనుకకు నుయ్యెలతోఁ కదిసి యూగున ట్లొకయాడ తాఁబేలు తరంగముపై

సాగుచున్నది. పక్షి నేలనుండి చెట్టుకొమ్మపై కెగురునట్లు ఒక చిన్న పిల్ల పడవ స్తంభము మీదికెగురు చుండెను.

14. బహుగమ్భీర మధ్యేఽబ్ధే ఆసాంచక్రే తిమిఙ్గిలః।
జీవనస్య క్షోభకారీ లోభో రాజ్ఞో యథా హృది.

వ్యా:- జీవనస్య జలస్య, అన్యత్ర జీవికాయాః క్షోభకారీ భంగకర్తా, "జీవనం భువనం వనం" "ఆజీవో జీవికా వార్తా వృత్తిర్వర్తన జీవనే" ఇతి చామరః. తిమిఙ్గిలః మహామత్స్యః, తిమింగిలతి గ్రసత ఇతి తిమిఙ్గిలః. రాజ్ఞాం నృపాలానాం, హృది హృదయే, లోభో యథా లోభగుణ ఇవ, అబ్ధేః సముద్రస్య, బహుగమ్భీరః అధికాగాధః యః మధ్యదేశః అన్తర్భాగః. తస్మిన్, సముద్రాగాధాన్తర్జల ఇత్యర్థః. ఆసాంచక్రే ఉవాస. ఆసధాతోః కర్తరిలిట్. శ్లేషగర్భితోపమాలఙ్కారః.

తా॥ రాజుల హృదయములలో బ్రతుకునకే ముప్పును దెచ్చు లోభగుణమున్నట్లు, ఆ సముద్రమున అగాధజలాంతరమున లోతు స్థలో తిమింగలమను పెద్దచేప నివసించెను.

అన్ని దోషములకంటె లోభము మహాదోషము "లోభః పాపస్య కారణం" అనినూక్తి, అది జీవితమునకే ప్రమాదమును దెచ్చును. అట్లే ప్రమాదకరమగు మత్స్యము తిమింగలము. అది పెద్ద పెద్ద చేపలనే మ్రింగును. అది యీ సముద్రమున నున్నదని భావము.

15. చకాసామాస సీతేవ తోయరేఖా తరీకృతా,
పోతాధానోద్గమో బీజవాపేన సదృశో ఝషా.

వ్యా: చకాసామాసేతి - తరీకృతా నౌకాగమనేన నిష్పన్నా తోయరేఖా సీమన్తవన్నాసమానా జలరేఖా, సీతేవ లాఙ్గల పద్ధతిరివ, "సీతా లాఙ్గలపద్ధతి" రిత్యమరః. చకాసామాస అబభౌ. చకాసృదీప్తావితి ధాతోః కస్ధాతోరనుప్రయోగేలిట్. పోతాధానస్య క్షుద్ర

మత్స్యాణ్డ సంఘాతస్య, "క్షుద్రాణ్డమత్స్య సంఘాతః పోతాధానః" ఇత్యమరః, ఉద్గమః బహిరావిర్భావః బీజానాం ధాన్యాదీనాం వాపేన ఆవాపేన సదృశః సమానః, బభౌ చకాశే భాదీప్తావితి ధాతోర్లిట్. ఉపమాలఙ్కారః.

తా॥ ధూమనౌక సముద్ర మధ్యమునుండి యేగుచుండగా అందలి జలము రెండు పాయలుకాగా మధ్య నేర్పడిన రేఖ నాగేటిచాలు వలెఁ గనఁబడుచున్నది. ఆ నీటి యడుగున నున్న చిన్న చిన్న చేప గ్రుడ్లు, నీటినుండి బయటికివచ్చి ఆ చాలులోఁ జేరి, పొలములో నాగటి చాలులోఁ జల్లఁబడిన విత్తనములవలెఁ గనఁబడుచుండెను.

16. జీవనక్షయసన్దేహో బడిశానాయ వేదనా.
కువేణి బన్ధనం నాత్ర ఝషైరనుబభూవిరే.

వ్యా - జీవనేతి:- అత్ర సముద్రమధ్యే, ఝషైః మత్స్యైః జీవనస్య జలస్య క్షయః నాశః తస్మిన్ తద్విషయే, సన్దేహః సంశయః, జలం క్షయం యాస్యతి కిమ్వితి సంశయః బడిశస్య మత్స్యబన్ధనస్య "బడిశం మత్స్యబన్ధనం" ఇత్యమరః, ఆనాయస్య జాలస్య, "ఆనాయః పుంసి జాలం స్యాత్" ఇత్యమరః. వేదనా యాతనా. కువేణ్యాం మత్స్యనిక్షేపణపాత్రే బన్ధనం, బన్ధః "మత్స్యాధానీ కువేణీస్యాత్" ఇత్యమరః న అనుబభూవిరే, నాన్వభూయన్త. అను పూర్వక భూసత్తాయామితి ధాతోర్లిట్. అత్ర జీవనక్షయ ఇతిస్థలే, జలాభావః జీవననాశశ్చేత్యర్థద్వయమ్.

తా॥ ఈ సముద్రమధ్యమున నివసించుచున్న చేపలకు, నీరింకి పోవునను సందేహముగాని, గాలమునకు లోఁగుదుమను భయముగాని, వలలోఁ జిక్కెదమను వెఱపుగాని, బుట్టలో బంధింపఁబడెదమను భయముగాని లేవు. ఇట్టి ప్రమాదములీ సముద్ర మధ్యజలమునఁ జేపలకుఁ గలుగనవకాశము లేదు.

17 కాలః పరస్పరాలాపై ర్యాతకథాశ్వర్థ చిన్తనైః,
జనైర్విదితికీషేఒ క్ష్నిత పిబతాయాం సముత్సుకైః.

వ్యా:- కాలఇతి:- ఉక్ష్నితి భోజనం కరుత, పిబత పానీయం ఇతి యస్యాం క్రియా యాం సా ఉక్ష్నిత పిబతా, తస్యాం, భోజనవ్యాపార ఇత్యర్థః సముత్సుకైః ఆసక్తైః. జనైః మనుజైః, పరస్పరం అన్యోన్యం ఆలాపైః సమ్భాషణైః భూతః అతీతః, భావీ ఆగామీ యోఅర్థః ప్రయోజనం, తయోః చిన్తనైః, కాలః సమయః క్షిక్షిపే అక్షిపత, కాలో నీత ఇత్యర్థః. ఉక్ష్నితపిబతేత్యత్ర సమాసః క్షిప్ క్షేపణే ఇతి ధాతోః కర్మణిలిట్.

తా: తినుట త్రాగుట యను భోజన వ్యాపారమందాసక్తులైన అందరి జనులు, ఒకరితో నొకరు సంభాషించుకొనుచు, గతాగతాంశములను గూర్చి యాలోచించుకొనుచు, కాలమును వెళ్ళించిరి.

18. ఉదీచ్యాం ద్యోతనం భానో రవాచ్యాం ప్రతివారణం
ఉత్పాతమాపే తదా నౌకాయాత్రికై ర్దిగ్భ్రమాన్వితైః.

వ్యా:- ఉదీచ్యామితి :- తదా సముద్ర మధ్యప్రయాణకాలే, దిగ్భ్రమాన్వితైః దిగ్భ్రాన్తి ముపేతైః, అవిదిత దిగ్భి రిత్యర్థః. నౌకాయాత్రికైః నౌకాప్రయాత్రిజనైః ఉదీచ్యాం ఉత్తరస్యాం దిశి, భానోః సూర్యస్య, ద్యోతనం ప్రకాశః, అవాచ్యాం దక్షిణస్యాం దిశి, ప్రతివారణం అన్ధకారశ్చ, ఉత్పాతమాపే దదృశే.

తా: సముద్రమధ్యమున నావడవ పోవుసరికి అందున్న యాత్రికులకు ఉత్తరమున సూర్యకాంతియు, దక్షిణమున అంధకారమును గనంబడుచుండెను. ఉత్తరదక్షిణములం దుదయాస్తమానములు కనంబడెను.

19 సర్పిర్మిశ్రాన్నం హిత్వా న పానీయం క్లిష్టమానసః,
తదానీం బుభుజే భిక్షాం యావద్వేదం తరీజనః.

వ్యా :- సర్పిరితి :- తదానీం తస్మిన్సమయే, కః జనః ... నాశాపత్తియాత్మ, జనసమూహః, ప్రసీయ- జలం సర్పిర్నిధాయం ... మివ సుసంక్షితం, ... నిధాయ. ... త్యక్త్వా త్యక్తః, క్లిష్టమానః క్లేశయుతమనాః ..., భిన్నాం అన్నం ... క్రమస్తో ... మిత్యమరః, ... తావత్, బుభుజే ... భుజభోజనే ... సర్పిర్దాయం- "ఉపమానే కర్మణిచ" ఇతిణముల్ ... దాయం- ... ఇతిణముల్.

తా॥ పదార్థాల ... జనము, ... నేతినిపలె సంరక్షించుకొని, కొంచెమే త్రాగి బాధపడుచు, ... వట్టి కన్నమునే తినుచుండెను.

20. అరుచ్యం లవణజ్వారం జఘాస సత్ప్రణం జనః,
స్వదేహధారణాయాన్న బుభుక్షుః క్లిశితో భృశమ్,

వ్యా :- అరుచ్యమితి :- భృశం అత్యన్తం, క్లిశితః క్లేశయుతః జనః, స్వదేహధారణాయ స్వశరీర రక్షణార్థం, అన్న బుభుక్షుః అన్నం భోక్తు మిచ్ఛుః, అరుచ్యం స్వాదుతాహీనం, లవణజ్వారం స్వాదు కృత్వా, అలవణం లవణం కృత్వా భుంక్తే లవణజ్వారం, అతఃలవణ శబ్దః స్వాదు పర్యాయః. సత్ప్రణం తృణమప్యపరిత్యజ్య, సాకల్యే నేత్యర్థః, జఘాస అభక్షయత్, అదభక్షణే ఇతి ధాతోర్లిట్. లవణజ్వారం "స్వాదుమిణముల్" ఇతిణముల్, సత్ప్రణం- 'అవ్యయీభావేచా కాలే' ఇతి సమాసః.

తా॥ మిక్కిలి యాకలిచే శ్రమపడుచు నావడవయుండున్నవారు, అన్నము దినవలెనని తలంచి, రుచిలేక పోయినను రుచిగాఁ జేసికొని, కొంచెమైనను మిగులకుండ అన్నమును దినిరి

21. తమజ్వార స్తదా జజ్ఞే ప్రతికూలః ప్రశ్నజ్ఞనః,
అభీక్ష్ణ మబ్ధి స్సంక్షుభ్యన్ క్షేభయామాస తాం తరిమ్.

వ్యా:- భయఙ్కర ఇతి :- తదా తస్మిన్సమయే ప్రతికూలః ...భయఙ్కరః అతిభయదాయీ, ప్రభఞ్జనః పవమానః, జజ్ఞే ...జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతోర్లిట్. అబ్ధిః, సముద్రః అభీక్ష్ణం ... క్షుభ్నన్ సంచలన్, ... తాంధూమనౌకాం, క్షోభయా... క్షుభ్ సంచలనే ఇతి ధాతోర్ణిచి లిట్.

తా॥ ఆ సమయమున మిక్కిలి భయమును గలిగించుచు పెద్ద గాలి, పడవకెదురుగా వీచుచుండెను. సముద్రముకూడ నల్లకల్లోలమై ... నటునిటు నూపుచుండెను.

22. ప్రవేశయామాస తతో గర్భం నిర్విణ్ణయాత్రికాన్,
వర్త్యై వితర్ది జఠరం నావికః కుక్కుటానివ.

వ్యా:- ప్రవేశయామాసేతి :- తతః తస్మాద్ధేతోః, నావికః ...ధారః, నిర్విణ్ణాః భీతాః యే యాత్రికాః ప్రయాతారః, తాన్, ...నౌకాయాః గర్భం మధ్యదేశం, కుక్కుటాన్ కృకవాకూన్, ...వేదికాయాః జఠరమిన అన్తర్భాగ మివ, 'స్యాద్వితర్దిస్తు వేదికా' ...ప్రవేశయామాస ప్రావేశయత్, విశప్రవేశనే ఇతి ధాతోః ...చి లిట్. ఉపమాలఙ్కారః.

తా॥ పెద్దగాలి వీచుచుండ యాత్రికులందరును భయపడిరి. అంత నావికుడు వారినందరిని, కోళ్ళను ఇంటియరుగు గూటిలోనికిఁ దెచ్చి ...పడవ లోపలభాగమునకుఁ జేర్చెను.

23. వాయు సంక్షుభితామ్బో... యదా శాన్తి ...ముపేయివాన్,
విక్షేపేవ తదా నౌకా ...కే స్వాధీన భర్తృకా.

వ్యా:- వాయ్వితి :- వాయునా ప్రభఞ్జనేన సంక్షుభితః అతి ...తః అమ్బోధిః సముద్రః యదా యస్మిన్ కాలే, శాన్తిం శాన్త ...ముపేయివాన్ ప్రాప, తదా తస్మిన్సమయే, నౌకా ప్లవః, స్వాధీ

నః పతిః భర్తా యస్యాః సా స్వాధీన భర్తృకా, కాన్తేవ విక్షిప్తా లోకరహితా కేళీకరాజ. స్వాధీనపతికాతోల్లేఖ, సమాలఙ్కారః.

పతి రనుకూలో యదాభకేత్తదా సా కాన్తా సక్రీడా భవతి తద్వదేవ, సముద్రః యదా శాన్త ఆసీత్ తదా నౌకాపి సక్రీడా బభూవేతి భావః.

తా॥ ప్రభంజన వేగముచే నల్లకల్లోలమైన సముద్రము శాంతింపగానే, యా పడవయు బ్రమాదమునుండి తప్పి, స్వాధీనపతి యగు కాంతవలె నిర్విచారమై యుండెను.

24. దరిద్రై రివ సమ్పత్తి రుగ్ణై రివ వార్తతా,
ఆనుభోభూయామ్బభూవే యాత్రికై రభ యస్థితిః.

వ్యా :- దరిద్రైరితి :- యాత్రికైః నౌకాపన్నయాత్రిభిః, అభయస్థితిః నిర్భయతా, దరిద్రైః నిర్ధనైః సమ్పత్తిరివ సమ్పదివ, రుగ్ణైః రోగిభిః, వార్తతేవ ఆరోగ్యమివ, "వార్తం ఫల్గున్యరోగే చ" ఇత్యమరః. అను భోభూయామ్బభూవిరే అతిశయేన అనుభూయత. అనుపూర్వక భూసత్తాయామితి ధాతోః యఙన్తాత్కర్మణిలిట్. ఉపమాలఙ్కారః.

తా॥ ఆ పడవలోని యాత్రికులందఱును, సంపదలనందిన దరిద్రులవలెను ఆరోగ్యమునందిన రోగులవలెను, మిక్కిలి నిర్భయముగా నుండిరి.

25. అథైకస్మి న్నుపప్రభాతే మిత్రైః సహ తారకః,
అవరోహ స్తూమతర్యా అధితస్థౌ పుటప్లవమ్.

వ్యా :- అథేతి :- అథ ప్రయాణానన్తరం, ఏకస్మిన్ సుప్రభాతే ప్రసన్నే కాలే, తారకః, మిత్రేణసహ వయస్యేనసాకం, ధూమ నౌకా ధూమనౌకాయాః, అవరోహన్ అవతీర్ణస్సన్, ఉరుప్లవం బృహ దుడుపం, అధిరష్ఠా ఆరురోహ. అధిపూర్వకస్థా ధాతో ర్లిట్. "అధిశీఙ్ స్థాసాం కర్మే"తి సూత్రేణ ప్లవస్య కర్మ త్వాత్ ద్వితీయా।

తా॥ ఇట్లు సముద్రముపైఁ బయనించిన పిమ్మట నొక ప్రభాత సమయమున, తారకుఁడు తన మిత్రుఁడయిన రాజపుత్రునితోఁ గలిసి, యా ధూమనౌకనుండి దిగి, మఱియొక పెద్ద పడవ నెక్కెను.

26. యాతా యాతో డుపశ్రేణి నౌకా తీరాన్తరామ్బుధేః,
విమ్నోన్నత తరఙ్గేషు దృశ్యాదృశ్య స్థితిం యయౌ.

వ్యా :- యాతేతి :- యాతాగచ్ఛన్తి ఆయాతా ఆగచ్ఛన్తి ఉడుపానాం ప్లవానాం(శ్రేణిః యస్యాస్సా నౌకా ధూమనౌకా, అమ్బుధేః సముద్రస్య తీరాన్తరా తీర మధ్యే. నిమ్నాః నీచాః ఉన్నతాః ఉచ్చాః యే తరఙ్గాః భఙ్గాః, తేషు, దృశ్యా దర్శనయోగ్యా. అదృశ్యా దర్శనాయోగ్యా యాస్థితిః అవస్థా. తాం యయౌ ప్రాప. యా ఇతి ధాతో ర్లిట్.

తా॥ వచ్చుచుఁ బోవుచు నున్న చిన్న చిన్న తెప్పల మధ్య మున్న యా ధూమనౌక, సముద్ర తీర మధ్యభాగమున, చిన్న పెద్ద కెరటముల నడుమ కనబడీ కనఁబడ నట్లుండెను

27. జన్మస్థానే స్వాధిపానాం విహర్తు ముపచక్రమే,
మిత్ర ద్వయం మహోత్సాహ ఫుల్లానన సరోరుహమ్.

వ్యా :- జన్మస్థాన ఇతి :- మిత్రద్వయం ద్విజరాజకుమార ద్వితయం, మహతా ఉత్సాహేన అధికానన్దేన, ఫుల్లే వికసితే, ఆననే ఏవ సరోరుహే పద్మే యస్యతత్, ఉత్సాహవికసితముఖపద్మంసత్

న్యాధిపానాం స్వప్రభూణాం, సార్వభౌమానా మిత్యర్థః. జన్మస్థ
జన్మభూమయా, విహర్తుం సఞ్చరితుం, ఉపచక్రమే ప్రారేభే. ఉపపూర్వ
క్రము పాద విక్షేపే ఇతి ధాతో ర్లిట్.

తా॥ మిత్రులయిన యారాజబ్రాహ్మణ కుమారు లిద్దరును
ఈ ళ్ళాసహిక సితముఖారవిందులగుచు తమకుఁ బ్రభువులయిన సార్వ
ముల జన్మస్థల ముందుఁ దిరుగ నారంభించిరి.

78. చన్ద్రద్వీపే నిత్యభద్రాం స్వతన్త్రప్రభుపాలితామ్,
పురం చన్ద్రమతీ నామ్నీం తౌ ప్రభావధిజగ్మతుః.

వ్యా -చన్ద్రద్వీప ఇతి:-తౌ శుభౌకుమారౌ, చన్ద్రద్వీపే,చన్ద్రనామ్నిద్వీపే
నిత్యభద్రాం నిత్యమఙ్గళాం, స్వతన్త్రప్రభుణా స్వతన్త్రరాజన్యేన,
పాలితాం రక్షితాం, చన్ద్రమతీ ఇతి నామ యస్యాస్తాం చన్ద్రమతీ
నామ్నీం, పురం నగరీం, అధిజగ్మతుః అధ్యగమతామ్. అధిపూర్వక
గమ్లృ గతా వితిధాతో ర్లిట్.

తా॥ చంద్రద్వీపమునఁ జన్ద్రమతి యను పేరుగల యొక నగ
రము గలదు. అది స్వతంత్రులయిన సార్వభౌముల రాజధాని. అందు
నిత్యమును మంగళ కార్యములు జరుగుచుండును. ఆ నగరమునకు
మిత్రులిరువురును జేరిరి.

79. ప్రోవాహ పృథులాఽవాచ్యాం చన్ద్రకాన్తేతి విశ్రుతా.
చిత్రసేతు ర్నిత్యనావ్యా బహుజీవనదా నదీ.

వ్యా:- ప్రోవాహేతి :- అవాచ్యాం దక్షిణస్యాం దిశి, పృథులా
విశాలా, చిత్రసేతుః విచిత్ర సఙ్క్రమా, నిత్యం నౌభిః నౌకాభిః తర్తుం
యోగ్యా, బహుభ్యః జీవనదా జలదాయినీ బహుజలదాయినీ బహూ
నాం జీవికాదాయినీచ,చన్ద్రకాన్తా ఇతి విశ్రుతా ప్రఖ్యాతా, నదీసరిత్,
ప్రోవాహ ప్రవహతిస్మ. ప్రపూర్వక వహ వహనే ఇతి ధాతో ర్లిట్.

తా॥ ఆ పట్టణమునకు దక్షిణదిశయందు చన్ద్రికాంత యనెడు ప్రఖ్యాతమైన నది ప్రవహించుచున్నది. దానిపైఁ బెద్ద పెద్ద చిత్రము లైన వంతెనలు గలవు. నిత్యము దానిని పడవలపై దాటుచుందురు. ఆ నది పలువురకు నీటిని బ్రతుకుగూడ నిచ్చుచున్నది.

౧౦. పఞ్చయోజన విస్తీర్ణా శతలక్ష జనావృతా,
భూగోళే బహునా కిం సా పురీ పురమతల్లికా.

వ్యా:- పఞ్చేతి :- సాపురీ చన్ద్రమతీ నగరీ పఞ్చభిః యోజనైః చతుర్క్రోశైః, విస్తీర్ణావిశాలా, పఞ్చయోజనపర్యన్తం వ్యాప్తేత్యర్థః శతలక్ష సంఖ్యాకైః జనైః ఆవృతా ఆక్రాన్తా. తస్యాం అనేకలక్ష జనా స్సన్తీత్యర్థః. అత్ర శత శబ్దస్య అనేకార్థత్వమ్. కిం బహునా. బహు ప్రవచోభిః కిం ప్రయోజనమ్. భూగోళే భూమణ్డలే, సా పురీ, పురమ తల్లికా నగరశ్రేష్ఠా, శ్రేష్ఠనగరీత్యర్థః "మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాణ్డ ముద్ధతల్లజౌ, ప్రశస్తవాచకాన్యమూని" ఇత్యమరః.

తా॥ ఆ పట్టణము ఐదు యోజనముల విస్తీర్ణత గలిగి యున్నది. దానియందు పెక్కులక్షల జనులు నివసించుచుండిరి. ఆ నగరము భూమండలమున కొక భూషణము. పెక్కు మాటలేల. అది యన్ని నగరములను మించియున్నది.

౧౧. చన్ద్రికా ధవళచ్ఛాయా స్తత్రత్యా రేజిరే జనాః,
సర్వసర్వం మహీ చక్రప్రతిపాలన దీక్షితాః.

వ్యా: చన్ద్రికేతి :- తత్రత్యాః తన్నగరవాసినః జనాః, చన్ద్రికా చన్ద్రకాన్తిః తద్వత్ ధవళా శ్వేతా ఛాయాకాన్తిః యేషాంతే, చన్ద్రి కావదతి శ్వేతా ఇత్యర్థః. సర్వం సమస్తం సర్వంసహాయాః భూమేః చక్రం మణ్డలం "సర్వంసహా వసుమతీ" త్యమరః. తస్య ప్రతిపాలనే విషయే. దీక్షితాః బద్ధశ్రద్ధాః. రేజిరే చకాసిరే రాజృదీప్తా వితి ధాతోర్లిట్,

తా॥ ఆ నగరమందున్న జనులందఱును వెన్నెలవలె మిక్కిలి తెల్లని రూపుడలిరంగు గలవారు. అందఱును మహీమండలము సంరక్ష రక్షింప సమర్థులు.

32. అన్యోన్య మైత్రీం కుర్వన్త స్సుజ్ఞాన న్తో యథాయథమ్,
ప్రియప్రియేణ యచ్ఛన్తః కిరన్త శ్శుక్లశుక్లభామ్.

వ్యా :- అన్యోన్యమితి :- అన్యోన్యం పరస్పరం, మైత్రీం స్నేహం కుర్వన్తః, పరస్పరం మిత్రభావేన వర్తమానాః ఇత్యర్థః. యథాయథం యథాత్మీయం యథా స్వభావం వా, సజ్జానన్తః సమ్యక్ జానన్తః, స్వభావం ఆత్మీయం వా సమ్యక్ స్వతఏవ పరిశీలయన్త ఇతి భావః ఆత్మజ్ఞా ఇతి యావత్. "యథా స్వే యథాయథ"మితి ద్విరుక్తిః. యథాస్వం యథాయథ" మిత్యమరః. ప్రియప్రియేణ అతిప్రియమపివస్తు యచ్ఛన్తః అనాయాసేన దదతః, "అకృచ్ఛ్రేప్రియ సుఖయో రన్యతరస్యా" మితి ద్విరుక్తిః. శుక్లా శుక్లా యా భాకాన్తిః సా శుక్లశుక్లభా, తాం, అతి ధవలకాన్తి మిత్యర్థః. ప్రకారేగుణవచనస్య" ఇతి సూత్రేణ ద్విరుక్తిః. పూర్వభాగస్య పుంవద్భావః. కిరన్తః క్షిపన్తః, రేజిరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ ఆ నగరమందలి జనులొకరితో నొకరు స్నేహము చేయుదురు. తమ్ముఁదా మెఱిఁగినవారు. ఎంత ప్రియమైన వస్తువునయినను సందేహింపక యిచ్చువారు. తెల్లని కాంతితో వెల్గువారు.

33. విద్యయా సమయాకృత్య ప్రియాకృత్య మహుర్గురూన్,
ఆత్మనో రాజసాత్కృత్వా దుఃఖాకృత్య విరోధినః.

వ్యా :- విద్యయేతి :- విద్యయా విద్యాభ్యాసేనైవ. సమయా కృత్య కాలం యాపయిత్వా, గురూన్ అధ్యాపకాన్, ప్రియాకృత్య

ప్రియాన్కృత్వా. గురూణా మనుగ్రహం సమ్పాద్యేత్యర్థః ఆత్మనః, స్వాన్ రాజసాత్కృత్వా రాజాధీనాన్కృత్వా, విరోధినః శత్రూన్ దుఃఖాకృత్య దుఃఖితాన్ కృత్వా, రేజిరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః. "సమయాచ్చ యాపనాయా" మితి డాచ్, "తదధీన వచనే" ఇతిసాత్

తా॥ అందలి జనులు విద్యార్జనమునకై కాలమును వెళ్ళించు చుండిరి. గురువులను సంతోషపరచి, వారి యనుగ్రహము నార్జించు చుండిరి. తామెల్లప్పుడును ప్రభువున కధీనులై యుండిరి. శత్రువులను దుఃఖితులను గావించుచుండిరి.

34. చారిత్రతోఽతిగృహ్ణన్తో వ్యథమానా న వృత్తతః,
భవన్తో దీనతోఽజస్రం జీవన్తో దేవతః ప్రతి,

వ్యా :- చారిత్రత ఇతి :- చారిత్రతః అతిగృహ్ణన్తః, చారిత్రేణ అన్యానతిక్రమ్య వర్తమానాః, వృత్తతః న వ్యథమానాః, వృత్తేన న చలన్తః, "అతిగ్రహావ్యథన క్షేపే ష్వకర్తరి తృతీయాయాః" ఇతి తసిః, అజస్రం సతతం, దీనతః భవన్తః, దీనానాం పక్షే భవన్తః, "పష్ఠ్యా వ్యాశ్రయే" ఇతి తసిః. దేవతః ప్రతి జీవన్తః, దేవ ప్రతినిధయో భూత్వా జీవన్తః, "ప్రతియోగే పఞ్చమ్యాస్తసిః" ఇతితసిః, రేజిరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ అందలి జనులు చారిత్రముచే నితరులను మించినవారు, వృత్తివలన బాధపడువారులేరు. నిత్యము దీనుల నాదుకొనుచుందురు. దేవతాప్రతినిధులై యుందురు.

35. ఏకతానా స్సాంయుగీనా వాగ్మినో హృదయాలవః,
కేమఙ్కరా మహోత్సాహా ఉరస్వన్తో యశస్వినః

వ్యా :- ఏకతానా, ఇతి :- ఏకతానాః అనన్యవృత్తయః "ఏకతానోఽనన్యవృత్తి" రిత్యమరః. సాంయుగీనాః రణే సాధవః, యుద

విశారదా ఇత్యర్థః. "సాంయుగీనో రణే సాధు" రిత్యర్థః. వాగ్మినః వాచోయుక్తిపటవః, యుక్తియుక్త సమ్భాషణ చతురా" ఇత్యర్థః, "వాచో యుక్తి పటు ర్వాగ్మీ" ఇత్యమరః, హృదయాలవః సుహృదయాః, క్షేమజ్ఞాః శుభకర్తారః, మహోత్సాహాః మహోద్యమాః, ఉరస్వన్తః ఉరసిలాః, ప్రశస్తోరస్కా ఇత్యర్థః. "స్యాదురస్వా నురసిలః" ఇత్యమరః. యశస్వినః కీర్తిమన్తః. రేజిరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ అందలి జనులందఱు నేకాగ్రచిత్తులు. యుద్ధవిశారదులు యుక్తియుక్తముగ మాటలాడువారు. మంచి మనసుగలవారు. శుభకర్మముల నాచరించువారు. పెద్ద పెద్ద ప్రయత్నములు గలవారు. ఉత్సాహవంతులు వ్యూఢోరస్కులు. కీర్తిమంతులు.

36. సమానపఙ్క్తి భోక్తార స్సమవర్ణ విభూషితాః,
సామాన్యభాషావక్తార స్సమానాచారవర్తినః.

వ్యా :- సమానేతి :- సమానా ఏకా పఙ్క్తిః శ్రేణీ, వీథీత్యర్థః తస్యాం భోక్తారః, ఏకపఙ్క్తి భోజనకర్తార ఇత్యర్థః. అత్ర సమానశబ్దస్య ఏకార్థత్వమ్. సమవర్ణేన ఏకజాత్యా, విభూషితాః అలఙ్కృతాః, ఏక జాతయ ఇత్యర్థః. అత్ర వర్ణశబ్దస్య శరీరకాన్తిరిత్యప్యర్థః. తేన ఏకశరీర కాన్తయఃధవళవర్ణా ఇత్యర్థఃసామాన్య భాషావక్తారః ఏకభాషాభాషిణః సమానాచారవర్తినః ఏకాచారవన్తః రేజిరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ అచ్చటి వారందఱు నొకే వంక్తిలో భోజనముఁ జేయుదురు. ఒకే జాతివారు, ఒకే భాష మాట్లాడువారు, ఒకే యాచారము గలవారు.

37. వయః పరిణయం స్త్రీణాం విద్యాభ్యాసం స్వతన్త్రతామ్,
ప్రాపయన్తోఽపతవ్యన్త స్స్వరాజ్య విహితోద్యమాన్.

వ్యా:- వయ ఇతి :- స్త్రీణాం కాన్తానాం, వయః పరిణయం యుక్తవయసి వివాహం, విద్యాభ్యాసం, విద్యాభ్యాసార్థ తాం' స్వతన్త్రతాం స్వాతన్త్ర్యం చ, ప్రాపయన్తః యచ్ఛన్తః, స్వరాజ్యార్థ స్వీయ రాష్ట్రస్య, విహితాన్ క్షేమజ్కారాన్, ఉద్యమార్గ ప్రాయ శ్చాన్, అవతన్వన్తః కుర్వాణాః, రేజిరే, ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ ఇందలివారు యుక్తవయస్సునందే స్త్రీలకు వివాహము గావింతురు. బాల్యవివాహములు లేవని యర్థము. స్త్రీలందఱును విద్యాభ్యాసము గావింతురు. స్త్రీలకు స్వేచ్ఛా స్వాతంత్ర్యములున్నవి. ఇందలివారు స్వరాజ్యమభివృద్ధి నందుటకు వలయు యత్నములు నాచరించుచుందురు.

38. సామాజికా ఆస్తికా స్సత్కులీనా ధార్మికా బుధాః,
శాకాహారా వావదూకాః కృతినః పురుషోత్తమాః.

వ్యా :- సామాజికా ఇతి :- సమాజం సమూహం సమవయస్తీతి సామాజికాః, సభ్యాః, అస్తి ధర్మః దేవః ఇతి మన్వానాః ఆస్తికాః, విశ్వస్తధర్మా ఇత్యర్థః. సత్కులీనాః ఉత్తమకులసఞ్జాతాః, ధార్మికాః ధర్మ ప్రధానమతయః, బుధాః పణ్డితాః, శాకా ఏవ ఆహారః యేషాం తే శాకాహారాః, నతుమాంసాశిన ఇత్యర్థః. వావదూకాః అతివక్తారః "వావదూకోఽతి వక్తరి" ఇత్యమరః. కృతినః నిపుణాః, పురుషోత్తమాః పురుషశ్రేష్ఠాః రేజిరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ఏక క్రియయా శ్లోకాష్ట కస్య సమన్వయాత్ ఏతత్పర్యన్తం కులకమ్. ద్వాభ్యాం యుగ్మం, త్రిభిః కాలాపకం. చతుర్భిః కులకమితి ప్రాచీనానాం సమయః.

తా॥ అచ్చటివారందఱును సభలో నుండుటకుఁ దగినవారు. ధర్మమున్నది. దేవుడున్నాఁడు. అను ఆస్తిక్య బుద్ధికలవారు. మంచి కులమున జన్మించినవారు. ధర్మబుద్ధికలవారు, మంచి పండితులు, శాకా

హారులేగాక మాంసాహారులుగారు. చాలసేపు మాటలాడు శక్తిగల వారు. మంచి నేర్పరులు. పురుషులలో శ్రేష్ఠులు.

39. తత్రత్యికా బభూః స్త్రీ వీరమాతా సులక్షణా,
గృహకార్యపరా ప్రాజ్ఞీ బుధమాన్యా పతివ్రతా.

వ్యా:- తత్రత్యికేతి :- తత్రత్యికా తత్రనగరే స్థితా, స్త్రీ కాన్తా వీరమాతా వీరజననీ, శోభనాని లక్షణాని యస్యాస్సా సులక్షణా, శుభలక్షణేత్యర్థః గృహకార్యేషు గృహకృత్యేషు, రతా ఆసక్తా, ప్రాజ్ఞీ ప్రజ్ఞావతీ, బుధమాన్యా పణ్డితాదరణీయా, పతివ్రతా పతిమనోనుకూలప్రవర్తినీ, జాత్యేకవచనమ్. తత్రస్థాస్సర్వానార్య ఏతాదృశా ఇత్యర్థః

తా॥ ఆ నగరమందున్న కాంతలందఱును వీరమాతలు, శోభనాంగులు. గృహకృత్య నిర్వహణ సమర్థలు. అన్నియు నెఱింగిన ప్రజ్ఞావతులు, పండితులచే నాదరింపఁదగినవారు, పతివ్రతలు.

40. వీథీర్విశాలా అమలా జలయన్త్ర పరిష్కృతాః,
నిషద్యాస్తౌ దదృశతు స్సర్వవస్తు సమన్వితాః.

వ్యా: వీథీరితి :- తౌ తారక రాజకుమారౌ, విశాలాః విపులాః, అమలాః నిర్మలాః, జలయన్త్రపరిష్కృతాః జలయన్త్రాలఙ్కృతాః, వీథీః, సర్వవస్తుభిః సకలపదార్థైః, సమన్వితాః సముపేతాః నిషద్యాః ఆపణాన్, "ఆపణస్తు నిషద్యాయా" మిత్యమరః, దదృశతుః అపశ్యతామ్, దృశిర్ ప్రేక్షణే ఇతిధాతోర్లిట్,

తా॥ ఆ తారక రాజకుమారు లిరువురును, చెత్తచెదారములేక మిక్కిలి వెడల్పుగలిగి, కొళాయీలచే నిండియున్న వీధులను, అన్నిరకముల వస్తువులతో నిండిన దుకాణములను జూచిరి.

41. సౌధా స్సమున్నతా రమ్యా అద్భుతారామ దీర్ఘికాః,
నానావిధా శ్శిల్పశాలా స్తాభ్యా మీక్షాంబ భూవిరే.

వ్యా:- సౌధాఇతి:- సమున్నతాః అత్యుచ్చాః. రమ్యాః సుందరాః, సౌధాః ప్రాసాదాః, అద్భుతాః ఆశ్చర్యకరాః ఆరామాః ఉపవనాని దీర్ఘికాః వాప్యః, నానావిధాః బహుప్రకారాః, శిల్పశాలాః శిల్పగృహాణి, తాభ్యాం ద్విజరాజ కుమారాభ్యాం, ఈక్షాం బభూవిరే. అప్రైక్ష్యన్త. ఈక్ష దర్శనే ఇతిధాతోః కర్మణిలిట్.

తా॥ ఆ కుమారులిరువురును, అందముగా నెత్తుగా నున్న మేడలను, వింత వింతలైన తోటలను, మంచి మంచి దిగుడుబావులను, పలు విధములైన శిల్పశాలలను గాంచిరి.

42. ఆకాశయానాని ధూమశకటాంస్తో మనోజవాన్,
తన్త్రీవార్తావహాం స్తత్ర ఉలోకాతే మహాద్భుతాన్.

వ్యా:- ఆకాశేతి:- తత్ర తస్మిన్నగరే, తౌ కుమారౌ, ఆకాశయానాని విమానాని, మనోజవాన్ మనోవేగాన్, ధూమశకటాన్ బాష్పశకటాన్, మహాద్భుతాన్ అత్యాశ్చర్యకరాన్, తన్త్రీవార్తావహాన్ తన్త్రీవార్తా ప్రసారకాన్. ఉలోకాతే అపశ్యతామ్, లోకృ లోకనే ఇతి ధాతోర్లిట్.

తా॥ వారిరువురు నా నగరమందు, విమానములను, మంచి వేగముగఁ బోవు రైలుబండ్లను, ఆశ్చర్యమును గలిగించు తంత్రీప్రసారములను, (టెలిగ్రాము-పోట్లు) చూచిరి.

43. తతః పౌరాన్వశీకర్తుం గేయం తద్దేశ భాషయా,
గాయన్తౌ తావుభౌ తత్ర ప్రతోలీషు విజహ్రతుః

వ్యా :- తత ఇతి :- తతః నగరదర్శనానన్తరం, తౌ ఉభౌ, ద్విజనరవర కుమారౌ, పౌరాన్ పురజనాన్, వశీకర్తుం స్వాధీనీకర్తుం, తద్దేశ భాషయా చన్ద్రిద్వీప జనానాఞ్చ భాషయా, గేయం గీతం, గాయన్తౌ, తత్ర నగరే, ప్రతోలీషు రథ్యాసు, "రథ్యా ప్రతోలీ" ఇత్యమరః, విజహ్రతుః చేరతుః, విపూర్వక హృఞ్ హరణే ఇతి ధాతోర్లిట్.

తా॥ పట్టణమును జూచిన పిదప, నా కుమారు లిరువురును, ఆ నగరమందలి జనమును స్వాధీనము గావించుకొనుటకై, వారి దేశ భాషలోనే కీర్తనలను బాడుచుఁ దిరుగనారంభించిరి.

44. సమున్నతౌ తావాజాను బాహూ సర్వాఙ్గ సున్దరౌ,
బహుతేజస్వినౌ దృష్ట్వా ముమోహ నగరీ జనః.

వ్యా :- సమున్నతావితి :- సమున్నతౌ ప్రాంశూ, ఆజాను బాహూ జానుపర్యన్తలమ్బమాన భుజయుగలౌ, సర్వాఙ్గేషు సకలావయవేషు, సుందరౌ రమణీయౌ, బహుతేజస్వినౌ అధిక తేజో విరాజమానౌ, తౌ ద్విజనృపకుమారౌ, దృష్ట్వా వీక్ష్య, నగరీ జనః పౌరసమూహః, ముమోహ అముహ్యత్, ఆశ్చర్యపరవశో బభూవేత్యర్థః, ముహ్ వైచిత్యే ఇతిధాతోర్లిట్.

తా॥ మంచి పొడగఱులై యాజానుబాహులై సర్వాంగసుందరులై తేజస్వంతులై యున్న యా కుమారుల నిరువురనుగాంచి, యా నగరమందలి జను లాశ్చర్య పరవశులైరి.

45. తత్సౌన్దర్యం తదౌన్నత్యం తత్తేజ స్తత్పరాక్రమః,
తత్తారుణ్యం తత్ప్రతిభా ముమోహ జనమానసమ్.

వ్యా :- తత్సౌన్దర్యమితి :- తయోః కుమారయోః సౌన్దర్యం లావణ్యం, తయోః ఔన్నత్యం ఉన్నతత్వం, తయోః తేజః తేజస్విత్వం

యోః పరాక్రమః, తయోః తారుణ్యం యౌవనం, తయోః ప్రతిభా
వనవోన్మేషశాలినీ ప్రజ్ఞాచ, జనమానసనసం, పౌరజనహృదయం,
ముమోష అముష్ణాత్ , ముష్ అపహరణే ఇతిధాతోర్లిట్.

తా॥ ఆ కుమారద్వయముయొక్క చక్కదనము, వారి యౌవ్వనము, వారి తేజస్సు, వారి పరాక్రమము, వారి యౌవనము, వారి ప్రతిభయును. అందలి జనుల మనస్సులను దోచుకొనెను.

46. ద్వితన్త్రిగౌలక్షణిక మీమాంసక సవార్తికాన్
పరాజిగ్యాతే ధార్మిక వైయాకరణ తార్కికాన్.

వ్యా:- ద్వితన్త్రీతి :- ద్వే తన్త్రే అధీయాతే ఇతి ద్వితన్త్రాః యస్మిన్కస్మిన్నపి శాస్త్ర ద్వయే పణ్డితా ఇత్యర్థః. తాన్, గోలక్షణ మధీయత ఇతి గౌలక్షణికాః గోశాస్త్రిణ ఇత్యర్థః. తాన్, మీమాంసకాన్ మీమాంసాశాస్త్రవేదినః తాన్ సవార్తిక మధీయత ఇతి సవార్తికాః తాన్, ధార్మికాః ధర్మశాస్త్ర విద్వాంసః తాన్, వైయాకరణాః వ్యాకరణశాస్త్ర విశారదాః తాన్, తార్కికాః న్యాయశాస్త్ర విశారదాః తాంశ్చ. పరాజిగ్యాతే పరాజితాంశ్చ క్రతుః. పరాపూర్వక జి అభిభవే ఇతిధాతోర్లిట్.

తా॥ ఆ కుమారు లిరువురును, రెండు శాస్త్రములను నేర్చిన వారిని, గోలక్షణ వేత్తలను, మీమాంసా శాస్త్రజ్ఞులను, వార్తికములతో గూడ శాస్త్రములను జదివినవారిని, ధర్మశాస్త్ర విశారదులను, వైయాకరణులను తార్కికులను ఓడించిరి.

47. లోకైకవీరౌ తౌ సర్వతన్త్రౌ స్వాతన్త్ర్యశాలినౌ,
సింహసంహననౌ దృష్ట్వా మిమేష నగరీ జనః.

వ్యా:- లోకైకేతి :- నగరీజనః నగరవాసీ జనసమూహః లోకే జగతి, ఏకవీరౌ ముఖ్యవీరౌ, కేవలవీరౌ వా, "ఏకే ముఖ్యాన్య కేవలాః" ఇత్యమరః. సర్వాణి తన్త్రాణి శాస్త్రాణి అధీయాతే సర్వ

తన్త్రౌ, సర్వశాస్త్ర విశారదా విత్యర్థః. స్వాతంత్ర్యశాలినౌ స్వచ్ఛన్ద భావోపేతౌ, సింహసంహననౌ వరాఙ్గ రూపోపేతయువానౌ. "వరాఙ్గ రూపోపేతో యః సింహసంహననో యువా" ఇత్యమరః. దివ్యసున్దర విగ్రహా విత్యర్థః. తౌ కుమారౌ, ద్రష్టుం, వీక్షితుం ఇయేష చకమే. ఇష ఇచ్ఛాయాం లిట్.

తా॥ లోకైకవీరులును, సకలశాస్త్ర విశారదులును, స్వతంత్ర భావోపేతులును, దివ్యసుందర విగ్రహులును, యువకులునగు నా బ్రాహ్మణ క్షత్రియ కుమారులను జూచుట కానగరమందలి జనబృందము సంకల్పించెను.

48. హైయఙ్గవీన నిష్ఠాన కూర్చికామస్తు సంయుతమ్।
స్నాతానులిప్తౌ మృష్టాన్నం బుభుజాతే౽థ సాత్త్వికమ్,

వ్యా:- హైయఙ్గవీనమితి:- అథ, తౌ కుమారౌ, స్నాతౌచ తౌ అనులిప్తౌచ స్నాతానులిప్తౌ, స్నాత్వా గన్ధాదినా ౾లఙ్కృత శరీరౌ, హైయఙ్గవీనేన సద్యః కృతేన గోఘృతేన, "తత్తు హైయఙ్గవీనం స్యాత్ హ్యోగో దోహోద్భవం ఘృతం," ఇత్యమరః, నిష్ఠానేన తేమనేన. "స్యాత్తేమనంతు నిష్ఠాన" మిత్యమరః. కూర్చికయా క్షీర వికృత్యా, "కూర్చికా క్షీర వికృతి" రిత్యమరః. మస్తునా మణ్డేన, "మణ్డం దధిభవం మస్తు" ఇత్యమరః. సంయుతం సహితం సాత్త్వికం సత్త్వ గుణాభివర్థకం. మృష్టంచ తత్ అన్నంచ, మృష్టాన్నం శోధిత మన్నం. బుభుజాతే భుజపరిపాలనాభ్యవహారయోరితి ధాతోః కర్తరి లిట్ ఆత్మనేపదమ్ అభుంజతామ్.

తా॥ తరువాత నా కుమారు లిరువురును, స్నానముఁ గావించుకొని, శరీరములకు గంధద్రవ్యములనలంది తొలినాటి వెన్నను కరగించి

అప్పుడే సిద్ధము చేసిన అపూపతితో, తిమ్మనముతో, జున్నుతో, పాల మీఁగడతోఁ గూడిన పరిశుద్ధమైన సాత్త్వికాహారమును భుజించిరి.

49. ప్రసాధితౌ తౌ రోచిష్ణూ వేషేణ సమయోచితౌ,
విశేషక భ్రమరక స్ఫీతఫాలౌ రరాజతుః.

వ్యా:- ప్రసాధితా వితి :- తౌ వీరకుమారౌ, వేషేణ వస్త్రాభరణాద్యాకల్పేన, ప్రసాధితౌ అలఙ్కృతౌ, రోచిష్ణూ కాన్త్యా విరాజమానౌ, సమయోచితౌ కాలానుగుణౌ, విశేషకేన తిలకేన, "తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణి విశేషకః" మిత్యమరః భ్రమరకైః లలాటే పరిపతిత చికురైః "తే లలాటే భ్రమరకాః చూర్ణకున్తలా" ఇత్యమరః. స్ఫీతః ఆక్రాన్తః ఫాలః ఫాలభాగః యయోస్తౌ, సన్తౌ రరాజతుః, రేజతుః, రాజృదీప్తావితి ధాతోర్లిట్.

తా॥ ఆ కుమారు లిరువురును, భోజనానన్తరమున వస్త్రాభరణాదులచే శరీరము నలంకరించుకొని, దివ్యకాంతులతో వెల్గుచు, కాలానుగుణముగ నొసట బొట్టుబెట్టుకొని, ముంగురులు నొసటియందు వ్రేలాడుచుండఁ జూడ ముచ్చటగా నుండిరి.

50 మహాధనసితాలం ప్రపదీనాంశుక సున్దరౌ,
గ్రైవేయకోర్మికా దేవచ్ఛన్ద కుణ్డల భాసురౌ.

వ్యా:- మహాధనేతి :- మహాధనం బహుమూల్యం, సితారం హరిద్రాశ్చాలం, ఆప్రపదీనం పాదాగ్రవ్యాపి, యత్ అంశుకం వస్త్రం తేన, సున్దరౌ రమణీయౌ, గ్రైవేయకేన కణ్ఠాభరణేన; "గ్రైవేయకం కణ్ఠభూషా" ఇత్యమరః. ఊర్మికాభిః అఙ్గులీయకైః "అఙ్గులీయకమూర్మికా" ఇత్యమరః. దేవచ్ఛన్దేన శతయష్టికముక్తాహారేణ "దేవచ్ఛన్దోఽసౌ శతయష్టికః" ఇత్యమరః. కుణ్డలాభ్యాం కర్ణభూషణాభ్యాం చ భాసురౌ ప్రకాశమానౌ రేజతు రితి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ ఆ వీరకుమారు లిరువురు మిక్కిలి విలువగలిగిన పసుపు

వచ్చని యాసంబంగు పాదగుల్ఫాపర్యన్తము వేలాడుచున్న వస్త్రము లను ధరించిరి. మెడయందుఁ గంఠాభరణముతోపాటు నూరుపేటల ముత్యాల హారమును వేసికొనిరి. చెవులకుఁ గుండలములను బెట్టుకొనిరి. చేతివ్రేళ్ళకు ఉంగరములనుంచుకొనిరి. ఇట్లలంకృతులైరి.

51. తౌ చారు నుపదీనాభి రాజచ్చరణ సారసౌ,
స్వచ్ఛశ్వేతోష్ణీష రమ్యౌ ధృత కాలోచితాయుధౌ,

వ్యా:- తావితి:- తౌ ద్విజరాజపుత్త్రౌ చారుభ్యాం రుచిరాభ్యాం అనుపదీనాభ్యాం పాదాయతోపానద్భ్యాం విరాజతీ ప్రకాశమానే చరణసారసే పాదపద్మే యయోస్తౌ "సైవానుపదీనా చరణాయతా" ఇత్యమరః. స్వచ్ఛం ధవళం యత్ క్షౌమందుకూలం తస్య ఉష్ణీషేణ శిరోవేష్టనేన రమ్యౌ సున్దరౌ; ధృతః కాలోచితః కాలానుగుణః ఆయుధః యాభ్యాం తౌ, కాలోచితాయుధధారిణా విత్యర్థః. రేజతు రితి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ వారికుపురుసు; అందమైన కాలికి సరిపోయిన జోళ్ళను ధరించిరి. తెల్లని పట్టుబట్టతో పాగాలు చుట్టుకొనిరి. కాలోచితములైన ఆయుధములను ధరించిరి. మిక్కిలి యందముగా నుండిరి.

52. పారసీకౌ వయస్యాశ్వౌ వాహ్యానుద్దాయ్మనస్వినౌ,
జగ్మతూ రాజసదనం యువానా వకుతో భయౌ.

వ్యా:- పారసీకావితి:- మనస్వినౌ మానవన్తౌ, యువానౌ తరుణౌ, నవిద్యతే కుతః భయం యయోః తౌ నిర్భీకౌ. తౌ వయస్యౌ సఖాయౌ, విప్రరాజకుమారౌ ద్రాక్ శీఘ్రం. పారసీకౌ పారసీక దేశోద్భవౌ, హయౌ అశ్వౌ, ఆజానేయావిత్యర్థః, ఆరుహ్య అధిష్ఠాయ రాజసదనం రాజగృహం జగ్మతుః అగచ్ఛతామ్. గమ్లగతావితి ధాతోర్లిట్.

తా॥ మానధనులు, యువకులు, నిర్భయులు, మిత్రులునగు నా ద్విజరాజకుమారు లిరువురును, వేగముగా నాజానేయములైన పారశీకాశ్వముల నెక్కి రాజభవనమున కేగిరి.

53. సాయాహాని సుపన్థానం గచ్ఛన్తౌ దర్శకై స్సహ,
సంశోధిత హిమానీకం లక్షయామాస తు స్సభామ్.

వ్యా:- సాయాహానీతి:- సాయాహాని సాయంకాలసమయే, సంశోధితా సమ్మార్జితా హిమానీ హిమసంహతిః యస్మిన్ తం, "హిమానీ హిమసంహతి" ఇత్యమరః. సుపన్థానం రాజమార్గం దర్శకై స్సహ మార్గదర్శక జనై స్సాకం, గచ్ఛన్తౌ యాన్తౌ, సభాం ఆస్థానీం, లక్షయామాసతుః దదృశతుః.

తా॥ సాయంకాలమున, త్రోవలోఁబడిన పెద్ద మంచును దుడిచి శుభ్రము జేయఁబడిన రాజమార్గమునుండి, కొందరు జనులు త్రోవఁ జూపుచుండఁ బయనించి, వారిరువురును రాజసభను గాంచిరి.

54 అధ్యాసీనం భవ:పీఠం పృచ్ఛన్తం మన్త్రిణః కృతీః.
ప్రకృత్యా సున్దరం వీక్షంచ క్రాతే చక్రవర్తినమ్.

వ్యా:- అధ్యాసీన మితి:- తౌ కుమారౌ, భద్రపీఠం సింహాసనం, అధ్యాసీనం అధిష్ఠితం, మహాసనాసీన మిత్యర్థః. మన్త్రిణః అమాత్యాన్, కృతీః కార్యాణి, పృచ్ఛన్తం ప్రకృత్యా నిసర్గేణ, సున్దరం రూపిణం, సహజ సున్దర మిత్యర్థః. చక్రవర్తినం సార్వభౌమం, వీక్షాంచక్రాతే అపశ్యతామ్. విపూర్వక ఈ ధాతోర్లిటి ఆమ్ ప్రత్యయే లిటోలుకి ఆమన్తాత్ లిట్ పరకస్య కృఞోఽను ప్రయోగః.

తా॥ సింహాసనము నలంకరించి, మంత్రులతో రాజకార్యములను గూర్చి ముచ్చటించుచున్న సహజసుందరుఁడైన సార్వభౌముని ఈ కుమారు లిరువురును జూచిరి.

55. ఆలోక్య సార్వభౌమస్తౌ ప్రత్యుత్థాన పురస్సరమ్,
వ్యూఢోరస్కౌ తత స్తాభ్యాం దదౌ సముచితాసనే.

వ్యా:- ఆలోక్యేతి :- తతః అనన్తరం, సార్వభౌమః చక్రవర్తీ వ్యూఢం పృథులం ఉరః వక్షః యయోః తౌ, విశాలోన్నత వక్షస్కౌ వితర్కః, తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, ఆలోక్య వీక్ష్య, ప్రత్యుత్థానం ప్రత్యుద్గమనం పురస్సరం యస్మిన్కర్మణి తత్ యథా తథా, ప్రథమతః ప్రత్యుద్గమనాది మర్యాదాం కృత్వేత్యర్థః తాభ్యాం వీరకుమారాభ్యాం, సముచితే అర్హే ఆసనే పీఠే దదౌ అసనే ఇత్యర్థః. డుదాఞ్ దానే ధాతోర్లిట్. "వ్యూఢస్తు పృథులేతి" ఇత్యమరశేషః.

తా॥ ఆ చక్రవర్తియు, విశాల వక్షస్కులై వీరలక్షణములతో నొప్పు నా కుమారుల వీక్షించి, యెదురేగి, తోడి తెచ్చి, మర్యాద గావించి, యుచితాసనములపై వారిని గూర్చుండఁ జేసెను.

56. పూర్ణేన్దుబిమ్బ సదృశే పశ్యన్తోపి ముహుస్తయోః,
దర్శనీయాననే సభ్యానాపుస్తృప్తిం సవిస్మయాః.

వ్యా:- పూర్ణేతి:- సభ్యాః సామాజికాః, పూర్ణశ్చాసౌ ఇన్దుశ్చ పూర్ణేన్దుః, రాకాచన్ద్ర ఇత్యర్థః. తేన సదృశే సమానే, తయోః కుమారయోః, దర్శనీయాననే సున్దరముఖమణ్డలే, ముహుః పునః పునః పశ్యన్తోఽపి వీక్షమాణా అపి, సవిస్మయాః ఆశ్చర్యపరవశాస్సన్తః, తృప్తిం సన్తుష్టిం, న ఆపుః నాప్రాప్నువన్. తన్ముఖమండలమాసేచనక మితిభావః. ఆప్ల్ వ్యాప్తౌ ఇతిధాతోర్లిట్.

తా॥ పూర్ణచంద్రబింబములవలె నందముగా కలకలలాడుచున్న యా కుమారవరుల ముఖమండలములనుగాంచి, యా సభయందున్న వారాశ్చర్యపరవశులై తృప్తితీరక మాటిమాటికిఁ జూచుచుండిరి.

57. ఉరరీకృత్యోపహారం నమస్కార పురస్సరమ్,
తయో రుదన్తం పప్రచ్ఛ సార్వభౌమ స్సవిస్మయః.

వ్యా :- ఉరరీకృత్యేతి :- సార్వభౌమః చక్రవర్తీ, సవిస్మయః ఆశ్చర్యావిష్టమనాః, నమస్కార పురస్కృతం ప్రథమం నమస్కృత్య తదనన్తరం దత్తం, ఉపహారం ఉపదాం, ఉరరీకృత్య అఙ్గీకృత్య, స్వీకృత్యేత్యర్థః. తయోః ద్విజరాజకుమారయోః, ఉదన్తం వృత్తాన్తం, "వార్తా ప్రవృత్తిః వృత్తాన్త ఉదన్తః" ఇత్యమరః. పప్రచ్ఛ అపృచ్ఛత్, ప్రచ్ఛప్రశ్నే ఇతి ధాతోర్లిట్.

తా॥ ఆ సార్వభౌముఁడాశ్చర్యపరవశుఁడై, నమస్కార పూర్వకముగ వారొసంగిన కానుకను స్వీకరించి, వారి వృత్తాంతము నడిగెను

—: ఉపజాతిః :—

58. మహాభిరూపౌ వినయాన్వితౌ తౌ వదావదౌ భారతవర్ష దీపౌ,
ప్రచక్రమాతే గదితుం స్వవార్తాం ధీరా వుదారౌ జగదేకవీరౌ,

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ మదజ్జాడాది భట్ట నారాయణదాస మహాకవి విరచితే తారకాఖ్యే మహాకావ్యే తృతీయ స్సర్గః.

వ్యా :- మహాభిరూపావితి :- మహాభిరూపౌ అతి సున్దరౌ అథవా మహాపణ్డితౌ, 'ప్రాజ్ఞరూప సురూపాభిరూపా బుధమనోజ్ఞయో' రిత్యమరః. వినయాన్వితౌ వినయోపేతౌ, వదావదౌ సభాయాం నిర్భయం వక్తారౌ, "వదో వదావదోవక్తా" ఇత్యమరః. భారతవర్షస్య భారతభూమేః, దీపౌ దీపసదృశౌ, ధీరౌ ధైర్యవన్తౌ, ఉదారౌ ఔదార్యభావోపేతౌ, అథవా మహాన్తౌ, జగదేకవరౌ లోకైకవీరౌ, తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, స్వవార్తాం స్వోదన్తం, గదితుం వక్తుం, ప్రచక్రమాతే ప్రారేభాతే. ప్రపూర్వక క్రము పాద విక్షేపే ఇతి ధాతోర్లిట్. వృత్తలక్షణన్తు పూర్వమేవోక్తమ్

తా॥ రూపవంతులు మహాపండితులు, వినయవంతులు, వ[illegible] దాతలు, శూరులు, లోకైకవీరులు భారతవర్ష దీపములునగు వా[illegible] రాజకుమారు లిరువురు వారి వృత్తాంతమును జెప్ప నారంభించి[illegible]

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ల
లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం
భావార్థదీపికాఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం
తృతీయస్సర్గః.

తారకే చతుర్థ స్సర్గః

— స్రగ్ధరా —

1. సృష్ట్యాదా వావిరాసీ త్తరు వి మృగనృణాం
   సంశ్రయో యో హిమాద్రి
   ర్వేద ద్రష్ట్రృషిసేవ్యా విలసతి తదవా
   క్పార్శ్వ తః కర్మభూమిః
   సాఽద్యాధీశ త్వదీయాఖిల ధనకలితా
   నా వభూత్తత్ర జన్మ
   బ్రహ్మక్షత్త్రే స్వ ఆవాం తవ యది కరుణా
   స్యాద్భవేవ ప్రతీతౌ.

వ్యా:- సృష్ట్యాదావితి:- సృష్టేః ఆదౌ, సృష్టిప్రారమ్భకాలే, తరవః వృక్షాః, వయః పక్షిణః, మృగాః జన్తవః, నరః మనుష్యాః, తేషాం, ఉద్భిజ్జాణ్డజస్వేదజ జరాయుజానా మిత్యర్థః. సంశ్రయః ఆధారః యః హిమాద్రిః హిమాలయః. ఆవిరాసీత్ ఆవిర్బభూవ, తస్య హిమవతః. అవాక్పార్శ్వతః దక్షిణభాగే వేదాన్పశ్యన్తీతి వేదద్రష్టారః తే ఋషయః తైస్సేవ్యా, తేషా మాశ్రయభూతా, కర్మభూమిః భారతభూమిః, విలసతి ప్రకాశతే. అద్యేశ, హే ప్రభో! సా భారత భూమిః, అద్య ఇదానీం, త్వదీయం తావకీనం, అఖిలం సమ్పూర్ణం, యత్ ధనం సమ్పత్. తేన కలితా యుక్తా, అభూదిత్యధ్యాహారః. తత్ర తస్యాం కర్మభూమౌ, నౌ ఆవయోః, జన్మ జననం అభూత్ ఆసీత్, ఆవాం, బ్రహ్మక్షత్త్రే బ్రాహ్మణ క్షత్త్రియ కుల జాతౌ స్వః భవావః. తవ భవతః కృపా కరుణా, స్యాద్యది భవేచ్చేత్, ప్రతీతౌ ప్రఖ్యాతౌ ప్రహృష్టౌ చ భవేవ స్యావ. "ప్రతీతే ప్రథిత ఖ్యాత విత్త విజ్ఞాత విశ్రుతాః" "ఖ్యాతే హృష్టే ప్రతీత స్స్యా" దితి చామరః.

సర్గ ప్రారమ్భసమయే జరాయుజాణ్డజస్వేద జోద్భిజ్జానాం చతుర్విధభూతజాతానా మాధారభూతో హిమాలయో నామ పర్వతః

ఆవిర్బభూవ. తత్పర్వతస్య దక్షిణపార్శ్వే కర్మభూమిరాసీత్. తస్యాం వేదద్రష్టారో మహర్షయో నివసన్తిస్మ. సా కర్మభూమిరిదానీం భవ ద్దీయసమ్పదా అలఙ్కృతాఽస్తి. తత్ర ఆవాం విప్రక్షత్త్రికులయో రుత్పన్నౌ స్వః. యద్యావయోః భవతః కృపా పతేచ్చేదావాం ప్రసిద్ధా పరమానన్దకలితౌ చ భవేవ.

తా॥ సృష్టి ప్రారంభమున హిమవంతమను పర్వత మావిర్భ వించెను. అందుఁ బక్షులు మృగములు క్రిమికీటకాదులు మానవులు గూడ నుండిరి. ఆ పర్వతమునకు దక్షిణపార్శ్వమునఁ గర్మభూమి యున్నది. అందు వేదద్రష్టలయిన మహర్షులు నివసించిరి. అందుమేము బ్రాహ్మక్షత్త్రియకులములందు జన్మించితిమి. ఆ భారతభూమి తమ సంప ద్వైభవములతో నలరారుచున్నది. మీ దయ మా యందుఁ బ్రసరిం చిన యెడల మేము ప్రసిద్ధులము పరమానందభరితులము కాఁగలము.

— స్రగ్ధరాలక్షణమ్ —

"మ్రభ్నైర్యానాం త్రయేణ త్రిమునియతియుతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయం"

మ - ర - భ - న - య - య - యాః గణాః. త్రివారం సప్తాక్షరైర్యతిః.

— వసన్తతిలకా —

2. ధర్మం సదాన్వవసితేన భవత్ఖగేన
దేశేఽద్య నః కుజన దణ్డతమో నిరస్తమ్,
సచ్చక్రసమ్మద ఉరీకృత ఆతతాయి
ఘూకోరు భీకర రవః సుతరాం విలుప్తః.

వ్యా:- ధర్మమితి :- అద్య ఇదానీం, నః అస్మాకం, దేశే కర్మభూమౌ, ధర్మం సదా సన్తతం అన్వవసితేన అన్వవగతేన, నిత్యం

ధర్మబద్ధేన, ఖవాసేన ఖగః సూర్యః తేన, సూర్యరూపేణ భవతే త్యర్థః “ఖగార్కౌ విహగాః ఖగా” ఇత్యమరః, కుజనానాం దుష్టానాం, దణ్డః శిక్షణం, తదేవ తమః తిమిరం, నిరస్తం దూరీకృతమ్. సన్తః సత్పురుషా ఏవ చక్రాః చక్రవాక పక్షిణః, తేషాం సమ్మదః ప్రమోదః ఉరీకృతః విపులీకృతః. “కోకశ్చక్రశ్చక్రవాక” ఇత్యమరః. ఆతతాయినః పక్షోద్యుక్తాః పరానిష్టకారిణో మానవాః, త ఏవ ఘూకాః ఉలూకాః, తేషాం ఉరుభీకరః అధికభయఙ్కరః, రవః రుతం, సుతరాం అత్యన్తం, విలుప్తః నష్టః. “అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణి ర్ధనాపహః, క్షేత్రదారహరశ్చైవ షడేతే హ్యాతతాయినః” ఇత్యాతతాయిలక్షణమ్.

యథా సహస్రకిరణే సన్తతం సన్తపతి సతి. నైశాన్ధకారో వినశ్యతి, చక్రవాకాస్తృప్యన్తి, ఉలూకరవః సుతరాం వినశ్యతి, తథా ధర్మమార్గేణ భవతి రాజ్యం పాలయతి సతి, అస్మద్దేశే కుజనా ఏవ నసన్తి కుతస్తద్దణ్డనవార్తా. సత్పురుషా స్సమ్మోదభరితా ఆసన్. ఆతతాయినోఽత్యన్తమస్తంగతాః

అత్ర రాజసూర్యయోః కుజనతమసోః సత్పురుషచక్రవాకయోః ఆతతాయ్యులూకయోశ్చ సాఙ్గోపరూపకాలఙ్కారః.

— వసన్తతిలకా లక్షణమ్ —

“ఉక్తా వసన్తతిలకా తభజాజగౌగః”

త - భ - జ - జ - గ-గాః గణాః. పాదాన్తలఘు స్సర్వత్ర గురురితి జ్ఞేయమ్.

తా॥ ఓ రాజా ! సూర్యుఁడు వెలుఁగుచుండ చీఁకటి యంతర్థానమగును. చక్రవాకములధికముగ నానందించును. గుడ్లగూబల ధ్వనులు వినఁబడవు. అట్లే నీవు రాజ్యము నేలుచుండ, మా దేశమున కుజనదండనము లంతరించినవి. సజ్జను లానందభరితులైరి. పరుల బాధించు నాతతాయివర్గము సంపూర్ణముగ నశించినది.

—పుష్పితాగ్రా—

3. సకల ధరణిపాలకా అను త్వాం
తవ న నభోమణి రస్తమేతి రాజ్యే,
త్వయి మహిమవతి ప్రభో కవీన్ద్రా
భిహిత జడోఽపి విశారదాయతేఽద్య.

వ్యా:- సకలేతి:- ప్రభో హే సార్వభౌమ! సకలధరణిపాలకాః సర్వే భూపతయః, త్వాం అను భవన్తమనుసృత్య వర్తన్తే, భవతో హీనా ఇత్యర్థః "హీనే" ఇతి అనోః కర్మప్రవచనీయత్వమ్. నభోమణిః సూర్యః తవరాజ్యే భవద్రాజ్యే, అస్తం నైతి నాస్తం గచ్ఛతి. యావత్సూర్యరశ్మిః ప్రసరతి తావత్పర్యన్తం తవ రాజ్యమస్తీత్యర్థః. త్వయి మహిమవతి త్వయి మహిమాన్వితే సతి, కవీన్ద్రైః పణ్డితోత్తమైః అభిహితః కథితః, జడోఽపి, మన్దబుద్ధిరపి, అయం మన్దమతి రితి కవీన్ద్రైర్నిర్ణీతోఽపీత్యర్థః. అద్య విశారదాయతే విశారద ఇవ సర్వసమర్థ ఇవ ఆచరతి పణ్డితో భవతీతి భావః.

హే సార్వభౌమ! సర్వేఽపి ధరణిపాలాః త్వత్తో హీనాః. అతస్త్వామనుసృత్య వర్తన్తే. మహిమణ్డలే యావత్పర్యన్తమాదిత్యః ప్రసరతి తావత్పర్యన్తం తవ రాజ్యమస్తి. త్వదీయ మహిమ్నా మన్దబుద్ధిరపి మహాపణ్డితో భవతి. విశారదాయతే ఆచారార్థే క్యఙ్.

—పుష్పితాగ్రా వృత్తలక్షణమ్—

"అయుజి నయుగ రేఫతో యకారః
యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రా"

ప్రథమ తృతీయ పాదయోః న-న-ర-య-గణాః
ద్వితీయ చతుర్థయోస్తు న-జ-జ-ర-గాః గణాః పాదాన్తేయతిః.

తా॥ ఓ సార్వభౌమా! నేటి ధరణీ పాలకులందఱును నీకంటెం దక్కువవారే. నిన్ననుసరించి తిరుగువారే. సూర్యుండ స్తమించునంత వఱకు నీ రాజ్యమున్నది. నీ యనన్య మహిమచే మందబుద్ధియు మంచి పండితుండగుచున్నాఁడు.

—అనుష్టుప్—

4. సింహలాబ్ధౌ మౌక్తికన్తి తుహినన్తి హిమాలయే,
వజ్రన్తి గౌతమీతీరే యశాంస్యద్య విభో తవ.

వ్యా:- సింహవేతి:- హేవిభో! సార్వభౌమ! అద్య ఇదానీం, తవ భవతః, యశాంసి కీర్తయః, సింహలాబ్ధౌ సింహలద్వీపసముద్రే, దక్షిణసముద్రే ఇత్యర్థః. మౌక్తికన్తి మౌక్తికానీ వాచరన్తి. “సర్వ ప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వాచ్యః” ఇతి వచనేన క్విబన్తం రూపమిదం. హిమాలయే హిమగిరౌ, తుహినన్తి తుహినానీ వాచరన్తి. ఉత్తరదిశీ త్యర్థః. గౌతమీతీరే గోదావరీ నదీతీరే, ఆన్ధ్రదేశే, ప్రాచ్యాం దిశీ త్యర్థః. వజ్రన్తి వజ్రాణీ వాచరన్తి.

భవద్యశః దక్షిణదిశి సింహలసముద్రప్రాన్తే ముక్తాఫల మివ రాజతే. దక్షిణసముద్రే మౌక్తికాని లభ్యన్త ఇతి ప్రసిద్ధిః. హిమాలయే హిమవద్రాజతే. హిమాలయే తుహినాధిక్యం ప్రసిద్ధమేవ. ప్రాక్దిశి ఆంధ్రదేశే గోదావరీతీరే వజ్రమివ రాజతే. ఆన్ధ్రదేశో వజ్రాణా మాకర ఇతి ప్రసిద్ధిః. సర్వాసు దిక్షు తవ కీర్తిః ముక్తాఫల వత్తుహిన వద్వజ్రమణి వ ద్విరాజతి ఇతి భావః. ఉపమాలఙ్కారః.

తా॥ ఓ రాజరాజా! నీకీర్తి దక్షిణదిశయందున్న సింహల సముద్రమున ముత్యమువలెను, ఉత్తరదిక్కునఁ గల హిమాలయమున మంచుగడ్డవలెను, తూర్పున నాంధ్రదేశమందలి గోదావరీతీరమున వజ్రమువలెను వెలుఁగుచున్నది. అన్నిదిక్కులందునను నీకీర్తి వ్యాపించినది.

—ద్రుతవిలమ్బితమ్—

5. న నృబలిః క్వచిదప్యురు భీకరః
వ్రహణనం న చితౌ కులయోషితామ్,
భరత వర్షతలే నర విక్రయో
న హి కృపానిలయే త్వయి శాసతి.

వ్యా :- నేతి :- కృపానిలయే దయాకరే, త్వయి భవతి, శాసతి పరిపాలయతి సతి, భరతవర్ష తలే భారతభూమౌ, ఉరుభీకరః అధికభయోత్పాదకః నృబలిః మనుష్యబలిః, న నాస్తి. కులయోషితాం కులకాన్తానాం, చితౌ చితాయాం, వ్రహణనం వధః, సహగమన మిత్యర్థః, న నాస్తి, నరవిక్రయః మనుష్య విక్రయణం, మానవక్రయ విక్రయరూప కార్యకలాప ఇత్యర్థః. న హి నాస్త్యేవ.

హే సార్వభౌమ! దయార్ద్రహృదయే త్వయి పరిపాలకే సతి, భారతవర్షే కుత్రాపి; మనుష్య బలిర్నాస్తి. సహగమన దురాచారో నాస్తి. మనుష్య క్రయవిక్రయ రూపకర్మకలాపోఽపి నాస్తి.

—ద్రుత విలమ్బిత వృత్తలక్షణమ్—

"ద్రుత విలమ్బిత మాహ న భౌ భరౌ"
న-భ-భ-రాః గణాః. పాదే యతిః.

తా॥ ఓ సార్వభౌమా! దయార్ద్రచిత్తుఁడవైన నీవు రాజ్యము నేలుచుండ; భరతవర్షమున, దేవతాది నిమిత్తమై మనుష్యులనుబలిగాఁ జంపుటగాని, భర్తమరణించిన శవముతో భార్యనుగూడఁ జితిపై నుంచి [illegible]ల్చుటగాని, మనుష్యుల నమ్ముకొనుటగాని లేవు.

—భుజఙ్గప్రయాతమ్—

6. పశూనాం వినా హింసనైవాతి దూరం
నృవార్తా చితా న్యస్త్రియో ద్రాఙ్నయన్తి.

మరు ర్వప్యతి హాపి రాజ్యే త్వదీయే
ధియాఽ సాధనీయా క్రియా నాస్తి లోకే.

వ్యా - పశూనామితి :- పశూనాం అశ్వాదిజన్తూనాం, హింసయా ...వ కీ...సాం విహాయైవ, న్నణాం మానవానాం యాః వార్తాః ...వృత్తయః తాసాం ఆచితాన్ భారాన్, నృవార్తాశ్చితలేఖాది ...యా ని... యన్త్రిణః యన్త్రారూఢాః అతిదూరం బహు ...రం, ...క్ శీఘ్రం, నయన్తి ప్రాపయన్తి. త్వదీయే భవదీయే; ...రాష్ట్రే, ఇహాపి అత్రాపి మరుః మరుభూమిః, నిర్జలప్రదేశ ...వప... ఇవాచరతి కేదారాయతే, "వప్రః పితరి కేదారే" ...మరః. లోకే జగతి, ధియా బుద్ధ్యా, అసాధనీయా కర్తుమశక్యా; ...యా కార్యవిశేషః నాస్తి నభవతి ఖలు.

పురాకాలే అశ్వోష్ట్రాదిజన్తుద్వారా మానవాః వార్తాప్రేషణ ...స్ ఇదానీం తవరాజ్యే, జన్తుపీడాం పరిహృత్య, యన్త్రాధిష్ఠాన ...హాః, అథవా ధూమశకట... నాపి యన్త్రైరేవ శీఘ్రం ...న్తి. తవరాజ్యే నిర్జలా మరుభూమయోఽపి, సజలాః సజలా ...ను ...ల కేదారా ఏవభవన్తి. జగతి బుద్ధేరసాధ్యం కిమపినాస్తి. ...మన్త స్సర్వ...పి సాధయన్తీతి భావః. అర్థాన్తర న్యాసాలఙ్కారః.

— భుజఙ్గ ప్రయాతలక్షణమ్ —

"భుజఙ్గ ప్రయాతం భవేద్యైశ్చతుర్భిః"
య-య-య-యాః గణాః, పాదే యతిః,

తా॥ పూర్వపు దినములలో గుఱ్ఱములు ఒంటెలు మున్నగు ...వుల ద్వారా, లేక చిలుకలు పావురములు మున్నగు పక్షులద్వారా, వార్తలనంపుచుండి. ఇప్పుడు నీ రాజ్యమున నా జంతుజాతమునకు శ్రమ లేకుండ యంత్రములను, తదధి కారులను ఆ కార్యముల నాచరించు చున్నారు నీ రాజ్యములో నిర్జలములైన యెడారిభూములుకూడ జల

స సమృద్ధములై పంటపొలములైనవి. బుద్ధికి సాధ్యములుకాని కార్యములుండవుగదా! బుద్ధిమంతు లన్ని కార్యములను సాధింతురు.

—స్వాగతా—

7. నిమ్నగాః ప్రతిహతాః కఠినాల్యా
జీవనం దదతి దూరజనాయ,
కృత్రిమాల్పనద విస్తృత హస్తాః
పీడయైవ దదతే వసు లుబ్ధాః.

వ్యా:- నిమ్నగా ఇతి:- కఠినానాం కఠినవస్తూనాం పాషాణేష్టకాదీనాం, ఆల్యా పఙ్క్త్యా, ప్రతిహతాః నిరుద్ధాః, దృఢసేత్వాదిభి ర్నిరుద్ధజలా ఇత్యర్థః. నిమ్నగాః నద్యః, కృత్రిమాః కల్పితాః అల్పనదాః అల్పకుల్యాః తఏవ విస్తృతాః తతాః హస్తాః కరాః యాసాం తాః, కృత్రిమ నిర్మితకుల్యా హస్తా ఇత్యర్థః. దూరజనాయ దూరదేశస్థిత జనసమూహాయ, జీవనం జలం జీవికాంచ, దదతి యచ్ఛన్తి. లుబ్ధాః లోభగుణోపేతా జనాః, పీడయైవ నిర్బన్ధేనైవ, వసు ధనం. దదతే యచ్ఛన్తి. నసామ వాక్యైః. రూపకానుప్రాణితః అర్థాంతరన్యాసః.

నిమ్నం నీచం గచ్ఛన్తీతి నిమ్నగాః నద్యః. తా ఆపగాః సేతు సుజ్యమాది కఠిన పాషాణాదిభిః నిరుద్ధా స్సత్యః. కృత్రిమకుల్యారూప హస్తాన్ ప్రసార్య, దూరస్థిత జనేభ్యః జలం యచ్ఛన్తి. ప్రకృత్యా ధనాసక్తా లుబ్ధాః కస్మైచిదపి కిఞ్చిదపి ధనం సామాదివాక్యైర్నయచ్ఛన్తి. కిన్తు బలవద్భిః పీడితా ఏవ స్వధన మన్యేభ్యో దిశన్తి.

యథా లుబ్ధాః నిర్బన్ధే నైవ హస్తం ప్రసార్య అన్యేభ్యః స్వధనం ప్రయచ్ఛన్తి తథా నద్య అపి సేత్వాదిభి ర్నిరుద్ధాస్సత్యః కుల్యాదిభిః దూరజనాయ జీవనం యచ్ఛన్తీతి యాశత్.

—స్వాగతా వృత్త లక్షణమ్—

"స్వాగతేతి రనభాద్గురు యుగ్మమ్."

ర-న-భ-గ-గాః గణాః, పాదే యతిః.

తా॥ లోభివారిని బ్రతిమాలిన ధనము నీయరు. బాధించినచో క్షేతులను దాచి తమకడనున్న ధనమును నితరులకిచ్చెదరు. అట్లే మీ దేశమున నదులన్నియు, ఆనకట్లను గట్టిగా నిర్బంధింపఁబడి, చిన్న చిన్న కాలువలద్వారా దూరమునందున్న వారికిఁ గూడ జీవనమునిచ్చుచున్నవి.

— శా ర్దూ ల వి క్రీ డి త మ్ —

8. షట్కర్మావగతా ద్విజాతయ ఇలా
గుప్త్యుద్యతాః క్షత్రియాః
గోరక్షా కృషి విక్రయ క్రయపరా
వైశ్యాస్సదారాధకాః
శూద్రా వర్ణచతుష్టయ ప్రకటితా
యే భారతీయా జనా
స్తే దుష్టాధిప దూషితా అపి పున
శ్శుద్ధిం లభన్తే త్వయా.

వ్యా:- షట్కర్మేతి:- ద్విజాతయః బ్రాహ్మణాః, షట్కర్మావగతాః జ్ఞాతషట్కర్మాణః. యజనయాజనాధ్యయనాధ్యాపనదాన ప్రతిగ్రహాః షట్కర్మాణి, తాని జానన్తః తదాచరణ నిరతా ఇత్యర్థః, క్షత్రియాః రాజానః, ఇలా భూమిః, తస్యాః గుప్తిః రక్షణం, తదర్థం ఉద్యతాః ఉద్యుక్తాః. భూపరిపాలన బద్ధదీక్షా ఇత్యర్థః, "గౌరిలా కుమ్భినీక్ష్మా" ఇత్యమరః. వైశ్యాః విశః, గోరక్షా ధేనురక్షణం, కృషిః కర్షణం, క్రయవిక్రయౌ వాణిజ్యం, తేషు, పరాః ఆసక్తాః. కృషి గోరక్షా వాణిజ్యనిరతా ఇత్యర్థః, శూద్రాః సతాం సత్పురుషాణాం

ఆరాధకాః, సజ్జనారాధన పరాయణా ఇత్యర్థః. యే, వర్ణచతుష్టయేన చాతుర్వర్ణ్యేన, ప్రకటితాః ప్రఖ్యాతాః, భారతీయా జనాః భారత భూమి నివాసినో మానవాః, తే సర్వే, దుష్టాధిపేన దుష్టప్రభుణా దూషితా అపి కలఙ్కితా అపి, పునః భూయః, త్వయా భవతా, శుద్ధిం పరిశుద్ధతాం, దోషరాహిత్య మిత్యర్థః. లభన్తే ప్రాప్నువన్తి.

భారతవర్షే బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రాః సర్వేఽపి స్వస్వకర్మసు నిరతా ఆసన్. తథాపి, దుష్టప్రజాపాలక దోషైః స్వాచార భ్రష్టా అభూవన్. తథాపి త్వయా పున శ్శుద్ధిం ప్రాప్నువన్తి.

— శార్దూల విక్రీడిత లక్షణమ్ —

"సూర్యాశ్వై ర్మసజ స్తతా స్స గురవః శార్దూల విక్రీడితమ్"
మ-స-జ-స-త-త-గాః గణాః. ద్వాదశభిస్స ప్తభిశ్చ యతిః.

తా॥ భారతదేశమున నాలుగు వర్ణముల జనులు గలరు. అందు బ్రాహ్మణులు షట్కర్మనిరతులు, యజ్ఞములను జేయుట చేయించుట; వేదములను జదువుట చెప్పుట, దానమిచ్చుట పుచ్చుకొనుట అను నవి యారుకర్మములు. ఆ కర్మముల నెఱింగినవారు. రాజులు రాజ్య రక్షణ దీక్షితులు, వైశ్యులు వ్యవసాయ వాణిజ్య గోరక్షణముల నాచరింతురు. శూద్రులు సజ్జనారాధకులు, ఇట్లు భారతీయులందఱును వారి వారి కర్మముల నాచరించుచున్నను, దుష్టప్రభు పరిపాలన ప్రభావమున వారి వారి కర్మములను విడిచి కళంకితులైరి. అయినను మీ పరిపాలన మహిమచే వారు మరల శుద్ధిని బొందుచున్నారు.

— భుజఙ్గ ప్రయాతమ్ —

కళత్రం హరన్ భూమిదేవం ప్రణిఘ్నన్
ధృణన్నేవ గేహం దహన్ రత్నాని,

శకాధీశ్వరో భారతైశ్వర్య మాప
జనో నాన్యదుఃఖం వినైతి స్వసౌఖ్యమ్.

వ్యా :- కులస్త్రీమితి :- శకాధీశ్వరః శకదేశ ప్రభుః కులస్త్రీం కులకాన్తాం, హరన్ అపహరన్, భూమిదేవం భూసురం, ప్రణిఘ్నన్ అధికందూషయన్, దేవగేహం దేవాలయం, దృణన్ దారయన్, నాశయన్నిత్యర్థః. పత్తనాని నగరాణి దహన్ అగ్నిసాత్కుర్వన్, భారతైశ్వర్యం భారత భూసంపదం, ఆపత్ ప్రాప. అపాహరదిత్యర్థః. జనః పు నరః, అన్యదుఃఖం వినా, ఇతరాన్ దుఃఖితా నకృత్వా, స్వసౌఖ్యం ఆత్మసుఖం, న ఏతి న ప్రాప్నోతి. అర్థాన్తరన్యాసః.

కశ్చన శకాధీశ్వరః యవనః భారతదేశం ప్రవిశ్య, కులకాన్తా అపహరన్, విప్రాన్నిఘ్నన్, దేవాలయాన్ ధ్వంసయన్. నగరాణి దహన్ సర్వం భారతైశ్వర్యం అపాహరత్, లోకే మానవః ఇతరాన్ సంపీడ్యైవ స్వయం సుఖ మనుభవతి, నాన్యథా.

— భుజఙ్గప్రయాత వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్. —

తా॥ శకాధిపతి యొకఁడు భారతదేశమును బ్రవేశించి పరకాంతల నపహరించుచు, బ్రాహ్మణులను నిందించుచు, దేవాలయములను పడగొట్టుచు, పట్టణములను గాల్చుచు, భారతదేశ సంపదనంతను దోచుకొన్నాఁడు. లోకమున, బరులను బాధించి తాము సుఖపడుట నిజమైనది. ఇతరులను బీడింపక తాను సుఖపడుట దుర్లభముగదా.

పృథ్వీ

10. యథేష్ట మతివృత్తయ స్తవనా భజన్తే ముదం
సమక్ష మధునాఽభయాః ప్రతిపదన్తి ధర్మం శుభమ్।
సువర్ణమపి న స్పృశ్యతే న బహు విచ్యుతం చత్వరే
సదా ప హి సుఖాయతే కథ మఖిణ్డరాజ్యే జనః.

వ్యా :- యథేష్టమితి :- తవ జనాః త్వదీయా మనుష్యాః, యథేష్టం యథాభిలషితం, మతం, వృత్తిః వర్తనం; చ యేషాం తే, అభీష్టమతాఽఽలమ్బినః అభీష్ట ప్రవృత్తిమన్తశ్చేత్యర్థః. ముదం ప్రీతిం, భజన్తే ప్రాప్నువన్తి. అధునా ఇదానీం, అభయా నిర్భయా సన్తః సమక్షం త్వన్నోస్సమీపే. వదన్తి రాజానం, ధర్మం ధర్మవిశేషం, వదన్తి కథయన్తి, చత్వరే అఙ్గణే విచ్యుతం భ్రష్టం, సువర్ణం కాఞ్చనం, బహ్వపి అధిక మపి, న ముష్యతే నాపహ్రియతే. అభిజ్ఞస్య సర్వజ్ఞస్య, రాజ్ఞః రాష్ట్రే, జనాః జనసమూహాః, సదా నిత్యం, కథం న హి సుఖాయతే, కిమర్థం సుఖం నానుభవతి. సదా సుఖమనుభవత్యే వేత్యర్థః.

హే ప్రభో! భవదీయరాజ్యే సర్వేఽపి జనాః స్వేచ్ఛానురూపం మతం, స్వశక్త్యనుకూలాం ప్రవృత్తించ స్వీకృత్య పరమానన్ద మనుభవన్తి. సభాయాం రాజ్ఞః సమక్షమేవ ధర్మం నిర్భీకా వదన్తి. త్వదీయ రాజ్యే ప్రమాదవశా దఙ్గణే చ్యుతం సువర్ణం బహ్వపి తత్రైవ వర్తతే. నకో నాప్య పహ్రియతే. తదుచితమేవ. అభిజ్ఞే రాజని రాజ్యం పాలయతి,సతి సర్వో౽పి సుఖమేవానుభవతి. న దుఃఖమితి భావః. కావ్యలిఙ్గ మలఙ్కారః. "సమర్థనీయస్యార్థస్య కావ్యలిఙ్గం సమర్థన" మితి తల్లక్షణమ్.

— వృద్ధివృత్త లక్షణమ్ —

"జసా జసయులా వసుగ హా యతిశ్చ వృద్ధీగురుః"

జ-స-జ-స-య-ల-గాః గణాః, అష్టభిర్నవభిశ్చ యతిః.

తా॥ ఓ స్వామీ! మీ రాజ్యమున మీ వారందఱును, తోచిన మతమును తోచినవృత్తిని గ్రహించి యానందించుచున్నారు. సుఖముగా జీవించుచున్నారు. మీ రాజ్యమున, ప్రమాదవశమునం ద్రోవలో జారిపడిన బంగారము ఎంత యధికముగా నున్నను, దాని నెవ్వ

ఱను ముట్టరు. అది యుచితమే యేమనఁగా, సర్వజ్ఞుఁడైన ప్రభువు రాజ్యమునేలుచుండఁగా బ్రజలకు సుఖమే లభించునుగాని దుఃఖమెట్లు గలుగును? దుఃఖముండదు, సుఖమే యుండును.

— శిఖరిణీ —

11. అమాత్యా స్సర్వజ్ఞాః పిపురతి సదా కర్మసచివా
మహామాత్రా ధీరా శ్చతురవ నసోఽమీ ప్రణిధయః,
పురోధోఽధ్యక్షా స్సన్నుతపృథులవైదగ్ధ్య కలితా
యశోభి స్సామ్రాజ్యం తవ సకల భూపాలక మణే!

వ్యా:- అమాత్యాఇతి :- సకలభూపాలకమణే! సర్వరాజన్య శ్రేష్ఠ! సర్వజ్ఞాః సకలజ్ఞాన విశారదాః అమాత్యాః మన్త్రిణః, కర్మ సచివాః సామాన్యకార్యనియుక్తాః నియోగినః, ధీరాః ధైర్యోపేతాః మహామాత్రాః, సేనాధిపతయః, చతురమతయః, నిపుణబుద్ధయః అమీ ఏతే ప్రణిధయః గూఢచారాః, సన్నుతం సజ్జనశ్లాఘ్యం పృథులం విస్తృతం యత్ వైదగ్ధ్యం నైపుణం తేన కలితాః యుక్తాః పురోధసాం పురోహితానాం అధ్యక్షాః నాయకాశ్చ, తవ సామ్రాజ్యం భవత్సార్వభౌమత్వం, యశోభిః కీర్తిభిః, సదా సన్తతం, పిపురతి పూరయన్తి, ప్రౄపాలన పూరణయోరితి ధాతోర్లట్.

హే రాజన్యశ్రేష్ఠ! తవామాత్యా స్సర్వార్థ విశారదాః, కర్మ సచివాః సకలకార్య కర్తారః, సేనానాయకాః ధైర్యసాహసోపేతాః, గూఢచారిణోఽతి నిపుణమతయః, పురోహితాధ్యక్షా స్సర్వజన శ్లాఘ్య కర్మకరణ దక్షాః. ఏతే సర్వేఽపి తవ రాజ్యం సదా యశోభిః పూరయన్తి. సామ్రాజ్య కీర్తిం వర్ధయన్తి.

— శిఖరిణీ వృత్తలక్షణమ్ —

"రసై రుద్రై శ్ఛిన్నా యమనసభలాగః శిఖరిణీ"

యమనసభలగాః గణాః, షడ్భి రేకాదశభిశ్చ యతిః.

తా॥ ఓ సార్వభౌమా! సర్వజ్ఞులైన మంత్రులు, కార్యకరణ దక్షులైన యుద్యోగులు, ధీరులైన సేనాధిపతులు, నిపుణమతులైన గూఢచారులు, సత్కార్యకరణ విదగ్ధులైన పురోహితాధ్యక్షులును (బిషప్పులు) నీ సామ్రాజ్యమును సత్కీర్తితో నింపుచుండిరి.

హరిణి

12. భృశ మభిజనోఽస్మాకం యస్తే కృపాప్రతిపాలితో
బహుసుఖధనం లబ్ధ్వా త్వాం సోఽర్చతి ప్రియపుత్త్రవత్,
ఇహ సవయసౌ ధన్యావావాం త్వదఞ్చిత సమ్ముఖం
ద్రుత ముపగతా విత్థం "స్వామీ ప్రమాణ మితః పరమ్".

వ్యా:- భృశమితి:- తే కృపాపాలితః భవద్దయాభిరక్షితః, యః, అస్మాకం అభిజనః దేశః, "కులేఽప్యభిజనో జన్మ భూమావపీ" త్యమరః. సః తద్దేశః, భృశం అత్యన్తం, బహుసుఖధనం అధికసుఖ సమ్పదం, లబ్ధ్వాప్రాప్య, త్వాం భవన్తం, ప్రియపుత్రవత్ ప్రియ కుమార మివ, అర్చతి పూజయతి. ఇహ అత్ర, సవయసౌ వయస్యౌ, "స్నిగ్ధో వయస్య స్సవయాః" ఇత్యమరః. ఆవాం ధన్యౌ కృతార్థౌ, ఇత్థం, ఏవం, త్వదఞ్చితసమ్ముఖం పూజ్యభవత్సమీపం, ఉపగతౌ ప్రాప్తౌ స్వః, ఇతః పరం ఇత ఊర్ధ్వం, స్వామీ భవానేవ ప్రమాణమ్.

హే స్వామిన్! అస్మజ్జన్మభూమిః భవత్కృపయా సుష్ఠు పరి పాలితా సతీ సుఖసమ్పద మధిక మనుభవతి, సైషేదానీం త్వాం ప్రియపుత్త్ర మివ పూజయతి. ఇహాగతా వావాం భవదాదరేణ కృతా ర్థౌస్వః. అస్మదాగమన కారణం భవానేవ జానాతి, శ్రుత్వా దేవః ప్రమాణ మితి తావూచతుః.

—హరిణీ వృత్తలక్షణమ్.—

"రస యుగ హయైః న్సౌ మ్రౌ స్లౌ గో యదా హరిణీ"

న-స-మ-ర-స-ల-గాః గణాః, షట్సు చతుర్షు స ప్తసు చ యతిః.

తా॥ ఓ రాజా! నీవు దయతో మా దేశమును బాలించుచుండు ట చేసి, మా దేశము మిక్కిలి సుఖసంపదలతో నిండియున్నది. మిమ్ము మిక్కిలి యభిమానముతోఁ బ్రియపుత్త్రునివలె గౌరవించుచున్నది. ఇచ్చట మీరు మమ్మాదరించుటచే మేము ధన్యులమైతిమి. తమకు మా చరిత మనవిచేసితిమి. తరువాత తమదయ.

— మ న్దా క్రా న్తా —

13. శ్రుత్వా వాచో నృపతి రముయో ర్భావగూఢా మనోజ్ఞా
యూనో ర్బుద్ధిం భువనవిదితాం విస్మితస్స న్పరీక్ష్య,
దేవ త్రామూ ఇతి సగణయ న్సైన్య వత్యం ప్రదాతుం
మేనేఽమూభ్యామనఘ చరితా మాననీయా భవ న్తి.

వ్యా :- శ్రుత్వేతి :- స నృపతిః స సార్వభౌమః అముయోః ఏతయోః కుమారయోః, భావగూఢాః అభిప్రాయగర్భితాః, మనోజ్ఞాః మనోహరాః, వాచః వచనాని, శ్రుత్వా ఆకర్ణ్య, విస్మితస్సన్ ఆశ్చర్య పరవశస్సన్, భువనవిదితాం లోక ప్రసిద్ధాం, యూనో స్తరుణయోః తయోః కుమారయోః, బుద్ధిం మతిం, పరీక్ష్య పరిశీల్య. అమూ ఏతౌ కుమారౌ, దేవత్రా దేవపుత్త్రౌ, ఇతి గణయన్ భావయన్, అమూ భ్యాం తాభ్యాం, సైన్యవత్యం సేనాధిపతిత్వం, ప్రదాతుం, మేనే అమన్యత, అనఘ చరితాః నిర్మలచరిత్రాః, మాననీయాః పూజార్హాః భవ న్తి అర్థాంతరన్యాసః.

స సార్వభౌమః తయోః కుమారయోః సాభిప్రాయాణి మనోహ రాణి వచనా న్యాకర్ణ్య, విస్మయ మవాప్య, లోకవిఖ్యాతం తన్మతివి శే షం పరిశీల్య, ఏతౌ దేవతాకుమారావితి నిశ్చిత్య, తయో స్సేనా నాయ

కత్వం దాతుం నిశ్చికాయ, తథాహి. ఉత్తమ చరితాః పురుషాః యత్ర కుత్రాపి సర్వైరపి మాన్యన్తే.

— మన్దాక్రాన్తా వృత్తలక్షణమ్. —

"మన్దాక్రాన్తా జలధిషడగైర్మ్భనౌ తౌ గురూచ"
మ-భ-న-త-త-గ-గాః గణాః. చతుర్భిః షడ్భిః స ప్తభిశ్చ యతిః.

తా॥ ఈ తాంక రాజకుమారు లిరువురు భావగర్భితముగఁ బలుక, నా చక్కని మాటలను విని, యా సార్వభౌముఁ డాశ్చర్యపడి, జగత్ప్రసిద్ధమైన వారి బుద్ధి కౌశలమును బరీక్షించి, వీరిరువురును దేవకుమారులు గాని సామాన్యులు కారని నిశ్చయించుకొని, వారిని తన సైన్యమున కధిపతులను గావింపఁ దలంచెను. అది యుచితమే కదా! ఉత్తమ చరితులు సత్ప్రవర్తనులునగు మానవశ్రేష్ఠుల నందఱును ఎచ్చటనయినను గౌరవింతురుగదా! అందుచే సార్వభౌముఁడును గూడ వారిని సేనాధిపతులను గావింప సంకల్పించెను.

— ఉపస్థితా —

14. ఆత్మన్యధికా వితి మన్యమాన
స్తాభ్యాం ప్రసితోఽనఘచక్రవర్తీ.
శశ్వన్నిపుణః స్వ భవంత్తయోస్తే
మితే సదసీత్థ మువాచ సాధుః.

వ్యా :- ఆత్మనీతి :- సాధుః సజ్జనః, సః, అనఘ చక్రవర్తీ పుణ్యశీలః సార్వభౌమః, ఆత్మని స్వమనసి, అధికౌ ఇతి ఏతౌ కుమారౌ సర్వశ్రేష్ఠావితి, మన్యమానః సంకల్పమానః, తాభ్యాం కుమారాభ్యాం, ప్రసితః ఆసక్తః, "తత్పరే ప్రసితాసక్తా" విత్యమరః. శశ్వన్నిపుణః సన్తత ముభేచ్ఛుః భవన్ సన్, తే మితే తౌ సఖాయౌ, సదసి సభాయాం, ఇత్థం ఏవం, ఉవాచ అవోచత్.

సజ్జన స్స సార్వభౌమః, కుమారావేతౌ సర్వశ్రేష్ఠావితి మన్యమానః, తయోః శాశ్వత సుఖం చికీర్షుః, సభాయాం తావుద్దిశ్యైవ మవోచత్.

— ఉపస్థితా వృత్తలక్షణమ్ —

“త్జౌ జ్గౌ గురుణేయ ముపస్థితా.”
త-జ-జ-గాః గణాః. పాదాన్తే యతిః.
అత్ర గురురధికో దృశ్యతే.

తా॥ సజ్జనుండు పుణ్యాత్ముండునగు నా సార్వభౌముండు ఆయిరువురను సర్వోత్తములుగా భావించి, వారికి శాశ్వతోపకార మాచరింపఁ దలంచి, సభలో వారినుద్దేశించి యిట్లనెను.

— గీతిః —

15 సులభా దేవా వివమే సంప్రాప్తా శత్వథేహ మయిసాధూ,
మహతాం విదేశగమనం భవతి నితాన్తం పరోపకారాయ.

వ్యా:- సులభావితి:- యువాం భవన్తౌ, ఇహ అత్ర, సర్వథా సర్వప్రకారైః, మయి మద్విషయే, సాధూ ఉత్తమౌ, మే మమ, దేవా వివ సురావివ, సులభా సుఖలభ్యౌ, సంప్రాప్తా లబ్ధా. మహతాం మహాత్మనాం, విదేశగమనం పరదేశ ప్రయాణం, నితాన్తం అత్యన్తం, పరోపకారాయ పరేషా ముపకారకరణార్థమేవ భవతి.

యథా దేవకుమారౌ తథా యువాం మమ సుఖలబ్ధా వాస్తామ్, సర్వాత్మనా యువయో రాదరః మయ్యభూత్. తదుక్తమేవ. మహాత్మానః పరదేశాన్గత్వా తత్రాపి ఇతరేషా ముపకుర్వన్త్యేవ. అర్థాన్తర న్యాసః.

— గీతి లక్షణమ్ —

“ఆర్యార్ధ సమా గీతిః.” పాదే యతిః.

తా॥ నాయందన్ని విధముల యాదరాభిమానములుగల మీరు దేవతా కుమారులవలె నాకు సులభముగ లభించితిరి. మహాత్ముల విదేశ గమన మేనాఁడును వ్యర్థముకాదు. దానివలనఁ బహులకుపకారము కలుగును.

మత్తా

16. సఞ్జాతౌ మే మహతి భవాదృగ్వీరౌ ధీరావఖిలగుణాఢ్యౌ
మచ్చిత్తం గర్వతి మమ సేవ్యౌ ప్రాప్తావాప్తౌ విశథ్యౌ జనవన్ద్యౌ.

వ్యా:- సఞ్జాతావితి:- మే మమ, మహతి రాజ్యే, "మహద్రాజ్యం చే"త్యమరః ధీరౌ పణ్డితౌ. అథవా, ధైర్యవన్తౌ, అఖిలగుణాఢ్యౌ సకలగుణ పరిపూర్ణౌ, భవాదృగ్వీరౌ త్వాదృశవీరకుమారౌ, సఞ్జాతౌ, ఉత్పన్నౌ, జనవన్ద్యౌ లోకపూజ్యౌ, యువాం, మే మమ, సేవ్యౌ సేవార్హౌ ఆప్తౌ వయస్యౌ, ప్రాప్తౌ లబ్ధౌ, ఇతి, మచ్చిత్తం మమ మనః, గర్వతి గర్వయుక్తం భవతి. ఆసన్దతీతి భావః. అహమేవోత్కృష్ట ఇతి బుద్ధిం జనయతీతి యావత్.

భవాదృశౌ వీరవరౌ సుధియౌ సకలగుణ సమ్పూర్ణౌ మద్రాజ్యే జాతావితి, భవన్తౌ మత్పురీ సమాగత్య, మామాదృత్య, మత్సఖౌ జాతావితిచ మే మనః పరమానన్ద మనుభవతి.

— మత్తావృత్తలక్షణమ్ —

"మత్తా జ్ఞేయా మభసగ యుక్తా"
మ-భ-స-గాః గణాః, చతుర్భిష్షడ్భిశ్చ యతిః.

తా॥ సజ్జనులు పండితులు లోకైకవీరులునగు మీబోంట్లు మా రాజ్యమున జన్మించిరనియు, మా దేశమునకు వచ్చి మాయందాదరముతో మాకు మిత్రులయిరనియును మా మనస్సు మిక్కిలి గర్వించుచున్నది. మేమెంతయో యానందించుచుంటిమి.

భుజఙ్గప్రయాతమ్

17. ముదాఽద్య ప్రభృత్యస్మ్యహం యుష్మదీయో
యువా మర్హథ శ్చక్రవర్తిత్వ మాప్తుమ్,
భవన్తౌ మమాఽతీవ మిత్రే భవేతా
మతార్ప్సీ దమూ ఇత్యసౌ సార్వభౌమః.

వ్యా:- ముదేతి :- అద్యప్రభృతి ఇత ఆరభ్య, అహం, ముదా ప్రీత్యా, యుష్మదీయః భవదీయః అస్మి భవామి. యువాం భవన్తౌ, చక్రవర్తిత్వం సార్వభౌమత్వం, ఆప్తుం లబ్ధుం, అర్హథః యోగ్యౌ స్థః, భవన్తౌ యువాం మమ మే, అతీవ అత్యన్తం, మిత్రే వయస్యౌ, భవేతాం స్యాతామ్, ఇతి ఏవముక్త్వా, అసౌ సార్వభౌమః సచక్రవర్తీ, అమూ ద్విజరాజకుమారౌ, అతార్ప్సీత్ తర్పయామాస.

అద్య ప్రభృత్యహం భవదీయోఽభూవమ్. యువాం చక్రవర్తి పదమపి లబ్ధుమర్హా వితి మే మనీషా, ఇతః ప్రభృతి యువాం మత్సఖా వభూతా మిత్యుక్త్వా స సార్వభౌమః తౌ ద్విజరాజకుమారౌ సన్తుష్టా వకార్షీత్.

— భుజఙ్గప్రయాత వృత్తలక్షణ ముక్తమేవ —

తా॥ "నేఁటినుండి నేను మీ వాఁడను. మీరు చక్రవర్తులుగా సర్వమహీమండలమును బాలింప నర్హులు. నేఁటినుండి మీరు నా మిత్రులు" అని పలికి యా సార్వభౌముఁడు వారి నానందపరచెను.

— స్రగ్ధరా —

18. తాభ్యాం కారిష్యమాణం స్వవిషయ సుభగ
మ్భావుకం కర్మ నత్వా
స్తోమోఽగచ్ఛ ద్ద్విధృతు ర్ద్విజవదన మిలా
పాలకస్యాఽవవాదాత్.

ప్రాసాదం తౌ వయస్యౌ పృథుమధివసతః
స్మార్చితౌ జాగరూకౌ
స్వాధీనం స్యాన్నరాణా మఖిలమపి
జగద్భాగ్యసంయోజితానామ్.

వ్యా:- తాభ్యామితి:- తాభ్యాం ద్విజనృప పుత్త్రాభ్యాం కారిష్యమాణం ఆచరిష్యమాణం, స్వవిషయస్య స్వదేశస్య సుభగస్యా వుకం భాగ్యప్రదాయకం భావుకం కర్మ కృతిం "విషయస్స్యాద్దిన్ద్రియార్థే దేశేజన పదేపిచ" ఇతి విశ్వప్రకాశః. భావుకం భవుకం భవ్య మిత్య మరః. దిదృక్షుః ద్రష్టు మిచ్ఛుః సన్. సభ్య స్తోమః సామాజిక సమూహః, ఇలాపాలకస్య సార్వభౌమస్య అపవాదాత్ ఆజ్ఞాయాః, "అప వాదస్తు నిర్దేశో నిదేశ శ్శాసనం చ సః శిష్టిశ్చాజ్ఞాచ" ఇత్యమరః. నిజసదనం స్వభవనం, అగచ్ఛత్ జగామ, తౌ వయస్యౌ, సఖాయౌ ద్విజనరవరసుతౌ, అర్చితౌ పూజితౌ, జాగరూకౌ అప్రమత్తౌ సన్తౌ, పృథుం విశాలం, ప్రాసాదం సౌధం, అధివసతస్స్మ అధ్యతి ష్ఠతామ్, భాగ్యసంయోజితానాం భాగ్యవతాం, నరాణాం మానవానాం, అఖిలమపి జగత్ సర్వోఽపి లోకః, స్వాధీనం స్యాత్ వశ్యం భవేత్.

— అర్థాన్తరన్యాసాలఙ్కారః. వృత్తలక్షణ ముక్తమేవ —

తా॥ ఆ సభయందున్న సామాజికులందఱును; ఈ వీరవరు లిరువురు కూడి, తమ దేశమున కెట్టి మేలుఁ జేయఁగలరో చూచెద మను కోరికతో, రాజాజ్ఞనఁ బడసి తమతమ నివాసమందిరముల కేగిరి. ఆ తారకరాజు పుత్త్రులిరువురును, సార్వభౌమునిచే గౌరవింపఁబడి యప్రమత్తులై, విశాలమైన రాజభవనమున నివసించిరి. భాగ్యవంతులైన వారెచ్చటికి వెళ్ళినను, ఆ యా చోటనున్న వారందఱును ఆ భాగ్యవంతుల కనుకూలముగనే ప్రవర్తింతురుగదా! "క్వాభోగ మాప్నోతి న భోగ భాగ్యవాన్" అని శ్రీహర్షుని సూక్తి.

పఞ్చచామరమ్

19. కుమారికాః ప్రియౌ కులాఙ్గనాః స్సహోదరౌ సుహృ
ద్వరౌ యువాన ఇత్యతీవ పుత్త్రకౌ జరజ్జనాః.
తదాహ్వయన్త తౌ పుఖా వశేష లోక సమ్మతౌ
ద్విషన్తి కే మహీతలే నితాన్త సద్గుణాన్వితాన్.

వ్యా :- కుమారికా ఇతి :- అశేషలోకస్య సర్వజనస్య, సమ్మతౌ ప్రియౌ, తౌపుఖౌ తౌ కుమారౌ, కుమారికాః బాలికాః ప్రియౌ, ఇతి సఖాయావితి, కులాఙ్గనాః కులకాన్తాః. సహోదరౌ ఇతి సోదరావితి, యువానః తరుణజనాః సుహృదావితి మిత్త్రశ్రేష్ఠావితి, జరజ్జనాః వృద్ధాః, పుత్త్రకావితి కుమారావితిచ, అతీవ అత్యన్తం, తదా, ఆహ్వయన్త ఆహ్వానం చక్రుః. నితాన్తం అత్యన్తం, సద్గుణాన్వితాన్ ఉత్తమగుణోపేతాన్జనాన్, కే ద్విషన్తి ద్వేషబుద్ధ్యా కే పశ్యన్తి? న కోపీత్యర్థః. అలఙ్కార అర్థాంతర న్యాసః ఉల్లేఖాలఙ్కారశ్చ 'తయోస్సంకరః'

తత్పనగరే తౌ విప్రరాజదారకౌ దృష్ట్వా మిత్త్రబుద్ధ్యా బాలికాః సఖాయా విత్యాహ్వయన్తి కులకాన్తాః సోదరబుద్ధ్యా భ్రాతరా విత్యాహ్వయన్తి. యువజనాః సుహృదా విత్యాహ్వయన్తి. వృద్ధజనాస్తు కుమార బుద్ధ్యా పుత్త్రావిత్యాహ్వయన్తి. తద్యుక్తమేవ. ఉత్తమగుణోపేతా మానవాః సర్వత్రాపి సర్వైరపి సమ్మాన్యన్తే. నకోపితా నన్యబుద్ధ్యా పశ్యతి.

""గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు న చ లిఙ్గం న చవయః"
ఇతి భవభూతి వచన మత్ర స్మర్తవ్యమ్.

—పఞ్చచామర వృత్త లక్షణమ్—

జరౌ జరౌ జగౌ పఞ్చచామరమ్.

జ-ర-జ-ర-జ-గాః గణాః. చతుర్షు చతుర్షు యతిః.

తా॥ ఆకుమారద్వయమునుగాంచి, కన్యకలు మిత్త్రులారాయనియు కులకాన్తలు సోదరులారా యనియు, యువకులు సుహృదులారా యనియు

వృద్ధులు కుమారులారా యనియుఁ బిలుచుచుండిరి. సద్గుణోపేతుల నందఱును బ్రేమింతురు. గౌరవింతురు. వారిని ద్వేషించువా రెవ్వరు నుండరు.

— చన్ద్రలేఖా —

20\. మాసోఽయాసీత్తయో రత్రైవక్షణో రాజకీయో
ద్యోగై స్సర్వప్రజానాం వశ్యక్రియా కల్పనాభిః।
శ్రుత్వా రాజానుజో దుర్వ్యాధిభిర్నిబద్ధో హఠాత్తా
విత్యాపద్బాన్ధవా వీదృక్సార్వభౌమం స్మ వక్తః॥

వ్యా :- మాసఇతి :- అత్ర అస్మిన్నగరే, రాజకీయాః రాజ సమ్బన్ధినః యే ఉద్యోగాః ప్రయత్న విశేషాః తైః, సర్వప్రజానాం తత్రత్యానాం సర్వేషాం జనానాం, వశ్యక్రియా కల్పనాభిః వశీకరణ తన్త్రరచనాభిః, తయోః పీఠయోః మాసః కాలః ఏకోమాసః, క్షణ ఇవ క్షణకాల ఇవ, అయాసీత్ అగాత్. రాజానుజః సార్వభౌమ సోదరః హఠాత్ ప్రసభం, దుర్వ్యాధిభి శ్శత్రుభిః, నిబద్ధః ఆక్రాన్తః, ఇతి ఇత్థం వార్తాం, శ్రుత్వా ఆకర్ణ్య, ఆపద్బాన్ధవా ఆపది సహాయకా తౌ వీ వరా, సార్వభౌమం చక్రవర్తినం ఈదృక్ ఈదృశం, వక్తస్మ అవ దతామ్.

రాజకార్య నిర్వహణేన, జనవశీకరణ కార్యకల్పనయా చ తయో ర్ద్విజరాజకుమారయోః తస్మిన్నగరే మాస ఏకః ఏకక్షణ ఇవాగాత్, అత్రాన్తరే, సార్వభౌమ భ్రాతా శత్రుభివహేన నిర్బంధితః ఇతి వార్తా ప్రచలితాఽసీత్, తాం శ్రుత్వా ఆపద్బాన్ధవా వేతౌ కుమారౌ రాజాన ముపసృత్య, ఏవ మవోచతామ్.

— చన్ద్రలేఖా వృత్తలక్షణమ్ —

"మ్రౌమ్యౌ యాన్తౌ భ వేతాం సప్తాష్టభి శ్చన్ద్రలేఖా"
మ-ర-మ-య-యాః గణాః, సప్తభిరష్ట భిశ్చ యతిః.

రాజకీయ ప్రయత్నములతోడను, జనవశీకరణ తంత్రములతోడను. వారిరువురకు నా నగరమున నొక మాస మొక క్షణమువలె దాటిపోయెను. అంతలోఁ జక్రవర్తి సోదరుఁడు శత్రుగృహీతుఁ డయ్యెనను వార్త హఠాత్తుగ వ్యాపించెను. దానిని విని యావద్బాంధవులైన యా కుమారవరు లిరువురును సార్వభౌముని సమక్షమున కేగి, యీ తీరునఁ బలికిరి.

హరిణప్లుతమ్

21, ఆశ్చర్యం జగతీపతే తవ దుర్హృదాం కిము పేషణం
త్వత్కృతేఽత్రప్రియయుగ్మ ఈదృగరిన్దమే సతి జీవతి,
మాశోచీరచిరేణ తేఽఞ్చితసోదరం జితశాత్రవం
ద్రష్టాసి ప్రమదేన నౌ రిపుమర్దనేఽద్య వియోజయ.

వ్యా:- ఆశ్చర్యమితి :- జగతీపతే హే సార్వభౌమ! అత్ర యుష్మన్నగరే, ఈదృగరిన్దమే ఈదృశః యే శత్రవః తత్సంహారణ దక్షే, త్వత్కృతే త్వదీయే, ప్రియయుగ్మే మిత్రద్వయే, జీవతి సతి ఉచ్ఛ్వసతి తవ భవతః, దుర్హృదాం శత్రూణాం, పేషణం మర్దనం; కిము ఆశ్చర్యం భవతికిమ్. నభవత్యేవ. మా శోచీః విషాదం మాకురు. అచిరేణ శీఘ్రమేవ, జితశాత్రవం నిర్జిత శత్రుం, తే భవతః, అఞ్చితసోదరం పూజ్యభ్రాతరం, ప్రమదేన ఆనన్దేన ద్రష్టాసి ద్రక్ష్యసి అద్య ఇదానీం, రిపుమర్దనే శత్రుసంహారణ కార్యే, నౌ ఆవాం, నియోజయ నియుఙ్క్ష్వ, ఆజ్ఞాపయేత్యర్థః.

హే సార్వభౌమ! కిమర్థం చిన్తయసి. మా శోచీః, శత్రుసంహారణదక్షౌ నావాం భవతః సఖాయౌ స్వః, ఆవయోః జీవతోః సతోః భవచ్ఛత్రు సంహారణ మాశ్చర్యం కిము? యుద్ధం కర్తుమావయో రనుజ్ఞాం దేహి. ఇదానీమేవ త్వద్భ్రాతరం శత్రువిముక్తం ద్రక్ష్యసి. ఇతి తౌ ప్రావోచతామ్.

తా॥ ఓ రాజా! శత్రుసంహారణ దక్షులమైన మేము నీ మిత్రులమై బ్రతికియుండగా నీకీ విచారమేల ? దుఃఖింపకుము. శత్రువుల నతి క్రమించుట యెంతపని? మమ్మాగ్రపురను యుద్ధమునకై నియమింపుము. శత్రువు నంతమొందించి నీ సోదరుని నీకుఁ జూపెదము. అని వారిద్దరును బలికిరి.

— చన్ద్రలేఖా —

22. శిష్టిం భూపస్య లబ్ధ్వా భూదేవతా క్షత్త్రవీరా
వాచార్యాణాం స్మరన్తౌ సత్వరమథ సైన్యం ప్రశస్తమ్,
పారాపారం తరన్తౌ ద్రాగ్ధూమనౌకాధివాసా
త్తావారాచ్ఛత్రుదుర్గా ద్యాత స్స్మ ధీరౌ నిశీథే.

వ్యా:- శిష్టిమితి :- తౌ భూదేవతా క్షత్త్రవీరౌ ఏతౌ వీరవరౌ భూసురక్షత్త్రియకుమారౌ. భూపస్య రాజ్ఞః, శిష్టిం శాసనం, "శిష్టిరాజ్ఞా" చేత్యమరః. ఆచార్యాణాం స్మరన్తౌ గురూన్స్మరన్తౌ, "మధీగ్రేషే" ఇతి సూత్రేణ షష్ఠీ. ప్రశస్తం శ్రేష్ఠం, సైన్యం సేనాం, సత్వరమావేశ్య, ధూమనౌకాధివాసాత్ ధూమనౌకాశ్రయస్థానాత్, పారావారం సముద్రం, తరన్తౌ, "పారం అపారం అస్య పారావారః ఇతివ్యుత్పత్తిః "సతమా స్సతమా లతయా పారాపారాయ యస్య దానో దావ" ఇతిహరిప్రబోధే యమకస్థలే ప్రయోగః, నిశీథే అర్ధరాత్రే, ధీరౌ ధైర్యవన్తౌ సన్తౌ, శత్రుదుర్గాత్ ఆరాత్ శత్రుదుర్గ సమీపం, "ఆరాద్దూరసమీపయో" రిత్యమరః. "అన్యారా"దితిద్వితీయా పఞ్చమీ. యాతఃస్మ అగచ్ఛతామ్.

సార్వభౌమాజ్ఞాం సమ్పాద్య, స్వగురూన్ సంస్మృత్య, సర్వసమర్థం సైన్యం సమానీయ, శీఘ్రమేవ ధూమనౌకాశ్రయస్థానాత్ సముద్రం నిస్తీర్య, నిశీథసమయే, ధీరౌ తౌ బ్రాహ్మణరాజకుమారౌ శత్రుదుర్గ సమీపమగచ్ఛతామ్.

— చన్ద్రలేఖా వృత్తలక్షణస్సూక్తమేవ —

తా॥ ఆ వీరాగ్రేసరు లిద్దఱును, సార్వభౌముని శాసనమును గైకొని, తమగురువులను స్మరించుకొని, తగిన సైన్యమును సమహర్చుకొని, త్వరగా నౌకాశ్రయమునుండి సముద్రమునుదాటి, మంచి మధ్యరాత్రి సమయమున శత్రుదుర్గ సమీపమును జేరుకొనిరి.

— శిఖరిణీ —

23. పురః పశ్చా చ్ఛత్రు ర్నృపతి ముదధిశ్లిష్ట సరితి
న్యరౌత్సీ త్తం పార్శ్వే సమచర దుదాసీనజనతా,
ప్రతీచ్యాం ప్రాచ్యాం ద్విట్పటల మథనం కర్తుమన సౌ
ద్విధా కృత్వా సైన్యం త్వరిత మయతేతాం ద్విజవరౌ.

వ్యా :- పురఇతి :- శత్రుః రిపుః, నృపతిం సార్వభౌమ సోదరం; ఉదధినా సముద్రేణ శ్లిష్టా సఙ్గతా యా సరిత్ నదీ తస్యాం, పురః అగ్రభాగే, పశ్చాత్ పృష్టభాగే చ, న్యరౌత్సీత్ నిర్బబన్ధ. తం రాజసోదరం, పార్శ్వే, ఉదాసీనా తటస్థభావోపేతా యా జనతా జనసమూహః, జనానాం సమూహః జనతా, "గ్రామతా జనతా ధూమ్యా పాశ్యాగల్యా పృథక్పృథక్" ఇత్యమరః. సమచరత్ సఞ్చచార. ద్విజవరౌ తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, ద్విషాం రిపూణాం పటలం సమూహః తస్య మథనం నాశం, కర్తుమనసౌ చికీర్షూ, ప్రతీచ్యాం పశ్చిమదిశి; ప్రాచ్యాం ప్రాగ్దిశి, సైన్యం సేనాం, ద్విధాకృత్వా ద్వేధా విభజ్య, త్వరితం శీఘ్రం అయతేతాం యుద్ధయత్న మకురుతామ్.

సార్వభౌమానుజః సముద్రసన్నిహిత నదీమధ్యే, శత్రుణా నిర్బంధితోఽభూత్, తస్య నికటే తటస్థః జనసమూహః అతిష్ఠత్. ఇతి జ్ఞాత్వా తౌ కుమారౌ ప్రాక్ప్రతీచీదిశయోః స్వసైన్యం ద్విధాకృత్వా నియుజ్య శత్రుసైన్యం నాశయితు మారభేతామ్.

— శిఖరిణీ వృత్తలక్షణమ్ —

"రసై రుద్రైశ్ఛిన్నా యమనసభలా గః శిఖరిణీ"
య-మ-న-స-భ-ల-గాః గణాః, షట్సు ఏకాదశసుచ యతిః.

తా। "సముద్రము తో కలియు నదియందు, శత్రువు రాజసోదరుని నిర్బంధించెను. వానికడనున్న వారందఱును తటస్థులే" యని గ్రహించి, యీ తారక రాజ కుమారులు తమ సైన్యమును రెండుభాగములుగావించి, తూర్పుపడమరలందు నిలిపి, శత్రుసైన్యమును నాశనముఁగావింప యత్నించిరి.

— శ్యే ని కా —

2 ॥ అగ్రతో రిపూ న్స్వ మిత్రసైనికా
మర్దయ న్త ఇత్య ధీశ సోదరః,
ద్వీప మధ్య దుర్గరక్షితో విద
న్నన్వగా జ్జఘాన శత్రుమండలమ్.

వ్యా:- అగ్రత ఇతి :- స్వమిత్ర సైనికాః ఆత్మీయమిత్రయోధాః, అగ్రతః పురోభాగే, రిపూన్ శత్రూన్, మర్దయ న్తే సంహరన్తి, ఇతి ఇత్థం, ద్వీపమధ్యేయత్ దుర్గం తత్రరక్షితః, అధీశసోదరః సార్వభౌమ భ్రాతా, విదన్ జానన్, అన్వగాత్ అనుససార, శత్రుమండలం శాత్రవసఙ్ఘం, జఘాన అహనత్.

ద్వీపమధ్య దుర్గస్థలే రక్షితః సార్వభౌమ సోదరః స్వమిత్రయోధా న్శత్రూన్నాశయ న్తీతి వార్తాం శ్రుత్వా, స్వయమపి తానను సార. స్వయం శత్రూనహానత్.

— శ్యేనికా వృత్తలక్షణమ్ —

"శ్యేనికారజౌ రలౌ గురుస్యదా"

ర-జ-ర-ల-గాః గణాః, పాదే యతిః.

తా॥ ద్వీపమధ్య దుర్గములో రక్షింపఁబడుచున్న యా రాజ సోదరుఁడు, తన మిత్రసైనికులు శత్రువుల నెదుర్కొనిరని విని, తాను గూడ వారి ననుసరించి శత్రుసంహారము గావించెను.

— సు భ ద్ర క మ్ —

25. చోర ఇవ ప్లవోఽమ్బు పిహిత స్తరీ
రకృత భస్మసాద్ద్రుత గతిః,
సీసకగోల ఇన్దుసదృశః స్ఫుటన్
జనశతాన్యనీనశ దురుః,
అయసధూమనౌ సముదయ శ్శతఘ్న్యుపగమై
ర్బభూవ దలితః
కృత్రిమవిద్యు దద్భుతకరాగ్నినాఽదహ
దమోఘ యోధనివహమ్.

వ్యా:- చోర ఇతి. అమ్బుపిహితః జలాన్తర్గతః, ప్లవః కోలః, ద్రుతగతిః త్వరితగమనస్సన్, చోర ఇవ స్తేన ఇవ, తరీః తరణీః, భస్మసాత్ అకృత భస్మీభూతాః అకార్షీత్. ఇన్దు సదృశః చన్ద్రసజ్కాశః, ఉరుః మహాన్, సీసగోలకః సీసకేన నిర్మితః గోలాకారః ఆయుధవిశేషః, స్ఫుటన్ భిన్నస్సన్, జనశతాని బహూన్ జనాన్, శత శబ్దోఽత్రానేక వాచకః. అనీనశత్ నాశయామాస, శతాని ఘ్నన్తీతి శతఘ్న్యః, తాసాం యన్త్రవిశేషాణాం, ఉపగమైః సఙ్ఘాతైః, ఆయసః లోహనిర్మితః, ధూమనౌకానాం సముదయః సమూహః, దళితః దీర్ణః, అభూత్ ఆసీత్. కృత్రిమా కల్పితా, యా విద్యుత్ విద్యుచ్ఛక్తిః, అద్భుత కరేణ ఆశ్చర్యావహేన అగ్నినా వహ్నినా, అమోఘాః దృఢాః యే యోధాః యుద్ధవీరాః, తేషాం నివహం సమూహం, అదహత్ దదాహ.

జలమధ్యే ఽదృశ్యతయా స్థితః కశ్చన జలాన్తర్గామీ ప్లవః చోర ఇవ త్వరితగమనస్సన్ శత్రోస్తరణీ ర్భగ్నసాచ్చకార, వలయాకార ధవళః సీస నిర్మితః గోలః భిన్నస్సన్ అనేకాన్ జనాన్ అదహత్, శతఘ్న్యః తీరస్థిత ధూమనౌకాసమూహం అదారయన్, కృత్రిమ విద్యుచ్ఛక్తిః స్వోద్భూతాగ్నిజ్వాలాభిః యోధనివహాన్ అదహత్.

— సుభద్రిక వృత్త లక్షణమ్ —

"భరా నరా నరా ‹ గా సుభద్రికమ్"

తా॥ జలాంతర్గామి ఱుగు వడవ నీటిలోఁ గనఁబడక యుండి దొంగవలెఁ దొందరగా వచ్చిపడి, శత్రునావలను బూడిదగావించెను. చంద్రబింబము వలెఁ దెల్లగ గుండ్రముగనున్న సీసపుగుండు (బాంబు) బ్రద్దలై వందలకొలఁది జనులను జంపెను. శతఘ్నులు (ఫిరంగులు) ప్రేలి విజృంభించి సముద్రతీరమందలి ధూమ నౌకలను బ్రద్దలు గావించెను. కృత్రిమనిర్మిత విద్యుచ్ఛక్తి తన వేడిమిచే యుద్ధభటులను గాల్చెను.

— స్రగ్విణీ —

26. మజ్జనోన్మజ్జనై ర్లోహనౌకా పయో
వాయసీవాఽచలద్వారి మాయావినీ,
దహ్యమానోడుపాగ్నిచ్ఛటాలీలయా
సా తమిస్రా విభాతిస్మ మధ్యాహ్నభా.

వ్యా :- మజ్జనేతి :- లోహేన అయసా నిర్మితా నౌకా, ప్లవః మజ్జనైః జలాన్తర్గమనైః, ఉన్మజ్జనైః బహిః నిష్క్రమణైః, మాయావినీ మాయావతీ, పయోవాయసీ ఇవ జలకాకాఙ్గనేవ. వారి జలే, అచలత్ సఞ్చచాల. దహ్యమానానాం అగ్నిపరీతానాం, ఉడుపానాం ప్లవానాం, యాః అగ్నిచ్ఛటాః వహ్నికీలాః, తాసాం లీలయా కాన్త్యా సా తమిస్రా తామసీ రాత్రిః, అహ్నః మధ్యః మధ్యాహ్నః తస్య భా

ఇవ కాన్తి రివ కాన్తిః యస్యాస్సా, మధ్యన్దిన కాన్తిసహితానా విభా తిస్మ బభౌ.

తజ్జలే ముహుర్నిమగ్నా ఉన్మగ్నా ల హనౌకా మాయా వినీ పయోవాయసీ వ రరాజ. దధ్యాహా న ప్లవ సజ్జితవహ్నిజ్వాలా కాన్త్యా తమో భూయిష్ఠా రాత్రిరపి తేజసా మధ్యాహ్న ఇవ రరాజ. ఉపమాలఙ్కారః.

— స్రగ్విణీ వృత్తలక్షణమ్ —

"రైశ్చతుర్భి ర్యుతా స్రగ్విణీ సమ్మతా"

ర - ర - ర - రాః గణాః, పాదే యతిః.

తా॥ సముద్రమందలి లోహనౌక నీటిలో మాటి మాటికి మును గుచుఁ దేలుచు, మాయలుచేయు నీటికాకివలెఁ గదలుచుండెను. గట్టుఁ మీఁదఁ గాలుచున్న పడవల మంటలు రాత్రి చీకటిని రూపుమాపుటచే నా రాత్రి పట్టపగలువలె వెలుఁగుచుండెను.

— ఆర్యా గీతిః —

27. ఆసన్న వింశ యోజన
విస్తీర్ణ నదీస్థ శత్రుసౌ ఖ్యసహస్రమ్,
సద్విడ్జన సర్వస్వం బా
రత వీరకుమార ప్రతాప విధ్వస్తమ్.

వ్యా:- ఆసన్నేతి:- వింశతేః ఆసన్నాని ఆసన్నవింశాని, "సం ఖ్యయాఽవ్యయాసన్న దూరాధిక సంఖ్యాః సంఖ్యేయే" ఇతి బహు వ్రీహిః, "బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే డజబహుగణాత్" ఇతి డచ్ సమా సాన్తః. "తి వింశతేః" రితి తిశబ్దస్య లోపః. తతో యోజనశబ్దేన విశే షణ సమాసః. ఏకోనవింశతి యోజనాని, ఏకాధిక వింశతి యోజనాని

వేత్యర్థః. తైః, విస్తీర్ణా విస్తృతా, యా, నదీ సరిత్. తస్యాం స్థితాః శత్రూణాం నావః నౌకాః, తాసాం ద్విసహస్రం సహస్రద్వయం, ద్విడ్జనాః శత్రవః, తేషాం సర్వస్వం సర్వసమ్పత్, తేన సహ, సద్విడ్జన సర్వస్వం, శత్రూణాం సర్వస్వ మిత్యర్థః. భారత వీరకుమారయోః తారక రాజకుమారయోః, ప్రతాపేన పరాక్రమేణ, విధ్వస్తం సమ్యాగ్దతయా వినష్ట మాసీత్.

ఆసన్న వింశతియోజన పరిమితప్రదేశే నద్యాం స్థితాః ద్విసహస్రసంఖ్యాకాః శత్రునౌకాః సర్వపదార్థైస్సాకం భారతవీరకుమార ప్రతాపాగ్నినా భస్మసాదభూవన్. శత్రునౌకాబలం సర్వం విధ్వస్తం బభూవ.

— ఆ ర్యా గీ తి ల క్ష ణ మ్ —

ప్రథమపాదే ద్వాదశమాత్రాః, ద్వితీయపాదే వింశతి మాత్రాః ఏవమార్యాగీతిర్భవతి, పాదాన్తే యతిః.

తా॥ పందొమ్మిది లేక యిరువదియొక్క యోజనములలోనున్న నది యందలి రెండు వేల నౌకలు వస్తుసామగ్రితో పాటు తారకరాజ కుమారుల ప్రతాపాగ్నిలో దగ్ధమైనవి.

— అ ను ష్టు ప్ —

28. అభ్యమిత్ర్యౌ సాంయుగినౌ ధీరౌ భరతవర్షజౌ,
సమూలఘాతం ప్రత్యర్థి సేనం ద్వీపస్థ మాహతామ్.

వ్యా :- అభ్యమిత్ర్యావితి :- అభ్యమిత్ర్యౌ శత్రూణా మభిముఖం గచ్ఛన్తౌ, సాంయుగినౌ యుద్ధవిశారదౌ, ధీరౌ ధైర్యయుక్తౌ, భరతవర్షజౌ భారతభూమి సముత్పన్నౌ, తౌ విప్రరాజపుత్రౌ, ద్వీపస్థం ద్వీపే వర్తమానం, ప్రత్యర్థిసేనం శత్రుసైన్యం "విభాషా సేనే త్యాదినా

సేనా_న్తస్య నపుంసకత్వమ్. సమూలం హ త్వా సమూలఘాతం, సాకల్య మిత్యర్థః. ఆహ తాం నాశయా మాసతుః.

ధీరౌ యుద్ధనిపుణౌ శత్రూణా మభిముఖం గ న్తుం సమర్థౌ తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, ద్వీపే వ_ర్తమానం సర్వం శత్రుసైన్యం నిశ్శేషం నాశయాం చక్రతుః.

తా॥ ఆ తారక రాజకుమారు లిరువురును సర్వ్భయముగ శత్రు వుల నెదుర్కొనుశ_క్తిగలవారు; యుద్ధమందు మంచి నేర్పరులు, ధైర్య వంతులు. అట్టి వారిరువురును, ఆ ద్వీపమందున్న శత్రుసైన్యము నం తను నిశ్శేషముగ నిర్మూలము గావించిరి.

— శార్దూల విక్రీడితమ్ —

29. ఉల్కావ ద్బహుత ప్త పీనగుళికా శ్రేణీ
మ్ముహుః పాతితా
దోషాభూత మహ శ్శతఘ్ను తి సర
ద్ధూమాన్ధ కారాన్వితమ్,
ఖేరీ ఖాఙ్కృత ఖర్పనైః ప్రతిభట
ప్రాణార్థ మూర్జ ప్వలః
కాలో౽ చూచుర దారురావ రుధిరం
పీత్వా శివాపంహతిః.

వ్యా:- ఉల్కేతి :- బహుతప్తాః అధిక తాపయుతాః యాః పీన గుళికాః, తాసాం శ్రేణీ పఙ్క్తిః, ఉల్కావత్ నిర్గతజ్వాలేవ. "ఉల్కాస్యా న్నిర్గతజ్వాలా" ఇత్యమరః.జ్వాలావిరహితాగ్నిరివే త్యర్థః. ముహుః పునః పునః. పాతితా విసృష్టా. అహః దినం, శతఘ్నీభ్యః అతిసరన్ నిసృష్టః యః ధూమః, స ఏవ అన్ధకారః తిమిః తేన అన్వితం యు_క్తం సత్, శతఘ్నీ ధూమాచ్ఛాదితం స దిత్యర్థః దోషాభూతం

రాత్రిరివాసీత్ "అవ్యయస్య చ్యావత్వం నేతి వాచ్యమ్," ఇతి నిషే
ధాత్ ఉత్పాంన. ఊర్జస్వలః బలవాన్, కాలస్సమయః, భేరీణాం దున్దు
భ్యాది వాద్య విశేషాణాం, భాజ్కృత ధ్వనైః భీషణభాంకారధ్వని
భిః. ఇంత్రిధటానాం శతూణాం ప్రాణార్థం ప్రాణధనం అచూచురత్
అపోరయత్ అపజహారేత్యర్థః, శివాసం హతిః క్రోష్టసమూహః, రుధి
రం కోష్ణం పీత్వా నిపీయ, అరురావ సమన్తా ద్రాత్రిష్మ.

తప్తాయః పిణ్డనిభా స్సీసగోళకాః బహవో విసృష్టాః అగ్నిగోళా
ఇవాపతన్. శతఘ్నీ సజ్జాతేన ధూమాన్ధకారేణ దినమపి రాత్రిరివ అన్ధ
కారబన్ధుర మాసీత్. అతిభీషణై ర్భేరీ దున్దుభి నినాదై రేవ మహాకాలః
శత్రూణాం ప్రాణధనా న్యపాహరత్. శివాసమూహః రుధిరం పీత్వా
ఉష్ణం దీర్ఘారావా నకరోత్.

—శార్దూల విక్రీడితావృత్త లక్షణ ముక్తమ్—

తా॥ కాల్చిన యినుప గుండ్ల వలెనున్న సీసపు గుళికలు నిప్పు
కణములవలె మాటి మాటికి విసరఁబడెను. బండి ఫిరంగులనుండి వచ్చు
పొగ చీకటివలెఁ గప్పటచేఁ బవలు రాత్రి యయ్యెను. భీషణ భేరీ ధ్వా
నధ్వనిచే కాలము శత్రువుల ప్రాణధనము నపహరించెను. (అడ)
నక్కలు రక్తమును గడుపారఁదాగి యరచుచుండెను.

— అనుష్టుప్ —

30, అతులాహంపూర్వికా విభీషణా హమహమికా,
అహోపురుషికా సాఽపి దహోరాత్రాహ వక్రియా.

వ్యా:- అతులేతి :- సా ప్రసిద్ధా, అహశ్చ రాత్రిశ్చ అహో
రాత్రః, తస్మిన్, ఆహవక్రియా యుద్ధవ్యాపారః, అహంపూర్వ
మహంపూర్వ మిత్యాదికా క్రియా యస్యాం సా, "అహం
పూర్వ మహం పూర్వమిత్యహం పూర్వికా క్రియా" ఇత్యమరః. విభీ

షణా అతిభయజ్కా, అహమహమికా, అహం సమర్థః అహం సమర్థః ఇతి వచనం యస్యాం సా, "అహమహమికాతు సాస్యాత్పరస్పరం యో భవత్యహఙ్కారః." ఇత్యమరః, ఆహోపురుషికా, అహో! పురుషోఽహం ఇతి దర్పయుక్తస్య పురుషస్య భావః యస్యాం సా, "ఆహోపురుషికా దర్పాద్యాస్యాత్సమ్భావనాఽఽత్మని" త్యమరః. ఆసీత్ బభూవ.

తత్ర అహోరాత్రౌ యుద్ధమభవత్, తస్మిన్యుద్ధే కేచన భటాః, అహం పూర్వం యుద్ధం కరిష్యామి అహమేవపూర్వం కరిష్యామీత్యేవ వదన్. అన్యే కేచన అహం సమర్థో యోద్ధు మహమేవ సమర్థ ఇత్యహంకారాదవోచన్, అపరే కేచన ఆహో! అహమేవ పురుషః నాన్య ఇతి దర్పాదబ్రువన్. ఏవం విధా అతులా అతిభీషణాచ యుద్ధపంక్తి రాసీత్.

తా॥ అచ్చట రేయింబవళ్ళు యుద్ధము జరిగెను. అందు నేను ముందేగెదను నేను ముందేగెదనను వారు కొందఱు, నేనే సమర్థుడను నేనే సమర్థుడను అని యహంకారముతోఁ బలుకువారు మఱికొందఱు. నేనే పురుషుడను నేనే పురుషుడనని దర్పముతోఁ బలుకువారు ఇంకొక కొందఱునై వీరభటులుండిరి. ఆ యుద్ధమతి భయంకరమై సాటిలేనిదై యుండెను.

— శమ్భునటనమ్ —

31. మహారణభువి త్రుటిత పాదయుగలై
ర్లులిత బాహుభి రపాస్తనయనై
రరోద్ధరిజనై రవకృదస్త్ర పతితం
గజహయం సమతశార్త నినదమ్.
రథాయుధమణి ఖచితభూషణపరై
ర్వ్యసపతు యత్సమరభూమి రఖిలా

మ్యబీభిషత జన్తుపటలం పలరతం
బహు భయఙ్కర కబన్ధనటనమ్

వ్యా :- మహారణేతి :- మహతీ విశాలా, రణభూః యుద్ధభూమిః, తస్యాం, త్రుటితం ఛిన్నం పాదయుగలం పాదద్వయం యేషాం తైః, లులితౌ లుఠితౌ బాహూ భుజౌ యేషాం తైః, అరిజనైః శత్రుభిః, అసకృత్ వారం వారం. ఆగోది ఆక్రన్దితమ్. అత్ర పతితం ఆయుధాహతం, గజాశ్చ హయాశ్చ గజహయం, సేనాఙ్గత్వాదేకవద్భావః. మాతఙ్గాశ్వ సమూహా ఇత్యర్థః. ఆర్త నినదం, ఆర్తనాదం. అసకృత్ పునః పునః, సమతత విస్తారయామాస, అఖిలా ధరా, సమరభూమిః యుద్ధభూమిః, రథైః స్యన్దనైః, ఆయుధైః శస్త్రైః, మణిఖచితభూషణైః, రత్నఖచితాభరణైః వశైశ్చ వస్త్రైశ్చ వ్యవణయత్ వ్యాప్తా బభూవ. బహుభయఙ్కరం బహుభీతిదం, యత్ కబన్ధనటనం శిరోహీనశరీరనృత్యం, పలరతం మాంసాసక్తం, జన్తుపటలం జమ్బుకాది మృగసమూహం అబీభిషత అభీషయత్.

తస్మిన్ సమరాఙ్గణే యుద్ధభటాః ఛిన్న పాదాః అవగతనయనాః విచ్ఛిన్నభుజాః సన్తః రుదన్తిస్మ. ఖడ్గాద్యాయుధైః కృత్తావయవాః గజా హయాశ్చ ముహుర్ముహు రార్తనాదా న్ముఞ్చన్తః భూమౌ శేరతేస్మ, సర్వమపి యుద్ధ తలం తతైరాయుధైః, భ్రష్టైః రత్నాభరణైః, భగ్నైః రథైః, స్రస్తైః వసనైశ్చ, సంవృతా బభూవ, అరీణాం శిరోహీనదేహాః (కబన్ధాః) మాంసశోణిత లోలుపాన్ జమ్బుకాది మృగాన్ త్రాసయన్తిస్మ.

— శమ్భునటన వృత్తలక్షణమ్ —

“జనసభా జజసభా లగౌ శమ్భునటనమ్”

జ-న-స-భ-జ-జ-న-భ-ల-గాః గణాః, షట్సు, అష్టసు, షట్సు, షట్సుచ యతిః.

తా॥ ఆ యుద్ధరంగమునఁ బాదములు తెగి, కన్నులూడి, చేతులు పోయిన వీరభటులు దుఃఖించుచుండిరి. ఆయుధ ఘాతములచే నేలపైఁ గూలిన యేనుఁగులు గుత్తములను మాటిమాటికి నార్తనాదములను విడుచుచున్నవి. ఆ రణరంగమంతయును, విరిగిన రథములతోఁ, బడిన యాయుధములతోఁ జెదరిన రత్నాభరణములతో, జారిన బట్టలతోఁ, గప్పఁబడి యుండెను. మొండెములు గంతులు వేయుచు, మాంసమును దినుచున్న క్రూరజంతువులను భయపెట్టుచుండెను.

— క్రౌఞ్చపదా —

32. వ్యాకులయుద్ధే పరస్పర మేవ
భీకర రిపవ ఉపసి ముహు రతుదన్
ద్రాగ్ఘతశేషా మహాభయకమ్పితా
శ్శరణ మయు రధికరణ జయినామ్.
బాహుగణాహివ్రజం చరణోత్కరోరు
కమఠపరికర మసిత శిరో
రుట్చయశైవాల వఙ్చయ మద్భుతం
రుధిరజల మభవ దమిత వరః.

వ్యా:- వ్యాకులేతి:- వ్యాకులం విహస్తం చ తత్ యుద్ధం ఆయోధనం తస్మిన్, కింకర్తవ్యతాశూన్యే సమరే ఇత్యర్థః. 'విహస్త వ్యాకులౌ సమౌ' ఇత్యమరః. భీకర రిపవః భయఙ్కర శత్రవః, ఉపసి ప్రభాత సమయే, ముహుః పునః పునః, పరస్పరమేవ అన్యోన్యమేవ, అతుదన్ అపీడయన్. హతశేషాః హతావశిష్టా భటాః, మహతా భయేన అధిక భీత్యా, కమ్పితాః చలితాః, ద్రాక్ శీఘ్రమేవ, అధికరణ జయినాం రణే అధికం జయ మాప్నువతాం వీరాణాం, శరణం, అయుః ప్రాపుః బాహుగణాః భుజపఙ్క్తయ ఏవ అహివ్రజాః సర్పగణాః యస్మిన్ తత్, చరణోత్కరాః పాదసమూహా ఏవ ఉరుకమఠాః

బృహత్కచ్ఛపాః తేషాం పరికరః యస్మిన్ తత్, అసితాః నీలాః, శిరోరుహాణాం కేశానాం, చయాః సమూహా ఏవ శైవాల సఞ్చయాః జలనీలీచయాః యస్మిన్ తత్, రుధిరం శోణితమేవ, జలం యస్మిన్ తత్, సత్ [illegible] అపార [illegible], అద్భుతం ఆశ్చర్యకరం యథా తథా, [illegible] [illegible]

[illegible] ఆగతే సతి, తస్మిన్నాయోధనే. అతిభయఙ్కరారివశః [illegible] రన్యోన్యమేవ నిజఘ్నుః. హతశేషా భటాః భయకమ్పితాః విజయినాం వీరాణాం శరణ మవాపుః. తస్మిన్రణరఙ్గే, అమిత్రైర్భుజాభుజఙ్గమైః, అపారైః పాదకచ్ఛపైః. అతినీలైః కేశశైవాలైః. అతిరక్తైః శోణితజలైశ్చ పరిపూర్ణ మాశ్చర్యకర మపారం సరోవర మావిర్బభూవ.

— క్రౌఞ్చపదావృత్త లక్షణమ్ —

"క్రౌఞ్చపదా భ్మౌస్మౌ ననానాన్గౌ ఇషుశరవసుముని విరతి రిహ భవేత్.

భ-మ-స-మ-న-న-న-న-గాః గణాః. విరతి ర్నదృశ్యతే పఞ్చను పంచను అష్టను సప్తను యతిః.

తా॥ [illegible] సరికాయుద్ధమున నేమిచేయుట కుందోచక, యా శత్రువులు వారిలోవారే యొకరి నొకరు పొడుచుకొనిరి. చావగా మిగిలినవారు భయకంపితులై జయించినవారి శరణుఁజొచ్చిరి. ఆయుద్ధ రంగమంతయు నొక పెద్ద చెఱువుగా మారెను. అందు రక్తమే జలము. తెగిన చేతులే పాములు, తెగిన పాదములే తాఁబేళ్ళు, నల్లని జుట్టే నాచుతీగలుగ నుండెను. ఆ సరోవరము చూచుటకు మిక్కిలి యాశ్చర్యజనకముగ నుండెను.

— తన్వీ —

33\. కృత్తపదోఽపి ప్రతిభట మవధీ
ద్యోధవరః సపది జహిజహీతి
క్రుద్ధ మనంసీ ద్విజయన మనుహ్య
త్కశ్చి దనూనయుధి నమనమేతి,
శత్రు మహార్షీ ద్ద్రుతగతి చతురః
ప్రాప్తజయో ఝటితి హర హరేతి
స్తవ మనావీ ద్ద్విజయుగ మతులం
సైనికపఙ్క్తి రథ నుహి నుహీతి.

వ్యా :- కృత్తపద ఇతి :- కశ్చిత్ యోధవరః యుద్ధభటః, కృత్తపదోఽపి నికృత్త పాదయుగలోఽపి. సపది సద్యః, జహి జహి ఇతివదన్, ప్రతిభటం శత్రుం, అవధీత్ జఘాన. "క్రియాసమభిహారే ద్వే వాచ్యే" ఇత్యనేన ద్విరుక్తిః కశ్చిత్ అనుహ్యత్ రిపుః, అనూన యుధి అధికయుద్ధే, క్రుద్ధం కుపితం, విజయినం ప్రాప్తవిజయం, నమ నమ ఇతి వదన్, అనంసీత్ ననామ. ద్రుతగతౌ శీఘ్రగమనే, చతురః నిపుణః, ప్రాప్తజయః విజయీ, కశ్చన, ఝటితి శీఘ్రం, హర హర ఇతి వదన్, శత్రుం ద్విషం, అహార్షీత్ జహార. అథ అనన్తరం, సైనిక పఙ్క్తిః సేనానివహః, అతులం అసదృశం, ద్విజయుగం బ్రాహ్మణక్షత్రి కుమారద్వయం, నుహి నుహి ఇతి వదన్. స్తవం శీఘ్రం, అనావీత్ నునావ.

నికృత్త పాదోఽపి కశ్చిద్యోద్ధా శత్రుం జహిజహీతి వదన్ జఘాన. అపరః కశ్చిత్ కుపితం విజయిన [illegible]ద్య నమ నమేతి వదన్ననామ, అన్యః కశ్చన విజయీ ద్రుతగమ[illegible] [illegible] [illegible]ర ఇతివదన్ జహార. సర్వోఽపి సైనికవర్గః కు[illegible] [illegible]ద్వయ [illegible] నుహి నుహీతి వదన్ స్తుతిమకార్షీత్.

— తన్వీవృత్త లక్షణమ్ —

"భూతము నీనైర్భతి రిహ భతనాః స్భౌ భనయాశ్చ యదిభవతి తన్వీ"
భ-త-న-స-భ-భ-న యాః గణాః. పఞ్చసు సప్తసు ద్వాదశ సుచ యతిః.

తా॥ యుద్ధవీరుఁడొకఁడు, తన పాదములు తెగిపడినను, శత్రువునుజేరి, చంపుము చంపుము అని పలుకుచుచంపెను. మఱియొక శత్రువీరుఁడు కుపితుఁడై జయమునుగాంచియున్న వీరునిఁజూచి మ్రొక్కుము మ్రొక్కుము అనుచు మ్రొక్కెను.

ఇంకొక వీరుఁడు జయమునుగాంచి, త్వరిత గమనమున శత్రువునుజేరి, లాగుము లాగుము అనుచు లాగెను. సైనికసమూహమంతయును, ఈ విప్రరాజకుమారద్వయమును జూచి, పొగడుము పొగడుమని పలుకుచుఁ బొగడెను.

— శిఖరిణీ —

24. క్వచి త్కౄశాకేశి వ్యథిత చికురో భిక్షుక ఇవ
క్వచి న్ముష్టీ ముష్టీవ హతదశనోఽపి త్తదశమీ
క్వచి ద్బాహాబాహి ప్రశమితబలో వాతకి సమః
క్వచి ద్దణ్డాదణ్డి ద్విదసృగమితో రోచన ఇవ.

వ్యా:- క్వచిదితి :- క్వచిత్ కుత్రచిత్ప్రదేశే వ్యథితః వ్యథా పీడితః చికురః కేశభారః యస్య సః. ద్విట్ శత్రుః, భిక్షుక ఇవ, కేశాకేశి కేశయుద్ధం, అకరోదిత్య ధ్యాహారః, కేశేషు కేశేషు గృహీత్వా ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం కేశాకేశి. క్వచిత్ కుత్రచిత్ స్థలే, హతదశనః అపగత దన్తః, ద్విట్ రిపుః, అపి త్తదశమీ ఇవ ధనహీనః అతివృద్ధ

ఇవ, ముష్టీముష్టి ముష్టియుద్ధం అకరోత్, ముష్టిభిశ్చ ముష్టిభిశ్చ ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం ముష్టీముష్టి. క్వచిత్ కుత్రచిద్భాగే, ప్రశమితబలః క్షీణసత్త్వః, ద్విట్ రిపుః, వాతకిసమః వాతరోగీవ, "వాత రోగీతు వాతకీ" రిత్యమరః. బాహాబాహి బాహుయుద్ధం అకరోత్. బాహాభిశ్చ బాహాభిశ్చ ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం బాహాబాహి. క్వచిత్ కుత్రచిత్ దేశే, అసృగమితః రుధిరాక్తః, ద్విట్ శత్రుః, రోచన ఇవ కూటశాల్మలీ వృక్ష ఇవ, "రోచనః కూటశాల్మలీ" త్యమరః, దణ్డాదణ్డి దణ్డయుద్ధం, అకరోత్. దణ్డైశ్చ. దణ్డైశ్చ ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం దణ్డాదణ్డి. ఉపమాలఙ్కారః.

కేశభార పీడతాః కేచన రిపవః కుత్రచిత్ భిక్షుకా ఇవ కేశయుద్ధమకుర్వన్, క్వచిదపగత దన్తాశ్శత్రవః అతివృద్ధా ఇవ ముష్టియుద్ధం చక్రుః. క్వచిద్బలహీనాః రిపవః వాతరోగిణ ఇవ బాహుయుద్ధ మకుర్వత. క్వచిత్ రక్తసిక్త దేహా అరయః శాల్మలీవృక్షా ఇవ దణ్డయుద్ధమాశ్రాష్టః, శిఖరిణీ వృత్తలక్షణముక్తమేవ.

తా॥ ఒకచోట, ముష్టివారు జుట్టుపట్టుకొని పోరాడుచున్నట్లు కొందఱు శత్రువులు కేశయుద్ధమును గావించుచుండిరి. వేరొకచోట దంతములూడిన మఱికొందఱు కదలలేని ముసలివారువలె ముష్టియుద్ధమును జేయుచుండిరి. ఇంకొకచోట బలహీనులైన శత్రువులు వాతరోగులవలె బాహుయుద్ధమును జేయుచుండిరి. మఱియొకచోట మఱికొందరు రక్తసిక్త శరీరులై బూరుగు చెట్లవలె కఱ్ఱలతో, గొట్టుకొనుచుండిరి.

— మ త్తా క్రీ డా —

౩౫. వేగోద్యద్ధామాఽనోఽభేద్యం
సమచలయదసమ శరపటలం

యన్త్రం భూమ్యాం నిక్షిప్తం ప్రాస్ఫుట
దమిత భటవర హృదయ భయదమ్,
అశ్వీయం పాదాతం శత్రుం స్మ తమయతి
త మతులిత మదగజతా
మేఘద్వారా ద్యోధశ్రేణ్యక్షి పదసకృ
దఖిలగతి శుచిగుళికాః.

వ్యా :- వేగోద్యదితి :- అభేద్యం భేత్తు మశక్యం, వేగేన ఉద్యన్ ధూమః యస్మాత్ తత్ వేగోద్యద్ధూమం, తత్ అనః శకటం ధూమశకట మిత్యర్థః. "క్లీబేఽన శ్శకటోఽస్త్రియామ్" మిత్యమరః. అసమాః అతులాః, శితాః తీక్ష్ణాః, యే శరాః నారాచాః, తేషాం నికరం సమూహం సముచలయత్ విససర్జ. భూమ్యాం ధరణ్యాం, నిక్షిప్తం నిహితం, యన్త్రం యన్త్రవిశేషః, అమితాః అనన్తాః, యే భటవరాః యోద్ధారః, తేషాం హృదయభయదం మనోభయ దాయకం సత్, ప్రాస్ఫుటత్ స్ఫుటిత మభూత్, అతులితా అసదృశా, మదగజతా మత్తమాతఙ్గసఙ్ఘః, గజానాం సమూహో గజతేత్యర్థః అశ్వీయం అశ్వ సహితం, పాదాతం పదాతియుక్తం, తం శత్రుం రిపుం, తమయతిస్మ మమర్ద. యోధశ్రేణీ, యుద్ధభటనివహః, 'మేఘద్వారాత్ ఆకాశాత్, 'మేఘద్వారం మహాబిల' మిత్యమరః. అసకృత్ అనేకవారం, అఖిల గతిః సర్వత్ర సంచారిణ్యః యాః శుచిగుళికాః శ్వేతాగ్ని గోలకాః, తాః అక్షిపత్ చిక్షేప.

అభేద్యం ధూమశకట మసమా న్తీవ్ర బాణానసృజత్. భూమిష్ఠం యన్త్రం స్ఫుటిత్వా వీరభట హృదయానాం భయముత్పాదయామాస, మదగజ సమూహః హయపదాతిసహితం రిపుం మమర్ద. యోధవరాః ఆకాశా దనేకా నగ్నిగోలాన్ అసకృ దక్షిపన్.

— మత్తాక్రీడావృత్త లక్షణమ్ —

"మత్తాక్రీడా మాత్నౌనౌ నల్గిగితి భవతి వసుశర దశయతియుతా"
మ-మ-త-న-న-న-న-ల గాః గణాః, అష్టసు పఞ్చసు దశసు యతిః.

తా॥ అతికఠినము నభేద్యమునగు ధూమశకటము పొగను చిమ్ముచుఁ దీవ్రమైన బాణవర్షమును గురిపించుచుండెను. భూమిలోఁ బాతియుంచిన యంత్రము బ్రద్దలై శత్రుభట హృదయములకు భయమును గలిగించెను. మత్తమాతంగ యూధము విజృంభించి గుఱ్ఱములతోఁ గాల్బలముతో నిండిన శత్రువును గ్రుమ్మెను. యుద్ధవీరు లాకసమునుండి మాటిమాటికి తెల్లని యగ్నిగుళికలను విసరిరి.

— మ త్తే భ మ్ —

36. పాదాత కౌన్తిక భటక్షత్తృహాస్తిపక
సాహస్ర చర్మి రథికా
శ్వారోహ కావచిక శాక్తీక హైతిక
ధనుష్మన్మయాఽ రిప్పృతనా,
వీరోత్తమ ద్విజవరేణ్య ప్రకాపక్షి
పక్షా పతజ్జతతివ
ద్దుర్ధ్వచ్ఛమూపతి రజయోఽ పి
భారతభుజాశౌర్య పఞ్జర నిబద్ధః

వ్యా:- పాదాతేతి:- పదాభ్యాం పతతి గచ్ఛతీతి పదాతిః, తేషాం సమూహః పాదాతం, పత్తిసంహతి రిత్యర్థః. "పాదాతం పత్తి సంహతి" రిత్యమరః. కున్తం ప్రహరణం అయుధం అస్యేతి కౌన్తికః ప్రాసిక ఇత్యర్థః "సమా ప్రాసికః కౌన్తికా" విత్యమరః. తే కౌన్తికాః, భటాః యోద్ధారః, క్షత్తారః సారథయః, హస్తిః పాస్తీతి హస్తిపకాః, హస్తిపకా ఏవ హాస్తిపకాః, స్వార్థే అణ్, నిత్యాద్వృద్ధిః. హస్త్యారోహా ఇత్యర్థః." అధోరణా హస్తిపకా హస్త్యారోహా నిషాదినః" ఇత్యమరః. సాహస్రాః సహస్రిణః, సహస్రభట సమబలయుతా ఇత్యర్థః. "బలినో యే సహస్రేణ సాహస్రాస్తే సహస్రిణః" ఇత్యమరః. చర్మిణః ఫలకపాణయః, ఖేటకధారిణ ఇత్యర్థః. "చర్మీఫలకపాణిస్స్యా" దిత్యమరః.

రథికాః రథినః, అశ్వారోహాః సాదినః, కావచికాః వర్మధారిణః, శాక్తీకాః శక్తిహేతికాః, శక్త్యాయుధా ఇత్యర్థః, "శాక్తీకః శక్తిహేతికః" ఇత్యమరః. హైతికాః నైస్త్రింశికాః, ఖడ్గపాణయ ఇత్యర్థః. ధనుష్మన్తః ధానుష్కాః, స్వరూపం యస్యాః సా పాదాతీ — ధనుష్మన్మయా, ప్రాచుర్యార్థే మయట్. అరిపృతనా శత్రుసేనా, పతఙ్గతతివత్ శలభసమూహా ఇవ, వీరోత్తమా వీరశ్రేష్ఠా యౌ ద్విజవరేణ్యౌ బ్రాహ్మణక్షత్రియశ్రేష్ఠౌ, తయోః ప్రతాప ఏవ శిఖీ అగ్నిః, తస్మిన్, ప్రతాపాగ్నౌ, నష్టా దగ్ధా బభూవ. అజయ్యోఽపి జేతుమశక్యోఽపి, క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే ఇతి పాణినిః. దుర్వ్రాదాం రిపూణాం, చమూపతిః సేనానాయకః, భారతయోః భారతవీరయోః తారకరాజకుమారయోః భుజాశౌర్యం భుజబలం, తదేవ పఞ్జరం బన్ధనం, తత్ గతః ప్రాప్తః, బద్ధోఽభూదిత్యర్థః.

సకలవిధ సైనికైస్సముపేతా శత్రుసేనా సర్వాపి భారతవీర ప్రతాపాగ్నౌ పతితా శలభసమితి రివ దగ్ధాబభూవ. బలవానపి శత్రుసేనాపతిః ద్విజరాజకుమారాభ్యాం నిగృహీతః బద్ధోబభూవ.

— మత్తేభవృత్తలక్షణమ్ —

"తభౌ జజౌ సరౌ నగౌ మత్తేభ విక్రీడితమ్,

"త-భ-జ-జ-స-ర-న-గాః గణాః, ప్రసిద్ధమత్తేభ విక్రీడిత లక్షణస్య విలక్షణమేతత్.

తా॥ కాల్బలము, ఈటెలవారు, వీరభటులు, సారథులు, సాదులు బలవంతులు [వస్త్రాదులు] డాలుపట్టినవారు, రథికులు, అశ్వారోహకులు, కవచధారులు, శక్తిధారులు, ఖడ్గధారులు, ధనుర్ధరులు మున్నగు వీరవరులతో నిండిన యీ శత్రుసైన్య మంతయును, మిడతల దండువలె, ద్విజకుమారుల ప్రతాపాగ్నిలోఁబడి దగ్ధమయ్యెను. బలవంతుఁడైనను, శత్రుసేనాధిపతియు వీరికిఁ జిక్కి బంధితుడయ్యెను.

రథికాః రథినః, అశ్వారోహాః సాదినః, కావచికాః వర్మధారిణః, శాక్తీకాః శక్తిహేతికాః, శక్త్యాయుధా ఇత్యర్థః, "శాక్తీకః శక్తిహేతికః" ఇత్యమరః. హైతికాః నైస్త్రింశికాః, ఖడ్గపాణయ ఇత్యర్థః, ధనుష్మన్తః ధానుష్కాః, స్వరూపం యస్యాః సా పాదాతి— ధనుష్మన్నయా, ప్రాచుర్యార్థేమయట్. అరిపృతనా శత్రుసేనా, పతఙ్గ తతివత్ శలభ సమూహా ఇవ, వీరోత్తమా వీరశ్రేష్ఠా యా ద్విజవరేణ్యౌ బ్రాహ్మణ క్షత్రియ శ్రేష్ఠౌ, తయోః ప్రతాప ఏవశిఖీ అగ్నిః, తస్మిన్, ప్రతాపాగ్నౌ, నష్టా దగ్ధా బభూవ. అజయ్యోఽపి జేతు మశక్యోఽపి, క్షయ్య జయ్యౌ శక్యార్థే ఇతి పాణినిః. దుర్వారాం రిపూణాం, చమూపతిః సేనానాయకః, భారతయోః భారతవీరయోః తారకరాజకుమారయోః భుజాశౌర్యం భుజబలం, తదేవ పఞ్జరం బన్ధనం, తత్ గతః ప్రాప్తః, బద్ధోఽభూదిత్యర్థః.

సకలవిధ సైనికైస్సముపేతా శత్రుసేనా సర్వాపి భారతవీర ప్రతాపాగ్నౌ పతితా శలభసమితి రివ దగ్ధాబభూవ. బలవానపి శత్రు సేనాపతిః ద్విజరాజకుమారాభ్యాం నిగృహీతః బద్ధోబభూవ.

— మత్తేభ వృత్త లక్షణమ్ —

"తభౌ జజౌ సరౌ నగౌ మత్తేభ విక్రీడితమ్,
"త-భ-జ-జ-స-ర-న-గాః గణాః, ప్రసిద్ధమత్తేభ విక్రీడిత లక్షణస్య పిలక్షణమేతత్.

తా॥ కాల్బలము, ఈటెలవారు, వీరభటులు, సారథులు, సాదులు బలవంతులు [వస్త్రాదులు] డాలుపట్టినవారు, రథికులు, అశ్వారోహకులు, కవచధారులు. శక్తిధారులు. ఖడ్గధారులు, ధనుర్ధరులు మున్నగు వీర వరులతో నిండిన యీ శత్రుసైన్య మంతయును, మిడతల దండువలె, ద్విజకుమారుల ప్రతాపాగ్నిలోఁబడి దగ్ధమయ్యెను. బలవంతుఁడైనను, శత్రుసేనాధిపతియు వీరికిఁ జిక్కి బంధితుడయ్యెను.

రక్తస్రావాద్వక్తు మశక్తం బహు దృష్ట్వా
దుఃఖాతీతా వప్యణుమాత్రం రుదితస్స్మ.

వ్యా :- శయ్యాధీనమితి :- శయ్యాయా మధీనం పర్యఙ్కాశ్రితం, నీరపిపాసుం జలం పాతు మిచ్ఛుం, క్షతౌ బాహూ భుజౌ యస్య తం, ఆత్మానౌ తౌ ఆత్మరూపిణౌ అథవా ఆత్మనీనౌ తౌ కుమారవరౌ, స్వా, లోకితుం వీక్షితుం, ఇచ్ఛుం కాంక్షన్తం, రణధీరం యుద్ధే అపలాయినం, బహు అధికం యథా తథా, రక్తస్రావాత్ రుధిరావగమాత్, వక్తుం భాషితుం, అశక్తం అసమర్థం, తం యువరాజం. దృష్ట్వా ఆలోక్య, దుఃఖం అతీతా వపి దుఃఖరహితా వపి, తౌ కుమారౌ, అణుమాత్రం ఈషన్మాత్రం. రుదితః స్మ అరుదతామ్.

కేవలం శయ్యామేవ శ్రిత్య తిష్ఠన్తం విక్షతభుజం నిస్సృత రుధిరతయా వక్తు మప్యశక్తం జలపానాభిలాషిణం స్వాద్రష్టు మిచ్ఛుం తం రాజసోదరం వీక్ష్య దుఃఖాతీతా వపి తౌ కుమారౌ క్షణమాత్రం కించదరో దిష్టామ్.

— మత్తమయూర వృత్త లక్షణమ్ —

వేదై రన్ధ్రై ర్మ్తా యసగా మత్తమయూరమ్,
మ-త-య-స-గాః గణాః. చతుర్షు నవసు యతిః.

తా॥ ఆ సార్వభౌముని సోదరుఁడు శయ్యమీఁదనే పడియుండెను. చేతులు కదులకుండెను. శరీరమందున్న రక్తమెక్కువగాఁ బోవుటచే మాటలాడుటకుఁ గూడ శక్తి చాలకుండెను. నీరు త్రాగవలెనని యనుకొనుచుండెను. ఈ కుమారవరులను జూడఁ దలంచుచుండెను. అట్టి యువరాజును జూడగనే దుఃఖమెఱుఁగని వారైనను వీరిరువురును కొంచెము దుఃఖించిరి.

— ఉపస్థితమ్ —

39. ద్విజాతిమణి ముర్వీభృద్వతంసో
జగాద కరుణార్ద్రస్వాన్త ఇత్థమ్,
దయామయ మహాత్మన్ భూమిదేవ
త్వమర్హసి చికిత్సాం కర్తు మస్య.

వ్యా :- ద్విజాతిరితి :- ఉర్వీభృతాం రాజ్ఞాం వతంసః శిరోభూషణం, రాజకుమారః, కరుణార్ద్రస్వాన్తః దయార్ద్రీకృత చిత్తస్సన్, ద్విజాతిమణిం విప్రరత్నం తారకం, దయామయ కరుణాపూర్ణ! మహాత్మన్ మహానుభావ! భూమిదేవ భూసుర! త్వం భవాన్, అస్యయువరాజస్య, చికిత్సాం రోగప్రతిక్రియాం, కర్తుం విధాతుం. అర్హసి సమర్థోఽసి, ఇత్థం ఇతి. జగాద అవోచత్.

తదానీం రాజపుత్రః యువరాజం వీక్ష్య కరుణార్ద్ర హృదయస్సన్, స్వమిత్రం తారక ముద్దిశ్య, భో మహాత్మన్ భూసురశ్రేష్ఠ! అస్య చికిత్సాం విధేహి ఇతి అవదత్.

— ఉపస్థిత వృత్త లక్షణమ్ —

"ఉపస్థిత మిదం జ్సౌ త్సౌ సగురుకౌ చేత్."
జ-స-త-స-గాః గణాః. పాదే యతిః.

తా॥ ఆ యువరాజును గాంచినంతనే రాజకుమారుని మనస్సు కరిగెను. వెంటనే తారకునిజూచి, ఓదేవదేవ! భూసురాగ్రణీ! ఈతని బాధలను నివారింప నీవే సమర్థుడవు, కావున వీనికి జికిత్స గావింపుమని కోరెను.

— మన్దాక్రాన్తా —

40. అస్మత్స్వామీ సహజసదృశః స్వీయభావానుజోఽయం
క్రాన్తశ్శస్త్రక్షత నిజభుజోఽప్యావయోస్సఖ్య మిచ్ఛుః

సర్వజ్ఞ స్త్వం స్వవచన మవ ప్రాణయైనం మహాత్మన్
నస్మాదీదృగ్విజయ మహిమాఽ స్మాద్వినా సార్థకోఽద్య.

వ్యా :- అస్మదితి :- అస్మత్స్వామీ అస్మాకం ప్రభుః సార్వ భౌమః, సహాజసదృశః సోదరసమానః. అయం ఏషః, సార్వభౌమాను జః చక్రవర్తి సోదరః, క్రాన్తః క్షీణస త్త్వః. శస్త్రకృతనిజభుజోపి ఆయుధచ్ఛిన్నబాహు రపి, అవయోః నౌ, సజ్గం సజ్గతిం, ఇచ్ఛుః కాంక్షమాణః. త్వం భవాన్, సర్వజ్ఞః సర్వం జానాసి. స్వవచనం స్వీయ ప్రతిజ్ఞావాక్యం, అవరక్ష, మహాత్మన్ మహానుభావ! ఏనం యువరాజం, ప్రాణయ జీవయ, అద్య ఇదానీం, ఈదృగ్విజయమహిమా ఈదృశవిజయలాభః అస్మాద్వినా అముం వినా, సార్థకః సఫలః, నస్యాత్ నభవేత్.

హే మహాత్మన్ తారక! సార్వభౌమః అస్మాకం సోదరతుల్యః తస్యానుజః అయమప్యస్మాకం సోదర సమాన ఏవ. ఆయుధ చ్ఛిన్న గాత్రోఽప్యయం అస్మత్సజ్గతి మభిలషతి. భవాంస్తు సర్వజ్ఞః, భవ త్సోదరం భవతే దాస్యామీతి యా ప్రతిజ్ఞా సార్వభౌమ సన్నిధా త్త్వయా కృతా తాం పరిపాలయ. అముం ప్రాణయ, నోచే దిదానీ మస్మత్సమ్పాదితోఽయం విజయః అముం వినానిరర్థక ఏవ భవేత్.

— మత్తాక్రాన్తా వృత్తలక్షణ న్తూక్తమేవ —

తా॥ ఓయీ! తారకమహాశయా! సార్వభౌముఁడు మనకు సోదరునివంటివాఁడు. ఈతఁడు గూడ మనకట్టి వాఁడేగదా! యుద్ధ మున క్షతగాత్రుఁడై యుండియు నీ యువరాజు మన సహవాసము నర్థించెను. నీ వన్నియు నెఱింగినవాఁడవు. నీసోదరుని నీ కప్పగించెదనని సార్వభౌమునికడఁ బ్రతిన గావించితివి. నీ మాటను నిలుపుకొనుము. వీనిని బ్రతికింపుము. వీఁడు లేకుండ మన మేగినచో నీ విజయలాభ మంతయు నిష్ఫలమే యగునుసుమా! అని పలికెను.

— మౌక్తిక మాలా —

41 శస్త్రచికిత్సాం ఝటితి స కుర్వన్
జౌషధ మస్మై తదుపరి యచ్ఛన్
వార్త మకార్షీదము మతివేలం
తత్క్షణకాలేఽద్భుత మహిమాఢ్యః.

వ్యా :- శస్త్రేతి :- అద్భుతేన మహిమ్నా సామర్థ్యేన ఆఢ్యః పూర్ణః, సః తారకః, తత్క్షణకాలే సద్యఏవ, ఝటితి శీఘ్రం, శస్త్రచికిత్సాం శస్త్రవైద్యం, కుర్వన్ ఆచరన్, తదుపరి తదనన్తరం, అస్మై యువరాజాయ, ఔషధం యచ్ఛన్ దదత్, అతివేలం అత్యన్తం, అముం రాజసోదరం, వార్తం అరోగం అకార్షీత్ చకార. "వార్తం ఫల్గున్య రోగేచ" ఇత్యమరః.

—మౌక్తిక మాలావృత్త లక్షణమ్ —

మౌక్తికమాలా యది భతనాద్గౌ.
భ-త-న-గ-గాః గణాః. పఞ్చను సప్తసు యతిః.

తా॥ రాజకుమారుని మాటలను వినిన వెంటనే యతి మహిమోపేతుఁడైన యా తారకుఁడు, వేగముగా శస్త్రచికిత్సను గావించి, మందుతాగించి, యా యువరాజుని రోగవినిర్ముక్తునిఁ గావించెను.

— లక్ష్మీః —

42. తిలకయకృత్ప్లీహ కశేర్వాన్త్ర రుధిరపలల హృదయమవ్యాథమఖిల పాలః క్షితిదేవః ప్రకృతి మగమయత పరిశోధ్య.
న సపది మూర్ఛాల మథిక్షణం వరపతి సహజముదమిమీలత్
ప్రథితనృపాలోఽన్నబుభుక్షుః వరభవ మహవద మృతపథ్యమ్

వ్యా :- తిలకేతి :- తిలకం క్లోమ, కుక్షౌ స్థితః శోణః మాంసవిశేష ఇత్యర్థః. "తిలకం క్లోమ" ఇత్యమరః. యకృత్ కాలఖణ్డం,

కుక్షౌ దక్షిణభాగే స్థితః కృష్ణవర్ణో మాంస విశేషః ఇత్యర్థః. 'కాల ఖణ్డ మకృత్తు సమే ఉభే" ఇత్యమరః. ప్లీహా గుల్మః. హృదయే వామ భాగే స్థితః పీతో మాంస విశేష ఇత్యర్థః. "గుల్మస్తు ప్లీహా పుంసీ"త్యమరః. కశేరుః పృష్ఠాస్థి. "పృష్ఠాస్థిని తు కశేరుకా" ఇత్యమరః. ఆన్త్రం పురీతత్, భుక్తస్య ఆహారస్య విభజనకర్త్రా నాడీ విశేష ఇత్యర్థః. "ఆన్త్రం పురీత" దిత్యమరః. రుధిరం శోణితం, పలలం ఆమిషం, హృదయం హృత్, పద్మాకారో మాంసవిశేష ఇత్యర్థః "హృదయం హృది"త్యమరః. మన్యా పశ్చాద్గ్రీవాసిరా, గ్రీవాయాః పశ్చాద్భాగే స్థితా సిరా ఇత్యర్థః. "పశ్చాద్గ్రీవాసిరా మన్యా" ఇత్యమరః. ధమనిః నాడీ బృహన్నాడీ విశేష ఇత్యర్థః. "నాడీతుధమనిస్సిరా" ఇత్యమరః. కపాలం కర్పరం, "స్యాత్కర్పరః కపాలోஉస్త్రీ" ఇత్యమరః ఏషాం సమాహారః. తిలకయకృత్ కపాలం, తిలకాది కపాలాన్తా స్సర్వే శరీరావయవాన్, ప్రాణ్యఙ్గత్వాదేకవద్భావః. పరిశోధ్య పరిశీల్య, పరిశుద్ధాన్ కృత్వా, క్షితిదేవః భూసురః తారకః, ప్రకృతి మవయత్, సహజస్థితి నకార్షీత్. యథాపూర్వ్యమకరో దితిభావః. సః తారకః సపది సద్యః అభీక్ష్ణం అత్యన్తం, మూర్ఛాలం మూర్ఛితం, అపగత చైతన్య మిత్యర్థః. "మూర్ఛాలే మూర్తమూర్ఛితా"వి త్యమరః. నరపతి సహజం రాజసోదరం, ఉదమిమీలత్ ఉన్మీమన్నయన మకార్షీత్. ప్రథితెనృపాలః ప్రసిద్ధో యువరాజః, అన్నబుభుక్షుః అన్నం భోక్తుమిచ్ఛుః సరభసం అతిశీఘ్రం, అమృతవత్యం అమృతతుల్య మారోగ్యప్రద మాహారం, అఘసత్ అభక్షయత్.

స తారక స్సత్వరం తిలకాదికపాల పర్యన్తం శరీరావయవభాగాన్ పరిశీల్య పరిశోధ్య యథాపూర్వస్థితి నకార్షీత్. తతః మూర్ఛితం యువరాజ మున్మీలిత నయన మకరోత్. తదా రాజసోదరః క్షుత్పీడితః అన్నబుభుక్షు స్సన్నమృత సమానం పథ్య మాహారం బుభుజే.

— లక్ష్మీ వృత్తలక్షణమ్ —

"సప్తవింశతి గురవః త్రయో లఘవః ఇత్యేవం త్రింశదక్షరాచే

ల్లక్ష్మీర్భవతి. ఏతల్లక్షణం తద్విలక్షణ మివ. భాతి.

తా॥ ఆ తారకుఁడు రాజసోదరుని కుక్షియందున్న నీరుతిత్తిని, ... క్కృ త్ప్లీహములను; వెన్నెముకను. పేగులను, రక్తమాంసములను. హృదయమును, మెడవెనుకనున్న పెద్దనాడిని, ధమనిని, కపాలమును, ... లించి, పరిశోధించి, వాని నన్నింటిని పూర్వమందున్నట్లు ...గావించెను. మూర్ఛలో మునిగియున్న వానిని కన్నులు విప్పునట్లు గావించెను. పిమ్మట నా రాజసోదరుఁ డాకలిచే నాహారమును దినుట కాశింప. వాని కమృత సమానమైన పథ్యాహారమును దినిపించెను.

— ఉపజాతిః —

43. అప్తాను రత్యద్భుత వైద్యదత్త
జీవాతుహేతో ర్యువరాజ చన్ద్రః,
భవన్న ఉల్లాఘ ఉపోఢ దేహ
ఉవాచ వాచం మధురాం మహాన్తౌ.

వ్యా :- ఆప్తానురితి :- సః యువరాజ చన్ద్రః యువరాజశ్రేష్ఠః, అత్యద్భుతః అత్యాశ్చర్యకరః యో వైద్యః భిషక్ తేన దత్తః జీవాతుః జీవనౌషధం, తస్మాద్ధేతోః. తారకదత్త జీవనౌషధ మహిమ్నేత్యర్థః, ఆప్తః ప్రాప్తాః అసవః ప్రాణాః యేన సః లబ్ధజీవితః, సః యువరాజః, ఉల్లాఘః భవన్ రోగవినిర్ముక్తస్సన్ "ఉల్లాఘో నిర్గతో గదా" ఇత్యమరః, ఉపోఢః దృఢః దేహః శరీరః యస్యసః, దృఢకాయస్సన్, మహాత్మానౌ మహానుభావౌ తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, మధురాం వాచం రుచిరాం వాణీం. ఉవాచ అవోచత్.

స యువరాజ స్తారకదత్త జీవనౌషధ మహిమ్నాలబ్ధ జీవితః రోగవినిర్ముక్తః దృఢకాయ స్సన్ తౌ కుమారౌ వుద్దిశ్య ఏవం మధురాం వాచమవోచత్.

— ఉపజాతి వృత్తలక్షణ ముక్తమేవ. —

తా॥ ఆ యువరాజు తారకుని చికిత్సవలన నాతఁడిచ్చిన దివ్యౌషధము మహిమచేతను బ్రతికి రోగవినిర్ముక్తుఁడై, దృఢశరీరుఁడై యా తారక రాజకుమారులను జూచి యిట్లు మధురముగఁ బలికెను.

— చ ఞ్చ రీ కా వ లిః —

44. నృసింహౌ మత్ప్రాణత్రాణ దీక్షాగరిష్ఠౌ
భవన్తౌ వన్దేఽహం భారతీయావతంసౌ,
భవచ్చారిత్రం సన్దేశ పారావతేభ్యో
మయాఽజ్ఞాయి ప్రత్యక్షం యువామద్య వీక్షే,

వ్యా :- నృసింహావితి :- అహం, నృసింహౌ మానవశ్రేష్ఠౌ, మత్ప్రాణత్రాణే మదీయ ప్రాణరక్షణే దీక్షాగరిష్ఠౌ బద్ధదీక్షౌ. భారతీయావతంసౌ భారతీయ శిరోభూషణే, భవన్తౌ యువాం, వన్దే నమస్కరోమి. భవచ్చారిత్రం యుష్మదుదన్తః, సన్దేశపారవతేభ్యః వార్తాహారక కపోతేభ్యః "పారావతః కలరవః కపోతః" ఇత్యమరః. మయా, అజ్ఞాయి విజ్ఞాత మభూత్. అద్య ఇదానీ. యువాం భవన్తౌ, ప్రత్యక్షం సాక్షాత్, వీక్షే పశ్యామి.

భో బ్రాహ్మణ రాజన్యకుమారౌ! యువాం మానవశ్రేష్ఠౌ, మత్ప్రాణరక్షణార్థ మిహాగత్య తద్రక్షణే బద్ధదీక్షౌ. భారతీయ రత్నాభ్యాం భవద్భ్యాం నమః, భవచ్చరిత మితః పూర్వమేవ సన్దేశ కపోతేభ్యో మయా ఆకర్ణితమ్. ఇదానీం వా మహం ప్రత్యక్షం పశ్యామ్.

— చఞ్చరీ కావలీ వృత్తలక్షణమ్ —

"యమౌ రౌ విఖ్యాతా చఞ్చరీకావలీ గః"

య-మ-ర-ర-గాః గణాః, షట్సు సప్తసు యతిః.

తా॥ ఓ ద్విజకుమారులారా! మీ రిరువురును మానవశ్రేష్ఠులు. భారతీయరత్నములరు. నా ప్రాణములను గాపాడుటకు దీక్షఁబూనిన మహాత్ములరు, మీ కివే నా నమోవాకములు. వార్తలనందించు పావురములద్వారా మీ చరిత్ర మింతకుముందే నాకుఁ దెలిసినది. ఇప్పుడు కన్నులారఁ జూచితిని.

— చన్ద్రలేఖా —

45. సామ్రాజ్యం కీర్తిరాపీత్థం సార్వభౌమస్య దుర్వృ
త్సేనాయా శ్శౌర్య మద్యైవా౽ధ్వంసి సర్వం భవద్భ్యామ్,
అన్వాజేకృత్య ఖిన్నో౽హం ప్రాణిమి ద్రాఙ్మహద్భ్యాం
దేవౌ కి మ్మానవౌ బహ్వైశ్వర్య తేజః ప్రతీతౌ.

వ్యా:- సామ్రాజ్యమితి :- భవద్భ్యాం యువాభ్యాం, దుర్వృత్సేనాయాః శత్రుసైన్యస్య, సర్వం శౌర్యం సకలపరాక్రమః, అధ్వంసి ధ్వస్తః అక్రియత. ఇత్థం ఏవం, అద్యైవ ఇదానీమేవ, సార్వభౌమస్య చక్రవర్తినః. సామ్రాజ్యం రాజ్యం, కీర్త్యారాతి ధ్వనతీతి కీర్తిరాపి యశః పూర్ణమభూత్ . ఖిన్నః అహం దుఃఖితః అహం, అన్వాజేకృత్య బలమాధాయ, ప్రాణిమి జీవామి, దుర్బలస్య బలాధాన మన్వాజేకరణం "ఉపాజేన్వాజే" ఇతి సూత్రేణ గతి సంజ్ఞాయాం "కుగతిప్రాదయః" ఇతి గతి సమాసే క్త్వో ల్యబాదేశే రూపమ్. బహ్వైశ్చర్య తేజః బహ్వైశ్చర్యకరమహిమా, తేన ప్రతీతౌ ప్రసిద్ధౌ, భవన్తౌ యువాం, దేవౌ కిం ఉత మానవౌ వా. దేవౌ వా మానవౌ వా బ్రూతమిత్యర్థః.

భవత్ప్రతాపాగ్నినా సర్వం శత్రుసైన్యం దగ్ధమితి అద్యైవ సర్వమస్మదీయం రాజ్యం భవత్కీర్తిం ప్రకటయతి, దుర్బలో౽హం భవద్భ్యాం ప్రబలః కృతః. భవన్మహిమా వర్ణితు మశక్యః. భవన్తౌ మానవౌ వా ఉత దేవౌ వా అహం నజానే. బ్రూతమ్.

— చన్ద్రలేఖా వృత్తలక్షణ ముక్తమేవ.

తా॥ మీ ప్రతాపముచే శత్రుసేనా సముదాయ మంతయు నశించినదని, యిప్పుడే మీ కీర్తి మా సామ్రాజ్యమందంతట మారుమ్రోగు చున్నది. మీ మహిమవలన దెబ్బలుతిన్న నేను బ్రతికితిని. బలిష్ఠుడనైతిని. మీ మహిమ యత్యాశ్చర్యకరము, మీరు మానవులో దేవతలో నాకుం దెలియకున్నది. చెప్పుడు.

— తోటకమ్ —

46. అనశిష్య మహం స్వబలేన సమం
న యువా మభవిష్యత మత్ర యతి,
సఫలం న కృషీష్ట తమాం యువయో
రచిరాయ మనోరథ మస్మదినః.

వ్యా :- అనశిష్యమితి :- అత్ర అస్మిన్సమయే, యువాం భవన్తౌ, న అభవిష్యతం యది న భవేతాం చేత్, అహం, స్వబలేన సమం స్వసేనయా సహ, అనశిష్యం నాశం మగమిష్యమ్. సః అస్మదినః అస్మత్ప్రభుస్సార్వభౌమః, యువయోః భవతోః, మనోరథం కామం, అచిరాయి ద్రాక్ , సఫలం ఫలవన్తం, కృషీష్టతమాం నితరాం కరోతు.

అస్మిన్సమయే యువాం నాగచ్ఛేతం యది, అహం మత్సైన్యేన సాకం నాశన మగమిష్యమ్, యుష్మన్మనోరథం సార్వభౌమః సర్వథా సఫలీకరోతు.

— తోటక వృత్తలక్షణమ్ —

"ఇహ తోటక మమ్బుధిసైః ప్రథితమ్."

స-స-స-సాః గణాః. పాదే యతిః.

తా॥ ఓ మహాత్ములారా ! సమయమున కిచ్చటికి మీరు రాకుండి నచో నేను నాసైన్యముతో నీపాటికి మరణించియే యుందును. సకాల మునకు వచ్చి నన్నుఁ గాపాడితిరి. మీ మనోరథమును సార్వభౌముఁడు తప్పక త్వరితముగ నెరవేర్పఁగలఁడు.

— అలోలా —

47. పాణౌకృత్య జయార్థం రక్షన్తౌ పృతనాం మాం
భూభర్తార ముపేతాం మత్సోదర్య మతన్ద్రామ్,
ఇత్థం భారత వీరౌ విజ్ఞప్తౌ యువరాజే
నానన్దామ్బుధి మగ్నేనాఽత్యన్తం కుశలేన.

వ్యా:- పాణౌకృత్యేతి :- జయార్థం జయేన లబ్ధం ధనం, పాణౌ కృత్య స్వీకృత్య, "నిత్యం హ స్తే పాణావుపయమనే" ఇత్యనేన పాణా విత్యస్య ఉపయమనార్థే గతిసంజ్ఞాయాం, "కుగతిప్రాదయః" ఇతి సమాసే, క్త్వో ల్యబాదేశే, పాణౌకృత్యేతి రూపమ్. ఉపయమనశబ్దస్య వివాహార్థకత్వమివ స్వీకారమాత్రేఽపి ప్రయోగదర్శనా ద్రజీకృతమ్. పృతనాం సేనాం మాంచరక్షన్తౌ పాలయన్తౌ, భూభర్తారం సమ్రాజం, మత్సోదర్యం మద్భ్రాతరం. అతన్ద్రాం జాగరూకతా యథా తథా ఉపే తాం ప్రాప్నుతాం, ఇత్థం ఇతి, అత్యన్తం కుశలేన అతినిపుణేన, ఆనన్దా మ్బుధి మగ్నేన సన్తుష్టేన, యువరాజేన సార్వభౌమ సోదరేణ, భారత వీరౌ ద్విజరాజకుమారౌ, విజ్ఞప్తౌ ఉక్తౌ.

తదనన్తరం కుశలీ సన్తుష్టః యువరాజః, తా వాలోక్య, భో భారతవీరౌ! యువా మిదానీమ్ [illegible] ధనం స్వీకృత్య మయా సేన యాచ సహ, మద్భ్రాతృసకాశం [illegible] తి, విజ్ఞాపయామాస.

— అలోలా వృత్తలక్షణమ్ —

"ద్విసప్తచ్ఛిదలోలా మ్సౌ మ్సౌ గౌ చరణే చేత్"

మ-స-మ-భ-గ-గాః గణాః. స ప్తసు స ప్తసు యతిః.

తా॥ అతి నిపుణుఁడైన యా రాజసోదరుఁడు పరమానన్ద భరితుఁడై వారిరువురనుగాంచి, మహాత్ములారా! మీరు జయసంపదతో నాతో సేనతోఁగూడ నిప్పుడే సార్వభౌముఁడైన నా సోదరుని జూచుటకు బయనముగండని మనవి చేసెను.

— ఉ ప జా తిః —

48. అవశ్యకార్యాణ్య చిరేణ కృత్వా
సత్కృత్య సైన్యం మహితాన్నపానైః,
రాజానుజాజ్ఞాం ప్రతిపాలయన్తౌ
చన్ద్రాన్తరీపం సహసాఽపతుస్తౌ.॥

వ్యా :- అవశ్యేతి :- తౌ తారకరాజపుత్రౌ, అవశ్యకార్యాణి ముఖ్యతయా కర్తవ్యాని కర్మాణి. అచిరేణ శీఘ్రం కృత్వా విధాయ, మహితాని యోగ్యాని అన్నపానాని, తైః. ఆహారైః పానీయైశ్చ, సైన్యం సేనాం, సత్కృత్వా సమ్మాన్య, రాజానుజాజ్ఞాం రాజసోదరానుమతిం, ప్రతిపాలయన్తౌ అనుసరన్తౌ, సహసా శీఘ్రం, చన్ద్రాన్తరీపం చన్ద్రద్వీపం, ఆపతుః జగ్మతుః.

తౌ తారకరాజకుమారౌ ముఖ్యకార్యాణి నిర్వర్త్యపాన భోజనాదినా సేనాం తర్పయిత్వా. యువరాజాదేశానుసారేణ ఝటితి చన్ద్రద్వీపం జగ్మతుః.

ఉపజాతి లక్షణముక్తమ్.

తా॥ మిత్రులయిన యా కుమారు లిరువురును చేయఁదగిన ముఖ్యకార్యములను జేసికొని, అన్నపానాదులచే సేనకుఁ దృప్తిఁగావించి యువరాజు నాజ్ఞనుబాలించుచుఁ జంద్రద్వీపమును జేరుకొనిరి.

— భుజఙ్గ విజృమ్భితమ్ —

49. దృగ్యన్త్రేణ ప్రేక్ష్యానీకం స్వ మఖిల
ధరణి పరివృఢో జయధ్వజ భూషితమ్.
హృష్టాత్మా నన్దం భేరీభి స్సకల నరవర
నికరం వదన్పుట భేదనమ్,
సోఽలఙ్కృత్యాఽభ్యర్థ్యానా యాగమ
దమిత హితజనయుత స్తరఙ్గ చలత్ప్లవాఽ
తిక్రాన్తాబ్ధౌ క్రోశద్వంద్వం సుఖకర పవన
పులకితో మహావిభవాన్వితః.

వ్యా:- దృగ్యన్త్రేణేతి :- అఖిలధరణేః సకలభూమణ్డలస్య పరివృఢః ప్రభుః సార్వభౌమః, దృగ్యన్త్రేణ దూరదర్శినీయన్త్రేణ, జయధ్వజైః జయపతాకాభిః, భూషితం అలఙ్కృతం, స్వం స్వీయం, అఖిలం సర్వం, అనీకం సైన్యం, ప్రేక్ష్య దృష్ట్వా హృష్టాత్మా సన్తుష్టః, ఆత్మానన్దం స్వీయసన్తోషం, భేరీభిః భేరీదున్దుభ్యాది వాద్యైః, సకలనగరనికరం నగరస్థిత సర్వమానవ సమూహం, వదన్ కథయన్, పుటభేదనం పత్తనం, "పత్తనం పుటభేదన" మిత్యమరః. అలఙ్కృత్య తోరణాదిభి ర్భూషయిత్వా. అమితాః అసంఖ్యాకాః హితజనాః సుహృదః తైః యుతః సహితః, సన్, మహా విభవాన్వితః అమితైశ్వర్యసంయుతః, తరఙ్గేషు తరఙ్గేషు చలన్ యః ప్లవః నౌకా, తేన అతిక్రాన్తః తీర్ణః యః అబ్ధిః సముద్రః తస్మిన్, క్రోశద్వంద్వం గవ్యూతిం, సుఖకర పవనేన సుఖదాయక వాయునా. పులకితః హృష్యత్తనూరుహః, అభ్యర్థ్యానాయ, ప్రత్యుద్గమనాయ, అగమత్ జగామ.

స సార్వభౌమ దూరదర్శినీ యన్త్రేణ ఆగచ్ఛన్తం జయ పతాకాలఙ్కృతం స్వీయం సర్వం సైన్యం విలోక్య, సన్తుష్టః, స్వానన్దం

ఘోషాద్రిరాద్య ధ్వని ద్వారా సర్వేభ్యః పౌరేభ్యః శ్రావయిత్వా, నగరం ... మయిత్వా, అనేకాప్తజన పరివృతః ధూమనౌకా మారుహ్య, సముద్రే క్రోశద్వయమాత్రం గత్వా, తద్వాతేన రోమాఞ్చిత శరీరః తౌ ... రకవరౌ ప్రత్యుజ్జగామ.

— భుజఙ్గ విజృమ్భిత వృత్తలక్షణమ్ —

"వస్వీశాశ్వచ్ఛేదో పేతం మమ తినయుగ నరసలగై ర్భుజఙ్గ విజృమ్భితమ్"

మ–మ–త–న–న–న–ర–స–ల–గాః గణాః అష్టసు –ఏకాదశసు సప్తసు – యతిః.

తా॥ ఆ సార్వభౌముడు దూరదర్శిని యంత్రముచే వచ్చుచున్న తన సైన్యమునంతనుజూచెను. అదిజయపతాకలతో నలంకరింపఁబడియున్నది. దానిఁగాంచినంతనే యాతనికమితానందముగలిగెను ఆయానందమును ఘోషించుదుబి మొదలగు వాద్యధ్వనులద్వారా పట్టణములోనివారికందఱికిని తెలియఁజేసెను. పిమ్మట నాప్తమిత్రు లసంఖ్యాకముగఁ దన్నుఁగొల్వ మహావైభవోపేతుఁడై ధూమనౌక నధిరోహించి యా సార్వభౌముఁడు, సముద్రమందు రెండు క్రోసుల దూరమేగి, యందలి చల్లనిగాలికిఁ బర వశుఁడగుచు, యా తారక రాజకుమారుల నెదుర్కొనెను.

— పఞ్చచామరమ్ —

50\. సహస్ర నావరూప్యసైన్య తల్లజం జయధ్వజా
న్వితం జగన్నుతో విలోక్య సార్వభౌమసత్తమః।
ప్రహృష్య పోఽధిరుహ్య నౌమచర్చికాం స్వసోదరే
ర్ద్యమాన భారతీయశేఖరా వపశ్య దుత్సుకః.

వ్యా:- సహస్రేతి :- జగన్నుతః లోకసన్నుతః, సః సార్వభౌమ సత్తమః ఉత్తమ చక్రవర్తీ, జయధ్వజాన్వితం విజయపతాకా విభూషి

తం, సహస్రసేనాపరీవృత్యం సహసైన్యైర్నాభిరాగతః యః సైన్యాగ్రజః శ్రేష్ఠః తం సేనావిశేషం, "హేతుమనుష్య" ఇత్యాదినారూపః ప్రక్రియః. "మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాణ్డముద్ధతల్లజౌ, ప్రశస్తవాచకాన్యమూని" ఇత్యమరః. విలోక్య నిరీక్ష్య, ప్రహృష్య సన్తుష్య, నౌమచర్చికాం ప్రశస్తాం నావం, అధిరుహ్య ఆరుహ్య, ఉత్సుకౌ ఇష్టార్థోద్యుక్తౌ, స్వసోదరేణ స్వభ్రాత్రా ఈడ్యమానౌ అభిష్టూయమానౌ భారతీయశేఖరౌ భారతవీరశ్రేష్ఠౌ. అపశ్యత్-దదర్శ.

సోఽపి సార్వభౌమః బహునౌకాగతం జయలక్ష్మ్యా విరాజమానం స్వసైన్యం విలోక్య, ముదితస్సన్, స్వనౌకాం విహాయ, తదీయ నౌకామారుహ్య, తత్ర స్వభ్రాత్రా ప్రశస్యమానం భారతవీరద్వయమపశ్యత్,

— పఞ్చచామర వృత్తలక్షణముక్తమేవ —

తా॥ ఉత్తమోత్తముఁడైన యా సార్వభౌముఁడు వేలకొలఁది నావలపై విజయలక్షణముతో విరాజిల్లి, వచ్చుచున్న తన సైన్యమునంతనుగాంచి, సంతుష్టాంతరంగుఁడై, తన పడవనుండి దిగి, ప్రశస్తమైన వారి పడవపైకేగి, యచ్చట నుత్సుకులై తన యనుజునిచేఁ గొనియాడఁబడుచున్న యా భారత వీరకుమార యుగ్మమును గాంచెను.

— శిఖరిణీ —

51. మహాబ్రహ్మం నత్వా విజయముదితం క్షత్రియమణిం
పరిశ్లిష్యప్రేమ్ణా సుఖినమథ సంపృచ్ఛ్య సహజమ్,
అతీవావన్ద్రాశ్రు ప్లుతనయన యుగ్మో నరపతి
స్స యోధాన ప్రాక్షీ దపక్ర దఖిలా న్నిత్యకుశలమ్

వ్యా:- మహాబ్రహ్మమితి :- మహాంశ్చాసౌ బ్రహ్మా చ మహాబ్రహ్మః బ్రాహ్మణోత్తమః, తం నత్వా నమస్కృత్య, "మహాపాద్యా

మన్యతరస్యా" మిత్యనేన బ్రాహ్మాన్నబ్దస్యటచ్. విజయము దితం జయ సన్తుష్టం, క్షత్రియవరేణం రాజరత్నం, పరిష్వజ్య ఆలిజ్గ్య, అథ తతః, ప్రేమ్ణాప్రీత్యా, సుఖనం సుఖవన్తం. సహజం అనుజం, సఖుచ్చుమ్బ్య చుమ్బిత్వా, అతీవ అత్యన్తం, ఆనన్దాశ్రుభిః ఆనన్దబాష్పైః ప్లుతం సిక్తం నయనయుగలం నేత్రద్వయం యస్య సః, నరపతిః సార్వభౌమః, అఖిలాన్ సర్వాన్, యోధాన్ సైనికాన్, అసకృత్ పునః పునః, నిత్య కుశలం నిత్యక్షేమం, అప్రాక్షీత్ అపృచ్ఛత్.

స సార్వభౌమః ద్విజరత్నం తారకం ప్రణమ్య రాజరత్నం నృప కుమార మాలిజ్గ్య, స్వసోదరం ప్రేమ్ణా పరిచుమ్బ్య, ఆనన్దాశ్రుపరీత నయన యుగలస్సన్, సర్వాన్వీరభటా న్కుశల మపృచ్ఛత్.

— శిఖరిణీ లక్షణ వృత్తముక్తమేవ —

తా॥ ఆ సార్వభౌముఁడు మున్ముందుగఁ దారకునకు నమస్కారము గావించి, రాజకుమారుని గౌగిలించుకొని, సుఖమైన సోదరునిఁ బ్రేమతో ముద్దిడుకొని, పరమానందముతో వీరభటులందరి క్షేమము నడిగెను.

— వాతోర్మి —

52. పూర్వాహ్ణేఽసా వగమ ద్రాజధానీ
మానన్దామ్భోధిని మగ్నో మహీశః,
పౌరైశ్శశ్వ జ్జయతూర్యై స్సమన్తాత్
స బ్రహ్మ క్షత్రియ సోదర్య ఇడి.

వ్యా :- పూర్వాహ్ణ ఇతి :- అసౌ మహీశః సార్వభౌమః. ఆనన్దామ్భోధౌ ఆనన్దసాగరే నిమగ్నస్సన్, పూర్వాహ్ణే దినపూర్వ భాగే, రాజధానీం ముఖ్యనగరీం, అగమత్ జగామ. బ్రహ్మణా తారకేన, క్షత్రియేణ రాజకుమారేణ, సోదర్యేణ అనుజేన సహ ఏవ ర్తత ఇతి స బ్రహ్మ క్షత్రియ సోదర్యః, సః నృపతిః, పౌరైః పురజనైః, సమ

న్నాత్ సర్వత్ర, జనతూర్యైః జయనాదైః, శశ్వత్ ముహుర్ముహుః, ఇతి ఇద్మృత.

స సార్వభౌమః పూర్వాహ్ణసమయే స్వరాజధానీం పరమానన్దేన ప్రావిశత్. తదనన్తరం పౌరాః తం సార్వభౌమం ద్విజకుమారం తారకం క్షత్రియకుమారం రాజానుజంచ ముహుర్ముహుః రుచ్చైర్జయనాదై రస్తువన్.

— వాతోర్మీ వృత్తలక్షణమ్ —

"మ-భ-త-గ-గాః గణాః. చతుర్థ సప్తసు యతిః,

తా॥ ఆ సార్వభౌముడు సంతోషముగఁ బూర్వాహ్ణమందే తన రాజధానిని బ్రవేశించెను. అంతఁ బురజనులందఱును జయనాదములతో మాటిమాటికి, తారక రాజకుమారులను, సార్వభౌముని సోదరునిఁ గూడఁ గొనియాడిరి.

— శిఖరిణీ —

53. బహుశ్రేయా న్కాలోచిత సకలకృత్యాన్యవనిపః
సమాప్యాఽసౌ సింహాసన మధివసన్ సభ్యనివహమ్,
బభాషేత్థం యూయం శృణుత పరిషద్యా మమవచో
విలోక్యైతా మేతా విహ భరతవర్షే ధ్రువమతీ.

వ్యా:- బహుశ్రేయానితి :- బహూని శ్రేయాంసి యస్యాసః బహుశ్రేయాన్, బహు శుభాన్వితః. అసౌ అవనిపః సార్వభౌమః, కాలోచితాని సకలాని కృత్యాని తత్కాలార్హ కర్మకలాపం, సమాప్య నిర్వర్త్య, సింహాసనం సింహపీఠం అధిసన్ అధితిష్ఠన్. "ఉపాన్వధ్యాఙ్వసః" ఇతి కర్మత్వే ద్వితీయా. సభ్యనివహం సామాజికసమూహం, ఉద్దిశ్య, ఏవం ఇత్థం, బభాణ అవోచత్, పరిషది సభాయాం తిష్ఠ

న్తీతి పరివదాన్త సభ్యాః. భోస్సభాసదః! యూయం భవన్తః, మమ వచః మదంచాం శృణుత ఆకర్ణయధ్వం. ఇహ అత్ర, భరతవర్షోద్భవ మణీ రత్న మహా నౌ భారతవర్షజ్ఞాతౌ, ఏతౌ ద్విజరాజకుమారౌ, విలోక్యేతాం దృశ్యేతామ్.

తత్కాలో చితాని కార్యాణి నిర్వర్త్య, స సార్వభౌమః సభాయాం సింహాసన మధిష్ఠాయ, సర్వాన్ సామాజికా న్వీక్ష్య, ఏవ మవాదీత్. భోస్సామాజికాః! మద్వాక్యాని శృణ్వన్తు భవన్తః, భారత రత్నే ఏతౌ ద్విజరాజకుమారౌ పశ్యత.

— శిఖరిణీ వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్ —

తా॥ సకల శ్రేయస్సులతోఁ గూడిన యా సార్వభౌముఁడు త్వరగాఁ దత్కాలోచితములగు కార్యములను నెరవేర్చుకొని, సభను జేరి, సింహాసనము నలంకరించి, సామాజికులనుగాంచి, ఓ సభాసదులారా! నా మాటలను మీరు వినుఁడు, ఇప్పుడీ సభలోనున్న వీరిరువురును భారతవర్ష రత్నములు, ద్విజరాజకుమారులు, వీరిని జూడుఁడు.

— వైశ్వదేవీ —

54. అష్టావింశత్యా క్షౌహిణీం ద్వేషిసేనాం
హత్వాఽస్మద్రాజ్యం సోదరం రక్షతస్స్మ,
అభ్యాం కః కార్యోఽస్మాభి రద్యోప చారః
కిం కిమ్యుక్తం నశ్శాస్త్రదా ధర్మశాస్త్రైః.

వ్యా:- అష్టావింశతీతి:- ఏతా వితి పూర్వశ్లోకే నాన్వయః, ఏతౌ వీరవరౌ. అష్టావింశత్యా క్షౌహిణీం అష్టావింశతి సంఖ్యాకాక్షౌహిణీ సహితాం ద్వేషిసేనాం శత్రుసైన్యం, హత్వా నాశయిత్వా, అస్మద్రాజ్యం అస్మదీయం రాష్ట్రం, సోదరం మద్భ్రాతరం చ, రక్షతస్స్మ అరక్షతామ్, అద్య ఇదానీం, అస్మాభిః, అభ్యాం ఏతాభ్యాం వీరవరాభ్యాం, ఉపచారః ప్రత్యుపకారః పూజాదిక మిత్యర్థః. కః, కార్యః కర్తవ్యః,

హే సర్వాప్రద్దాః పూజ్యపాదరాజానః! ధర్మశాస్త్రేషు కిం కిం ఉక్తం కథితం, భవన్తో బ్రువన్తు.

భో॥ పార్షదాః! ఏతౌ వీరకుమారౌ అష్టావింశత్యక్షౌహిణీ సహితాం శత్రుసేనాం నిహత్య, అస్మద్రాజ్యం మత్సోదరం చ రరక్షతుః, ఏతాదృశయో ర్వీరయో రద్యాస్మాభి ర్విధేయా అపచితిః కింభవేత్. ఏ తద్విషయే ధర్మశాస్త్రేషు కిం వర్ణితమ్. భవన్తో నిశ్చిత్య వదన్తు.

— వైశ్వదేవీ వృత్తలక్షణమ్ —

"పఞ్చాశ్వై శ్ఛిన్నా వైశ్వదేవీ మమౌ యౌ."
మ-మ-య-యాః గణాః పఞ్చను సప్తసు యతిః.

తా॥ ఓ సామాజికులారా! వీరికుమారులు ఇరువది యెనిమిది యక్షౌహిణులతోఁ గూడిన శత్రుసైన్యమును రూపుమాపి మన రాజ్యమును గాపాడి నాసోదరుని రక్షించిరి వీరికిప్పుడు మనము గావింపఁదగిన సత్కారమేమి? ఎట్టిది? ఇట్టి వారిని సత్కరింప ధర్మశాస్త్రము లేమనుచున్నవి. మీరు నిర్ణయించి చెప్పుఁడని పలికెను.

— శుద్ధవిరాట్ —

55. స్యాత్తజ్జన్మ వదా ప్యనర్థకం
యస్మి న్నాస్తి కృతజ్ఞతా నరే,
యః ప్రీణీత మహోపకారిణం
స శ్లాఘ్యేత సమస్త సజ్జనైః.

వ్యా:- స్యాదితి - యస్మిన్ నరే మానవే, కృతం జానాతీతి కృతజ్ఞః, తస్య భావః కృతజ్ఞతా, వద్ధకాబుద్ధిః నాస్తి నభవతి, తస్య జన్మాపి జననమపి, సదా సర్వదా, అనర్థకం నిష్ప్రయోజనం,

స్యాత్ భవేత్, యః జనః, పరోపకారిణం పరోపకార పరాయణం పురుషం, జనం, ప్రీణీత తోషయేత్, సః పురుషః, సమస్త సజ్జనైః సర్వైస్సత్పురుషైః శ్లాఘ్యేత శ్లాఘనీయో భవేత్.

యః మానవః కృతజ్ఞతాశూన్య హృదయో భవతి తస్య జన్మ నిరర్థక మేవ భవేత్, యః కృతజ్ఞస్సన్ పూర్వోపకారిణః ప్రత్యుపకార మాచరేత్ స సర్వైరపి సజ్జనైః సంస్తూయేత.

— శుద్ధ విరాడ్వృత్త లక్షణమ్ —

"మ్సాజ్గా శుద్ధ విరాడిదం మతమ్"

మ-స-జ-గాః గణాః. పాదాన్తే యతిః.

తా॥ పరోపకారమును మరచిన వాని జీవితము నిష్ఫలము, ఎవ్వఁడు కృతమును గుర్తించి, యా యుపకారికిఁ దిరిగి యుపకార మాచరించునో వానిని సత్పురుషులు సర్వదా శ్లాఘింతురు.

— అనుష్టుప్ —

56. భగవన్తం నిత్యతృప్తం జీవన్ముక్తం ద్విజోత్తమమ్
కథ మేతం తోషయేయం నశ్వరైహిక వైభవైః.

వ్యా :- భగవన్తమితి :- భగాః అస్య సన్తీతి భగవాన్, తం భగవన్తం షడ్గుణైశ్వర్య సమ్పన్నం. "ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసః శ్రియః, జ్ఞానవైరాగ్యయో శ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా". అథవా. "ఉత్పత్తించ వినాశం చ భూతానా మాగతిం గతిమ్. వేత్తి విద్యా మవిద్యాంచ స వాచ్యో భగవానితి', నిత్యతృప్తం నిత్యసన్తుష్టం పూర్ణకామ మిత్యర్థః. జీవన్ సన్ముక్తః జీవన్ముక్తః తం. ముక్తపురుషం ఏతం ద్విజోత్తమం అముం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠం తారకం, నశ్వరాణి నాశశీలాని ఐహికాని ఇహలోక సమ్బన్ధీని యాని వైభవాని ఐశ్వర్యాణి

తైః, కథం తోషయేయం సంతుష్టం కరిష్యామి. అహం నజానే.

అసౌ బ్రాహ్మణోత్తమ స్తారకః షడ్గుణైశ్వర్య సమ్పన్నః, పూర్ణ కామః. జీవన్ముక్తశ్చ. ఏతా దృశం అముం నశ్వరైః భౌతికైర్వ స్తుభిః కథ మానన్దయేయం అహం న జానే.

తా॥ ఈ తారకుఁడు సకలైశ్వర్య సంపూర్ణుఁడైన భగవానుఁడు, పూర్ణ కాముఁడు, నిత్యతృప్తుఁడు, జీవన్ముక్తుఁడు, మహానుభావుఁడయిన యీ బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠున కేమిచ్చి యానందింపఁజేయుదును, నశ్వర ములు భౌతికములునగు నీ సంపదలు ప్రత్యుపకారమునకు సమాన ములు గావుగదా!

— ఉపజాతిః —

57. సమస్త విద్యానిధి రిద్ధకీర్తి
రఖణ్డతేజా భువనోపకారీ,
ఇతః పరం బ్రాహ్మణవర్య ఏష
భవేన్మమ ప్రాణసఖో మహాత్మా.

వ్యా :— సమస్తేతి :— సమస్తానాం సర్వాసాం విద్యానాం నిధిః ఆకరః, ఇద్ధా కీర్తిః యస్యసః ప్రకాశమాన యశాః, అఖణ్డం అవ నం తేజః ప్రతాపః మహిమా యస్యసః పరిపూర్ణ తేజోరూపః భువనోపకారీ లోకానా ముపకర్తా. మహాత్మా మహానుభావః, ఏష బ్రాహ్మణవర్యః బ్రాహ్మణోత్తమః అయం తారకః, ఇతః పరం అద్యప్రభృతి, మమ మే. ప్రాణానాం సఖా ప్రాణసఖః ప్రాణ ప్రియః ప్రియమిత్రం, భవేత్ స్యాత్.

సకలవిద్యా విశారదః పరోపకార పరాయణః యశస్వీ తేజస్వీ మహాత్మా అయం తారకః అద్యప్రభృతి మమ ప్రాణసఖః ప్రియమిత్రం భవేత్.

— ఉపజాతి వృత్తలక్షణం పూర్వమేవో క్తమ్ —

తా॥ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడయిన యీ తారకుడు, సకలవిద్యా విశారదుడు, పరోపకారపరాయణుడు, కీర్తిమంతుడు, తేజోవంతుడు మహానుభావుడు. నేటినుండి యితడు నాకు బ్రాణమిత్రుడై యుండును.

— వి తా న మ్ —

58. ఇతః పరం బ్రాహ్మణ స్స్యా
దహింసనీయః ప్రజాసు,
మదీయ రాజ్యే విదధ్యాత్
కరం న తస్యైవ వృత్త్యాః.

వ్యా :- ఇతఇతి :- ఇతః పరం అద్యప్రభృతి, మదీయ రాజ్యే అస్మద్రాష్ట్రే, ప్రజాసు జనేషు, "ప్రజాస్యాత్సన్తతౌ జనే" ఇత్యమరః, బ్రాహ్మణః విప్రః, అహింసనీయః అవధ్యః, స్యాత్ భవేత్. తస్యైవ బ్రాహ్మణస్యైవ, వృత్త్యాః వృత్తేః "వృత్తిర్వర్తన జీవన" ఇత్యమరః, న విదధ్యాత్ న విదధీత.

అద్యారభ్య మద్రాజ్యే బ్రాహ్మణః సాపరాధోఽపి న హన్తవ్యః, ఇత ఆరభ్య బ్రాహ్మణాత్ స్వవృత్తేః కరం నస్వీకుర్యాత్.

— వితాన వృత్తలక్షణమ్ —

"వితాన మాభ్యాం యదన్యత్" సమానికా ప్రమాణికాభ్యా మన్యద్వితాన మిత్యర్థః.
ర-జ-గ-లా స్సమానికా. జ-ర-ల-గాః ప్రమాణికా. వితానస్యతు పూర్వార్థే జ-ర-య-ర-ర-గాః గణాః. ఉత్తరార్థ మేవ మేవోన్నేయమ్.

తా॥ నేటినుండి నా రాజ్యమున బ్రాహ్మణుని హింసింపరాదు. శ్రేడుగావించు వృత్తికి సుంకము విధింపరాదు.

— అనుష్టుప్ —

59. ఆచన్ద్రతారకం వన్దే
ద్వంశ ఏతదుపక్రమమ్,
మద్భాగధేయే ద్వాత్రింశ
త్సువర్ణా న్ప్రతివాసరమ్.

వ్యా:- ఆచన్ద్రేతి:- వంశేకులే, ఏ తదుపక్రమం ఏతదారభ్య ప్రతివాసరం ప్రతిదినం, మద్భాగధేయే మద్భాగ్యే, ద్వాత్రింశత్సు వర్ణాన్ ద్వాత్రింశత్సంఖ్యాక సువర్ణదీనారాన్, ఆచన్ద్రతారకం చన్ద్రశ్చ తారకాశ్చ యావత్కాలం తిష్ఠన్తి తావత్కాలం, విన్దేత్ లభేత.

తా॥ నేటినుండి నా కులమందు, ప్రతిదినము ముప్పదిరెండు బంగారు నాణెములు చొప్పున నా ధనమునుండి యా చంద్రతారక మితడు పొందును.

— ఉపజాతిః —

60 సర్వస్వతన్త్రో బహుసాధుకర్మా
ధర్మాధికార్యేష సఖా మదీయః.
నిరఙ్కుశో బ్రహ్మకులాగ్రగణ్యః
రాజ్యేఽఖిలే మే విహరే దజస్రమ్

వ్యా:- సర్వస్వతన్త్రేతి:- సర్వేషు కర్మసు స్వతన్త్రాః స్వతన్త్రా బుద్ధిః, బహూని సాధూని కర్మాణి యస్యసః అనేకోత్తమకార్యకర్తా, బ్రహ్మకులాగ్రగణ్యః బ్రాహ్మణవంశ ముఖ్యః, ఏషః అయం, మదీయః సఖా మమ వయస్యః, ధర్మేషు ధర్మకార్యేషు అధికారః అస్యాస్తీతి

ధర్మాధికారీ ప్రాడ్వివాకస్సన్, నిరఙ్కుశః అప్రతిహతగతిః, అఖిలే స్వాస్మిన్, మే మమ, రాజ్యే రాష్ట్రే, అజస్రం అనవరతం, విహారేత్ సఞ్చరతు.

సర్వతన్త్ర స్వతన్త్రః సాధుబుద్ధిః సత్కార్యకర్తా విప్రముఖ్యః మత్సఖః అయం తారకః మద్రాజ్యే ధర్మాధికారీ భవతు. మద్రాజ్యే సర్వత్ర సర్వదా అప్రతిహతగతి స్సఞ్చరతు.

— ఉపజాతి లక్షణముక్తమేవ —

తా॥ ఈ తారకుఁడు విప్రకులముఖ్యుఁడు, స్వచ్ఛన్దస్వభావుఁడు, సాధుబుద్ధి, సత్కార్యాచరణశీలుఁడు. నాకుఁ బ్రియమిత్రుఁడు. ఈతఁడు నా రాజ్యమున ధర్మాధికారిగనుండును. మఱియు నా రాజ్యమందంతట నెల్లప్పుడు నేయడ్డు ఆఁకయు లేక సంచరించవచ్చును.

— వి తా న మ్ —

61. దివస్పృథివ్యావజస్రం ప్రశాసితుం శక్త ఏషః,
గుణోజ్జ్వలః క్షత్రియేన్ద్రో భవేన్మదియాత్మబన్ధుః

వ్యా:- దివస్పృథివ్యావితి :- ద్యౌశ్చ పృథివీచ దివస్పృథివ్యౌ స్వర్లోక భూలోకౌ, అజస్రం అనవరతం. ప్రశాసితుం పాలయితుం, శక్తః సమర్థః, ఏషః అసౌ, గుణోజ్జ్వలః శౌర్యవీర్యాది గుణగణ విరాజమానః క్షత్రియేన్ద్రః రాజశ్రేష్ఠః, మదీయాత్మ బన్ధుః మమ సన్నిహితః బన్ధుః, భవేత్ భవతు.

భూలోకస్వర్గలోకౌ వుభావపి పాలయితుం సమర్థః సకలసద్గుణ సముపేతః అయం రాజకుమారః మమ ప్రాణబన్ధు ర్భవతు.

— వితాన వృత్తలక్షణముక్తమ్. —

దా॥ ఈ రాజన్య కుమారుఁడు సద్గుణ శ్లాఘనీయుఁడు భూస్వర్గముల రెండిఁటిని పాలింప శక్తి గలవాఁడు. ఈతఁడు నా కాత్మబంధు వగును.

— మౌక్తికమాలా —

౬౨. భారతవర్షం తదఖిల మేషోఽ
ద్యప్రభృతి స్వైర ముపభునక్తు
ఇత్థ ముదిత్వా స నిజకుమార్యా
ఆగమనం సంసది విభు రైషీత్.

వ్యా:- భారతవర్ష మితి :- ఏషః రాజకుమారః, అద్యప్రభృతి ఇత ఆరభ్య, తత్ ప్రసిద్ధం, అఖిలం సర్వం, భారతవర్షం భారతభూమిం, స్వైరం స్వేచ్ఛయా, ఉపభునక్తు అనుభవతు, ఇత్థం ఏవం, సంసది సభాయాం, ఉదిత్వా ఉక్త్వా, సః విభుః సార్వభౌమః, నిజకుమార్యాః స్వపుత్ర్యాః, ఆగమనం ఐషీత్ ఐచ్ఛత్.

అద్య ప్రభృత్యసౌ రాజకుమారః సకలమపి తద్భారతవర్షం స్వేచ్ఛయా పరిపాలయతు, ఇత్యుక్త్వా స్వపుత్రీం సభామానేతు మభిలలాష,

— మౌక్తికమాలా వృత్తలక్షణ ముక్తమ్ —

తా॥ నేఁటినుండి యీ రాజకుమారుఁడు సర్వభారతవర్షమున కధిపతియై స్వేచ్ఛగా సర్వసుఖముల ననుభవించుగాక ! అని సభలోఁ బలికి తనకుమార్తెని సభలోనికి వచ్చునట్లాజ్ఞయిచ్చెను.

— ప్రహర్షిణీ —

౬౩. జజ్ఞాలో నృపతి శటో న్యవేదయత్తాం
రాజ్ఞాం ప్రమదకరాం పతిం వరాయై,

పద్మాక్షీ జలదకచా సువర్ణగాత్రీ
సోత్కణ్ఠాస్మ భవతి సా విరాట్కుమారీ.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ మదజ్జాడాది భట్ట నారాయణదాస
మహాకవి విరచితే తారకాఖ్యే మహాకావ్యే చతుర్థస్సర్గః.

వ్యా :- జఙ్ఘాల ఇతి :- జఙ్ఘాలః జాఙ్ఘికః, త్వరితగమన సమర్థ ఇత్యర్థః. నృపతిభటః రాజసేవకః. ప్రమదకరాం ఆనన్దదాయినీం తాం రాజాజ్ఞాం రాజాదేశం, పతిం వరాయై స్వయం వరాయై, స్వయమేవ పతిం యా వృణోతి సా పతింవరేత్యర్థః, రాజకుమార్యై నృపపుత్త్రికాయై న్యవేదయత్ నివేదయామాస. పద్మేఇవ అక్షిణీ యస్యాస్సా పద్మాక్షీ, సరసిజనయనా, జలదేన అమ్బుదేన తుల్యాః కచాః కేశపాశః యస్యాస్సా జలదకచా, నీలవేణీ, సువర్ణం శోభనవర్ణం అథవా కాఞ్చన తుల్యం గాత్రం దేహః యస్యాస్సా సువర్ణగాత్రీ కనకాఙ్గీ. సా విరాట్కుమారీ సార్వభౌమపుత్త్రీ, సోత్కణ్ఠా ఇష్టవస్తు సన్దర్శనాభిలాషిణీ, భవతిస్మ బభూవ, భూతేలట్, లట్ స్మే ఇతి పాణినిః

శీఘ్రగామీ కశ్చనరాజభటః త్వరయా తత్రాగత్య, పతింవరాం రాజకుమారీ ముపలోక్య; సార్వభౌమాదేశం తస్యై నివేదయామాస, నలినాక్షీ, నీలవేణీ కనకాఙ్గీ సా సుదతీ సభాయాం తం రాజన్య కుమారం ద్రష్టుముత్సుకా బభూవ.

— ప్రహర్షిణీ లక్షణముక్తమ్ —

తా॥ రాజభటుం డొకం డతివేగముగ రాజపుత్రి కడకేగి యానందదాయకమైన సార్వభౌముని యాజ్ఞను ఆమెకు వినిపించెను. సుందరాంగియు సువిశాలనయనయు సునీలవేణియునగు నా సుదతి తాం బోవు పతిని జూచు కోరికతో నాసభకేగ సమకట్టెను.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ గాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం భావార్థదీపికా ఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం చతుర్థ స్సర్గః

పఞ్చమ స్సర్గః

— ప్రహర్షిణీ —

1. పశ్యన్తీ నృపతనయా సభాం గవాక్షా
ద్ధ్యాయన్తీ పితృవచన ప్రయోజనం సా,
మాత్రాద్యైస్సుహవదనా విభూష్యమాణా
శోభాఢ్యా త్వరితమనోఽథ ఊహతే త్థమ్.

వ్యా:- పశ్యన్తీతి:- సా నృపతనయా రాజకుమారీ, గవాక్షాత్ వాతాయనాత్, సభాం పరిషదం పశ్యన్తీ వీక్షమాణా, పితృవచనస్య జనకాదేశస్య, ప్రయోజనం నిమిత్తం, ధ్యాయన్తీ చిన్తయన్తీ, మాతాద్యైః జనన్యా, విభూష్యమాణా అలంక్రియమాణా, అమ్భోరుహం పద్మమివ వదనం ముఖమణ్డలం యస్యాస్సా, శోభాఢ్యా కాన్తిమతీ, త్వరితమనాః త్వరితసఙ్కల్పా సతీ, ఇత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా, ఊహత ఆలోచయామాస.

పద్మాననా ప్రభావతీ పఠింపగా సా రాజపుత్రీ గవాక్షరన్ధ్రేభ్యః రాజసభా మాలోకయన్తీ, జనకాజ్ఞా ప్రయోజనం కిం భవే దితి మనసి విచిన్తయన్తీ, స్వమాత్రా అలంక్రియమాణా త్వరిత మేవం చిన్తయామాస.

— ప్రహర్షిణీ వృత్తలక్షణ ముక్తమేవ —

సర్గాన్తేవృత్త భేదః, సర్గేస్మిన్సర్వాణ్యపి ప్రహర్షిణీ వృత్తాన్యేవ.

తాః భటుఁడు చెప్పిన మాటలను విని, యా రాజకుమారి కిటికీరన్ధ్రములనుండి రాజసభను జూచుచూ, తనతండ్రి తన్ను సభకేల రమ్మనెనో దానికిఁ గారణమేమైయుండునో యని తన మనస్సులో నూహించుకొనుచు, దన తల్లి శృంగారించుచుండ దివ్యకాంతులతో వెలుఁగుచు, నీ క్రిందివిధముగ తొందరగా నాలోచించుకొనుచుండెను.

2. స్యాత్తచ్చే జ్జగతి తథాఽహమేవ ధన్యా
కిం దేవః శ్రితజనలాలసాం నదేయాత్,
మాతా మే సపది సమీడ్య తద్యశాంసి
దృక్శ్రావ్యాహని కరోతి కర్ణపర్వ.

వ్యా:- స్యాదితి:- తత్ తథాస్యాచ్చేత్, మత్పితామాం రాజకుమారాయ దాస్యతి యది, జగతిలోకే, అహమేవ, ధన్యా సార్థక జీవితా, భవేయం స్యామ్, దేవః ఈశ్వరః, శ్రితజనలాలసాం భక్తజన మనోరథం న దేయాత్కిం న దద్యాత్కిమ్. దద్యాదేవ. మాతా మజ్జననీ సపది సద్యః, అహని అహని ప్రతిదినం. తద్యశాంసి తద్రాజ పుత్రస్య కీర్తిః. ఈ దృక్ ఇత్థం, సమీడ్య స్తుత్వా, మేమమ, కర్ణపర్వ శ్రోత్రానన్దం కరోతి విదధాతి.

యది మత్పితా మాం తస్మై రాజకుమారాయ దద్యాత్తదా మ జీవితం సార్థకం భవేత్, భక్త జనవత్సలః భగవాన్ ఆశ్రితమనో రథం న పూరయతికిమ్? సర్వథా పూరయిష్యత్యేవ. మజ్జనన్యపి సత్యం తద్రాజకుమారస్య యశో విశేషాన్వర్ణయిత్వా మా మానన్ద యతి, మన్మాతురే తదభిమత మేవ.

తా॥ నా తండ్రి నన్నారాజకుమారునకిచ్చి వివాహముగావిం చినచో నా జీవితము సార్థకమగును. భక్తవత్సలుఁడయిన భగవానుఁడు ఆశ్రితుల మనోరథముల నెరవేర్పకుండునా? తప్పక నెరవేర్చును. నా తల్లియు నిత్య మా రాజకుమారుని గుణగణములను గీర్తి విశేషము లను వర్ణించుచుఁ గొనియాడుచు నా చెవులలో నమృతమును బోయు చున్నది. దీనిని బట్టి మా తల్లికీ సంబంధము సమ్మతమైనట్లు కనఁబడు చున్నది.

3. తస్మై మే స్పృహయతి మానసం మదీయం
లావణ్యం భవతి హితం న కిం విరాజే,

భాగ్యాదైవ మమ స ఆగతః కృతార్థః
మత్ప్రీతేఽరుచ దధునా తదీయమైత్రీ.

వ్యా :- తస్మాయితి :- మే మమ, మానసం మనః, తస్మై రాజకుమారాయ, స్పృహయతి కాంక్షతే. "స్పృహే రీప్సితః" ఇతి సంప్రదానత్వే చతుర్థీ. మదీయం మామకీనం లావణ్యం సౌన్దర్యం ... వ విరాజే రాజపుత్ర్యాయ, హితం ..., న భవతి కిం నథ వేత్కి...? ...ం భవ ...వేత్యర్థః "ముక్తాఫలేషుచ్ఛాయాయా స్తరలత్వ... ...న్త..., ప్రతిభాతి యదఙ్గేషు తల్లావణ్య మిహోచ్యతే" ఇతిలావణ్య ని...చనమ్, కృతార్థః కృతకృత్యః, సః రాజపుత్రః, మద్భాగ్యాదైవ మద్భాగధేయాదైవ. ఆగతః ఆగతవాన్, అధునా ఇదానీం, తదీయ మైత్రీ రాజపుత్రి సఖ్యం మత్ప్రీతే మజ్జనకాయ, అరుచత్ అరోచత.

మన్మనః తద్రాజపుత్రమేవ కాంక్షతే. మల్లావణ్యం తస్య భ...వం భవేత మన్యే మద్భాగ్యబలేనైవ స రాజపుత్రః ఆగతః ... ... చ మజ్జనకాయ ప్రీతిపాత్ర మభవత్.

తా॥ నా మనస్సు రాజపుత్రునే గోరుచున్నది. నా లావ... ...తనికి రుచింపకుండునా ! తప్పక రుచించుననని నేననుకొందును. భాగ్యము ఫలించుటచేతనే యాతఁడిటకు వచ్చెను ఆతని మైత్రి తండ్రి కెంతయో రుచించెను. నాకోరిక తప్పక నెరవేఱును.

4. తద్వీర్యం తదమల రాజవచ్ఛవం త
త్సౌన్దర్యం తదభినవం వయః ప్రశస్తమ్,
తద్ధైర్యం తదతుల కీర్తివైభవం తా
లోకిత్వా సపది పతిం వరే ఽ ప మహ్యాత్.

వ్యా :- తద్వీర్యమితి :- తత్ ప్రసిద్ధం వీర్యం బలం, ...లం నిర్మలమ్, రాజవచ్ఛవం రాజతేజః, తత్ సౌన్దర్యం రుచిరం..., ప్రశస్తం శ్రేష్ఠం, తత్ అభినవం నూతనం, వయః, తత్ ధైర్యం ...

శాం, అతులం అనుపమం, తత్ కీర్తివైభవం యశస్సమ్పదం, లోకిత్వా ఆలోక్య, పతింవరా శా స్వయంవరా శా కన్యా, సపది సద్యః, న ముహ్యేత్ మోహం పి ప్రాప్నుయాత్. సర్వా అతి వనం వరాః కన్యా ముహ్యా యురే వేత్యర్థః.

తద్రాజకుమారస్య ప్రఖ్యాతం బలం నిష్కల్మషం రాజవర్చసం నిరుపమానం సౌన్దర్యం నిస్తుల మభినవం వయః అనల్పం ధైర్యం అతులం యశశ్చ దృష్ట్వా పతింవరా కా కన్యా మోహం న ప్రాప్నుయాత్.

తా॥ ఆ రాజకుమారుని యమోఘమైన యా బలమును, సాటి లేని యా శాచకీవిని, చక్కని యా యందమును, నూతనమైన యా యౌవనమును, సాటిలేని యా ధైర్యమును, శ్రేష్ఠమైన యా కీర్తిని, జూచిన పిమ్మట స్వయంవర యగు ఏ కన్యక వానిని వరింపదు? తప్పక వరించును. అందుచే నా కీ కోరిక కలుగుటలో తప్పులేదు.

శ్లో. నూనం యత్ప్రభృతి మయా విరాడలోకి
ప్స్వాన్తం మే పరితపతీదృశం తదాది,
జీవేయం యది కృపయా స ఉద్వహేన్మాం
కిం జానే పరహృదయం సదా పరోక్షమ్.

వ్యా :- నూనమితి :- యత్ప్రభృతి యదాది, మయా విరాట్ రాజకుమారః ఆలోకి దృష్టః, తదాది తత్ప్రభృతి, మే మమ, స్వాన్తం మనః ఈ దృశం ఏవం రీత్యా, పరితపతి సన్తాప మనుభవతి. సః రాజపుత్రః, కృపయా దయయా, మాం, ఉద్వహేద్యది పరిణయే చ్చేత్, అహం, జీవేయం జీవాని, అన్యథా మరిష్యామీతి భావః. నూనం ధ్రువం నజానే కిం భవేదహం న జానామి, పరహృదయం పరేషాం మనః సదా సర్వదా, పరోక్షం అప్రత్యక్షం ఖలు అర్థాన్తరన్యాసాలఙ్కారః.

తా॥ ఆ రాజకుమారుని జూచిననాటి నుండియు నా మనస్సిట్లే పరిపరి విధములఁ జింతాక్రాంతమగుచున్నది. దయఁదలచి యాతఁడు

నన్నుఁ బరిగ్రహించెనా నేను బ్రతుకఁగలను. లేనిచో నేను జీవింపఁజాలను. వాని సంకల్ప మెట్లున్నదో నా కెట్లు దెలియును? పరుల హృదయములందలి భావములను గ్రహించుట శక్యమగునా? కాదు.

6. ఇత్థం సా బహు భవితవ్య మూహమానా
వేషేణాఽచిర మబలాఽఞ్జసా కృతేన,
నిస్త్రింశీకృత సహజ స్ఫురత్కటాక్షైః
వ్యచ్ఛైత్సీ త్ప్రతియువ గాఢధైర్య బన్ధమ్.

వ్యా:- ఇత్థమితి :- సా అబలా రాజకన్యా, ఇత్థం ఏవం, బహుఞ్జధికం యథాతథా, భవితవ్యం భావ్యం కార్యముద్దిశ్య, ఊహమానా తర్కయన్తీ, అచిరం శీఘ్రం అఞ్జసా వేగేన, కృతేన నిర్మితేన, వేషేణ వస్త్రధారణాద్యా కల్పేన, నిస్త్రింశః ఖడ్గః అనిస్త్రింశాః నిస్త్రింశాః కృతాః నిస్త్రింశీకృతాః ఖడ్గీకృతాః సహజస్ఫురన్తః పరిస్ఫురన్త్యశ్చ పలాః యే కటాక్షాః అపాఙ్గపరిసారాః తైః, ఖడ్గరూపై రపాఙ్గై రిత్యర్థః.

యువానం యువానం ప్రతియువం వీప్సాయాం యథార్థేఽవ్యయీభావః. సర్వేషాం యూనా మిత్యర్థః. గాఢః దృఢః యః ధైర్యబన్ధః ధైర్యబన్ధనం, తం, వ్యచ్ఛైత్సీత్ - చిచ్ఛేద.

— భావకాఙ్క్షరః. —

ఏవం భవితవ్యం చిన్తయన్తీ సా రాజకన్యా సర్వాభరణ భూషితా రాజసభాం ప్రవివేశ. తా మాలోక్య తత్రస్థా స్సర్వే యువానః, తదీయ వీక్షణాభిహతాః దృఢమపి స్వధైర్యం తత్యజుః, ఖడ్గేన రజ్జుబన్ధన మివ తస్యాః కటాక్షేణ తేషాం ధైర్య మచ్ఛిద్యత.

తా॥ ఆ రాజకన్యక పై తీరున తనభావి జీవితము నూహించుకొనుచు, సర్వాభరణ భూషితయై సభామందిరమున నడుగిడెను. ఆమె చక్కఁదనమునకును, ఆమెకటాక్ష వీక్షణములకును, సభయందలి యువకవర్గ మంతయు ధైర్యమును వీడెను.

7. శృఙ్గార స్తరుణ సభాసదాం తరుణ్యాః
ప్రాభూద్ హృద్ఘన ధనపశ్యతోహర స్సః,
చన్ద్రేశ స్సరసిజలోచనాం తదైషాం
హర్షీత్స్వాన్తిక ఉపవేశ్య పుత్త్రికాం తామ్.

వా :- శృఙ్గారఇతి :- తరుణ్యాః యువత్యాః రాజకుమార్యాః ... ప్రసిద్ధః, శృంగారః శృఙ్గారవేషః తరుణ సభాసదాం, యువ... సభ్యానాం, హృదేవ హృదయ మేవ ఘనధనం అధికధనం తస్య పశ్యతో ...హరతీతి పశ్యతో హారః, నిపుణః చోరః, ప్రాభూత్ ఆసీత్. ... చన్ద్రేశః చన్ద్రదీపాధిపః అయం సార్వభౌమః, సరసిజలోచనాం ... ..., తాం పుత్త్రికాం దుహితరం, స్వాన్తికే స్వసమీపే, ఉపవేశ్య నివేశ్య, అహర్షీత్ ననన్ద.

సభాం ప్రవిశన్త్యాః తరుణ్యాః తస్యాః రాజపుత్ర్యాః శృఙ్గార ...షః సకలయువజన మనోధన పశ్యతోహారః చోరః అభవత్. సా ... ...మనాం స్యాచకర్ష. సార్వభౌమోప్యాగతాం తాం కన్యాం స్వసమీపే న్నివేశ్య పరమానన్ద మవాప.

తా॥ యువతియైన యీ రాజకుమారి తన శృంగారవేషముతో సభగల యువజనుల మనోధనమును చూచుచుండగనే తస్కరించెను. యువకులందరు నామెయందాసక్త హృదయులైరి. ఆ సార్వభౌముడు సభలో ప్రవేశించిన తనకుమారిని తన దగ్గరనే కూర్చుండఁ బెట్టుకొని ... యానందించెను.

8. వామోరూ ర్ద్విజజనకేన భావ్యమానా
హ్రీభారావనతముఖీక్షణ ప్రసూనైః
సానన్దం ప్రియపదపీఠ మర్చయన్తీ
పిత్రోఢా త్రుతికచరాని మన్దమన్దమ్.

వ్యా:- వామోరూ రితి:- వామౌ సున్దరౌ ఊరూ యస్యా స్సా వామోరూః. "వామస్సవ్యే వక్రే రమ్యే స్యా త్సవ్యే వామగతే పి చ" ఇతి నానార్థకోశః. సున్దరీ రాజకన్యా. నిజ జనకేన స్వపిత్రా, భాష్యమాణా సమ్భాషణం క్రియమాణా సతీ, హ్రీభారాత్ లజ్జాభరేణ, అవనతం నమ్రం ముఖం ఆననం యస్యా స్సా, ఈక్షణా న్యేవ దృష్టయః ఏవ వినూతాని పుష్పాణి, తైః, సానన్దం ఆనన్దేన సహ, ప్రియపదపీఠం ప్రియస్య పాదపీఠికాం. అర్చయన్తీ పూజయన్తీ, ప్రియపాదపీఠం పశ్యన్తీ త్యర్థః. మన్దమన్దం శనై శ్శనైః, పిత్రే జనకాయ, ప్రతివచనాని సమాధానవచనాని, అదాత్ దదౌ.

సా సున్దరీ రాజకన్యా సభామాగత్య లజ్జావశా దధోముఖీ, సదృష్టిపాతేన స్వప్రియ పాదపీఠమేవ పశ్యన్తీ. పృచ్ఛతే జనకాయ శనై శ్శనైః ప్రతివచనాని దదౌ.

తా॥ సుందరియగు నా రాజకన్య, సిగ్గుతోఁ దలవంచుకొని, తన చూపులనెడు పువ్వులతోఁ దన ప్రియుని పాదపీఠము ను బూజించుచుఁ అనఁగా దానినే చూచుచు తన తండ్రి తన్నుఁ బ్రశ్నించుచుండ మెల్ల మెల్లగాఁ దగిన సమాధాన మిచ్చుచుండెను.

9\. వామాక్షీం స్మితకుమారికాం సుగుల్ఫాం
బిమ్బోష్ఠీం స్మితవదనాం సహావహిత్థామ్,
రాజన్యస్స్మ మఖిలాఙ్గశోభనాం తాం
వీక్ష్యైవ స్వయ మభిమోహితో బభూవ

వ్యా:- వామాక్షీమితి:- సః రాజన్యః సరాజకుమారః, వామాక్షీం వామనయనాం, సున్దరనేత్రా మిత్యర్థః, శోభనౌ గుల్ఫౌ యస్యా స్సా తాం, గూఢ గుల్ఫా మిత్యర్థః. "తద్గ్రన్థీ ఘుటికే గుల్ఫౌ" ఇత్యమరః. బిమ్బవ దరుణావోష్ఠౌ యస్యాః తాం, బిమ్బోష్ఠీ మిత్యర్థః, స్మితవదనాం మన్దహాసముఖీం, సావహిత్థాం సావహిత్థా ఆకార

గోపనం తతూ సహితాః "అవహిత్థాకారగుప్తి" రిత్యమరః, అఖిలాఙ్గేషు సర్వావయవేషు శోభనాం శోభమానాం, సర్వాఙ్గసున్దరీ మిత్యర్థః, తాం నృపతి కుమారికాం రాజపుత్రీం, ఈక్షిత్వా విలోక్య, సపది సద్యః, భృశం అత్యన్తం, విమోహితో బభూవ ముమోహ,

రమణీయనయనాం గూఢగుల్ఫాం బిమ్బోష్ఠీం దరహసితవదనాం హ్రీమతీం సర్వాఙ్గసున్దరీం తాం రాజపుత్రీ మాలోక్య స రాజకుమారః సద్య ఏవ మోహ పరవశో బభూవ.

తా॥ ఆ రాజకన్య కన్నులు మిక్కిలి చక్కనివి. ఆమె చీలమండలు పాదములతోఁ గలిసి గూఢముగ నున్నవి. ఆమె పెదవులు దొండపండువలె నెఱ్ఱగానున్నవి. ఆమె ముఖము చిఱునవ్వుతోఁ గలకలలాడుచున్నది. సిగ్గు ఆమెకలంకారమైయున్నది. ఆమె సర్వాంగసుందరి. అట్టి యా రాజకన్యను జూడగానే యా రాజపుత్రుఁడు వెంటనే మోహసముద్రమున మునిగెను. ఆమెయం దభిలాషగలవాఁడయ్యెను.

10, మిత్రస్య ప్రియతమ భావపద్ధతిం తాం
సర్వజ్ఞో ఝటితి స తారకో విదిత్వా,
ఈక్షిత్వా పరమసఖాయ తిష్ఠమానాం
ప్రాహర్షీత్ క్షితిపసుతాం సరోజనేత్రామ్.

వ్యా:- మిత్రస్యేతి :- సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః విదిత వేదితవ్యః సః తారకః, మిత్రస్య వయస్యస్య, తాం ప్రియతమాం అతిప్రియాం, భావపద్ధతిం అభిప్రాయసరణిం, ఝటితి శీఘ్రం, విదిత్వా విజ్ఞాయ; పరమసఖాయ ప్రియమిత్రాయ, తిష్ఠమానాం ఆశయం ప్రకాశయన్తీం, "ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చ" ఇతినూత్రేణ ఆశయప్రకాశనార్థే తిష్ఠతే రాత్మనేపదమ్. పరమసఖస్య సంప్రదానత్వమ్. ప్రియవయస్యముద్బోధు ముద్యుక్తా మిత్యర్థః. సరోజనేత్రాం పద్మాక్షీం, క్షితిపసుతాం రాజపుత్రీం, ఈక్షిత్వా ఆలోక్య, ప్రాహర్షీత్ పరమానన్ద మహాప.

సర్వజ్ఞ స్స తారకః స్వమిత్రస్యాభి ప్రాయం విదిత్వా, అనన్త రం తస్మై రాజకుమారాయైవ స్వాశయం ప్రకటయన్తీం తాం రాజ దుహితరం విలోక్య చ పరమానన్ద మవాప.

తా॥ ఆ తారకుఁడు సర్వజ్ఞుఁడు గావున తన మిత్రుని యభి ప్రాయమున వెంటనే కనిపెట్టెను ఆతనికొఱకై యచ్చటికి రప్పింపఁ బడి, తన యానుకూల్యమును సూచించుచున్న దివ్యసుందరి యగు నా రాజపుత్త్రినిఁ గూడఁ గాంచెను. వారి యనురాగమునకు మిక్కిలి యానందించెను.

11. ఉద్వోఢుం ప్రభవసి చక్రవర్తికన్యాం
స్త్రీరత్నం శృణు తదవశ్య మాప్యమేవ,
శఙ్కిష్ఠాః ప్రియసఖ మా త్వ మార్యపన్థ్యే
త్యత్యన్తం ప్రియ మభణ త్స విప్రమౌళిః.

వ్యా:- ఉద్వోఢుమితి:- విప్రాణాం మౌళిః కిరీటం బ్రాహ్మణ శిరోభూషణం, సః తారకః "మౌళిః కిరీటే ధమ్మిల్లే" ఇత్యమరః. ప్రియ సఖ! హేప్రియమిత్ర! త్వం భవాన్, చక్రవర్తి కన్యాం సార్వభౌమ పుత్త్రీం, ఉద్వోఢుం పరిణేతుం, ప్రభవసి యోగ్యః అసి, శృణు ఆక ర్ణయ, సా కన్యా స్త్రీరత్నం నారీషు శ్రేష్ఠా. "జాతౌ జాతౌ యదుత్కృ ష్టం తద్రత్నమితి గీయతే" ఇతి వచనేన రత్నపదస్య శ్రేష్ఠత్వమ్, తత్ కాన్తారత్నం. అవశ్యం సర్వథా, ఆప్యమేవ గ్రాహ్యమేవ. "రత్నహారీ తు పార్థివః" ఇతి వచనేన రాజపుత్త్రేణ త్వయా తత్కాన్తారత్నం గ్రాహ్యమేవేతి భావః, మాశఙ్కిష్ఠాః సన్దేహం మాకురు ఇయం కన్యా, ఆర్యపన్థ్యా సత్పురుషపన్థనీయా. ఇతి ఏవం, అత్యన్తం ప్రియం హితం వచనం, అభణత్ బభాణ.

భోః ప్రియవయస్య! త్వమే వేతత్కన్యారత్నం గ్రహీతుం సమర్థః, త్వం రాజరత్నం, ఇయం కన్యారత్నం, కిఞ్చ, ఇయం సన్నుతా

సద్వ్రాన్యా చ, శజ్యాం మాకుదు, ఏనాం గృహ్ణీష్వ, ఇతి సతారకః ప్రియవచనా న్యవోచత్.

తా॥ ఓయి ప్రియమిత్రమా! ఈ చక్రవర్తి పుత్రిని వివాహ మాడుటకు నీవే సమర్థుఁడవు ఈమె స్త్రీల రత్నమే, నీవో రాజన్య శ్రేష్ఠుఁడవు. రత్నము రాజులకడనే యుండదగి యుండదా! కావున ఏల సందేహించెదవు? ఈమె సజ్జన సంస్తుతురాలు, ఉత్తమురాలు, అని యా తారకుఁడు ప్రియవచనములను బలికెను.

12. రాజన్యం స్మ వదతి సార్వభౌమః ఇత్థం
మత్కన్యాఽద్య భరతవర్షరాజ్యలక్ష్మ్యాః,
సాపత్న్యం భృశ మభిలష్యతే భవాదృ
గ్జామాతా మమ నిఖిలం కులం పునాతి.

వ్యా: రాజన్యమితి :- సార్వభౌమః చక్రవర్తీ రాజన్యం రాజకుమారం, ఇత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా, వదతిస్మ అవదత్, అద్య ఇదానీం, మత్కన్యా మద్దుహితా, భరతవర్షస్య యా రాజ్యలక్ష్మీః తస్యాః సాపత్న్యం సపత్నీత్వం, సమానః పతిః యస్యాస్సా సపత్నీ, తస్యాః భావః సాపత్న్యం, సమానపతిత్వ మిత్యర్థః. అభిలష్యతే కాంక్షతే. భవాదృక్ త్వాదృశః, జామాతా దుహితుః పతిః, మమ మే, నిఖిలం సర్వం, కులం వంశం, పునాతి పవిత్రం కరోతి.

స సమ్రా డ్రాజపుత్రముద్దిశ్యైవ మవాదీత్ భో రాజకుమార ఇదానీం మద్దుహితా భారతరాజ్య లక్ష్మ్యాః సా పత్న్యం కాంక్షతే. భవత్త్వం పరిణీయ భారతరాజ్య శ్రియః సపత్నీ భవతు. మత్పతి త్వాదృశః జామాతా మత్కులం సర్వం పునాతి.

తా॥ ఓ రాజకుమారా! నా కూతురిప్పుడు నిన్ను వివాహ మాడి, భారతసామ్రాజ్యలక్ష్మికి సవతిగానుండవలెనని కోరుచున్నది, నీ వంటి యల్లునివలన మాకులమంతయును బవిత్రముగును గదా! అని యా సార్వభౌముఁడు రాజకుమారునితోఁ బలికెను.

13. ప్రాలేయాద్రేర్యదుదఙ్నితమ్బ దేశం
పూర్వం నః పితృకుల మావసచ్చిరస్య,
యస్మా దీదృగరచి పుస్తకేషు తస్మా
దస్మాకం సముచిత ఏవ బన్ధు భావః.

వ్యా:- ప్రాలేయాద్రీతి:- పూర్వం పురా, నః అస్మాకం పితృకులం పితృవంశః, ప్రాలేయాద్రేః హిమాలయస్య లసన్ ప్రకాశమానః ఉదక్ ఉత్తరభాగే యో నితమ్బ దేశః మధ్యభాగః. తం హిమవత్పర్వతో త్తర మధ్యదేశ మిత్యర్థః. "కటకో౽స్త్రీ నితమ్బో౽ద్రేః" ఇత్యమరః. చిరస్య చిరకాలం. "చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యా శ్చిరార్థకాః" ఇత్యమరః. అవసత్ ఉవాస, "ఉపాన్వధ్యాఙ్వసః" ఇతికర్మత్వమ్ యస్మాత్కారణాత్, ఈదృక్ ఏవం, పుస్తకేషు గ్రన్థేషు, అరచి వర్ణితమ్, తస్మాత్కారణాత్, అస్మాకం నః, బన్ధు భావః బన్ధుత్వం, సముచిత ఏవ యోగ్యమేవ.

హిమాలయస్యోత్తరస్యాం దిశి పర్వతమధ్యభాగే పురా అస్మత్పితృకుల మవాత్సీదితి గ్రన్థేషు పరిదృశ్యతే. తస్య దేశస్య భరతవర్షాన్తర్గతత్వేన అస్మాకం బన్ధుత్వ ముచితమేవేతి మన్యే. అయముదన్త, ప్రాచీన గ్రన్థేషు పర్యదృశ్యత.

తా॥ మా పూర్వులందఱును మంచుకొండ కుత్తరముగఁ బర్వత మధ్యదేశమున నివసించిరని గ్రంథములందు గలదు. కావున మనము బంధువులమే యగుదుము. ఏకభారత వర్షీయులమగుటచే మన బంధుత్వము సముచితమే యగును.

14. మహ్యం కో౽పి మమ విరాజ్ఞతి వ్యతీర్యః
స్వాం పుత్రీ ముపరత మాతృకాం రహస్యే,
సన్దాయ త్రిదివ మగా త్పురా మదర్థం
యుక్త్వా మే ప్రియతమ దత్త పుత్రికేయమ్.

వ్యా :- మహ్యమితి :- పురా పూర్వం, మమ మే, సతీర్థ్యః సమానగురుః, ఏకగురు రిత్యర్థః "సతీర్థ్యాస్త్వేకగురవ" ఇత్యర్థః కో౽పి విరాజ్ఞ్మణిః కశ్చన రాజన్య శ్రేష్ఠః, ఉపరతా మృతా మాతా జననీ యస్యాస్తాం, ఉపరత మాతృకాం, మాతృహీనా మిత్యర్థః. స్వాం పుత్రీం స్వకుమారీం, రహస్యే రహసి, మహ్యం మే సన్న్యాయ దత్త్వా, మదర్థం మన్నిమిత్తం, మల్లాభా యే త్యర్థః. యుద్ధ్వా శత్రుభిర్యుద్ధం కృత్వా, త్రిదివం స్వర్గం అగాత్ జగామ, మృతో బభూవే త్యర్థః. ఇయం ఏషా కన్యకా, మేమమ, ప్రియతమా అతిప్రియా దత్తపుత్రికా, దత్తపుత్రీ, ఆప్తమిత్రేణ దత్తాచ.

పురా మమ సఖా సతీర్థ్యః కశ్చన రాజన్యః మాతృహీనా మిమాం స్వపుత్రీం రహసి మహ్యం దత్త్వా, మదర్థం శత్రుభిర్యుద్ధ్వా, ప్రాణాన ముఞ్చత్. తదాదీయం పుత్రీత్వేన సంరక్షితా సంవర్థితాచ. తస్మాదియం మే ప్రియతమ దత్తపుత్రికాఽభూత్.

తా॥ ఒకే గురువుకడ విద్యాభ్యాసముఁ గావించిన నా మిత్రుఁ డయిన రాజన్యుఁ డొకఁడు, తల్లి లేని తన కూతును రహస్యముగా నా కప్పగించి, నాకొఱకై శత్రువులతోఁ బోరాడి, యుద్ధరంగములో హతుఁడై మరణించెను. ఆనాఁటినుండి యీమెను నేఁబెంచుచుంటిని. ఈమె నా ప్రియతమ దత్తపుత్రిక సుమా!

11. మాత్రాఽస్యా ముహురహ మిత్యభాషి సేయం
నిత్యం త్వద్గుణగణ చిన్తనామృతేన.
సఞ్జీవ త్యధికురుతే సదాన్నపానే
మద్బాలా సహృదయ తే తపస్వ తీత్థమ్.

వ్యా :- మాత్రేతి - ఇయం కన్యా, తవయో గుణగణః గుణ సమూహః తస్య చిన్తనం ధ్యానం తదేవ అమృతం పీయూషం తేన, సఞ్జీవన్తి ప్రాణాన్ధారయన్తి, సదా నిత్యం, అన్నంచ పానంచ అన్న

పానే, పానభోజనాదికం, అధికురుతే తిరస్కరోతి. ఇతి ఏవం, అస్యాః మాత్రా జనన్యా, మద్భార్యయా త్వర్థః. అహం, ముహుర్ముహుః పునః పునః, అభాషిషి అభిహితః, హే సహృదయ! హృదయాలో! మద్బాలా మత్కుమారీ తే త్వదర్థం, ఇత్థం ఈదృక్, తపస్యతి తపః కరోతి.

ఇయం కన్యా త్వద్గుణగణ చిన్తనరూప మమృతం నిత్యం పీత్వా, అన్నపానాదిక మపి విసృజ్య జీవతీతి మద్భార్యా మామసకృద్బోధయతి, ఏవ మియం బాలా త్వామేవ ధ్యాయన్తీ ఆహారాదిక మపి విసృజ్య త్వదర్థం తపస్యతి.

తా॥ ఈ కన్యక నీ గుణగణ చింతనమనెడు నమృతమును నిత్యము ద్రావుచు, ఆహారాదికమును విడిచినదని యామె తల్లి అనఁగా నా భార్య మాటిమాటికి నాకుఁ జెప్పుచున్నది ఓ మహాశయా! తపస్సాచరించువారు అన్నపానాదికమును విసర్జించి నిత్యము తమ యిష్టదైవమునే ధ్యానింతురు. అట్లే యీమెయు నీగురించి యే తపస్సు చేయుచున్నది సుమా!

16, శ్రుత్వా తద్ధితకర చక్రవర్తి వాక్యం
ప్రత్యూచే చతురమతి స్స భూమిదేవః,
నాథేత త్వైష నరపతే భవత్కుమార్యాః
కో మ ఇచ్ఛే త్స్వకరగతా మభీష్ట లక్ష్మీమ్.

వ్యా:- శ్రుత్వేతి:- తత్ హితకరం క్షేమంకరం, చక్రవర్తి వాక్యం సార్వభౌమవచనం, శ్రుత్వా ఆకర్ణ్య, చతుర మతిః నిపుణబుద్ధిః సః భూమిదేవః తారకః. నరపతే! భో రాజన్! ఏషః రాజకుమారః, భవత్కుమార్యాః భవదీయపుత్ర్యాః నాథేత యాచేత, కః జనః కో వా మానవః, స్వకరగతాం స్వహస్తపతితాం, అభీష్టలక్ష్మీం

ష్టసమ్పదం, ముఞ్చేత్ త్యజేత్. నకో౾పీతి భావః. ఇతి ఏవం, ప్రత్యూచే ప్రత్యువాచ.

ఇత్థ ముక్తం సార్వభౌమవచనం నిశమ్య నిపుణమతి స్స తార కః, రాజన్! కుమారో౾యం త్వద్దుహితరం గ్రహీష్యత్యేవ, కరతల గతా మిష్టసమ్పదం విహాతుం కః ప్రభవతి? ఇతి ప్రత్యువాచ.

తా॥ ఇట్లు హితకరముగః బలుకుచున్న సార్వభౌముని మాట లను విని, బుద్ధిమంతుఁడు నేర్పరియునగు నాతారకుఁడు, ఓ సార్వ భౌమా! సిరిరామోకాలొడ్డువారుందురా? కరతల గతమగు నభీష్ట సంపదను విడుచువారెవ్వరు? ఈ రాజపుత్త్రుడు నీ కన్యను తప్పక పరి గ్రహించునని సమాధాన మిచ్చెను.

17. అన్యోన్య చితగుణరూప యౌవనాఢ్యౌ
సంయుక్తా వివ ధనవృద్ధ్యుదార భావౌ
దిష్ట్యై తౌ మధురవధూవరౌ కులీనౌ
భూపాయం శుభదివసో వయం కృతార్థాః.

వ్యా :- అన్యోన్యమితి :- అన్యోన్యం పరస్పరం, ఉచితాని అర్హాణి, గుణాః రూపం యౌవనం చ గుణరూప యౌవనాని, తైః ఆఢ్యౌ సంపూర్ణౌ, పరస్పరానురూప రూపగుణ తారుణ్యౌ విత్యర్థః కులీనౌ సత్కులన ముత్పన్నౌ, మధురవధూవరౌ ప్రియవధూవరౌ దిష్ట్యా దైవవశేన, ధనవృద్ధిః అధికసమ్పత్ ఉదారభావః ఔదార్యం తావివ, సంయుక్తౌ మిలితౌ, అభూతామ్. భూప! రాజన్! అయం అయమేవ సుదివసః సుదినమ్ వయం కృతార్థాః కృతకృత్యా అభూమ ఉవమా.

భోస్సార్వభౌమ! ఏతౌ వధూవరౌ మహాకుల సఞ్జాతౌ, షడ్గుణౌ సున్దర రూపేణ, నూత్నయౌవనేన చ పరస్పరానురూపౌ. అన్యోన్య

శ్రియా చ. యథా అనన్తసమ్పత్ ఉదారభావేన సహితా శోభతే తథైవ అనయోః స్రగ్జతి రతిరమణీయా, అయమేవ సుదివసః. యద్యనయోః పరిణయోత్సవే ద్వయం కృతార్థాస్స్యామ. ఇతి స తారకః అవోచత్.

తా॥ ఓ రాజా! ఈ వధూవరు లిరువురును మంచి గుణములతోఁ, జక్కని రూపములతో, నూత్నయౌవనముతో నొప్పుచు నొకరి నొకరు మించియున్నారు. ఇరువురును మంచి వంశమున జన్మించినవారలే మంచి సంపదయుఁ జక్కని యుదారభావము నొకచోట కలియునట్లు వీరికలయికయున్నది. ఇఁక నాలస్యమేల? నేఁడే శుభదినము వీరికి వివాహము జరిగిన మేము కృతార్థుల మయ్యెదము.

18. ఆశంసే జనమతవీరసూర్భవే త్త్వం
మఙ్క్షు క్ష్మాపతి రితి పుత్త్రికాం బ్రువాణః।
కహ్లారస్రజ మభితో గలం విరాజః
సమ్ప్రీత్యా పదపి తయాఽనయామ్బభూవ.

వ్యా :- ఆశంస ఇతి :- త్వం, మఙ్క్షు శీఘ్రం, జననుతం వీరం కుమారం సూతే ఇతి జననుతవీరసూః, అథవా, జననుతా లోకశ్లాఘ్యా వీరసూః వీరమాతా, భవేః స్యాః ఇతి, అహం ఆశంసే ఆకాఙ్క్షే. ఇతి ఏవం, క్ష్మాపతిః సార్వభౌమః, పుత్త్రికాం దుహితరం, బ్రువాణః కథయన్సన్, సదసి సభాయాం కన్యకయా, విరాజః రాజపుత్త్ర్యా, గలమభితః కణ్ఠసీమ్ని, "అభితః పరిత" ఇత్యాదినా ద్వితీయా. కహ్లారస్రజం సౌగన్ధిక పుష్పమాలాం, "సౌగన్ధికం తు కహ్లార" మిత్యమరః ఆసయామ్బభూవ నిక్షేపయామాస.

స సార్వభౌమ స్సుతాం వీక్ష్య, పుత్త్రి! త్వ మచిరేణ కాలేన వీరమాతా భవిష్యసి. ఏవ మహ మాకాఙ్క్షే ఇత్యవోచత్. ఆనిమ

మదాత్, తత [illegible]నుత్వా సా రాజకుమారీ తస్య రాజపుత్రస్య గ్రీవాయాం సౌగన్ధిక పుష్పమాలా మక్షిపత్.

తా॥ [illegible] నీవు వీరమాతవు కాఁగలవని నేనాశీర్వదించుచుంటిని [illegible] సార్వభౌముఁ డనుమతింప, నా రాజపుత్రి సౌగన్ధిక పుష్పమాలను రాజకుమారుని మెడలో వేసెను.

19. కామో[illegible] మివ కరేణ నాజ్గనాఽన్యా
గ[illegible] ఇతి భరతవర్ష రాజ్యలక్ష్మ్యాః,
హ[illegible] నిజ మభిగృహ్ణతో విరాజో
దృక్ [illegible] ద్ధ్యగవని పాలకస్య పుత్ర్యాః.

వ్యా:- కామ ఇతి :- త్వామివ భవతీవ అన్యా ఇతరా, అజ్గనా కాన్తా, కరే[illegible], నగృహ్యేత న స్వీక్రియేత, అయం, మే మమ, కామః సజ్కల్పః. ఇతి ఇత్థం, వదతః కథయతః. నిజం స్వీయం, హస్తాగ్రం పాణిం, అభిగృహ్ణతః స్వీకుర్వతః, విరాజః రాజకుమారస్య, దృష్ట్వా దృశా, భరతవర్ష రాజ్య లక్ష్మ్యాః, అవనిపాలకస్య పుత్ర్యాః సార్వభౌమకుమార్యాః, దృక్ దృష్టిః అయాత్ మిలితా బభూవ.

యథా ఇదానీం త్వత్పాణి మహం మగృహ్ణామ్ తథా అన్యస్యాః కస్యాశ్చి త్కాన్తాయాః పాణిం నగ్రహీష్యామి, ఏవమే సజ్కల్పః. ఇతివదన్ స రాజపుత్రః రాజకన్యాయాః పాణి మగ్రహీత్. తదా తయోర్వధూవరయోః దృష్టిః అన్యోన్యం మిలితా బభూవ.

తా॥ నీ కరము నందుకొనిన ట్లింకే కాంతకరమును గూడ నేను పరిగ్రహింపను, ఇది నా సంకల్పము. అని పలుకుచు నా రాజపుత్రుఁడు కాఁబోవు భారత రాజ్యలక్ష్మియైన యా రాజకన్య పాణిని గ్రహించెను. ఆ సమయమున [illegible] వధూవరుల చూపు లొకదానితో నొకటి కలిసెను

ఒకరి నొకరు చూచుకొనిరి. "ధర్మేచ అర్థేచ కామేచ త్వయైషా నాతి చరితవ్యా నాతిచరామి" అను భారతీయ వివాహ నియమ మిందు నిరూపింపఁబడెను.

20. పాణీక్షా హృదయయుగాని మేలయన్తౌ
దాగేతౌ సకలవిధై స్సమానజేతామ్.
జ్యోత్స్నేన్దూ ఇవ నిరతాను బనయుక్తౌ
ప్యాతా మిత్యమనుత తత్పదస్థ పూ. ః.

వ్యా :- పాణీతి :- ఏతౌ వధూవరౌ, దా క్ శేఘం, పాణ్యోః హస్తయోః, ఈక్షయోః దృశోః, హృదయయో మ సోః, యుగాని యుగలాని, మేలయన్తౌ యోగయన్తౌ సకలవిధైః సర్వవిధైః, సమానజేతాం సంగతౌ వభూతామ్. ఏతౌ రాజ . . రీ కుమారౌ, జ్యోత్స్నా చన్ద్రికా. ఇన్దుః చన్ద్రః, చన్ద్రికా చన్ద్రా ట. నిరతం సన్తతం అనుబన్ధేన అనువర్తనేన, యుక్తౌ సహితౌ, . ం భవేతాం, ఇతి ఏవం, తత్పదస్థపూగః తత్సామాజిక సఙ్ఘః. పూగః క్రముక బృన్దయో" రిత్యమరః. అమనుత మేనే. ఉపమా జా . రిః.

తౌ నూతన దమ్పతీ శీఘ్రమేవ . . నాచ సఙ్గతా వభూతామ్. తద్దృష్ట్వా తత్రస్థ సామాజికవర్గః, చన్ద్రికా చన్ద్రా వివ ఏతౌ అన్యోన్యానుబంధేన నిరతం భవేతా మిత్ . . త.

తా॥ ఆ వధూవరు లిరువురును, చేతు . . చూపులు మనస్సులు కలిపికొని, యన్నివిధముల నతివేగముగ నేకమయిరి. దానిని గాంచి యచ్చటి సభ్యవర్గము నీరిరువురు వెన్నెలయు జాబిల్లియుఁ గలిసిన ట్లన్యోన్యము అనుబంధముతో మెలఁగెదరని భావించి .

21. సమ్పూర్ణో దుపకలితా . థా త్రియా . .
సా తన్వీ వినయ యుతేవ సాధు . .

ప్రాకాసీన్ముద మఖిలః స్వభర్త్రాయుక్తా
లోకానాం సుజనగతేవ రాజ్యలక్ష్మీః.

వ్యా :- సమ్పూర్ణేతి :- సా తన్వీ రాజపుత్రీ, సమ్పూర్ణః షోడశకలాయుక్తః ఉడూనాం నక్షత్రాణాం పతిః ఉడుపః చన్ద్రః. రాకా నిశాకర ఇత్యర్థః. తేన కలితా సంయుక్తా త్రియామా యథా రాత్రి రివ, వినయేన ఉత్తమ సంస్కారేణ, యుతా యుక్తా, సాధు విద్యా ఇవ సద్విద్యేవ, స్వభర్త్రాయుక్తా స్వపతిసహితా సతీ, సుజన గతా సత్పురుష ముపేతా, రాజ్యలక్ష్మీరివ రాజ్యశ్రీరివ, లోకానాం జనానాం, అఖిలః, ముదం అధికప్రీతిం ప్రాకాసీత్ విస్తారయామాస, మాలోప మాలఙ్కారః.

రాకాచన్ద్రయుతా రాత్రిరివ, సంస్కార సముపేతా సద్విద్యేవ, స్వభర్త్రసఙ్గతా సా రాజపుత్రీ సత్పురుష సమాశ్రితా సమ్రాజ్ఞ్యశ్రీ రివ, సర్వేషాం ప్రీతి మధికా ముత్పాదయామాస.

తా॥ పున్నమ చందురునితో రాత్రి కలియునట్లు, మంచి సంస్కారముతో సద్విద్యకూడునట్లు, తన పతితోఁ గూడి యా రాజపుత్రి, సత్పురుషాశ్రిత యగు రాజ్యలక్ష్మివలె సంతతి కధికానందము నొసగూర్చెను.

22\. కార్యజ్ఞావితి పితరౌ వధూమణే స్తాం
ప్రావర్తాం నిజదుహితుః పతిం వినమ్రా,
బాలేయం ప్రియతనయాఽ వయో న్ప్వశీలా
దత్తా స్త్రమ్పతి పహ బాష్పధారయాతౌ.

వ్యా :- కార్యజ్ఞావితి :- కార్యజ్ఞౌ కార్యవిధాన కుశలౌ, తౌ వధూమణేః వధూరత్నస్య, పితరౌ మాతా పితరౌ. మాతాచ పితాచ పితరౌ విత్యేకశేషః. వినమ్రౌ నమ్రీకృతదేహౌ, నిజదుహితుః పతిం

జామాతరం, ఇతి వక్ష్యమాణరీత్యా, ప్రోవక్తామ్ అవోచతామ్. ఇయం ఏషా వధూః, బాలాముగ్ధా, ఆవయోః ప్రియతనయా ప్రియపుత్రికా, సుశీలా ఉత్తమస్వభావా, సమ్ప్రతి ఇదానీం, జామ్బదారయా సహ అస్మాభిస్సాకం, తే తుభ్యం దత్తా వితీర్ణా.

వధూజననీజనకౌ జామాతరం రాజకుమార మాహూయ, వినమ్రౌ సన్తౌ, ఏవ మవోచతామ్. భో రాజకుమార! ఆవయోస్సుతా ముగ్ధా సుశీలాచ. ఇదానీం తుభ్య మశ్రుధారయా సహ దత్తా.

తా॥ కార్యవిధానము నెఱింగిన యా సార్వభౌమ దంపతులు వినమ్రులై యల్లునితో, రాజకుమారా! ఈమె కడుముద్దరాలు. మంచి స్వభావముగలది. దీనిని మేము మిక్కిలి బాధపడుచు విడువలేక విడువలేక నీ కర్పించితిమి.

28. ఏషా త్వత్పదకమలే సదోపకర్తుం
సన్నద్ధా మృదుగమనాఽ స్మదేకపుత్రీ,
ఆయత్తా త్వయి లలనా మనోవచోఽఙ్గైః
స్యాత్త్యక్త్వా నిజపితరా విహాశ్రుపూర్ణౌ.

వ్యా:- ఏషేతి:- అస్మదేకపుత్రీ ఆవయో రేకైకకుమారీ, మృదుగమనా మన్దగమనా, ఏషా లలనా, త్వత్పాదకమలే త్వదీయే పాదపద్మే, సదా సన్తతం, ఉపకర్తుం సేవితుం సన్నద్ధా సంసిద్ధా. అశ్రుపూర్ణౌ దుఃఖితౌ, నిజపితరౌ నిజజననీ జనకౌ, అత్రఇహ, త్యక్త్వా విసృజ్య, మనసా హృదయేన, వచసా వాచా, అఙ్గేన దేహేన చ, మనోవాక్కాయైరిత్యర్థః. త్వయి భవతి, ఆయత్తా అధీనా, స్యాత్ భవేత్.

ఇయ మస్మదేకపుత్రీ భవదారాధన సముత్సుకా. సర్వాత్మనా త్వాం సేవితు ముద్యుక్తా, దుఃఖితౌ పితరౌ ఆవాం ఇహ విసృజ్య త్వామే వాను సరిష్యతి.

తా॥ ఈమెయొక్కతయే మాకుఁగూతురు. నీ పాదపద్మములను సేవింప సంకల్పించినది. త్రికరణశుద్ధిగ నిన్ను నమ్మినది. దుఃఖతులయిన మమ్ములను విడిచి నిన్నే యనుసరించును.

24. త్వత్పత్నీ భవతి పతింవరా సుశీలా
సమ్రాప్తుం సహ భవతా కృతాభిషేకా,
కర్మక్ష్మాం ప్రియతనయా వయో రియం త్వం
సర్వజ్ఞః ప్రకథ-యోగ్య మస్తి కిం తే.

వ్యా :- త్వత్పత్నీతి :- పతింవరా స్వయంవరా, సుశీలాశోభన స్వభావా, ఇయం, ఆవయోః ప్రియతనయా అస్మత్ప్రియపుత్రీ, త్వత్పత్నీ భవద్భార్యా, కర్మక్ష్మాం కర్మభూమిం, భరతవర్ష మిత్యర్థః, సమ్రాప్తుం సంవర్ధితుం, భవతా సహ త్వయాసాకం, కృతాభిషేకా పట్టమహిషీ భవతి. భవిష్యతీతి భావః వర్తమాన సామీప్యేలట్. "కృతాభిషేకా మహిషీ" ఇత్యమరః. త్వం సర్వజ్ఞః సర్వం జానాసి, తే భవతః, ప్రకథనయోగ్యం కథనీయం వచనం కిమస్తి కిం విద్యతే. న కిఞ్చిదపీత్యర్థః.

త్వత్పత్నీ ఇయం మత్కుమారీ భవతాసహ భరతవర్షపాలనాయ పట్టమహిషీ భవిష్యతి. తదర్థం త్వాయ అముయాసహాత్వా మభిషేక్ష్యామి ఇయం తవ మహిషీ. సర్వజ్ఞస్య తవ ఇతోఽధికం వక్తవ్యం నాస్తీతిమే ఆశయః.

తా॥ ఈ రాజకుమారి నీతోఁగూడి పట్టాభిషిక్తురాలై భరతభూమినిఁ బాలించు నీకుఁ బట్టమహిషి కాఁగలదు. ఈమెనెట్లు చూచెదవో? నీవు సర్వజ్ఞుఁడవు నేను వేరుగ నీకుఁ జెప్పనవసరముండదు.

25. సోత్కణ్ఠౌ రుచిర మఞ్జాకృతౌ సఖిభి
ర్నీయేతే స్మ తపుఃణ జమ్పతీ క్షణేన,

అన్యోన్యాధి కరణీయ తాన్వితౌ తౌ
హ్రీమన్తౌ స్మితలలితౌ విహారసౌధమ్.

వ్యా :- సోత్కణ్ఠావితి :- సోత్కణ్ఠౌ ఉత్కణ్ఠా సహితౌ, ఇష్ట కార్యవిలమ్బ మసహమానా విత్యర్థః. రుచిరం మనోహరం యథా తథా, అలఙ్కృతౌ భూషితౌ, హ్రీమన్తౌ లజ్జాయుతౌ, స్మితేన దరహాసితేన లలితౌ సున్దరౌ, మన్దస్మిత సున్దరవదనారవిన్దా విత్యర్థః. అన్యోన్యం పరస్పరం అధికా యా రమణీయతా రామణీయకతా తయా అన్వితౌ యుక్తౌ, పరస్పరాధిక సౌన్దర్య విరాజమానా విత్యర్థః. తౌ తరుణజమ్పతీ నూతనయువకదమ్పతీ, "దమ్పతీ జమ్పతీ జాయాపతీ" ఇత్యమరః. క్షణేన క్షణకాలేన, సఖీభిః వయస్యాభిః, విహారసౌధం క్రీడా ప్రాసాదం నీయేతే స్మ ఆనీయేతామ్.

విశిష్టాభరణ భూషితౌ విలమ్బమసహమానౌ పరస్పరాధిరామణీయకతా రాజమానౌ మన్దస్మిత సున్దరవదనారవిన్దౌ హ్రీమన్తౌ తౌ నవదమ్పతీ సఖ్యః శీఘ్రం క్రీడామన్దిరం నిన్యుః.

తా॥ ఆ నవదంపతులు విశిష్టాభరణ భూషితులైరి. ఒకరిఁమించి యొకరు చక్కఁదనముతోఁ నొప్పుచుండిరి. కాలవిలంబమును సహింపఁజాలక సిగ్గుపడుచుఁ చిఱునవ్వులు నవ్వుకొనుచుండిరి. అట్టివారిద్దరిని సఖులు త్వరగా విహారసౌధమునకుఁ గొనిపోయిరి.

26. సన్ధ్యాయా ముదవసితాని రాజనిదేశా
దాస్థానోప గతజనా యయుః ప్రహృష్టాః,
భూదేవం పతి మతనమ్య చ కవయిత్రీ
స్వాగారం ముదితమనా యయౌ కృతార్థః.

వ్యా:- సన్ధ్యాయామితి :- ఆస్థానం సభామన్దిరం ఉపగతాః ప్రాప్తాః యే జనాః సామాజికాః, రాజనిదేశాత్ రాజాదేశాత్

ప్రిహృష్య సన్తుష్య, సన్ధ్యాయాం సన్ధ్యాసమయే, ఉదవసితాని గృహాణి యయుః జగ్ముః. గృహం గేహోదవసిత వేశ్మ సద్మనికేతనం" ఇత్యమరః సః చక్రవర్తీ, తం భూదేవం భూసురం తారకం, ఆనమ్య ప్రణమ్య, ముదితమనాః సన్తుష్ట స్వాన్తః కృతార్థః కృతకృత్యస్సన్, స్వాగారం స్వభవనం, యయౌ జగామ.

సర్వేపి సామాజికా స్సన్తుష్టస్వాన్తాః సమ్రాడాదేశేన సన్ధ్యా సమయే స్వస్వగృహాణి యయుః, సార్వభౌమోఽపి స్వసమీపస్థితం తారక మభివన్ద్య, తం విసృజ్య, సన్తుష్టాన్తరఙ్గః కృతార్థస్సన్ స్వభవనం జగామ.

తా॥ అంత సామాజికులందఱును మిక్కిలియానందించుచు రాజానుమతిని బొంది, సంధ్యాసమయమున వారి వారి గృహముల కేగిరి. సార్వభౌముఁడుఁ గూడఁ దారకునకు నమస్కరించి, వానిని భవనమునకుఁ బంపి మిక్కిలియానందముతోఁ గృతార్థుఁడనయితినని భావించుకొనుచుఁ దన మందిరమున కేగెను.

27. సుప్త్వా సమ్మదపరిపూరిత స్త్రియామాం
కృత్వా సోఽచిర మఖిల ప్రభాతకృత్యమ్,
అధ్యాస్తే స్మ సదసి దివ్య భద్రపీఠం
గ్రావాగ్రం హరి రివ సాధు సార్వభౌమః.

వ్యా:- సుప్త్వేతి.- సః సార్వభౌమః చక్రవర్తీ, సమ్మద పరి పూరితః ప్రమోదపూర్ణస్సన్, "ప్రమోదామోద సమ్మదాః" ఇత్య మరః. త్రియామాం రాత్రిం, సుప్త్వా ప్రసుప్య, అఖిలం సర్వం, ప్రభాత కృత్యం కల్యకరణీయం కార్యం, అచిరం శీఘ్రం, కృత్వా విధాయ సదసి సభాయాం, దివ్యం ఉత్తమం భద్రపీఠం సింహాసనం గ్రావాగ్రం పర్వత శిఖరం, హరి రివ సింహఇవ. "అద్రి గోత్రగిరి గ్రావాచలశైల శిలో చ్చయాః," "హర్యక్షః కేసరీ హరిః" ఇతి చామరః, అథవా, గ్రావా

గం ఉదయపర్వత శిఖరం, హరి రివ సూర్య ఇవ, "యమా నిలేన్ద్ర చన్ద్రార్క విష్ణుసింహాం శువాజిషు, శుకాహి కపి భేకేషు హరి ర్నా కపిలే త్రిషు'', ఇతి నానార్థ రత్నమాలా, సాధుకమ్యం, అధ్యాస్తేస్మ అధితష్ఠౌ. ఉపమాలాఙ్కారః

రాత్రౌ సుఖనిద్రా మనుభూయ, ప్రభాతే త్వరయా సర్వాణి కాలకృత్యాని నిర్వర్త్య, స సార్వభౌమః సభా మాగత్య, తత్ర సింహః గిరిశిఖర మివ రవి రుదయగిరి శిఖర మివ వా, దివ్య మున్నతం సింహాసన మారురోహ.

తా॥ ఆ రాత్రి సుఖముగ సంతోషముగ నిదించి, యా సార్వ భౌముడు పఱువాతనే మేల్కాని గబగబ కాలకృత్యముల నెరవేర్చు కొని, సభామందిరమున కేతెంచి, యచ్చట సింహము పర్వతాగ్రమును వలె, లేక, సూర్యుడు దయపర్వత శిఖరమునువలె నున్నతమగు సింహా సనమును అధిష్ఠించెను.

28. గవ్యూతి ద్వయ పరిమేయ నిష్కుటాన్తే
సైకాన్న త్రిదశ సహస్రపీఠ రమ్యా,
అస్థానా స్త్ర ఉపవివేశ తత్ర నానా
దేశీయాధిప వినరః ప్రమోదయుక్తః

వ్యా:- గవ్యూతీతి:- గవ్యూతిః క్రోశయుగం, "గవ్యూతిః స్త్రీ క్రోశయుగ, మిత్యమరః. తస్యాః ద్వయం యుగం, తేన పరి మేయః పరిమాతుం యోగ్యః యః నిష్కుటః గృహారామః, "గృహా రామ స్తు నిష్కుట'' ఇత్యమరః. తస్య అన్తే మధ్యదేశే, సైకాన్న త్రిదశ సహస్రపీఠ రమ్యా ఏకోన త్రింశ త్సహస్రాసనోపశోభితా. ఏకాన్న త్రిదశ సహస్రపీఠ రమ్యేతి సమస్తం పదమ్, తత్ర సఘః త్రిదశ సహస్రశబ్దేన సమాసేకృతే ఏకశబ్దేన సహ "తృతీయా తత్కృతార్థేన గుణవచనేన'' ఇత్యత్ర తృతీయేతియోగ విభాగాత్ సమాసః ఏవం

చ ఏకేన సభిరాజ ... ప్రతీతా నిత్తి స్మృతీయా సహాూసః "ఏకాదిశ్చ కస్య చాదుక్" ... ఇతి ... భావః, ఇదుగాగమశ్చ, "దురోణ్యను నాసికే" ఇతి ... ఏకా, ... తిదశేరూపమ్. సా ప్రసిద్ధా ఆస్థానీ ఆస్థా... అస్తే విన్యస్తే. తత్ర తస్యా మాస్థా న్యాం నానా ... నానా ... సమ్మాన్యసః యే అధిపాః రాజానః, తేషాం ... మహో ... ఆసన్నపూర్ణః ఉపవివేశ ఉపావిశత్ ... అలఙ్కారః.

చతుష్కో ... సోమ... మధ్యదేశే విశాలమాస్థానీ మణ్డపము సి - ... సంఖ్యాకా న్యాసనాన్య వర్తన్త. తేషు ... ఆగతా రాజానః ... న్యాసన్.

తా॥ ... కోసులు మేరగల ప్రాదోటలో నొక సభా మంటపము ... తక్కున ముప్పదివేల యాసనములున్నవి వానిపై నానా ... వచ్చిన రాజు లానందముగ నుండిరి.

29. పార్థ... విలోకయా (శ్రీ)
... క్రాం భూపతి తనయాం నిరీక్షకాస్తే,
కార్యజ్ఞాః ... మచితాసనోపవిష్టా
అన్యోన్యం ... తదా ప్రబ్రవన్ ప్రతీపమ్.

వ్యా :- పార్థ... :- కార్యజ్ఞాః కార్యవిధాన వేత్తారః. పార్థ ద్యాః పరిమటి స్థితాః ... మరన్ని ప్రకాశమానాని ఉచితాని ఆశ్వాని యాని ఆసనాని ... ఉపవిష్టాః నిషణ్ణాః, ద్విజయు గలం విప్ర రాజ పుత్రయుగ్మం, విలో... ఈక్షమాణాస్సన్తః, తదా తస్మిన్సమయే, అన్యోన్యం పరస్పరం, ప్రతీపం విరుద్ధ భావోపేతం యథా తథా, అబ్రువన్ అవోచన్.

తదా తత్ర భారతీయా సుచిరా సనో... ... సదః విప్రి
కుమారం రాజపుత్రి శ్రీమతీం సార్వభా... ... చ పశ్యన్తః
పరస్పరం విరుద్ధాలాపానకుర్వన్.

తా॥ ఆ సమయమున సభలో సుచి... ... సీ... సభ్యులు,
రాజపుత్రి బాలిహ్మా కుమారులను, శ్రీ ... ... రాజకుమార్తిని,
జూచుచు వారిలో ... పరస్పర విరుద్ధ... ... ... దొడంగిరి.

30. పాషాణః ప్లవ... ఇతః పయస్సు ... ...
తూలా స్సమ్యుతి సహసా ... జ్జతి హా,
చన్ద్రో ... స్త ... ... వృద్ధ...
వ ... ... జ...న ... ...

వ్యా:- పాషాణ ఇతి - ... ... పాషాణః శిలాఖణ్డః
పయస్సు జలేషు, ప్లవతే ... ... ఇహా అత్ర
తూలః కార్పాస పిణ్డః, సహసా ... ... చిత్రం
ఆశ్చర్యమ్ పుణ్యభూమేః భారతస్య ... ... పుణజనేన,
భారతీయే నేత్యర్థః చన్ద్రశేః చన్ద ... ... తరుణేన
యూనా కుమారేణ. వృద్ధవపు ఇవ వృద్ధ... ... ... సంరక్షితః,
ఉపమాగర్భ దృష్టాన్తః, కావ్యలిఙ్గం చ.

అస్మిన్నాశ్చర్యే సమ్ప్రతి పాషాణః పయస్సు ప్లవతే తూలస్తు జలే
నిమజ్జతి. అహో! ఇదం బహ్వాశ్చర్యకరమ్. ... ... పుత్రిః వృద్ధం
పితర మివ భరతవర్ష ... కళ్ళ... ... ... పమరక్షత్.

తా॥ ఇప్పుడిచ్చట భారతీయుడొకడు ... ... పాధిపతియగు
సార్వభౌముని, పడుచులోనున్న ... ... డినట్లు రక్షిం
చెను. ఇది మిక్కిలి ... ... టు ... రాయి నీటిలోఁ
దేలుచున్నది. ... ... నీటిలో ... వేగము ... ... మున్నది కదా!

31. నూనం తౌ వతులిత దివ్యశక్తిమన్తౌ
పాశ్చాత్య ప్రకటిత శత్రు ధూమకేతూ.
క్ష్మా చక్రం చిరమపి శాసితుం సమర్థౌ
మిత్రం యో భవతి తయో స్సఏవ ధన్యః.

వ్యా :- నూనమితి :- తౌ వీరౌ, అతులితా అసదృశా దివ్యా దేవసమ్బన్ధినీ యా శక్తిః సా అనయోః అస్తీతి అతులిత దివ్యశక్తిమన్తౌ, "న కర్మధారయా న్మత్వర్థీయః" ఇతి శాస్త్రస్య అనిత్యత్వాత్, "సుకేశీ తామ్రకేశీ" ఇతిభాష్యకారవచనాచ్చ రూపమేతత్సాధు, పాశ్చాత్యానాం పశ్చిమదిగ్వాసినాం ప్రకటితాః ప్రసిద్ధాః యే శత్రవః రిపవః తేషాం ధూమకేతూ ధూమప్రధానోత్పాతౌ. ధూమకేత్వాగమనే లోకే ఉపద్రవః భవిష్యతీతి శాస్త్రమ్. ఉపప్లవాయ లోకానాం ధూమకేతు రివోత్థితః" ఇతి కాళిదాసః. భూచక్రం భూమణ్డలం, చిరమపి చిరకాలమపి, శాసితుం పాలయితుం, సమర్థౌ శక్తిమన్తౌ దక్షౌ ఇత్యర్థః, తయోః వీరవరయోః, యః జనః, మిత్రం సఖా, భవతి, సఏవ సపురుషఏవ, ధన్యః యోగ్యః, నూనం ధ్రువమ్.

ఏతౌ వీరకుమారౌ అతులిత దివ్యశక్తి సముపేతౌ. పాశ్చాత్యానాం యే శత్రవః తేషాం నాశనే సముత్పన్నౌ ధూమకేతూ. సర్వాం మహీమణ్డలం చిరమపి పాలయితుం సమర్థౌ. ఏతయోర్మైత్రీం యస్సమ్పాదయతి సఏవ మానవః ధన్యః భవతి.

తా॥ ఈ ద్విజరాజపుత్రులిరువురును సాటిలేని దివ్యశక్తులుగలవారు. పాశ్చాత్యులకుఁగల ప్రసిద్ధ శత్రువులను సంపూర్ణముగ నాశనముఁజేయఁగల ధూమకేతువులే. వీరీ భూమినంత నెంతకాలమయినను బాలింప సమర్థులు. వీరి మైత్రిని సంపాదించినవారే ధన్యులును, కృతార్థులును.

32. ఇత్థం ప్రాజ్వల దనివార్య కోపవహ్ని
ర్మానీ..ం బహు మహనీయ కర్మభూమేః,
సర్వ..త్ర హిత బలకాననం దిధక్ష
త్వ..ద్య ఉచిత ఏతయో స్సుసన్ధిః.

వ్యా :- ఇత్థమితి :- మహనీయా మహత్త్వోపేతా యా కర్మ భూమిః భారతభూమిః తస్యాః,మానీనాం ఋషీణాం, భరతభూమినివాసి మునిపుఙ్గవానామి త్యర్థః అనివార్యః వారయితు మశక్యః, కోపవహ్నిః కోపాగ్నిః. ఏవం పూర్వవర్ణితరూపేణ, బహు అధికం, ప్రాజ్వలత్ జజ్వాల అద్య ఇదానీం, సర్వత్ర సర్వేషు దేశేషు, అహితబలం శత్రుసైన్యం తదేవ కా.నం వనం, తత్, దిధక్షతి దగ్ధు మిచ్ఛతి. అతః అస్మాద్ధేతోః, ఏతయోః పూర్వపరయోః, సుసన్ధిః సమ్యక్సన్ధానం, ఉచితః అర్హః.

భా తభూమి...సినాం మునీనాం కోపాగ్నిరేవ ఏతద్వర్ణిత రూపేణ జ్వలితస్సః అయం కోపాగ్ని రిదానీం సకలానపి శత్రుదేశాన్ భస్మసాత్ కరిష్యతి ఏతౌ నీరా సర్వాన్ శత్రూన్నాశయిష్యతః. తే. హే..రా ప..యో సమ్యక్సన్ధిః కార్యఏవ.

తా భారత వర్షమందున్న మునీశ్వరుల కోపాగ్నియే యీ పూర్వకుమార రూపము నందుచున్నది. ఇది శత్రుసైన్యముల నెడు వడ వులను గాల్చును. కావున నీ వీరులతో మంచిగ సంధిచేసికొనుట మంచిది.

33. ఏకా ఖర్వనవరద్విజాప్తిహేలాం
..త్త్వా.. ..మ్ప్రియతన మా మణిం విరాజే,
హా..ర్యే.. పృకటిత మన్యు హేతు భూతః
తం ధీ..న్ స్వకుల కలఙ్క ఏవ భూపః.

వ్యా :- ఏ.. ..ఏవ భూపః అయం సార్వభౌమః, అవసర ..పః నన్దవతి ..పతిః, తస్మిన్ ద్విజస్య ప్తిః బ్రాహ్మణ

పాన్తిః సైవ హాలా మదిరా తాం పీత్వాఖలు, ఖలు = తస్యాః పానం నోచితమ్ తేన న కిఞ్చిత్ప్రాప్య మితి భావః. ప్రియతనయాం ప్రియ దుహితరం, వి రాజే రాజకుమారాయ, దత్త్వా ఖలం, అలం = దానం నోచితమ్ తేన సాధనీయం కిమపి నాస్తీతి భావః ఉభయత్రాపి "ఖలుఖల్వోః" ఇత్యాది వాక్యప్రత్యయః. పాశ్చాత్యానాం, ప్రకటితః బహిర్గతః, యః మన్యుః క్రోధః, తస్య హేతు భూతః, నిమిత్త భూతః, స్వకులకలఙ్కః స్వకులాఙ్గాం భూతః, ఏషః భూపః సార్వభౌమః, ధీమాన్ కిము బుద్ధిమాన్ కిమ్, న భవత్యేవ.

అయం సార్వభౌమః జనవసరే బ్రాహ్మణమైత్రీం మదిరాపాన మివా కరోత్, తేన కించిదపి సాధ్యం నాస్తి. స్వపుత్రీం మతి స్మిత్వా రాజసుతాయ ఖలాదాత్. ఏతేనాపి సాధనీయం కిమపినాస్తి. కిన్తు అనేన హేతుద్వయేన పాశ్చాత్యానాం మన్యుకారణ మహాత్ స్వకుల కలఙ్క భూతః అయం బుద్ధిమాన్భవతి కిన్తుమూర్ఖ ఇవ ప్రతిభాతి.

ఈ సార్వభౌముఁడే నిమిత్తము లేకుండ మద్యమును ద్రావినట్లు ఈ బ్రాహ్మణ బాలకునితో మైత్రిఁ గావించెను. తన ప్రియపుత్రిక నీ రాజకుమారునకిచ్చి వివాహముగావించెను. వీనివలన సాధింపఁదగిన కార్యము లేమున్నవి యితఁడు మిక్కిలి యీ రెండుపనులచేఁ బాశ్చాత్యులకుఁ దఱిఁగోప కారణమయ్యెను. కులమునకు మచ్చ తెచ్చిపెట్టిన యీతఁడు బుద్ధిమంతుఁడేనా?

34\. ప్రత్యం సచ్ఛృత మపి హన్తి పాదఘాతం
స్వీకృత్య ద్విజకుల బన్ధుతామయం స ఏషః.
పాశ్చాత్యావనిపలయే నమన్తతోఽద్య
ప్రాచీన శ్రుతిశిరసాం మతం వ్యశిక్షత్.

వ్యా:- ప్రత్యమితి :- సః ఏషః ప్రసిద్ధః అయం సార్వభౌమః,

ద్విజకులబన్ధుతాం క్షత్త్రబన్ధుత్వం, స్వీకృత్య గృహీత్వా, పిత్ర్యం పితుస్సమ్బన్ధి, యత్ కత్ కుత్రచిదపి సచ్ఛాస్త్రమపి పాదఘాతైః హన్తి, పాదాభ్యాం హన్తి, నశయతీత్యర్థః. అద్య ఇదానీం, సమస్తతః సర్వత్ర, పాశ్చాత్యావనివలయే పాశ్చాత్యదేశే, ప్రాచీనానాం పురాతనానాం, శ్రుతిశిరసాం ఉపనిషదాం, మతం సిద్ధాన్తం, వ్యశిక్షత్ అబోధత్.

ఏష సార్వభౌమః క్షత్త్రబన్ధుర్భూత్వా కులక్రమాగతం సచ్ఛాస్త్రమపి నాశయామాస కిన్తు బాహ్యప్రాన్తమైత్రీం సమ్పాద్య అతిప్రాచీనముపనిషన్మత ముపదిదేశ.

తా॥ ఈ సార్వభౌముండు రాజకుమారునితో బాంధవ్యమును గావించుకొని, తాతతండ్రులనుండి వచ్చుచున్న మన సత్సంప్రదాయమును కాళ్ళతోం దన్ని నాశనముగావించెను. ఈ బాహ్యప్రాంత బాలకునితో స్నేహముం జేసి, మన దేశమందంతట పాఁతబడిన యీ యుపనిషన్మతము నుపదేశించెను.

35. స్వాచారం జనపతినాఽవలమ్బ్యమానే
తం పుణ్యావనిగురుతా మదీదృశేతామ్ ।
పశ్యైనౌ ద్విజకులశేఖరా వుదేతి
ప్రాగ్దేశే వ్యసనముపైతి పశ్చిమేఽర్కః ॥

వ్యా :- స్వాచారమితి :- ఏతౌ ద్విజకులశేఖరౌ ఏవం క్షత్త్రకుమారవరౌ, జనపతినా సార్వభౌమేన, స్వాచారం భారతీయాచారం అవలమ్బ్యమానే స్వీకారయమాణే. తం సార్వభౌమం పుణ్యావనేః పుణ్యభూమేః భారతదేశస్య, గురుతాం గౌరవం అదీదృశేతాం దర్శయామాసతుః. ఏనౌ ద్విజవరౌ, పశ్య అవలోకయ. అర్కః రవిః ప్రాగ్దేశే భారతభూమౌ, ఉదేతి ఉదయమాప్నోతి. పశ్చిమే పశ్చిమదేశే వ్యసనముపైతి అస్తమేతి.

ఏతౌ కుమారౌ సార్వభౌమాయ స్వా... బోధయతః, ... స్వదేశగౌరవం దర్శయతః, ఏనౌ పశ్యత. ప్రాగ్దేశే రవిరుదేతి పశ్చిమ దేశే అస్తమేతి.

తా॥ ఈ ద్విజరాజకుమారు లిరువురును తమ యాచారములను సార్వభౌమునకు బోధించి యాచరించునట్లు గావించుచున్నారు. తమ దేశగౌరవమును నానికిఁజూపించుచున్నారు. వీరిని జూడుఁడు. సూర్యుఁడు తూర్పుదేశమున నుదయించుచున్నాఁడు. పశ్చిమదేశమున న స్తమించు చున్నాఁడు. భారతభూమి తెలుఁగుతోనిండి పాశ్చాత్యదేశ మంధకార బంధుర మగుచున్నది.

36\. భూదేవోత్తమ రచితో రుయ స్త్రపక్షి
శక్తో ద్వాదశ శత యోజనాని గన్తుమ్,
తత్రా ప్యాచిత భరధారణే సమర్థః
నాకే హర్దివ మథ సజ్జితో బభూవ.

వ్యా:- భూదేవేతి:- అథ సభానన్తరం, భూదేవోత్తమేన బ్రాహ్మణోత్తమేన, తారకేణేత్యర్థః, రచితః నిర్మితః ఉరః విశాలః ... స్త్రపక్షీ విహగాకారయన్త్రం, విమాన ... ద్వాదశ శత యోజనాని యోజనానాం ద్వాదశ శతం, తావద్దూర మిత్యర్థః, గన్తుం యాతుం, శక్తః సమర్థః, తత్ర తస్మిన్ ఆచితః పరిమాణవిశేషః భరః భారః తస్య ధారణేఽపి వహనేఽపి సమర్థః, సన్, నాకే ఆకాశే "ఆకాశే త్రిదివే నాకః" ఇత్యమరః, అహని దివా చ అహర్దివం రాత్రిం దివం, సజ్జితః సంసిద్ధః, బభూవ అభూత్.

భూసుర స్తారకః స్వశక్త్యా బృహద్విమా... ద్వాదశ శతయోజనదూరం గన్తుం శక్తమ్. కించ, తత్రా... ధికం భారం వోఢుంచ సమర్థమ్. తాదృశం విమానం సన్నద్ధ... కాశే దివా రాత్రి మతిష్ఠత్.

తా॥ బ్రాహ్మణ కుమారుడైన తారకుడు తన శక్తిచే వస్త్రా కారముగ నొక పెద్ద విమానమును నిర్మించెను. అది వంద్రెండు వేల యోజనముల దూరము ప్రయాణముచేయును. దాని యందుంచిన బరువును గూడ మోయును. అది యాకాశమున కేయింబవళ్ళు సిద్ధముగానున్నది.

37. అస్థానస్యా మితి స ఉవాచ భూమిదేవః
సర్వే మాం శృణుత హే భాసదో మహాన్తః,
వాత్సల్యా దిహ గురుణేవ సాధు శిష్యః
స్నిగ్ధో మేఽ త్రియుత మహీభృతాఽత్మ తుల్యః.

వ్యా :- అస్థానాన్యామితి :- సః భూమిదేవః భూసురః తారకః, ఆస్థానాన్యాం సభాయాం, ఇత్థం ఉవాచ అవోచత్, సర్వే సమస్తాః మహాన్తః పూజ్యాః, సభాసదః సభాస్తారాః!, మాం, శృణుత ఆకర్ణయత, ఇహ అత్ర, వాత్సల్యాత్ ప్రీత్యాః, గురుణా ఆచార్యేణ, సాధు శిష్య ఇవ యోగ్య చ్ఛాత్ర ఇవ, మహీభృతా సార్వభౌమేన, మేమమ, స్నిగ్ధః వయస్యః రాజపుత్ర ఇత్యర్థః. "స్నిగ్ధో వయస్య స్సవయాః" ఇత్యమరః. ఆత్మతుల్యః స్వసమానః, ఉక్రియత అకారి, ఉపమా.

ప్రయాణారంభసమయే స తారకః సామాజికా నుద్దిశ్య, భోస్సభాస్తారాః! మద్వచనాన్యా కర్ణయత. యథా గురు రాత్మ శిష్యం వాత్సల్యా దాత్మసమానం కరోతి తథా అయం సార్వభౌమః యన్మిత్ర మాత్మతుల్య మకరోత్.

తా॥ ప్రయాణారంభ సమయమున నా తారకుడు సభలో సభాసదుల నుద్దేశించి, ఓ సామాజికులారా! నా మాటలను వినుడు. గురువు వాత్సల్యముతో నుత్తమశిష్యుని తనతో సమానునిగ గావించునట్లు ఈ సార్వభౌముడు నాప్రియ మిత్రుని అభిమానముతో తనతో

సమానుని గాఁ [illegible] [illegible] [illegible] తరగ [illegible] సార్వభౌమునిగా జేసెను.

38. [illegible] [illegible] [illegible] బాణపీడి[illegible] ద్వి
[illegible] [illegible] ప్రహ [illegible] [illegible] [illegible]కాశామ్,
[illegible]త్ర [illegible] మనుకమ్పు [illegible] [illegible]చ
స్వేచ్ఛా[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] హంసీమ్.

[illegible]:- తాత్పర్యము:- [illegible] సార్వభౌమః [illegible]న్తకాః ప్రాణాప హారిణః యే శకాః శక[illegible]యాః [illegible] బాణైః శరైః పాతితాం పతితాం, [illegible] [illegible]ద్ధాం శతు[illegible] [illegible]న్నాం, బహుభృశం, రుదన్తీం దుఃఖితాం, నిర్గ[illegible] నిరాశాం, [illegible] వేదసమ్మతా యా పుణ్యభూమిః భారతావనిః [illegible] [illegible] సీ[illegible] హంసాఙ్గనాం, ఈదృశం ఇత్థం, రక్షిత్వా సంరక్ష్య [illegible] [illegible] [illegible] దయయా, స్వేచ్ఛాయై స్వచ్ఛన్ద [illegible], ము[illegible]చ [illegible] [illegible]. [illegible].

కూ[illegible] బాణవిద్ధాం [illegible] [illegible]న్నాం [illegible] నిరాశాం రుదన్తీం హంసాఙ్గనామివ [illegible] జన్య [illegible]విద్ధాం శతు[illegible] రాజన్య సంరుద్ధాం ముహుర్ముహు ర్దుఃఖితాం ని[illegible]శాం భా[illegible] [illegible] [illegible]క్షిత్వా అయం సార్వభౌమః కృపయా స్వచ్ఛన్ద [illegible]. మోచయామాస.

తా॥ ప్రాణాంతకుల బాణము దెబ్బ[illegible]నుదిరి [illegible] దాశతో దుఃఖించుచున్న హంసా[illegible] గదుణించి స్వేచ్ఛగా నెగురుటకు విడిపించినట్లు, ఈ చక్రవర్తి శక రాజన్య బాణవిద్ధయై శతృ[illegible] [illegible]ద్ధయై దుఃఖాక్రాంతయై ఆశావిరహితయైయున్న భారత [illegible] [illegible]త్రిం[illegible] స్వాతంత్ర్యము నొసంగి యుద్ధరించెను.

39. అన్యోన్య[illegible]న్తః[illegible]కలహై ర్ద్విజా[illegible]జా[illegible]
[illegible]ం [illegible] [illegible]య [illegible] [illegible]చ్ఛకే[illegible] [illegible],

స [illegible] సుఖ [illegible] భాగ్య [illegible]
[illegible] ఖ [illegible] భూమి [illegible]

వ్యా :- అనో [illegible] - నిజాత్మజానాం [illegible] పుత్రాణాం, అనో [illegible] వేదప్రియాణాం [illegible] వేదా [illegible] ఫలస్మాత్ [illegible] యా శకేశ శిష్టిః శక రాజన్య [illegible] సత్త [illegible] తాం, తాం, బు [illegible] తాం [illegible] బుధ [illegible] మి దేవ సాధ్వీ పతివ్రతా [illegible], సః [illegible] దేవ శివ, సుఖ యతి సుఖతాః కరోతి. [illegible]

[illegible] పుత్రా [illegible] పతి వ్రతా దుఃఖ మనుభవతి [illegible] కలహేన. దుష్ట [illegible] ధీశ్వర [illegible] దుఃఖ [illegible] మిదానీమతుం [illegible] దుఃఖ [illegible] మకార్షీత్.

తా॥ తన [illegible] పతి దుష్టుడై తన్ను [illegible] యెట్లు దుఃఖం చునో యట్లే [illegible] కలహముల చేతను, [illegible] లిగా బాధపడు చున్నది. దానినీ [illegible] దుఃఖ [illegible] త్రను గావించి సుఖవంతురాలను గా [illegible].

40, [illegible]
[illegible],
[illegible]
[illegible] లభ్దైః

వ్యా:- [illegible] నా తథా శ్రుతిః వేదః [illegible] యాని సాధూని

కర్మాణి సత్కర్మాణి తేషాం సిద్ధిస్తు సాఫల్యం ఏవం, సర్వత్ర సర్వదేశేషు, ద్విజకులస్య ద్విజవంశస్య సమ్మోదః ప్రమోదః, తస్య ఉపలబ్ధ్యై ప్రాప్త్యై చ ... చన్ద్ర ద్వీపస్య దివ్యపుణ్యభూమేః భరత భూమేశ్చ, బాన్ధవత్వం ... భవతి.

అనేన చన్ద్రద్వీప భరత ... బన్ధుత్వ సమ్పాదనేన సకల శత్రుసంహారః సమ్భవిష్యతి. వేదచోదిత సత్కర్మాణి నిత్యం నిర్విఘ్నం ప్రచలిష్యన్తి. సర్వత్ర ద్విజకులస్య సమ్మోదః సమ్భవిష్యతి.

తా॥ వేదచోదితములైన సత్కర్మముల నాచరించుటయును, వన్నిచోట్ల ద్విజకులము సంతోషముగనుండుటకును, సకల శత్రువులను నిర్మూలించుటకును, చంద్రద్వీప భరతవర్షములకు బాంధవ్యమేర్పడినది.

శ్లో. జామాతుః ప్రియతమ కర్మభూమిలక్ష్మీం
ప్రాపయ్య త్వం మనుజ శీఘ్రమేహి ధీమన్,
శాసిత్వేత్యధికహరణం నిజాత్మజాయై
దత్త్వేట్ట ద్విజయుగళం స సార్వభౌమః.

వ్యా:- జామాతురితి:- సః సార్వభౌమః చక్రవర్తీ, హే ధీమన్ అనుజ! బుద్ధిమన్ సోదర! జామాతుః దుహితుః పత్యుః, ప్రియతమాం అతిప్రియాం కర్మభూమిలక్ష్మీం భారతవర్ష శ్రియం, ప్రాపయ్య ప్రాప్య, శీఘ్రం ద్రుతం, ఏహి ఆగచ్ఛ, ఇతి ఏవం, శాసిత్వా ఆజ్ఞాప్య. నిజాత్మజాయై స్వదుహిత్రే, హరణం యౌతకం, ఉరు అధికం, దత్త్వాపి తీర్య, "యౌతకాదితు యద్దేయం సుదాయో హరణంచ తత్" ఇత్యమరః. ద్విజయుగలం కుమారద్వయం, ఐట్టను హావ.

హే సోదర! ఏవం జామాతరం కర్మభూమి రాజ్యే అభిషిచ్యత్వం శీఘ్రమేవాగచ్ఛ, ఇత్యుక్త్వా, స్వపుత్ర్యై అధికం హరణం దత్త్వాస సార్వభౌమః ద్విజరాజకుమారద్వయ మస్తావీత్.

తా॥ భరతభూమికి సార్వభౌమునిగా మన యల్లునకుఁ బట్టాభిషేకముగావించి, నీవు వేగముగాఁదిరిగిరమ్ము అని తనసోదరునితోఁ జెప్పి, తన కూతునకధికముగ నరణమునిచ్చి, యాసార్వభౌముఁడా ద్విజ రాజకుమారుల నిరువురను గొనియాడి విడిచెను.

42. ఆకాశాధ్వని యువరాజ ముద్ధరన్
క్ష్మాదేవం తరుణవధూవరౌ పతత్రీ,
సణ్డీయ ద్రుతమపి యోజనార్ధమూర్ధ్వం
సాయం ప్రాగ్దిశ మసృపన్మనోజవేన.

వ్యా:- ఆకాశాధ్వనీతి:- సః పతత్రీ పక్షిరూపం తద్విమానం యువరాజం సార్వభౌమసోదరం, క్ష్మాదేవం భూసురం తారకం, తరుణ వధూవరౌ నూతనదమ్పతీచ, ఉద్ధరన్ ఉద్వహన్, ఆకాశాధ్వని గగన మార్గే, ఊర్ధ్వం ఉపరి, యోజనార్ధం అర్ధయోజనం, క్రోశద్వయ మాత్రమిత్యర్థః. ద్రుతమపి శీఘ్రమేవ, సండీయ ఉడ్డీయ, సాయం సాయంకాలే, మనోజవేన మనోవేగేన, ప్రాగ్దిశం ప్రాచీమాశాం, అసృపత్ ససర్ప.

యువరాజేన తారకేన నూతన దమ్పతీభ్యాంచ సహితం తద్విమానం ఊర్ధ్వం క్రోశద్వయం గగనమార్గే ఉడ్డీయ మనోవేగేన సాయంకాలే ప్రాచీందిశం యయౌ.

తా॥ ఆ విమానము యువరాజును తారకుని నూతన దంపతుల నెక్కించుకొని, ఆకాశమున అర్థ యోజనము మీఁదికెగిరి, మహావేగముతో సాయంకాల మగుసరికిఁ దూర్పుదిక్కును జేరెను.

43. ఆకీటం కృశమపి భౌమవస్తుజాలం
దృగ్యన్త్రై స్సపది విలోక్య తైర్దవిష్ఠమ్,
సంస్పృష్టై ర్నిరుపమ సౌఖ్యదానిలేనే
చ స్వైష్టేఽద్భుతగతి రస్తాఽన్వభావి.

వ్యా :- అకీలమితి :- అకీల కీలకాదిక మారభ్య, కృశ మపి సుసూక్ష్మమపి, దవిష్ఠం అతిదూరస్థితం భూమువ స్తుజాలం భూతలస్థితవస్తు సమూహం, దృగ్యన్త్రైః దూరదర్శినీయన్త్రవిశేషైః, సపది సద్యః, విలోక్య దృష్ట్వా; నిరుపమసౌఖ్యదైః అతులసుఖదాయకః యః అనిలః వాయుః తేన సంస్పృష్టైః సేవితైః, తైః తారకయువరాజాదిభిః, స్వప్నే ఇవ స్వప్నావస్థాయామివ. అన్తరాహృదయే అథవా మధ్యదేశే అన్తరాలే. అద్భుతగతిః అద్భుతగమనం అన్వభావి, అన్వభూయత. ఉపమా.

గగనమార్గే సుఖదేన మారుతేన సేవ్యమానాస్తే రాజపుత్రాదయః దూరదర్శినీ యన్త్రేణ భూమిష్ఠం దవిష్ఠం సుసూక్ష్మమపి వస్తుజాలం పశ్యన్తః స్వప్నదశాయామివ అద్భుతగతి మన్వభూవన్.

తా॥ ఆకాశమార్గమునఁ బోవుచున్న యా రాజకుమారాదులు, భూమిపై మిక్కిలి దూరమున నున్న చిన్నచిన్న క్రిమికీటకాదులను గూడ దూరదర్శిని యంత్రముచే, జూచుచు. చల్లనిగాలి సుఖముగఁ దగులుచుండ, స్వప్నము ననుభవించుచున్నట్లు ప్రయాణము ననుభవించిరి.

4 . సమ్యఖ్యాయా న్నృపతనయస్య తారకస్యే
త్యాయుష్యం మహితసుఖం స తోరణేషు,
లేఖిత్వా విబుధపురీజనో మహేనా
భ్యుత్థాన ప్రముదితమానసో బభూవ.

వ్యా :- సమ్యఖ్యాయాదితి - సః విబుధపురీజనః విబుధనగర పౌరజనసమూహః, నృపతినయస్య రాజకుమారస్య, తారకస్య భూసార కుమారస్య తారకస్య చ ఆయుష్యం చిరాయుః, మహితసుఖం దివ్య సుఖం చ. సమ్యఖ్యాయాత్ సమ్యక్ ఖ్యాతాత్ ఇతి ఏవం, తోరణేషు బహిర్ద్వారేషు. లేఖిత్వా విలిఖ్య, మహేన ఉత్సవేన, "మహఉద్ధవ ఉత్సవః" ఇత్యమరః. అభ్యుత్థానం ప్రత్యుద్గమనం తేన ప్రముదితం

కన్నుష్టం మానసం స్వాన్తం యస్యాసః, అభ్యుత్థానోత్సుక ఇత్యర్థః. బభూవ ఆసీత్.

తారకరాజపుత్రాద్యాగమనవార్తాం శ్రుత్వా పౌరజన సమూహాః విబుధనగరే బహిర్ద్వారేషు ద్విజరాజపుత్రయోః రాయున్నక్షే సమ్యూర్ణే భూయాస్తామితి విలిఖ్య తత్సేన తాన్ప్రత్యుద్గన్తు ముద్యుక్తో బభూవ.

తా :- తారక రాజకుమారులు తిరిగి వచ్చుచున్నారని తెలియఁగనే విబుధనగరపుర ప్రజలందఱును బహిర్ద్వారము లందు రాజకుమారులకు తారకునకును చిరాయున్నక్షములు గలుగుగాతమని వ్రాసి. వారి నుత్సవముతో నెదుర్కొని తోతేర నుద్యుక్తులై యుండిరి.

45. స్వాధీనేఽత్ర సకల చక్రవర్తి సైన్యే
పజ్క్ర్లే ఽ ఖిలభువనే నిజప్రతాపే,
ఆయాతీతి నృపసుత స్సబన్ధుమిత్ర
స్తేఽవన్దవ్ విబుధపురీజనా వదన్తః.

వ్యా :- స్వాధీనఇతి :- తే విబుధపురీ జనాః విబుధపురవాసినో మానవాః. అత్రభరతవర్షే, సకలచక్రవర్తిసైన్యే సర్వస్మిన్ సార్వభౌమ సైన్యే, స్వాధీనే స్వవశే సతి అఖిలభువనే లోకే సర్వత్ర, నిజ ప్రతాపే స్వీయతేజసి, సజ్క్రాన్తే వ్యాప్తే సతి, నృపసుతః రాజపుత్రః, సబన్ధుమిత్రః బన్ధుమిత్రసహితః ఆయాతి ఆగచ్ఛతి. ఇతి ఏవం వదన్తః అలవన్తః అనన్దన్ అతుష్యన్

అత్ర రాజపుత్రస్య భారతదేశస్థితం సర్వం సార్వభౌమసైన్యం స్వాధీన మభూత్. స్వీయప్రతాపః సకలభువనే వ్యాప్తో బభూవ. బన్ధుమిత్రాదిసహితః రాజపుత్రః ఆగచ్ఛతి ఇతి కథయన్తః సర్వే విబుధపుర వాసినః పరమానన్ద మవిన్దన్.

తా॥ భారతదేశమందున్న సార్వభౌముని సైన్యమంతయును

స్వాధీనము గావించుకొని, నిజప్రతాపమును లోకమునందంతట వ్యాపింపఁజేసికొని, మనరాజకుమారుఁడు బంధుమిత్రాదులతోఁగలిసి వచ్చుచున్నాఁడని చెప్పికొనుచు, విబుధపురవాసులందఱును బరమానందభరితులైరి.

46. స్వచ్ఛన్దం శ్రుతిగదితం యథేష్టకర్మా-
ప్యాప్యాత్మాభిలషిత జీవనం పున స్స్యాత్,
షట్కర్మేతి విబుధప త్తనే-వగల్భాం
చక్రే పావన ముపచిత్య గార్హపత్యమ్.

వ్యా :- స్వచ్ఛన్దమితి :- శ్రుతిగదితం వేదవిహితం, యథేష్టకర్మ స్వాభిలషితం కర్మవిశేషం, స్వచ్ఛన్దం నిరుపద్రవం, స్వైరమిత్యర్థః. ఆప్యాప్య లభే, పునః భూయః ఆత్మాభిలషితం ఆత్మన ఇష్టం జీవనం వర్తనం, స్యాత్, భవేత్, ఇతి ఏవం, షట్కర్మా యాగాచరణశీలో బ్రాహ్మణః, "అసౌ షట్కర్మా యాగాదిభిర్యుతః" ఇత్యమరః. విబుధపత్తనే విబుధనగరే పావనం పవిత్రం, గార్హపత్యం గృహస్థాశ్రమం, అథవా గార్హపత్యాగ్నిం, గృహస్థేనారాధితో-గ్ని ర్గార్హపత్య ఇత్యుచ్యతే. ఉపచిత్య సంవర్ధ్య అవగల్భాంచక్రే రక్షయామాస,

తస్మి న్నగరే యజ్వా విప్రః, వేదోక్తం కర్మ అహ మితః పరం స్వేచ్ఛయా కరిష్యే, స్వాభిలషితం వర్తనం పునః ప్రాప్స్యామి. ఇతి నిశ్చిత్య, గార్హపత్యాగ్నిం గృహస్థాశ్రమం వా ఉద్ధృత్య సంవర్ధయామాస.

తా॥ ఆ విబుధనగరమున యజ్ఞశీలుఁడైన బ్రాహ్మణుఁడు, నాకు వేదోక్తకర్మములను స్వేచ్ఛగా నాచరించుకొను నవకాశము లభించినదనియు, స్వాభిలషిత జీవనమును మరల ననుభవింపవచ్చుననియును దలపోయుచు గృహస్థాశ్రమమును గార్హపత్యాగ్నిని ఉద్ధరించి వృద్ధిపొందించు చుండెను.

47. పుణ్యేనాఖిల భారతావనీ జనానాం
రాజన్య ప్రియతనయః స్సదార మిత్రః,
సౌధేఽవాతర దచిరేణ నాకయానా
త్ప్రత్యూషే నిజపితృ చుమ్బితో యశస్వీ.

వ్యా :- పుణ్యేనేతి :- అఖిలభారతావనీ జనానాం సర్వేషాం భారతీయానాం మనుష్యాణాం, పుణ్యేన పుణ్యఫలేన, రాజన్యప్రియతనయః రాజ్ఞః ప్రియపుత్రః సదార మిత్రః దారైః భార్యయా మిత్రేణ తారకేణ సహిత స్సన్, అచిరేణ శీఘ్రం నాకయానాత్ విమానాత్, ప్రత్యూషే అహర్ముఖే, సౌధే ప్రాసాదే. అవాతరత్ అవతతార; యశస్వీ కీర్తిమాన్, సః, నిజపిత్రా స్వజనకేన, చుమ్బితో బభూవ. పితా తం పుత్రం చుచుంబే.

భారతీయానాం భాగ్యవశేన స రాజపుత్రః సదారమిత్రః ప్రాతఃకాలే సౌధేఽవాతరత్, స్వపిత్రా చుమ్బితోఽప్యభవత్.

తా॥ ఆ రాజకుమారుఁడు భారతీయ భాగధేయ ఫలప్రభావమునఁ, గుశలియై భార్యతోడను మిత్రుఁడైన తారకునితోడను గూడి, సుఖముగఁ దెల్లవారుసరికి మేడపై దిగెను తండ్రియు నాతని దగ్గరగా తీసికొని ముద్దిడెను.

48. తిష్యద్గు క్షితిపసుతం స చక్రవర్తి
భ్రాతా ప్రాజ్యభరతవర్ష పాలనాయ,
భూదేవై ర్జనసుత మభ్యషీషిచ త్తం
ద్రాక్సింహాసన మధిరోపయన్ కృతజ్ఞః.

వ్యా :- తిష్యద్గ్వితి :- కృత ముపకారం జానాతీతి కృతజ్ఞః సః చక్రవర్తిభ్రాతా సార్వభౌమసోదరః, యువరాజః జనసుతం జనైః శ్లాఘ్యమానం తం క్షితిపసుతం రాజకుమారం, తిష్యద్గు గోదోహనకాలే "తిష్యద్గు ప్రభృతీని చ" ఇత్యనేన తిష్యద్గుశబ్దో నిపాతితః తిష్యన్త్యః గావః యస్మిన్ సః తిష్యద్గు, గోదోహనకాలః. ప్రథమాసామానాధికరణ్యాత్

అప్రాప్తః కృతా అవ్యయీభావశ్చ నిపాత్యతే. పూర్వపదస్య పుంవ ద్భావః "గోస్త్రియో రుపసర్జనస్యే"తి హ్రస్వః. విశిష్టాత్సుపోలుక్. ప్రాజ్యం ప్రభూతం యత్ భరతవర్షం తస్యపాలనాయ, సంరక్షణాయః సింహాసనం సింహపీఠం, అధిరోపయన్ భద్రపీఠే నివేశయన్, భూదేవైః, భూసురైః, అభ్యషిషిచత్, అభిషేచయతిస్మ.

చన్ద్రద్వీపాధిపతి సోదరః కృతజ్ఞస్సన్ భరతవర్ష రాజకుమారం సింహాసనే నివేశ్య, భారత భూపరిపాలనాయ శీఘ్రం బ్రాహ్మణైః మన్త్రపూర్వకం అభిషిక్తం కారయామాస.

తా॥ కృతజ్ఞుఁడైన యా చంద్రద్వీపాధిప సోదరుఁడు భరతవర్ష రాజకుమారుని సింహాసనముపై నుంచి భరతవర్షమునంతను పాలింపు మని పలుకుచు, మంత్రపూర్వకముగ బ్రాహ్మణులచేఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించెను

49. గోవిప్రానవ నిగమోక్త ధర్మరీత్యా
సామ్రాజ్యం చిర మిహ పాలయేత్యుదిత్వా.
భూషిత్వాఽఞ్చితమకుటేన మిత్రశీర్షం
కర్తేత్థం స్మ భవతి కారకో నృపాణామ్.

వ్యా :- గోవిప్రానితి:- గావః ధేనూః విప్రాన్ బ్రాహ్మణాన్ అవ రక్ష, నిగమోక్త ధర్మరీత్యా వేదవిహిత ధర్మమార్గేణ, సామ్రాజ్యం సార్వభౌమత్వం, చిరం చిరకాలం, ఇహ అత్ర, పాలయ పరిపాలయ, ఇతి ఉదిత్వా ఏవ ముక్త్వా, అఞ్చితమకుటేన పూజ్యకిరీటేన, మిత్రశీర్షం వయస్య మూర్ధానం, భూషిత్వా అలఙ్కృత్య, కారకః భూసురకుమారః, ఇత్థం ఏవం, నృపాణాం కర్తా రాజ్ఞాం నిర్మాతా, బభూవ అభూత్.

గోబ్రాహ్మణాన్ సంరక్షయ, వేదచోదిత ధర్మమార్గేణ భూమణ్డలం పరిపాలయ, ఇత్యుక్త్వా పవార్ధ్యకిరీటేన తస్యకాజకుమారస్య

ఘూర్ణావ మలఙ్క్చకార స తారకః, ఏవ మసౌ తారకో రాజనిర్మా తాऽసీత్.

తా। గోవులను బ్రాహ్మణులను రక్షించుచుండుము. చక్రవర్తివై భారతభూమిని చిరకాలము వేదోక్త ధర్మపద్ధతి ననుసరించి పాలింపుము. అని పలుకుచు నా తారకుఁడు తన మిత్రుఁడైన రాజకుమారుని తలపైఁ గిరీటమునుంచెను. ఈ తీరున తారకుఁడు రాజనిర్మాతయయ్యెను.

50. రాజన్యో జనమత సార్వభౌమ పుత్రీ
జానిః ప్రాజ్య భరతవర్ష చక్రవర్తీ,
ఆస్థానోపగత సమస్త భారతీయ
క్షోణీశా న్ప్రియవచనా న్యవోచ దిత్థమ్.

వ్యా :- రాజన్య ఇతి :- జనమతః జనశ్లాఘ్యః సార్వభౌమ పుత్రీ జాయా యస్యాసః, సార్వభౌమ పుత్రీజానిః, సార్వభౌమజామాతేత్యర్థః. "జాయాయానిఙితి" పాణినిః, ప్రాజ్యం ప్రభూతం యత్ భరతవర్షం తస్య చక్రవర్తీ, నూతన భరతవర్ష సమ్రాడిత్యర్థః. రాజన్యః అయం రాజకుమారః, ఆస్థానం సభామన్దిరం ఉపగతాః ప్రాప్తాః సమస్తాః సర్వే యే భారతీయ క్షోణీశాః భరతవర్ష పాలకా రాజానః తాన్, ప్రియవచనాని ప్రియవాక్యాని, ఇత్థం ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా, అవోచత్ ఉవాచ.

చంద్రద్వీప సార్వభౌమజామాతా భరతవర్ష నూతన సార్వభౌమః సః రాజకుమారః సభామన్దిర సముపవిష్టాన్ సర్వాన్ భరతవర్ష రాజన్యా నుద్దిశ్య, ఏవం ప్రియహిత వచనాన్యవోచత్.

తా॥ చంద్రద్వీప సార్వభౌముండ యల్లుండును నూతన భరతవర్ష సార్వభౌముండు నగు నా రాజపుత్రుండు, తన సభలోనున్న భరతవర్ష రాజులనందరి నుద్దేశించి యీ క్రింది పద్యమునం బ్రియవచనములను బలికెను.

51\. భోభోస్సు ప్రజస ఇలేశ్వరా మహాన్తః
శృణ్వన్తు ప్రథిత సభాసదో భవన్తః
మా మిత్థం విరచితవా స్స చక్రవర్తీ
స్వచ్ఛన్దాధిప మిహ సర్వతర్త్యభూమేః.

వ్యా :- భోభో ఇతి :- సుప్రజసః యోగ్యప్రజా సముపేతాః "నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయోః" ఇత్యసిచ్. మహాన్తః మహానుభావాః ఇలాయాః భూమేః ఈశ్వరాః ప్రభవః భూపతయః ప్రథిత సభాసదః ప్రఖ్యాత సామాజికాః భవన్తః యూయం శృణ్వన్తు ఆకర్ణయన్తు, సః చక్రవర్తీ చన్ద్రద్వీపాధిపతి స్సార్వభౌమః, ఇహ అత్ర, సర్వతర్త్య భూమేః సమగ్రభారతవర్షస్య, మాం స్వచ్ఛన్దాధిపం సతన్త్రం సార్వభౌమం, ఇత్థం ఏవం, విరచితవాన్ అకరోత్.

భోభోరాజన్యశ్రేష్ఠా స్సభాసదః! సర్వే భవన్తః మదీయం వచనం శృణ్వన్తు. స చన్ద్రద్వీపాధిప స్సార్వభౌమః మా మిత్థమిదానీం భరతవర్ష సార్వభౌమ మకార్షీత్.

తా॥ ఓ సభాసదులైన రాజన్య శ్రేష్ఠులారా! మీరు ప్రసిద్ధులరు, మహానుభావులరు, చక్కని ప్రజలుగలవారలరు. భూమినిం బాలించు ప్రభువులరు. మీరందఱును నా మాటలను వినుండు. ఆ చంద్ర ద్వీపాధిపతియగు చక్రవర్తి నన్నిప్పు డీవిధముగ భరతవర్షమునకు సార్వభౌమునిగం బట్టాభిషిక్తుని గావించెను.

52. కారుణ్యా దిహ సుదివా వయం స్వతన్త్రాః
శ్రీమన్తో బుధనుత చక్రవర్తిన స్స్మః,
కుర్వాణా స్సతత పరస్పరానుకూలం
సుఖ్యామాగమనియతాత్మ రాజకృత్యమ్.

కారుణ్యాదితి :- బుధనుత చక్రవర్తినః ప్రశస్త సార్వభౌమస్య, కారుణ్యాత్ కృపయా, ఇహ ఇదానీం, వయం సుదివాః సుదినాః, శోభనం దివా యేషాంతే సుదివాః. భాగ్యశాలిన ఇతి భావః. "దివాహ్నే"త్యమరః. వయం స్వతన్త్రాః స్వచ్ఛన్ద జీవినః, శ్రీమన్తః సమ్పదుపేతాః. బుధనుతాః విబుధ శ్లాఘనీయాః చక్రవర్తిన స్సార్వభౌమాశ్చ, స్మః అభూమ, వయం, సతతం సన్తతం, పరస్పరానుకూలం అన్యోన్యానుకూలం యథా తథా, ఆగమనియతం శాస్త్రసమ్మతం ఆత్మ రాజకృత్యం స్వరాజ్యపరిపాలనం, కుర్వాణాః కుర్వన్తః సుఖ్యామ సుఖమనుభవామ.

సార్వభౌమానుగ్రహేణ వయం శ్రీమన్తః స్వతన్త్రాః చక్రవర్తినః అభూమ. ఇతః పరం వయ మన్యోన్యానుకూలం స్వరాజ్యపాలనం యథాశాస్త్రం కృత్వా సుఖం జీవామ.

తా॥ సార్వభౌముని యనుగ్రహమున మనము శ్రీమంతులము స్వతంత్రులమునైతిమి. సర్వజన శ్లాఘనీయులమునైతిమి, మనమందఱము నొకరితో నొకరము సహకరించుకొనుచు, ననుకూలురమై శాస్త్రవిహితపద్ధతిని మన రాజ్యమును బాలించుకొనుచు సుఖముగా జీవింతదము.

53. శుభ్రాంశుం రవిరివ మా మధీదిపద్యో
వామాఖ్యాం ప్రథయత సార్వలౌకికం మే.
సర్వజ్ఞో ద్విజమణి రుష్ణ రశ్మితేజాః
శ్రీమాన్స్సప భరతవర్ష భాగ్యదేవః.

వ్యా :- శుభ్రాంశుమితి:- యః రవిః సూర్యః శుభ్రాంశుమివ చన్ద్రమివ, "విధుస్సుధాంశు శ్శుభ్రాంశు" రిత్యమరః. మాం అదీదిపత్ ప్రాకాశయత, యః, మేమమ, నామ నామధేయం, సార్వలౌకికం సర్వ లోకవ్యాప్తం యథా తథా. అవ్రథయత ప్రథయామాస, స ఏషః సోఽయం తారకః, సర్వజ్ఞః సర్వవిజ్ఞాన వేత్తా, ద్విజమణిః భూసురరత్నం, ఉష్ణరశ్మిః సూర్యస్య తేజః ఇవ తేజః ప్రతాపః యస్యసః, సూర్యసమాన తేజస్కః, శ్రీమాన్ శోభాయుక్తః, భరతవర్షస్య భరత భూమేః, భాగ్యదేవః అదృష్టదేవతైవ.

ఉపమాలఙ్కారః రూపకంచ.

ఆదిత్యః యథా స్వకిరణైశ్చన్ద్ర ముద్దీపయతి తథా అయం తారకః మాం తేజస్వీన మకార్షీత్, కిఞ్చ మన్నామధేయం సకలలోక విదిత మతనోత్, ఏషసర్వజ్ఞః రవి రివ తీవ్రప్రతాపః. అయం బ్రాహ్మణరత్నం భరతవర్ష భాగ్యదేవతైవ.

తా॥ సూర్యుడు తన తేజస్సునిచ్చి చంద్రునిఁ గాంతిమంతునిగా నొనరించినట్లు, ఈ తారకుఁడు తన మహిమవలన నన్నింతవానిని గావించెను. నాపేరు నల్దిక్కులఁ బ్రసిద్ధమగునట్లు చేసెను. ఈతనికిఁ దెలియని విద్యలేదు. ఈతఁడు బ్రాహ్మణజాతిలో రత్నమే. ఈతఁడు రెండవ సూర్యుఁడే. భరతవర్షమునకు భాగ్యదేవతయే.

54. మన్మిత్రం మమ శరణం మదిష్టదైవతం
భూదేవం సకల జగద్గురుం స్వతన్త్రమ్,
నిత్యం సంశ్రిత జనతారకం ప్రణమ్య
స్వచ్ఛన్దం ప్రభు భరతావనిం భునజ్మి.

వ్యా :- మన్మిత్రమితి:- మన్మిత్రం మమ వయస్యం, మమ శరణం మద్రక్షకం, మదిష్టదైవం మమ అభీష్టదేవం, భూదేవం భూసురం సకలజగద్గురుం సర్వలోకాచార్యం, సంశ్రిత జనతారకం, భక్తజనో

ధారకం. స్వతంత్రం స్వచ్ఛన్దం, తారకం, నిత్యం సర్వదా, ప్రణమ్య నమస్కృత్య, పృథుభరతావనిం విశాలభరతవర్షం, స్వచ్ఛన్దం స్వేచ్ఛయా, భునజ్మి అనుభవామి.

అయం తారకః మత్సఖః, మద్రక్షకః, మదభీష్టదేవః, అయం జగద్గురుః సర్వతన్త్రస్వతన్త్రః, ఆశ్రితజనతారకః. ఏవం నిత్యమహం ప్రణమ్య, స్వేచ్ఛయా భరతభూమిం పాలయామి. తత్సుఖమనుభవామి

తా॥ ఈ తారకుఁడు నామిత్రుఁడు. నా రక్షకుఁడు, నా దేవుఁడు, ఈతఁడు స్వతంత్రుఁడు. జగద్గురువు, భక్తులనుద్ధరించువాఁడు, ఈ తారక శ్రేష్ఠునకు నిత్యము నమస్కారములనుగావించి, స్వేచ్ఛగా నీ భరత భూమినిఁ బాలించి యా సుఖమునను భవింతును.

55. సన్మాలా మభినవ సార్వభౌమ ఇత్థం
సంస్తుత్యాఽత్యవధి మతీవ సృజ్యమానః।
కణ్ఠం న్యక్షిపదభితోఽగ్రజాతిమౌళేః
స్థానే భూపతిషు కృతజ్ఞతా మహత్త్వమ్.

వ్యా:- సన్మాలేతి:- అభినవసార్వభౌమః భరతవర్ష నూతన చక్రవర్తీ స రాజకుమారః, ఆత్మసుఖం స్వసమ్పాదం, ఇత్థం ఏవం అతీవ అత్యధికం, సంస్తుత్య స్తుత్వా, సృజ్యమానః శ్రద్ధయా సమ్పాదయన్ "సృజేః శ్రద్ధోపపన్నే కర్తర్యే వేతి వాచ్యమ్" ఇతి వచనాత్సాధుః, అగ్రజాతిమౌళేః విప్రశిరోమణేః, తారకస్య, కణ్ఠే ముఖితః గలసీమ్ని, సన్మాలాం ఉత్తమాం పుష్పస్రజం, న్యక్షిపత్ నిదధేవ. భూపతిషు రాజసు, కృతజ్ఞతామహత్త్వం కృతజ్ఞతాయాః మహిమా, స్థానే ఉచితమేవ, స్థానే ఇత్యవ్యయః

నూతన భరతవర్ష సార్వభౌమః స్వ రాజపుత్రః తారక మేవ మభిష్టుత్య, తద్గళే అనుత్తమాం పుష్పస్రజం న్యక్షిపత్. తదుక్తమేవ రాజాన స్సర్వదా కృతజ్ఞా ఏవ భవన్తి. తన్మాహాత్మ్యం వర్ణితు మశక్యమ్

తా॥ భరతవర్షనూతన సార్వభౌముఁడైన యా రాజకుమారుఁడు తన మిత్రుఁడైన శారకునిట్లు మిక్కిలిగఁ గొనియాడి, యాతని మెడలో నొక మంచి పుష్పమాలనిడి యాతని గౌరవించెను. అది యుక్తమేకదా! రాజులెప్పుడును కృతజ్ఞులై యుందురు, తన్మహిమ వర్ణనాతీతము.

56. ద్వేష్టా త్వా మిహ యది కోఽపి మన్దభాగ్య
స్సాహాయ్యం మమ సపది త్వ మర్థయస్వ,
భాషిత్వేతి స దుహితుః పతిం జగామ
భ్రాతాఽ త్మాలయ మథ చక్రవర్తిమౌళేః

వ్యా :- ద్వేష్టేతి :- ఇహ అత్ర, కోఽపి కశ్చన, మన్దభాగ్యః భాగ్యహీనః, త్వాం భవన్తం, ద్వేష్టా యది తవ శత్రుః భవేచ్చేత్, సపది సద్యఏవ, మమ మే. సాహాయ్యం సహాయకత్వం, అర్థయస్వ యాచస్వ. ఇతి ఏవం దుహితుః పతిం జామాతరం, భాషిత్వా ఉక్త్వా, అథ అనన్తరం, చక్రవర్తిమౌళేః భ్రాతా చన్ద్రద్విపాధిప సోదరః, ఆత్మాలయం స్వభవనం, జగామ అగచ్ఛత్.

తవాత్ర యది కశ్చనాపరాధీ భవేత్ తదా సద్య ఏవ మహ్యం నివేదయ, తమహం నాశయిష్యామీ త్యుక్త్వా చక్రవర్తి సోదరః స్వభవన మయాసీత్.

తా॥ ఈ భారతవర్షమున భాగ్యహీనుఁడెవ్వఁడయిన నీకు విరుద్ధముగ నుండిన యెడల వెంటనే నాకుఁ దెలియఁజేయుము, నేను నీకు సాయమును గావించి శత్రునిర్మూలనముఁ జేయుదుననిపలికి యా సార్వభౌమ సోదరుఁడు స్వగృహమునకుఁ బోయెను.

57. ఉద్యానం తత ఇవ చైత్రిక స్స్వగేహం
ప్రాప్య ద్రాగథి జన బన్ధువార్ధి చన్ద్రః।
స్వీకృత్యో చితలలనాం గృహస్థరాయం
సన్తానం బహు తనుతే స్మ శారకోఽసౌ.

వ్యా :- ఉద్యానమితి :- తతః అనన్తరం, అభిజనే కులే యే బన్ధవః సమ్బన్ధినః త ఏవ వార్ధిః సముద్రః తస్య చన్ద్రః ఇన్దుః, చన్ద్ర ఇవ స్వకులానన్ద దాయకః, "కులేఽప్యభిజనో జన్మభూమావపీ" త్యమరః, చైత్రేః మధుమాసః, ఉద్యానమివ ఉపవనమివ, ద్రాక్ శీఘ్రం స్వగేహం స్వభవనం, ప్రాప్య ఆగత్య, గృహస్థానాం గేహినాం రాయం సమ్పదం, గృహలక్ష్మీ మిత్యర్థః. ఉచితలలనాం అనుకూలాం కాన్తాం స్వీకృత్య పరిణీయ, బహు అధికం, సన్తానం సన్తతిం, తను తేస్మ విస్తారయామాస, అధికసన్తానవాన్బభూవ.

తతః స్వకులానన్దదాయీ స తారకోఽపి ఉద్యానం మధుమాస ఇవ స్వగృహం ప్రాప్య అనుకూలాం కాన్తాం స్వీకృత్య బహుకుటుమ్బీ బభూవ. ఉపమాలఙ్కారః.

తా॥ ఆ తారకుఁడు కూడ బంధుజనుల కానందదాయియై చైత్రమాస ముద్యానవనమును జొచ్చినట్లు తన భవనమును బ్రవేశించి, అనుకూలవతియగు గృహలక్ష్మిని బరిణయమాడి పెద్దకుటుంబియయ్యెను.

58. ప్రావ్రాజీ ద్రుదతి న కోఽపి పుణ్యభూమౌ
సర్వత్రాఖిల మనుజోఽభవత్స్వతన్త్రః
పద్ధత్యాఽస్య నహి బభూవ దుష్టబాధే
త్యాకాస్తే జన మిద మిత్థమేత కావ్యమ్.

వ్యా :- ప్రావ్రాజీదితి :- పుణ్యభూమౌ భారతావనౌ, కశ్చిదపి మానవః, రుదతి న ప్రావ్రాజీత్ రుదన్తం పుత్రాదిక మనాదృత్య చతుర్థాశ్రమం న స్వీచకార. యస్యచ భావేన భావలక్షణమ్। ఇతి సప్తమీ. అఖిల మనుజః సర్వోఽపి జనః, స్వతన్త్రః స్వచ్ఛన్దః అభవత్ ఆసీత్. అస్య రాజ్ఞః పద్ధత్యా పరిపాలన మార్గేణ, దుష్టబాధాది చోరాద్యుపద్రవః, నహి బభూవ నాసీత్. ఇదం కావ్యం అయం గ్రన్థ

జనం జన సమూహం, ఇత్థమేవ వక్ష్యమాణరీత్యా, ఆశాస్తే ఆశిషం దదాతి,

తస్మిన్నూతన సార్వభౌమస్య పాలన సమయే భరతభూమౌ కోఽపి మానవః దారపుత్రాదిక మనాదృత్య సన్యాసం న స్వీచకార, తేషా మనుమతి ముపలభ్యైవ పరి[illegible]హావ. కుత్రాఽపి జారచోరాది దుష్ట బాధాః న బభూవుః, ఏతత్కా[illegible]పి వక్ష్యమాణరీత్యా ఏవమేవ ఆశాస్తే.

తా॥ ఆ నూతన సార్వభౌముని పాలనమున భరతభూమియందు భార్యాపుత్రాదులు దుఃఖించుచుండగా సన్న్యసించువారు లేరు, జార చోరాది దుష్టబాధలెచ్చటను గానరావు. ఈ కావ్యముగూడ నిట్లే జనుల నాశీర్వదించుచున్నది.

శార్దూల విక్రీడితమ్

59. భవ్యం నాగర విక్రమం గజహయం
జ్ఞానప్రవాహ శ్రుతిం
భక్తిం రాజిత జన్మరజ్జ జయనం
భోగ క్రియా వాతతామ్,
జగ్దిం యజ్ఞియయజ్ఞ కృద్ద్విజవరా
చారం ప్రజాపః క్షమాం
మామప్యన్త్ర భవనం భవా ప్ర్యజతు సూ
తిమేప్రాభవతాం భద్ర మామ్.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ మదజ్జాడాది భట్ట నారాయణదాస మహాకవి విరచితే తారకాఖ్యే మహాకావ్యే

పఞ్చమస్సర్గః.

సమ్పూర్ణం కావ్యమ్

వ్యా :- భవ్యమితి :- బన్ధో హేబాన్ధవ! భవాన్ త్వం భవ్యం కుశలం, "భవ్యం కుశలం క్షేమ మస్త్రియాం" ఇత్యమరః. నాగర విక్రమం నగరజనాక్రమణం, గజహయం గజాశ్వాది సమ్పదం, సేనాజ్ఞత్వాదేకవద్భావః జ్ఞానం ఆత్మజ్ఞానం, "మోక్షే ధీర్జ్ఞాన మన్యత్ర విజ్ఞానం శిల్పశాస్త్రయో" రిత్యమరః, తత్ జ్ఞానం బ్రువాణా కథయన్తీ యా శ్రుతిః వేదః తాం ఆత్మావబోధక వేదజ్ఞాన మిత్యర్థః, భక్తిం పూజ్యేష్వనురాగం, రాజితః ప్రకాశితః యః జనరఙ్గః యుద్ధరఙ్గః, తత్ర జయనం జయం, "జయనేజయః" ఇత్యమరః, భోగక్రియాయాం సుఖ సమ్పాదనాదివ్యాపారే, ఉదారతాం ఔదార్య బుద్ధిం, జగ్ధిం భోజనం, "జగ్ధిస్తుభోజన" మిత్యమరః. యజ్ఞాయ అర్హం యత్ కర్మతత్ యజ్ఞియం తస్య కృతః కర్తారః యే ద్విజవరాః విప్రశ్రేష్ఠాః తేషా మాచారం, యజ్ఞబ్రాహ్మణాచార మిత్యర్థః, ప్రభాసః ప్రకృష్టాః భాసః కాన్తిః కీర్తిసరా నిత్యర్థః. క్షమాం సహనశక్తిం, అథవా భూమిం, మాం లక్ష్మీం, భవనం గృహం, నూతిం సన్తతిం, చ వ్రజతు గచ్ఛతు ప్రాప్నోతు. హే భద్ర! భవాన్ త్వం మాం బోధకాం బోధస్వ.

భో మానవ! మత్పఠనేన త్వం కుశలం విక్రమం సమ్పదం విద్యాం భక్తిం జయం భోగం భోజనం యజ్ఞాచరణం కీర్తిం క్షమాం శ్రియం గృహం సన్తానం చ ప్రాప్నుహి. మాం సర్వేభ్యో బోధయ" ఇతి కావ్య మాశాస్తే.

తా॥ ఓ మానవుడా! నన్ను జదువుము దానివలన క్షేమమును నగరజన వశీకరణమును,గజహయాద్యైశ్వర్యమును, ఆత్మజ్ఞానమునిచ్చు వేదవిద్యను, పూజ్యులందు భక్తిని, భగవద్భక్తిని యుద్ధరంగ

ములందు జయమును, భోగానుభవమును, భోజనమును, యజ్వాలయా చారమును మంచి కీర్తిని, సిరిమిని, భూమిని, లక్ష్మిని, గృహమును, సంతానమును బొందుము. నన్నితరులకు బోధింపుము, అని యీ కావ్యమాశీర్వదించుచున్నది.

సూచన :- ఈ చక్రబంధ పద్యమున మూడవచక్రమున "నారాయణ దాస" అను కవినామము, ఆరవచక్రమున 'విజయనగరం' అను నివాసస్థానము ఉపనిబద్ధములు.

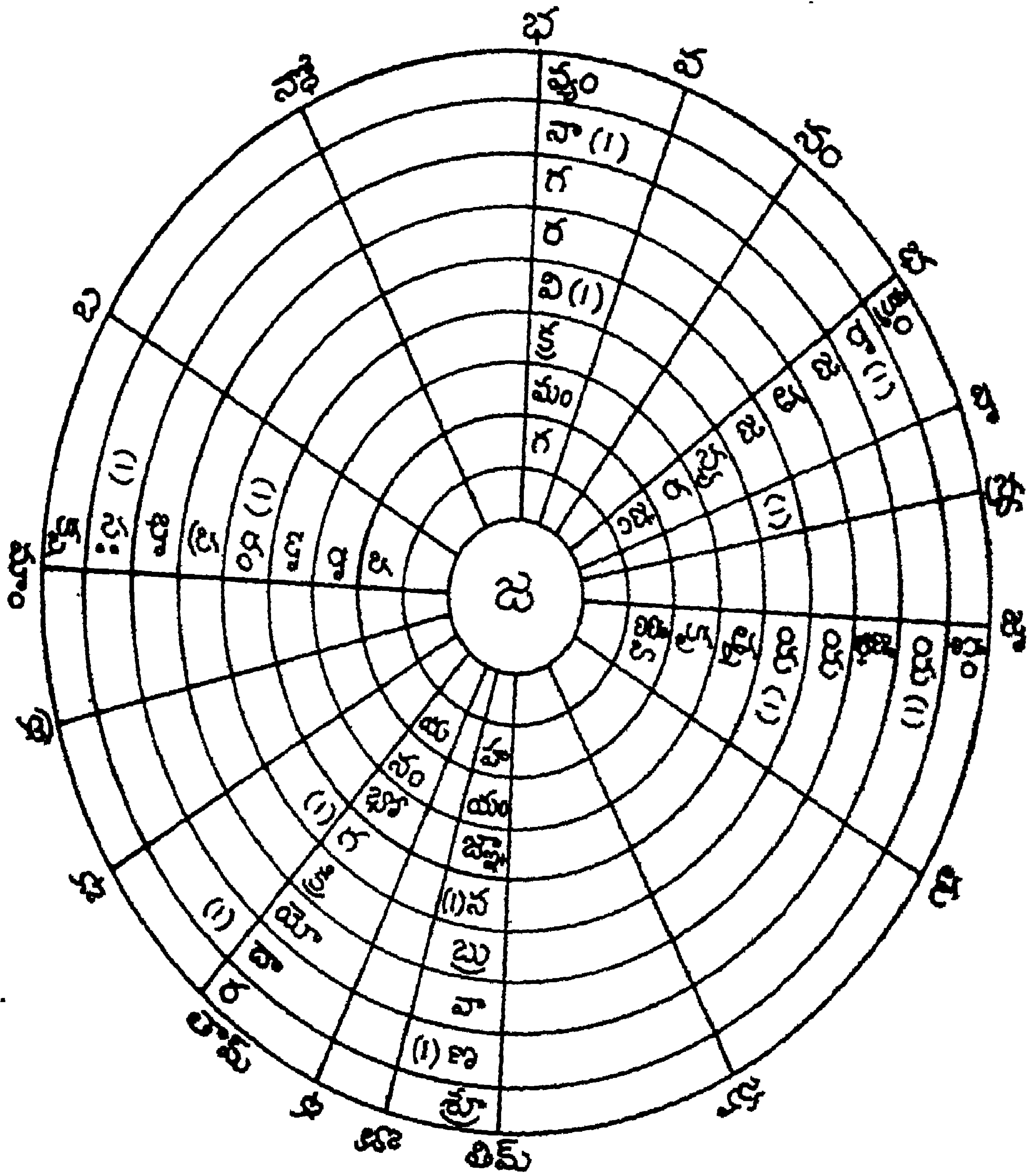
ఏవం బ్రాహ్మణభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం భావార్థదీపికాఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం

షష్ఠమస్సర్గః.

సమ్పూర్ణమిదం కావ్యం

ఓం తత్సత్.

చక్రబన్ధః

(తృతీయ చక్రే) నారాయణదాసః
(షష్ఠ చక్రే) విజయనగరం

తప్పొప్పుల పట్టిక

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
3	4	ఖి లోక	ఖిలలోక
	15	పరిష్కరోమి	పరిష్కరోతి
		అలఙ్కరోమి	అలఙ్కరోతి
4	11	జలేన	జలేన
	13	మప్యత్రపతే	మప్యుత్రపతే
	22	శ్వాశక్తి	స్వశక్తి
	24	నిర్లాతి	నిర్వృతి
5	12	ఒకనొక వేళ	ఒకానొక వేళ
6	7	లణత్వ	లక్షణ
	16	లన్వియు	లన్నియు
	18	విన్య	విన్ధ్య
	24	సరిత్	సరిత్ అస్తి.
	25	కల్పతరురితి	నామ నామధేయో యస్యసః
7	10	వాని	దాని
	16	దేవభాషా	దేవభాషా
	22	ప్రవచ పటుః	ప్రవచన పటుః
8	16	దుష్ట	దుష్ట
	25	మద్భ్యోహ్న్యా	సద్భ్యోహ్న్యా
9	16	ప్రశన్తా	ప్రశాన్తా
	26	వాదినీ	ప్రవాదినీ
11	8	సుఖేషు	సుఖేషు
		దుఃఖేషు	దుఃఖేషు
	11	వృవృద్ధాభ్యాం	ప్రవృద్ధాభ్యాం

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
12	3	పుణాత్మనోరితి	పుణ్యాత్మనోరితి
	23	శుత్యా	శ్రుత్యా
13	7	తథద్లై	తథైవ
	24	నుడి	నుండి
	25	నచే	నచ్లే
15	8	దశిద్రియుంతే	దశేంద్రియుంతే
	15	భ్రమకారం	భ్రమకారణం
16	3	చిహ్నా	చిహ్నా
	14	ధరావతల	ధరాతల
17	1	మర్త్యః	మరః
	17	ఇహా అత	ఇహా అత్ర
	23	మడలమున	మండలమున
19	24	గది ద్దివ్య	గదీ ద్దివ్య
21	17	సపూర్ణముగ	సంపూర్ణముగ
	18	మైధుముల	మైధునముల
23	14	యుందును	యుందును
	23	యత్రాయ	యుత్రాయ
25	1	దేవాస్సలోకం	దేవాస్స్వలోకం
26	11	చ్ఛాదితం	మనుజాయుః
	20	జర్మించి	జన్మించి
	21	మరణించుటకు	మరణించువరకు
27	1	బూబుధరాం	బోబుధరాం
	14	దుఖమేకానతో	దుఃఖమేకాంతతో
	18	సుబమయు	సుఖమయు

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
48	4	మద	మగ
	11	ద్రఢిమానం	ద్రఢిమానం
	17	సతార	సతారకః
51	4	కార్కా	కర్కా
53	10	సంగణా	సంగ్రహణా
	14	నూరీణాం	నూరిణాం
54	8	వణ్ణితానాం	వర్ణితానాం
55	13	స్వతన్త భావ	స్వతన్త్ర భావ
	22	బాల	బాల్య
57	3	యాస్యా	యస్యాం
59	10	మహాదనురక్త	మహాదనురక్తః
60	22	త పతి	తనమతి
61	2	నిపుణుతరమతిసో	నిపుణుతరమతిస్నో
	10	విహిత	విరహిత
62	1	మవశ్యం	మవశ్యం
	9	ప్రగాఢ	ప్రగాఢం
	23	గేహే	గేహీ
64	12	ధ్వాంతూ	ధ్వాంతు
65	4	మదమతః	మదమత్తః
	5	నిపాతితః	నిపాతః
	17	నూపయిత్వా	న్దాపయిత్వా
66	3	ముర్ధ	మూర్ధ
	13	అమిత	అరమత

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
67	12	ఖట్లా	ఖట్వా
	19	రోాగముల	యాగముల
68	11	వండ్లలను	వండ్లను
69	16	మద్	విద్
	21	అట్లుని	అల్లాని
70	9	స్పషీకృతం	స్పష్టీకృతం
	24	అభిదాయ	అభిధాయ
73	3	యాతనా సర్వభివ్య =	యాతనా స్వస్వా వివ్య
75	4	భాగముల	భోగముల
	19	అవిథయత్	అప్రథయత్
77	11	సమిావమునన్	సమీవమానన్
	18	జనీతి	జననీతి
	23	సన్ధ్యతయోః	సన్ధ్యయోః
78	2	కింశరవ్యకా	కింశత్రవ్యకా
	2	చినయస్త్రి	చిత్రయస్త్రి
	8	అనశ	అనిశ
	18	వత్తానాం	వృత్తానాం
79	2	మిదవిత్త	మదదవిత్త
	9	అశక్త్రః	అసక్తః
79	10	భూపాలః త్రి	భూపాలస్త్రి
	22	వక్త్రాస్య	వక్త్రాస్య
80	3	పార్థిత	ప్రార్థిత
	24	సన్నుత	సమ్మత

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
81	1	శ్లేష్టుఁడైన	శ్లేష్మఁడైన
	16	చఅన్ద్రాత్	చన్ద్రాత్
82	14	అస్యం	ఆస్యం
	18	లాంటి	వంటి
83	24	వృద్ధియే	వృద్ధయే
84	1	స్త్రి	న స్త్రి
	7	గి జితం	గి శ్గితం
	14	శబ్దశ్య	శబ్దస్య
	19	సమాప్రవృర్ణ	సమాప్రర్ణ
86	3	లజ	లజే
	6	స్థావరాః	స్థావరాణి
92	23	శ్లేష్టం	శ్లేష్మం
99	20	ద్దివయన్	ద్దీపయన్
	24	ఉద్దీరయన్	ఉద్దీపయన్
100	19	మద్యే	మధ్యే
	22	దీప్తావిత	దీప్తావిరి
	25	తామిత్రి	తామిరి
101	11	షష్టి	షష్ఠీ
104	2	స్పృధీరిత	స్పృధీరిత
	21	శత్ప్రథం	సత్ప్రథం
105	22	పరశశా	పరవశా
112	10	సమ్ప్రత్రి	సమ్ప్రత్రీ
	22	తప్థా	తస్థా

పే॥	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
114	19	నది	నదీ
117	24	యుధ	యుద్ధ
122	19	నిరువరను	నిరుపురను
123	22	ద్రష్టు	దృష్టు
125	16	వ్రాదీనాం	వ్రావదీనాం
	21	అబులీయకైః	అఙ్గులీయకైః
126	12	కాలోచితఅయుధ = కాలోచితాయుధ	
	20	కుతుః	కలితః
127	17	అధిష్ఠితం	అధిష్ఠితం
129	20	వరా	వీరా
131	7	త్వదీయోభుల	త్వదీయాభుజ
135	8	సింహవేలి	సింహతేలి
	18	పాటిశి	పాగ్దిశి
		అర్థ	అర్ధ
141	23	నువ్యతే	ముమ్యతే
142	5	అక్లోర్వనిమా = అక్లోర్వనిమా	
123	7	కవితా	కలితా
144	7	హారిణి	హారిణీ
148	6	భవాద్యృక్షితా = భవాదృక్షితా	
	4	ధీరా	ధీరా
	7	ఇతిథ్యా	ఇతి
	4	జనద్వో	జనవద్వో

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
149	5	ముకార్ప్స	మకార్ప్స
	13	వృభృతి	ప్రభృతి
150	10	సార్వభౌమ	సార్వభౌమస్య
151	13	ఉల్లేజ్కారశ్చ =	ఉల్లేఖాలఙ్కారశ్చ
154	21	ద్వివశ్చమీ =	దినావశ్చమీ
156	16	ఇత్థ	ఇత్థం
	20	తూదాన్యవ్రా	
			యోధాశ్శత్రూ
158	2	ఇతి	ఇవ
	23	పహ్నికిలాః =	వహ్నికీలాః
160	8	పదార్థేస్సాకం	
			పదార్థైస్సాకం
	19	ద్వివస్థ	ద్వ్యవస్థ
162	20	సాసి	సాసీ
164	16	విచ్ఛన్న	విచ్ఛిన్న
	18	తతిత్రైః	పతిత్రైః
165	10	మాహా	ముహు
167	8	వ్రిమనావి	హి వ్యమనావి
	15	అనంగీత్	అనంసీత్
	16	ఘుటితి	ఝుటితి
[illegible]	2	దిదృగ్వ్యయ =	దీదృగ్వ్యయ
	10	నస్పాత్	న స్యాత్
182	14	అనశిమ్య	అనశిమ్యం
	16	రాయి	రాయ

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
183	16	ముద్భాతరం	ముద్భాకరం
185	5	నదస్ఫుట	శదస్ఫుట
	14	నగరనికరం	నరవరనికరం
186	8	గాణాః	గణాః
187	19	మహా	మహో
188	3	సులవం	సుభనం
	17	నగము	వగము
190	2	మద్వాచం	మద్వాచనం
	3	భారతవర్ష	భారతవర్ష
		ఞాతౌ	నజ్ఞాతౌ
	6	సి హాసన	సింహాసన
193	8	మ్యా గ్గా	మ్నాగ్గా
194	14	ఇత్యమరః	ఇత్యమరః కరం
201	13	భవేదిత	భవేదితి
202	3	మోహాశ	మోహాం శ
	11	అతివనం	అపిహితం
		వరాః	వరాః
203	1	లే చో	లేనిచో
	11	జీవి వ	జీవింప
205	18	వసావహిర్భూతాం	శసావహిర్భూతాం

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
207	7	శాజపుత్త్రీని	రాజపుత్త్రీని
	19	గ్రాహామేవ	గ్రాహ్యామేవ
208	26	లాజ	రాజ
200	1	ప్రారేయ	ప్రాలేయ
	16	ాయముదన్త	అయముదన్తః
	17	గ్రన్దేషు	గ్రన్థేషు
	11	దృశ్యత	దృశ్యతే
210	21	సఞ్జావన్త్య	సఞ్జీవన్త్య
211	18	భత్యుమ ద్వాఃరా	భవత్యు మార్యాః
	19	లక్ష్యం	లక్ష్మ్యం
	23	పుత్రాః	పుత్ర్యాః
	11	నాదేత	నాధేత
	4	గ్రహీష్యత్యేవ	గ్రహీష్యత్యేవ
21.	14	దృష్ట్వ	దృష్ట్వా
215	6	జనయుక్తా	బద్ధయుక్తా
..	3	దారయా	ధారయా
	4	వితీర్ణా	వితీర్ణా
	5	జన	జనకా

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
218	7	ప్రకథయోగ్య	ప్రకథనయోగ్య
	11	కృతాభికా	కృతాభిషేకా
219	12	పరస్పరాకధితా	పరస్పరాధికరా
	20	పహ్వృవ	ప్రహ్వృవ్య
220	23	సఖాయాం	సభాయాం
224	16	పాశ్చాతాక	పాశ్చాత్యా
	18	యస్య	యస్న
225	4	ఎతయోః	ఏతయోః
226	5	వ ంకటితః	వ్యంకటితః
228	8	తెలుఁగుతో	వెలుఁగుతో
229	7	మహాన్తః	మహాన్తః
	8	గురుణావ	గురుణేవ
	13	ప్రీత్యాః	ప్రీత్యా
230	10	శ్రుతిమాతా	శ్రుతిమతా
232	12	లక్ష్మీం	లక్ష్మీం
	18	ప్రావయ్య	ప్రావయిత్వా
233	1	సార్వభౌముగా	సార్వభౌమునిగా

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
	3	కూతునధిక ముగ	కూతున కధి కముగ
	7	నణ్డీయ	సణ్డీయ
235	23	మత్రాది	మిత్రాది
237	3	స్వపితా	స్వపిత్రా
	20	భూద్ది వైః	భూదేవైః
	21	ద్రాక్షిహాసన	ద్రాక్షింహాసన
238	4	భూదేవై	భూదేవైః
	16	కర్తేత్తం	కర్తేత్థం
	21	భూ త్వా	భూషిత్వా
	22	కరా	కర్త్రా
242	15	వన్నింతవానిని	వన్నింత వానిని
	22	వృదు	వృథు
243	5	ఆశ్రితజః	ఆశ్రితజన
	9	శ్లేష్టునకు	శ్లేష్మునకు

దాస భారతీ ప్రచురణలు

(1967 నుండి 1987 వరకు)

రూ. పై.

1. నవరస తరంగిణి 80-00
(Beauties of Shakespear & Kalidas)
2. జగజ్జ్యోతి Part I (అష్టాదశవిద్యారహస్యము) 50-00
3. జగజ్జ్యోతి Part II ,, 50-00
4. కచ్ఛపీశ్రుతులు-పద్యసంకలనము (Prof. S. V. Joga Rao) 10-00
5. మేలుబంతి (చాటుప్రబంధము) ,, 12-00
6. వ్యాసపీఠం (గద్య సంకలము) ,, 20-00
7. నాయెఱుక (దాస స్వీయచరిత్ర) ,, 22-00
8. శతకద్వయమ్-కాశీ రామచంద్ర శతకములు 8-00

సంస్కృతము-ఆ. నా. దాసు
హిందీ అనువాదం - శ్రీ సూర్యనారాయణభాను
తెలుగు ,, బ్రహ్మభూషణ
ఆర్. యల్. యస్. శాస్త్రి

9. బాటసారి - కావ్య ప్రబంధము 5-00
10. సారంగధర - నాటకము 5-00
11. పంచశతి - 5 శతకములు (శివ, ముకుంద, సత్యవ్రత, సూర్యనారాయణ, వేల్పువంద) 5-00
12. నూఱుగంటి_Soop fables_నీతి పద్యములతో 3-00
13. దశవిధరాగనవతి కుసుమమంజరి-సంగీతప్రబంధము 5-00
14. తల్లివిన్కి-లలితా సహస్రనామ వివృతి-అచ్చతెనుగు 15-00
15. తారక మహాకావ్యము-సంస్కృత ప్రబంధము 50-00

వ్యాఖ్యాత-బ్రహ్మభూషణ
(తెలుగు తాత్పర్యముతో
రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి))

దాసభారతిపైద ఇతరుల రచనలు

		రూ. పై
16.	జగజ్జ్యోతి-Abridged in Telugu by Sri Peri Suryanarayana - Rtd. Head Master	10-00
17.	,, Translated in Englsh ,, ,,	15-00
18.	మహాకవి నారాయణదాస చరిత్ర M. V. R. Krishna Sarma	7-00
19.	Monarch of Rhythm - English-Dr. Sri Rama Murthy	5-00
20.	మహాకవి ఆదిభట్ల నారాయణదాస విజయము శ్రీ పేకేశ్వర నారసింహకవులు	8-00
21.	ఉమర్ ఖయ్యాం-రుబాయితులు సంస్కృతం-శ్రీ నారాయణదాసు తెలుగు-యామిజాల పద్మనాభస్వామి	8-00
22.	పూర్ణపురుషుడు-శ్రీ నారాయణదాస చరిత్ర by శ్రీ యామిజాల పద్మనాభస్వామి	5-00
23.	భట్టు-విద్య లోకభట్టు-ఆదిభట్టు శ్రీ నారాయణ దాసావతరణము (Auto Writings)	5-00

ప్రాప్తిస్థానం :-

శ్రీమతి కర్రా శ్యామలదేవి

2-14-130/2 శ్యామలానగర్, గుంటూరు-6.

పైన పేర్కొనబడిన కొన్ని ముఖ్యమైన

దాసభారతీ ప్రచురణముల వివరణము

1. మేలుబంతి : చాటు ప్రబంధము (అనేక పటములతో) పుటలు 280. వెల 12 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.

2. కచ్ఛపీశ్రుతులు: దాసుగారి సర్వకావ్యములనుండి యేర్చికూర్చిన పలుచక్కని పద్యముల సంకలనము. పుటలు 200. వెల 10 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.

3. వ్యాసపీఠము : భాషా సాహిత్యజీవిత సంబంధులగు అనేక విషయములపై విమర్శనాత్మకములు, సృజనాత్మకములు నగు వ్యాసముల సంపుటి - పుటలు 370 వెల 20 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.

4. నా యెఱుక దాసుగారి స్వీయచరిత్ర అనేక (పటములతో) పుటలు 450. వెల 22 రూ। సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.

5. తల్లివిన్కి : లలితసహస్రనామముల పరమార్థ ప్రకాశిక - అచ్చ తెలుగుపద్యములందు వివృతి. పుటలు సుమారు 310. వెల 15రూ. సంపాదకులు : ఆచార్య శ్రీ ఓరుగంటి నీలకంఠశాస్త్రి.

6. సంస్కృత శతక ద్వయము (కాశీ, రామచంద్రశతకములు-శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారి తెలుగు డాక్టర్ శ్రీ "భాను"గారి హిందీ అనువాదములతో) సుమారు 210 పుటలు, వెల 7 రూ.

7. పంచశతి: (సూర్యనారాయణ, శివ, ముకుంద, సత్యవ్రత, వేల్పువంద) సుమారు 120 పుటలు వెల 5 రూ. సంపాదకుడు : శ్రీమాన్ కోగంటి సీతారామాచార్యులు.

8. నూఱుగంటి : (సీతికథా మం... ష) సంపాదకుడు : శ్రీ మన్నవ గిరిధరరావు, సుమారు 80 పు..., వెల 3 రూ.

9. బాటసారి (పద్యకావ్యము) సుమారు 58 పుటలు. వెల 4 రూ.

10. జగజ్జ్యోతి (భారతీయ సంవిత్సర్వస్వము) (శ్రీ పేరి సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి ఉపోద్ఘాతము) పుటలు 180 వెల 10 రూ.

11. మహాకవి (శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాస చరిత్రము కృతికర్త శ్రీ యం. వి. ఆర్. కృష్ణశర్మ, పుటలు 220. వెల 6–50 రూ.

12. The Lights of the worlds. An abridgement and translation of the Jagajjyoti, an astounding product of learning and genius of Narayanadas by Sri Peri Suryanarayana Sastri B. A. L. T. (dealing with the Eighteen disciplines of the ancient Indian wisdom with Introduction by Prof. G. J. Somayaii M. A. L. T.) 200 pages. Price 10 Rs.

13. నవరసతరంగిణి: షేక్స్పియర్, కాళిదాస మహాకవుల కృతులలోని కవితాసౌందర్యము, కవితామధురిమ, భావనావైశిష్ట్యములను తులనాత్మకముగా, నవరసముల సమన్వయముతో సాగిన దాసుగారి విశిష్ట గ్రంథమిది. పుటలు 750. వెల 80–00 రూ.

14. సారంగధర : ధర్మవరము వారి 'విషాద సారంగధర' నాటకము తరువాత అంతటి బహుళజనాదరణము నందినది దాసుగారి 'సారంగధర'. ప్రాక్ ప్రతీచీ నాటకనిర్మాణ మార్గములను రెండింటిని చక్కగా మేళవించి చేసినరచన యిది.